22.2.74

S.621.B

VERHANDELINGEN,

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XXVIII. DEEL.

VERHANDELINGEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE

MAATSCHAPPYE

S 621 B. 34.

DER WETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XXVIII DEEL.

SALVS
PUBLICA
DEO
ET
PATRIÆ

VERHANDELINGEN,

UITGEGEEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER

WEETENSCHAPPEN,

TE

HAARLEM.

XXVIII. DEEL.

Te HAERLEM en AMSTERDAM,
By C. PLAAT en J. ALLART
Drukkers van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, 1792.
Met Privilegie der Ed. Groot Mog. Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland.

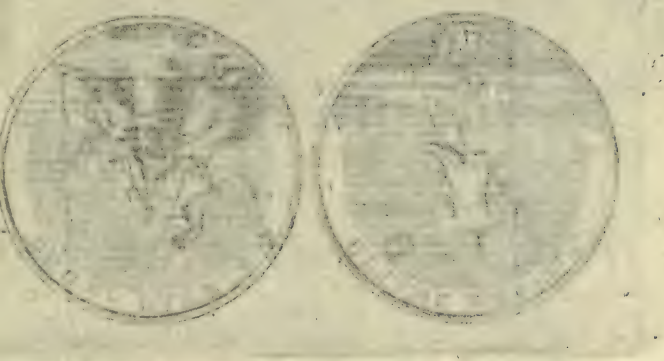

VOORBERICHT

VAN DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE

DER WEETENSCHAPPEN.

OPGERICHT TE HAARLEM.

De Maatſchappy ſloot haar laatſte Bericht aan het Publicq op den 9 October 1789 —— zedert dien tyd heeft zy de volgende Programmata van het Jaar 1790, 1791, en 1792 aan het Publicq bekend gemaakt.

* * *

De Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, opgericht te Haarlem, heeft beſlooten in haare Vergaderinge, welke zy op den 21 Mey 1790 heeft gehouden, om aan het algemeen by deezen te berichten:

1. Met opzicht tot de vraagen welker termyn zedert de laatſte vergadering is verſcheenen. —— En wel op de vraag.

A. Daar het zeker is, dat de grootheid der *Aſtronomiſche Refractie* verſchillende is, naar den verſchillenden ſtand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatſchappye:

„ *Eene Theorie der* Aſtronomiſche Refractie, *waar-*
„ *uit, voor elken gegeeven ſtand van den Barometer*
en Thermometer, en voor alle hoogte van 't Hemel-
„ *licht boven den Gezicht-einder, de grootheid der*
„ *Aſtronomiſche Refractie naauwkeurig kan worden*
„ *bepaald.*"

De Maatſchappy voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige Aſtronomiſche Obſervatien, of ten minſte met dezelve overeenkomſtig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verſchillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merke-

kelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3. Meent zy ook te moeten herrinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour* 1772. pag. 259.) gegeeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer *Prof.* DAMEN (*Disfert. de Montium altitudine Baromet. metienda*, Hagæ Com. 1783 *in Additam.*

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 geene Antwoorden zynde ingekomen word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgefteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den DUBBELEN EERPRYS.

B.) Op de vraag, „ *Nademaal een zuivere Dampkring van zo groot belang is voor de gezondheid der* „ *Ingezetenen, en dezelve by 't ftaande ofte te langzaam afloopende Water in de Rivier,* (*die dageliyks in den omtrek van* Batavia *met veele duizenden* „ *ponden vuiligheeden aangevuld word,*) *onmogelyk* „ *kan verkreegen worden: Welk is het beste Middel,* „ *om eene fterkere fchuuring en afvoering deezer vuile ftoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan* „ *Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezorgen.*"

In den Jaare 1779. opgegeeven om te beantwoorden vóór *primo* January 1785. En toen onvoldoende beantwoord zynde, werd dezelve op Nieuw voorgefteld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789, dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen zynde, word dezelve weder onder dezelfde uitlooving, opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaal-

den tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zulx mogt goedvinden.

C.) Op de vraag, „*Welke is de tegenwoordige Genees- en Heelwyze der* OOST-INDISCHE VOLKEN, *ook der* CHINEEZEN; *en welken zyn de natuurlyke Voortbrengſels, die zy daartoe bezigen?*

(Voorgeſteld in 1784. om beantwoord te worden, voor *primo* November 1789.) géén Antwoord ingekomen zynde, word dezelve op nieuw voorgeſteld ter beantwoording voor *primo* November 1795. onder aanbod van den *Dubbelden Eerprys.*

D.) Op de Vraag uit het Fonds van wylen den Heer *N. W. Kops.* Voor de eerſtemaal in 1784. om beantwoord te worden vóór *primo* November 1786. opgeven, en toen weder voorgeſteld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789. rouleerende over de *Inen Uitademing der Planten* in haaren *Natuurlyken ſtaat &c.*

Weder géén Antwoorden zynde ingekomen, is beſlooten dezelve *niet* weder ter beantwoording optegeeven.

II.) Overgegaan zynde tot het arresteeren van Nieuwe Vraagen voor dit Jaar, heeft zy beſlooten ter beantwoording voor *primo* November 1791. optegeeven de vraag:

A.) *Een* der voornaame gebreken van de gewoone *Schepradmolens* is ongetwyffeld daarin gelegen, dat het Rad ondieper in het water ſtaat, naarmaate het ſneller omloopt, en dus dat de weerſtand of laſt vermindert naarmaate de beweegkracht toeneemt, en om-

ge-

gekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verſpild, mitsdien ook tegen de eerſte regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: „ *op welke wyze kan het gewoone* „ *ſcheprad, behoudens deszelfs overige volkomenheeden, zoodanig verbeterd en toegeſteld worden, dat,* „ *de toevoer van water geduurig aan de ontlasting* „ *geëvenredigd zynde, het rad altoos, het zy hetzelve ſnel of langzaam beweege, even diep in het* „ *water hange?*" —— Als een *tweede* gebrek moet „ men aanmerken, dat volgens de tegenwoordige geſteldheid der ſchepradmolens, de weerſtand of last niet vermindert, of gemaatigd kan worden, naarmaate de beweegkracht vermindert, waardoor de Molens, by verſlapping van den wind, genoodzaakt zyn ſtil te ſtaan: men vraagt derhalve in de *tweede* plaats, „ *Welk het geſchiktſte middel zy, om dit gebrek te* „ *vergoeden, mits hetzelve zonder aanmerkelyk tydverlies werkſtellig gemaakt kan worden, en géène* „ *groote, noch geduurige oplettenheid van den Molenaar vereische.*"

B.) En uit het Fonds van Wylen den Heer *Directeur N. W. Kops* om te beantwoorden vóór *primo* November 1792. de vraag.

„ *Wat leeren de laatere ontdekkingen in de ſcheikunde, omtrent den Aart der gisting; en welke* „ *voordeelen zouden zommige Traficquen hier uit kunnen trekken, by welken gistende ſtoffen gebezigd* „ *worden?*

III.) De vraagen, door de Maatſchappye *te voren* opgegeven; waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen te gemoet ziet, zyn de volgenden.

A.) „ *De Goude Medaille of* 30 *Ducaten: Aan* „ *den geenen, die, naar het begrip der Maatſchap-* „ *pye, best zal aantoonen, wat men te denken heb-* „ *ben, van het Moreele bewys van Gods Aanwezen,* „ *en wel zoo als hetzelve door den Heer Kant* (*) *is* „ *opgeeven als waare dit het eenige,* in 1789. opgegeeven. —— Om te beantwoorden vóór *primo* November 179c.'

B.) De Vraag, opgegeven den 21 Mey 1782. om te beantwoorden voor 1785. en toen wederom voorgeſteld om te beandwoorden voor *primo* November 1787. luidende aldus. — „ *Schoon men thans in* „ *de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men* „ *echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht ſlechts* „ *weinige Proeven genoomen. Waarſchynlyk is dit* „ *aan de onvolmaaktheid van den daar toe noodigen* „ *toeſtel toeteſchryven; waarom de Maatſchappye thans vraagt.* 1. Op te geeven den besten toeſtel, om op de gemaklykſte en zekerſte wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk ſtellen: 2. Met den besten toeſtel de werking der verdikte Lucht, in verſchillende gevallen, na te gaan; en inzonderheid het dierlyke leven, den groei der Planten, en het branden in lucht van verſchillende digtheid te beproeven. *En* 3 aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leeringen hier uit kunnen afgeleid worden? Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, is daarom dezelve wederom voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

C.) De

(*) *Critick der Reine Vernunft*, pag. 804—818. *Eerſte uitgave* 1781. *by* J. F. Hartknoch *in Riga, en in deszelfs Critick de Practiſchen Vernunft* pag. 223.—238

C.) De Vraag, voorgesteld den 22 Mey 1786. om te beantwoorden voor *primo* November 1787. en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewassen, in het algemeen te trekken?

D. Uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur N. W. Kops*, om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

„ Is het *Heulsap* in den Persloop uit besmettinge „ niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stil„ling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van „ derzelven gevolgen; maar bovendien, een Hoofd„middel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot „ eenen aanmerklyken trap aanweezig, in eenig tyd„perk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag „ afwagten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die „ byzondere staat der ziekte, hier toe geschikt? En „ welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveel„heid en herhaaling, in het aanwenden van dit Mid„del, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen, „ wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter „ staaving der verschillende Leeren opgegeeven?' —— Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het Heulsap, ofte uit de eerste oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die steunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, die van bestiptheid, dat zy eenen Arts, schoon misschien bevoorens van verschillende mee-

ning,

ning, ofte ook van ſchynſtrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene toeſtemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der beſlisſing.

Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in deeze Vraag.

1. In den Persloop uit beſmetting, ſchynt de Ziekte-ſtoffe van buiten aangekoomen en het Spyscanaal onmiddelyk aandoende, als de eerſte oorzaak door eenen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden genoomen. De ontlasting en temming deezer ſtoffe, ſchynt alsdan by hem het hoofdoogmerk te moeten zyn; alle Toevallen ſchynen gevolgen ofte uitwerkſelen van die ſtoffe; andere bykomende oorzaaken kunnen alsdan ſlechts de tweede zyn. In een Persloop uit andere eerſte oorzaaken, is 'er een verſchillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneeswyze aan haare plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit beſmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weering van tuſſchenkoomende voorwerpen, te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte, tot eenen aanmerklyken trap aanweezig, kunnen alleen beſlisſend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelven den ſchyn van hulpmiddelen laaten, ofte ook de ontſtentenis van gepaste middelen vervullen, en dus, uit deezen of geenen hoofde, eene beſlisſende uitſpraak verhinderen.

2. Waar-

3. Men verlangt, *eene genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereiſchen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, ſchynen in de Geneeskunde beter geſchikt ter handleidinge tot Proefneemingen, als wel ten grondſlage eeniger Leere, die op genoomene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vierende aan zyne zugt om eenig middel of handelwyze, ten beste der menſchen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verſchynſelen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen te algemeene gevolgen trekt. Weshalven géene Proeven opgegeeven, ter ſtaaving eener gewigtige Leere, ook ſchoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken, die men naa overweeging der omſtandigheden bevoelt, dat *verſchillende meeningen*, die in ons bevoorens misſchien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *ſchynſtrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

E.) De Vraag: *Hoe verre kan men thans de natuurlyke Hiſtorie des Dampkrings van ons Vaderland, uit de* METEOROLOGISCHE *Waarneemingen, op* Zwaanenburg *genomen, vergeleeken met die van andere plaatſen, opmaaken?* —— Men bedoeld byzonderlyk, dat men hier uit aantoone: 1. Welken de doorgaande of meest gewoone gevolgen van het weder zyn, die men naa het vermeerderen of ver-

min-

minderen van de zwaarte of dichtheid van den Dampkring, dat is, naa het ryzen of daalen van den *Barometer*, als mede naa de veranderingen van Warmte en Koude, en van de kracht en ſtreek der Winden, op verſchillende tyden van het jaar en plaatſen, waarneemt? 2. Of de verandering van Wind en Weder hier te Lande ook ſomtyds een zekeren loop houde? 3. Welken invloed de verſchillende ſtand der Maane op dezelven hebbe? 4. Of 'er aan de verſchillende ſtanden der planeeten ook eenige invloed op den Dampkring zy toe te ſchryven? 5. Welke overeenſtemming 'er is tuſſchen de verſchillende afwykingen van de Compasnaalden en de Weêrsveranderinge? 6. Welke Regelen 'er uit deeze Waarneemingen kunnen worden afgeleid, volgens welken men in ſommige gevallen, eene aanſtaande verandering van Wind en Weder met waarſchynlykheid kan voor uit zien? —— Men zag hier ook gaarne bygevoegd: of 'er, behalven deezen, ook eenige andere Voortekenen voor aanſtaande Weêrsveranderingen, in ons Vaderland waargenomen worden? zo ja: welken? —— In het jaar 1778. voorgeſteld om te beantwoorden vóór *primo* January 1781. —— Is beſloten in de Vergadering van 1781. de gemelde Vraag nog eens op te geeven, om ze te beantwoorden vóór *primo* January 1785. onder aanbod van eene *dubbelde Goude Medaille* aan den Schryer, die ze volledig beantwoordt.

Hier op is toen wel geantwoord, doch *onvoldoende*, zoo dat men niet heeft kunnen den Eerprys uitdeelen. —— Dan, overmits de Maatſchappy toch gaarne zou zien, dat dezelve eens wel beantwoord wierdt; is den 21. Mey. 1787. beſlooten, om de beantwoording van deeze Vraag

open

open te ſtellen *uiterlyk* tot *primo* November 1790. zoo en in dier voege, dat het den geenen, die goedvindt om dezelve te beantwoorden, *ten allen tyde* zal vryſtaan, om aan den *Secretaris* van deeze Maatſchappye te zenden zyn Antwoord, en dat dan daarover op de *eerst daaraan volgende* Groote Vergadering zal worden beſlist, indien hetzelve Antwoord voor *primo* November, en dus tydig genoeg, om behoorelyk geëxamineerd te worden, zal zyn ingekomen, en ingeval het voor voldoende gekeurd word, alsdan aan hem de uitgeloofde *dubbelde Goude Medaille* zal worden uitgeleverd.

F.) Wegens de *Theorie* van Doctor CRAWFORD *omtrent het Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven inhoudende, *in hoe verre dezelve Theorie door Proefneemingen kan bevestigd of wederlegd worden* (*) *en, zo deeze Theorie door de ondervinding geheel of ee gedeeltelyk geſtaafd word, welk een licht dezelve geeve in de Vuurkunde*? met byvoeginge, dat de Maatſchappy eischt eene zeer duidlyke beſchryving der Proefneemingen, waardoor men deeze *Theorie* ſtaaft of wederlegt; en zo men tot dezelve Werktuigen van een buitengewoone naauwkeurigheid gebruikt, de Maatſchappy verlangt eene opgaave, hoe ſoortgelyke Werktuigen te verkrygen, ten einde zy zulks goedvindende, zoodaanige Proefneemingen zou kunnen herhaalen. —— Voor 1786. géén *voldoende* Antwoord ingekoomen zynde, is op den 22. Mey 1786.

gen

(*) Zie *Experiments and obſervations on animal heat and the inflammation of combuſtible bodies by* H. CRAWFORD, Lond. 1779. —— *Eſſai ſur la Nouvelle Théorie du Feu Elémentaire par* J. H. DE MAGELLAN, Lond. 1780. —— *An Examination of* Dr. CRAWFORDS *Theorie by* WILLIAM MORGAN, London 1781.

beſlooten om de Vraag op nieuw optegeeven, om te beantwoorden vóór *primo* November 1788. en toen om te beantwoorden vóór *primo* November 1791. weder opgegeeven, doch, om het ſedert dezelver opgaave nog ten dien opzichte ontdekte, in deezer voege:

Hoe verre kan men thans uit welbevestigde en beſlisſende Proefneemingen en Ondervindingen eene wel gegronde Theorie omtrent den aart van het Vuur, en de oorzaak der warmte opmaaken? En wat heeft men hier omtrent noch als twyffelachtig aantemerken? —— Voorts:

De Maatſchappy zag gaarne, dat de geene, die na den uitgeloofden Prys willen dingen, de Proefneemingen van anderen, welken zy tot ſtaaving eener *Theorie* by brengen, herhaalden, indien dezelven niet by herhaalingen reeds genoegzaam bevestigd zyn. —

G.) De Vraag, voorgeſteld op den 22. Mey 1786. om te beantwoorden voor November 1788. in deezer voege:

Dewyl eene ontlasting van Water ten aanzien van haare nuttige gevolgen niet beoordeeld kan worden, zonder tevens den toevoer en verdere plaatslyke omſtandigheden, die zoodanige ontlasting verzellen, in aanmerking te neemen: zoo word gevraagd, ' *Kan de nuttigheid, en derhalven ook de noodzaaklykheid van den* Rhynlandſchen Slaperdyk, *in geval van overloop, het zy uit de beſchouwing van vooren, of ook door ontwyffelbaare bevindingen aangetoond worden*?' — In 1788. geen antwoord ingekomen zynde, is beſlooten dezelve weder optegeeven

ven, om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

H.) Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. KOPS, 1788. opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

„ Welken zyn de DELFSTOFFEN binnen den „ ommekring der *Zeven vereenigde Provincien* „ *en derzelver Geasfocieerde Landschappen* te vinden, „ van welker verdere naaspooring men met genoegzaa„ me redenen nut voor 't Vaderland kan verwach„ ten?' —— Men begeert géénen enkelen *lyst* van gemelde Delfstoffen, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelver verdere naaspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te belooven.

I.) En uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. KOPS, 1789. voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De Vraag:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naaspooring men met genoegzaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten.

Van zoodanige Onderwerpen verlangt de Maatschappy insgelyks géène enkele Lyst, maar tevens de redenen, waarom men van derzelver verdere naspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te verwachten.

K.) De Vraag, den 22. Mey 1786 voor de *eerste*, en den 21 Mey 1787 voor de *tweede* reize voorgesteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd

te Batavia *eene opvoeding te geeven, die meest geschikt is om haar Verstand te beschaaven, haar in nuttige Kunsten en Weetenschappen bedreeven te maaken, en haar goede Zedelyke gevoelens inteboezemen,*

L.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de *eerste* en in 1787 voor de *tweede* maal opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke zyn de beste en vaardigste Middelen, om het gebruik der Nederduitsche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen *en* Malabaaren *intevoeren, en meer en meer algemeen gebruikelyk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der spraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer aan haar verbind; haar meer genegenheid en yver voor die natie inboezemt; ze geschikter maakt, zo het een nog onbeschaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienst, Zedekunde, Natuurkundige Naaspeuringen, om beschaafdheid van het verstand te ontvangen, en dus bruikbaarer tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konsten en Handwerken te worden?*

M.) De Vraag, opgegeeven in 1782 om te beantwoorden voor 1788 over *de behoudenis der Gezondheid zulker menschen, welken in* Oost-Indiën *aankoomen;*— en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 Juny 1793 in deezer voege:

Kan men op voldoende gronden, zoo uit de aantekeningen in de Hospitaalen en Doodlysten, als anderzints, bewyzen, dat er in eene reden van het getal

der

der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa *te* Batavia *aangelanden, thans ongelyk meer Menſchen aldaar ziek worden en ſterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?*

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatſen in Europa *zoo wel als in* Oost-Indiën, *maar vooral uit de geſchiedkundige plaatsbeſchryvinge van* Batavia, *tot eenen trap van de hoogſte waarſchynlykheid betoogen, dat die Stad toen de gragten binnen dezelven, welke weleer, toen zy voor éène der gezondſte Plaatſen in* Oost-Indiën *gehouden werd, vol water waren, nu in ſommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en ſtinkende Dampen zich over de Stad verſpreiden, in evenredigheid (behalven andere naadeelige gevolgen) ſteeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te ſtellen zy?*

En eindelyk, hoedanige Verbeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uittedenken, en werkſtellig te maaken?

N.) De Vraag: *Wat moet men denken van de* TRAPSWYZE OPKLIMMINGE, *welke veele, zoo Oude als hedendaagſche Wysgeeren hebben geſteld plaats te hebben tuſſchen de Natuurlyke Weezens, en tot welke eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyke beſtaan van die Opklimminge, en van de orde, welke de Natuur daarin volgt?* — In het jaar 1781. voor de *eerſte* reize opgegeeven om te beantwoorden

voor *primo* January 1783. — en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21 Mey 1783 voor de *tweede* reize voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* January 1789, met byvoeginge, dat de Maatſchappy op deeze Vraage géène *Overnatuurkundige* Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden, uit de *Natuurlyke Historie* ontleend, alleen in aanmerking zal neemen. — Insgelyks niet beantwoord zynde, is goedgevonden dezelve op nieuw optegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, zoo dat de Maatſchappy jaarlyks daarop Antwoorden voor *primo* November zal afwagten, tot dat dezelve tot genoegen der Maatſchappye zal beantwoord zyn.

IV.) De Prys-Verhandeling van wylen den Heere PAULUS FRISI, dienende tot Antwoord op de Vraage nopens *het verklaaren der Ongelykheeden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatſchappy haare verklaaring, dat haars oordeels de Schryver daarvan weinig of niets heeft gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE en FRISI (zelven) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om naamentlyk de *Theorie* aan de *Waarnemingen* te toetſen, en daardoor de gegrondheid zyner Theorie boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. —— Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den D'UBBELEN EERPRYS, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier te voren tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd:

, Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich
, bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der*
, *aan-*

, *aantrekkings-kragt* afgeleid, maar veel meer en wel
, voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarnee-*
, *mingen* toepasse, en met dezelven vergelyke, op
, dat men, door de meerdere of mindere over
, eenkomst met de Waarneemingen over den Graad
, van juistheid, zoo wel van zyne, als van andere, *Theo-*
, *rien*, zoude kunnen oordeelen. — Het voornaame
s oogmerk der Maatschappye is, om langs dien weg
, van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter* zul-
, ke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger zyn
, dan de tot hier toe bekenden; 't zy dan dat die
, Tafels volgens die enkele *Theorie* wierden zamen-
, gesteld; of wel, zo deeze alleen onvoldoende be-
, vonden wierd; met behulp van *Empirische Æqua-*
, *tien*, uit de Waarneemingen afgeleid. En, dewyl
, de Waarneemingen van den *derden* en *vierden Tra-*
, *want* onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn; dan die der
, twee overigen, zal de Maatschappy zich vergenoe-
, gen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaamlyk
, maar omtrent den *eersten* en *tweeden Trawant*, wier
, waarneeming wel den grootsten invloed heeft op de
, *Zeevaart en Aardrykskunde*, door den Schryver
, word volbragt.'

*

NB. De Voorwaarden op welken men de Antwoorden moet inzenden, en de bekendmaaking voor hen, die iets aan de Maatschappy gelieven te zenden, om in haare werken geplaatst te

worden, als mede de vryheid diezy haare leden gegeeven heeft, om na de Prysvraagen te dingen, zullen agter het Programma van 1792 te vinden zyn.

*

Tot DIRECTEUREN zyn aangesteld

DE HEEREN

HENDRIK VAN STOCKUM, *Directeur Generaal van Neerlands Indiën, etc. etc.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Med. Dr. voorheen Dirigeerend Lid van het Bataviasche Genootschap, Directeur van de Maatschappy te Vlissingen, &c. &c. te Groningen.*

Tot LEDEN de Heeren:

Ridder JOSEPH BANKS, *Presid. van de Koningl. Societeit van Londen.*

JACOB VAN BREDA, *Med. Doctor, Oud-schepen en Raad der Stad Delft.*

VEI-

J. VEIRAC, *Med. Dr. Oud-Schepen van den Ed. Hove en Hooge Vierschaar van Schieland, &c. te Rotterdam.*

W. L. BROWN, *Ph. & Theol. Doctor Philosophiæ Moralis & Juris Naturæ Professor Ordinarius & Predikant der Engelsche Gemeente te Utrecht.*

HENRICUS FRIDERICUS DELIUS, *Prof. Med. Primarius, &c. &c. te Erlangen.*

JACOBUS LUDOV. SCHURER, *Pr. Phys. Experim. aan de Universiteit te Straatsburg.*

FRID. LUDOV. SCHURER, *Prof. Phys. en Chym. aan de Ecole Royale d'Artillerie te Straatsburg.*

Mr. GERRIT VAN DER VOORT, *Advocaat voor de Ed. Mog. Hoven van Justitie in Holland, in 's Hage. — nu Prof. te Groningen.*

THEOD. VERMEER, *Pred. te Batavia.*

STEVEN JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Phil. Dr. & Med. Licenciatus nu Prof. te Utrecht.*

* * *

De Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, opgericht te Haarlem, heeft in haare Vergaderinge, welke zy op den 23 Mey 1791 heeft gehouden, beslooten het algemeen by deezen te berichten;

I.) Met opzicht tot de *vraagen*, welker termyn sedert de laatste vergaderinge is verscheenen, of welken voor een onbepaalden tyd waren opgegeeven, — en wel

A.) , *Nademaal een zuivere Dampkring van zoo* , *groot belang is voor de gezondheid der Ingezete-* , *nen, en dezelve by 't staande ofte te langzaam afloo-* , *pende Water in de Rivier, (die dagelyks in den* , *omtrek van* Batavia *met veele duizenden ponden vui-* , *ligheeden aangevuld word,) onmogelyk kan verkreegen worden: — Welk is het beste middel om een* , *sterkere schuuring en afvoering deezer vuile stoffen te* , *verkrygen en te onderhouden, en aan Batavia een* , *zuiverer en gezonder lucht te bezorgen?*'

In den jaare 1779 opgegeeven om te beantwoorden vóór *primo* January 1785. En toen onvoldoende beantwoord zynde, werd dezelve op nieuw voorge-

In

ſteld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789 dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen zynde, werd dezelve weder onder dezelfde uitlooving, opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zulks mogt goedvinden. Hierop is een antwoord ingekomen, dan hetzelve niet voldoende geoordeeld wordende, biyft deeze vraag als voren, nog ter beantwoording open voor een onbepaalden tyd.

B.) Op de Vraage dus luidende. „ *De Goude Me-*
„ *daille of* 30 *Ducaten: aan den geenen, die, naar*
„ *het begrip der Maatſchappye, best zal aantoonen,*
„ *wat men te denken hebbe, van het Moreele bewys*
„ *van Gods aanweezen, en wel zoo als hetzelve door*
„ *den Heer Kant* (*) *is opgegeeven als ware dit het*
„ *eenige,* —— in 1789 opgegeeven —— om te
„ beantwoorden vóór *primo* November 1790.'

Zyn verſcheide Antwoorden ingekomen: en is de voornoemde eerprys van eene *goude Medaille of Dertig Ducaaten* toegeweezen aan den Schryver onder de Zinſpreuk: Πασα βασιλεια ἐφ' ἑαυτην διαμερισθεισα, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πιπτει *Luc.* XI, 17, dewelke by de opening van het Billet is gebleeken te zyn, JOHANNES CHRISTOPHORUS SCHWAB *Profeſſor Logices & Metaphyſices in Academia Stuttgardiana, Duci Wurtembergiæ a Conſiliis Aulicis, & a litteris Secretioribus.*

Voorts een *Zilvere Medaille*, als een *Accesſit*, aan den Schryver onder de Zinſpreuk: *non tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quæren-*

(*) *Critick der Reine Vernunft*, pag. 804—818. *Eerſte uitgave* 1781. *by* J. F. HARTKNOCH *in Riga, en in deszelfs Critick der Practiſchen Vernunft* pag. 223.—238

renda ſunt, indien goedvindt zynen naam te melden

Dan overmits het denkbeeld van den Heer KANT met opzicht tot het *moreele bewys*, als het *eenige mogelyke*, voor *Gods aanweezen*, zekerlyk niet zeer algemeen bekend is in ons Vaderland, heeft de Maatſchappy beſlooten om by de twee voorgaanden ook te doen Drukken een Antwoord onder de Zinſpreuk; *Interna rectæ rationis lex potentem etiam extra nos respicit Judicem & legislatorem*, ALLEEN om dat daarin het gevoelen van den Heer KANT allerduidelykst is voorgeſteld; en, wegens den arbeid, daartoe beſteed; den Schryver te vereeren met eene *zilvere Medaille*, indien dezelve goedvind zynen naam aan de Maatſchappye te melden.

C. De Vraag opgegeeven den 21. Mey 1782. om te beantwoorden voor 1785. — en toen wederom voorgeſteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1787. luidende aldus; —— *Schoon men thans in de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht ſlechts weinige Proeven genoomen. Waarſchynlyk is dit aan de onvolmaaktheid van den daar toe noodigen toeſtel toeteſchryven; waarom de Maatſchappy thans vraagt:* 1. Op te geeven den besten toeſtel, om op de gemaklykſte en zekerſte wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk ſtellen: 2. Met den besten toeſtel de werking der verdikte Lucht, in verſchillende gevallen, naa te gaan; en inzonderheid het Dierlyke Leven, den groei der planten, en het branden in lucht van verſchillende digtheid te beproeven. *En* 3. aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leerin-

ringen hier uit kunnen afgeleid worden? Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, werd wederom voorgesteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

Nu weder onbeantwoord gebleeven zynde, heeft de Maatschappy beslooten dezelve voor *een onbepaalden tyd* ter beantwoording optegeeven.

D.) Op de Vraag, voorgesteld den 22 Mey 1786 om te beantwoorden voor *primo* November 1787 en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewassen, in het algemeen te trekken?

Is wel een Antwoord ingekomen, doch hetzelve niet voldoende zynde geoordeeld is gepasseerd, maar beslooten de vraag te continueeren om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

E.) Op de Vraag uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, opgegeeven den 21 Mey 1787 om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

„ Is het *Heulsap* in den Persloop uit besmettinge
„ niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stil-
„ ling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van
„ der-

, derzelver gevolgen; maar bovendien, een Hoofd-
, middel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot
, eenen aanmerklyken trap aanweezig, in eenig tyd-
, perk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag
, afwagten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die
, byzondere ſtaat der ziekte, hier toe geſchikt? En
, welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveel-
, heid en herhaaling, in het aanwenden van dit Mid-
, del, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen,
, wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter
, ſtaaving der verſchillende Leeren opgegeeven? '——
Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het Heulſap, ofte uit de eerſte oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die ſteunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, van die beſtiptheid, dat zy eenen Arts, ſchoon misſchien bevoorens van verſchillende meening, ofte ook van ſchynſtrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene toeſtemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der beſlisſing.

Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in deeze Vraag.

1. In den Persloop uit beſmetting ſchynt de Ziekteſtoffe van buiten aangekoomen, en het Spyscanaal onmiddelyk aandoende, als de eerſte oorzaak door eenen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden genoomen. De ontlasting en temming deezer ſtoffe, ſchynt alsdan by hem het hoofd-oogmerk te moeten zyn; alle toevallen ſchynen gevolgen ofte uitwerkſelen van die ſtoffe; andere bykomende oorzaaken kunnen alsdan ſlechts de tweeden zyn. In een Persloop uit

uit andere eerſte oorzaaken, is 'er een verſchillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneeswyze aan haare plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit beſmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weeringe van tusſchenkomende voorwerpen te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte tot eenen aanmerklyken trap aanweezig, kunnen alleen beſlisſend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelven den ſchyn van hulpmiddelen laaten, ofte ook de ontſtentenis van gepaste middelen vervullen, en dus, uit deezen of geenen hoofde, eene beſlisſende uitſpraak verhinderen.

3. Men verlangt *eene genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereiſchen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, ſchynen in de Geneeskunde beter geſchikt ter handleidinge tot Proefneemingen, dan wel ten grondſlage eeniger Leere, die op genoomene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vierende aan zyne zugt om eenig middel of handelwyze, ten beste der menſchen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verſchynſelen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen, te algemeene gevolgen trekt. Weshalven gééne proeven, opgegeeven ter ſtaaving eener gewigtige Leere, ook ſchoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken, die

die men naa overweeging der omſtandigheden gevoelt, dat *verſchillende meeningen*, die in ons bevoorens misſchien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *ſchynſtrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

Zyn wel twee Antwoorden ingekomen, benevens zekere Schets eener Verhandeling over den Persloop maar dezelven zyn allen geoordeeld de Vraag niet volkomen te beantwoorden, waarom aan géén van de zelven de prys kon worden toegekend; edoch terwyl het Antwoord onder de Zinſpreuk: *non Minor eſt Virtus, quam quærere, parta tueri*, zeer veele weetenswaardige zaaken daaromtrent behelst, is beſlooten, om hetzelve, hoewel eenigzints verkort, aan het licht te geeven, met aanbod van eene *zilvere Medaille*, indien de Schryver zynen naam aan de Maatſchappy gelieve te doen weeten en word de Vraag weder ter beantwoording voorgeſteld voor *primo* November 1794.

F.) Op de Vraag: —— *Hoe verre kan men thans de Natuurlyke Historie des Dampkrings van ons Vaderland uit de* METEOROLOGISCHE *waarneemingen, op Zwanenburg genomen, vergeleeken met die van andere plaatſen, opmaaken? &c.* —— Is géén Antwoord ingekomen en beſlooten, deeze vraag *niet weder* tot beantwoording voorteſtellen.

G.) Op de Vraag, *Wat moet men denken van de* TRAPSWYZE OPKLIMMINGE, *welke veele, zo Oude als hedendaagſche Wysgeeren hebben geſteld plaats te hebben tusſchen de Natuurlyke Weezens, en tot welk eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyke beſtaan van die Opklimminge, en van*

de

de orde, welke de Natuur daarin volgt? —— In het jaar 1781 voor de *eerſte* reize opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* January 1783 —— en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21. Mey 1783 voor de *twede* reize voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* January 1789 met byvoeginge, dat de Maatſchappy op deeze Vraage géène *Overnatuurkundige* Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden uit de *Natuurlyke Hiſtorie* ontleend, alleen in aanmerking zal neemen. — Insgelyks niet beantwoord zynde, is toen goedgevonden dezelve op nieuw optegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, zoo dat de Maatſchappy jaarlyks daarop Antwoorden, voor *primo* November zal afwagten, tot dat dezelve tot genoegen der Maatſchappye zal beantwoord zyn.

Is wel een Antwoord ingekomen, maar hetzelve niet voldoende aan het oogmerk der Maatſchappy bevonden zynde, blyft deeze Vraag als voren ter beantwoording zonder bepaalinge van tyd open.

II.) Overgegaan zynde tot het arreſteeren van *Nieuwe Vraagen* voor dit jaar, heeft zy beſlooten ter beantwoording voor primo November 1792 optegeeven de Vraag:

a.) *Sedert lange zoekt men na den eerſten en algemeenen grond van zedelyke Verplichting, uit welken men alle meer byzondere hoofdſoorten van Pligten zou kunnen afleiden; de Schryvers over het* ZEDELYK GEVOEL *ſchynen zig hieromtrent in eenige verleegenheid te bevinden* (*) *en de Heer* KANT *heeft*

(*) Hulshoff over Gods Wetgeevende magt, in de Stolp: Verh-

heeft eene grondſtelling aangeweezen (*) *welke ſommigen duister, anderen onzeker of onvruchtbaar voorkomt* (†). *Hierop word gevraagd: is het redelyk, noodig of nuttig na zulk een eerſte Algemeenen grondſtelling te zoeken? zo jaa; welke is dezelve?*

En uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops, om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

b.) *Daar volgens de bekende gronden der Waterloopkunde de ſnelheid der Rivieren vermeerderen moet, naar maate (ſchoon niet in dezelfde reden van de vermeerderde hoeveelheid waters, die zy afvoeren, het geen wyders eene uitſchuuring van den bodem, wanneer die daartoe geſchikt is, ten gevolge heeft, en langs dien weg te weeg brengt, dat deeze vermeerderde hoeveelheid van water, niet te min geene, of ſlechts weinig meerdere watershoogte op de Rivier veroorzaakt, gelyk zulks door verſcheide voorbeelden van* vereenigde *Rivieren in Italien, die over een zandig bedde ſtroomen, bevestigd word: daar egter ſommige Rivieren in ons Land, en wel voornamelyk de Neder-Rhyn het tegendeel ſchynt te bevestigen, voor zoo verre deeze tak, ſedert, met het begin deezer Eeuw, de toevoer van water aan denzelven, zoo wel by hooge als laage Rivier, zeer aanmer-*

Verhand: gedrukt te Leyden 1766 Hoofdſt. IV. Byzonderlyk bl. 33-35.

(*) Grundlegung zur Metaph. der Sitten bl. 52. Zweyte aufl: by J. K. Hartknoch Riga 1786.

(†) Kant Critik der Pract- Vernunft ibid. 1788. Voorrede bl. 12—17. Zeno over ongeloof en zeden bl. 10.

merklyk vermeerderd wierd, eerder verondiept, dan dieper geworden is, en de aanpaalende Dyken, ten minſten voor de ſedert 1771 gemaakte verbetering omtrent de verdeeling van het opperwater tuſſchen de verſcheide Rivier-Takken, niet zelden in gevaar gebracht heeft. „ *Zo word gevraagd, welke is of* „ *zyn de redenen, waarom bepaaldlyk in laatstgem.* „ *Rivier-Tak de uitkomst niet beantwoordt, maar veel* „ *eer ſtrydt met den boven aangehaalden, op Reden en* „ *ondervinding ſteunenden grondregel der waterloop-* „ *kunde? En byaldien deze reden of redenen niet ſlechts* „ *onderſtellender wyze, maar met zekerheid aangewee-* „ *zen kunnen worden, zyn zy, of eenigen van haar van* „ *dien Aart, dat zy door gepaste middelen te keer ge-* „ *gaan kunnen worden? En zo jaa, welken zyn die* „ *middelen?*"

III. De Vraagen, door de Maatſchappy te vooren opgegeeven, en waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen te gemoet ziet, zyn de volgenden

A. De Vraag in 1790 opgegeeven, om te beantwoorden voor *primo* November 1791. Een der voornaame gebreken van de gewoone *Schepradmolens* is ongetwyffeld daarin gelegen, dat het Rad ondieper in het water ſtaat, naarmaate het ſneller omloopt, en dus dat de weerſtand of last vermindert naarmaate de beweegkracht toeneemt, en omgekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verſpild, mitsdien ook tegen de eerſte regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: „ *op welke wyze kan het gewoone* „ *ſcheprad, behoudens deszelfs overige volkomenhee-* „ *den, zoodanig verbeterd en toegeſteld worden, dat,* „ *de toevoer van water geduurig aan de ontlasting*

, *geëvenredigd zynde, het rad altoos, het zy het-*
, *zelve ſnel of langzaam beweege, even diep in het*
, *water hange?*" —— Als een *tweede* gebrek moet
, men aanmerken, dat volgens de tegenwoordige ge-
ſteldheid der ſchepradmolens, de weerſtand of last niet vermindert, of gemaatigd kan worden, naarmaate de beweegkracht vermindert, waardoor de Molens, by verſlapping van den wind, genoodzaakt zyn il te ſtaan: men vraagt derhalve in de *tweede* plaats,
, *Welk het geſchiktſte middel zy, om dit gebrek te*
, *vergoeden, mits hetzelve zonder aanmerkelyk tyd-*
, *verlies werkſtellig gemaakt kan worden, en géène*
, *groote, noch geduurige oplettenheid van den Mole-*
, *naar vereische.*"

B.) Wegens de *Theorie* van Doctor CRAWFORD *omtrent het Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven, inhoudende, *in hoe verre dezelve Theorie door Proefneemingen kan bevestigd of wederlegd worden*(*) *en, zo deeze Theorie door de ondervinding geheel of te gedeeltelyk geſtaafd word, welk een licht dezelve geeve in de Vuurkunde*? met byvoeginge, dat de Maatſchappy eischt eene zeer duidlyke beſchryving der Proefneemingen, waardoor men deeze *Theorie* ſtaaft of wederlegt; en zo men tot dezelve Werktuigen van eene buitengewoone naauwkeurigheid gebruikt, de Maatſchappy verlangt eene opgaave, hoe ſoortgelyke Werktuigen te verkrygen, ten einde zy zulks min-

(*) Zie *Experiments and obſervations on animal hoat and the inflammation of combuſtible bodies by* H. CRAWFORD, Lond. 1779. —— *Eſſai ſur la Nouvelle Théorie du Feu Elémentaire par* J. H. DE MAGELLAN, Lond. 1780. —— *An Examination of* Dr. CRAWFORDS *Theorie by* WILLIAM MORGAN, London 1781.

goedvindende, zoodaanige Proefneemingen zou kunnen herhaalen. —— Voor 1786. géén *voldoende* Antwoord ingekoomen zynde, is op den 22. Mey 1786. beslooten om de Vraag op nieuw optegeeven: om te beantwoorden vóór *primo* November 1788. en toen om te beantwoorden vóór *primo* November 1791. weder opgegeeven: doch, om het sedert derzelver opgaave nog ten dien opzichte ontdekte, in deezer voege:

Hoe verre kan men thans uit welbevestigde en beslissende Proefneemingen en Ondervindingen eene wel gegronde Theorie omtrent den aart van het Vuur, en de oorzaak der warmte opmaaken? En wat heeft men hier omtrent noch als twyffelachtig aantemerken? ——

De Maatschappy zag gaarne, dat de geenen, die naden uitgeloofden Prys willen dingen, de Proefneemingen van anderen, welken zy tot staaving eener *Theorie* bybrengen, herhaalden, indien dezelven niet by herhaalingen reeds genoegzaam bevestigd zyn. —

C.) De Vraag, voorgesteld op den 22. Mey 1786. om te beantwoorden voor *primo* November 1788. in deezer voege:

Dewyl eene ontlasting van Water ten aanzien van haare nuttige gevolgen niet beoordeeld kan worden, zonder tevens den toevoer en verdere plaatslyke omstandigheden, die zoodanige ontlasting verzellen, in aanmerking te neemen: zoo word gevraagd, *Kan de nuttigheid, en derhalven ook de noodzaaklykheid van den* Rhynlandschen Slaperdyk, *in geval van overloop, het zy uit de beschouwing van voo-*

, *ren, of ook door ontwyffelbaare bevindingen aan-*
, *getoond worden*?' — In 1788. geen antwoord inge-
; komen zynde, is beſlooten dezelve weder optegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791.

D.) Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1788 opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791:

', Welken zyn de Delfstoffen binnen den
, ommekring der *Zeven vereenigde Provintien en der-*
, *zelver Geasſocieerde Landſchappen* te vinden, van
, welker verdere naaſpooring men met genoegzaame
, redenen nut voor 't Vaderland kan verwachten?' — Men begeert géénen enkelen *lyst* van gemelde Delfſtoffen, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelver verdere naaſpooringe voordeel voor het Vaderland hebbe te belooven.

E.) En uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops 1789 voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De Vraag:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naſpooring men met genoegſaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten?

Van zoodanige Onderwerpen verlangt de Maatſchappy echter geenen enkelen Lyst, maar tevens de redenen, waarom men van derzelver verdere naſpooringe voordeel voor het Vaderland hebbe te verwachten.

F.) De

F.) De Vraag, den 22 Mey 1786 voor de *eerſte* en den 21 Mey 1787 voor de *tweede* reize voorgeſteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1792.

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd te Batavia *eene Opvoeding te geeven, die meest geſchikt is om haar Verſtand te beſchaaven, haar in nuttige Kunſten en Weetenſchappen bedreeven te maaken, en haar goede zedelyke gevoelens inteboezemen?*

G.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de *eerſte*, en in 1787 voor de *tweede* maal opgegeeven, om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke zyn de beste en vaardigſte middelen, om het gebruik der Nederduitſche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen *en* Malabaaren *intevoeren, en meer en meer algemeen gebruikelyk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat hee gebruik der ſpraak eener Natie, de andere, die zi aanleert, meer aan haar verbind; haar meer genegenheid en yver voor die Natie inboezemt; ze geſchikter maakt, zo het een nog onbeſchaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienst, Zedekunde, Natuurkundige Naaſpeuringen, om beſchaafdheid van het Verſtand te ontvangen, en dus bruikbaarer tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konſten en Handwerken te worden?*

H.) En uit het Fonds van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops om te beantwoorden vóór *primo* November 1792 de vraag, opgegeeven den 21 Mey 1790.

„ *Wat leeren de laatere ontdekkingen in de ſcheikunde, omtrent den aart der gisting; en welke voordeelen zouden zommige Trafiequen hier-uit kunnen trekken, by welken gistende ſtoffen gebezigd worden?*'

I.) De Vraag, opgegeeven in 1782 om te beantwoorden voor 1788 over de *behoudenis der Gezondheid zulker menſchen, welke in* Oost-Indiën *aankomen*; —— en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 juny 1793 in deezer voege:

Kan men op vodoende gronden, zoo uit de aanteekeningen in de Hospitaalen en Doodlyſten, als anderzints, bewyzen, dat 'er in eene rede van het getal der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa *te* Batavia *aangelanden, thans ongelyk meer Menſchen aldaar ziek worden en ſterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?*

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatſen in Europa *zoo wel als in* Oost-Indiën, *maar vooral uit de geſchiedkundige plaatsbeſchryvinge van* Batavia, *tot eenen trap van de hoogſte waarſchynlykheid betoogen, dat die Stad, toen de Gragten binnen dezelven, welken weleer, toen zy voor éene der gezondſte Plaatſen in* Oost-Indiën *gehouden werd, vol water waren, nu in ſommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en ſtinkende Dampen zich over de Stad verſpreiden, in evenredigheid (behalven andere nadeelige gevolgen) ſteeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de Hoofd-*

Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te ſtellen zy?

En eindelyk, hoedaanige verbeeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uit te denken en werkſtellig te maaken?

K. Daar het zeker is, dat de grootheid der *Aſtronomiſche Refractie* verſchillende is, naar den verſchillenden ſtand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatſchappy:

„ *Eene Theorie der* Aſtronomiſche Refractie, *waaruit, voor elken gegeeven ſtand van den Barometer en Thermometer, en voor alle hoogte van 't Hemellicht boven den Gezicht-einder, de grootheid der Aſtronomiſche Refractie naauwkeurig kan worden bepaald.*"

De Maatſchappy voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige Aſtronomiſche Obſervatien, of ten minſte met dezelve overeenkomſtig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verſchillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merkelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3. Meent zy ook te moeten herrinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour* 1772. pag. 259.) gegeeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer *Prof.* DAMEN (*Diſert. de*

Montium altitudine Baromet. metienda, Hagæ Com. 1783 *in Additam.*

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 geene Antwoorden zynde ingekomen word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgesteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS.

K.) Op de vraag, „ *Welke is de tegenwoordige Ge-*
„ *nees- en Heelwyze der* OOST-INDISCHE VOL-
„ KEN, *ook der* CHINEEZEN; *en welken zyn de na-*
„ *tuurlyke Voortbrengsels, die zy aaartoe bezigen?*

(Voorgesteld in 1784. om beantwoord te worden, voor *primo* November 1789.) géén Antwoord ingekomen zynde, is dezelve op nieuw voorgesteld ter beantwoording voor *primo* November 1795. onder aanbod van den *Dubbelden Eerprys.*

IV.) De Prysverhandeling van wylen den Heere PAULUS FRISI, dienende tot Antwoord op de Vraage noopens *het verklaaren der Ongelykheden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatschappy haare verklaaring, dat haars oordeels, de Schryver daar van weinig of niets heeft gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE en FRISI (zelven) gedaan was, omtrent dit onderwerp, —— en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om namentlyk de *Theorie* aan de *Waarneemingen* te toetsen, en daar door de gegrondheid zyner Theorie boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. —— Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier voren

tot

tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd:

„ Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich
, bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der*
, *aantrekkingskracht* afgeleid, maar veel meer en wel
, voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarnee-*
, *mingen* toepasse; en met dezelven vergelyke, op
, dat men, door de meerdere of mindere overeen-
, komst met de Waarneemingen over den graad van
, juistheid, zoo wel van zyne als van andere *Theorien*,
, zoude kunnen oordeelen. —— Het voornaame
, oogmerk der Maatschappye is, om, langs dien weg,
, van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter*
, zulke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger
, zyn dan de tot hier toe bekenden; 't zy dan dat die
, Tafels volgens die enkele *Theorie* wierden zamen-
, gesteld; of wel zo deeze alleen onvoldoende be-
, vonden wierd, met behulp van *Empirische Aequa-*
, *tien*, uit de Waarneemingen afgeleid. En, dewyl
, de Waarneemingen van den *derden* en *vierden Tra-*
, *want* onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn, dan die
, der twee overigen, zal de Maatschappy zich verge-
, noegen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaam-
, lyk maar omtrent den *eersten* en *tweeden Trawant*,
, wier waarneeming wel den grootsten invloed heeft
, op de *Zeevaart* en *Aardrykskunde*, door den
, Schryver word volbragt.'

✻

Tot DIRECTEUR is aangesteld:

De Wel Ed. Geb. Heer DANIEL LODEWYK HOGGUER, *Raad in de Vroedschap en Hoofd-Officier der Stad Haarlem* &c. &c.

Tot LEDEN de Heeren:

J. A. DE LUC, *Lecteur de la Reine de la Grande Bretagne à Windsor.*

JEAN INGENHOUSZ, *Conseiller aulique et Medecin du Corps de leurs Majestés Imp. et Royales à Vienne.*

Dr. C. BLAGDEN, *Secretaire de la Société Royale de Londres.*

Dr. W. HERSCHEL, *à Slough pres Windsor.*

P. DRIESSEN, *Med. Doct. Pharmac. et*

et Therap. Prof. Extra ord. te Groningen.

CORNELIS DE VRIES, *Rustend Predikant in de Doopsgezinde Gemeente te Utrecht, te Haarlem.*

C. R. T. KRAAIJENHOF, *A. L. M. Philos. et Med. Doct. Lid van het Utrechts Provinciaal Genootschap, te Amsterdam.*

JACOB VOEGEN VAN ENGELEN, *Med. Dr. Raad in den Edelen Hove van Civile Justitie der Colonie Surinamen.*

HENRICUS HOOGEVEEN, *Rector der Lat. Schoole en Moderator Collegii Litterarii te Delft.*

RICHEUS VAN OMMEREN, *Rector van het Gymnasium en Lid van het Provinciaale Utrechts Genootschap, te Amsterdam.*

J. C. DAMEN, *Lector in de Ontleed-*

leed- Heel- en Vroedkunde en 's Lands- en Stads-Chirurgyn in 's Hage.

GERRIT BRENDER à BRANDIS,
Mathematicus en Examinator van alle Stads Maaten en Gewigten te Amſterdam.

* * *

De Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, opgericht te Haarlem, heeft in haare Vergaderinge beſlooten, welke zy op den 21 Mey 1792 heeft gehouden, om aan het algemeen by deezen te berichten:

1. Met opzicht tot de vraagen voor een onbepaalden tyd opgegeeven, of welker termyn zedert de laatſte vergadering is verſcheenen. —— En wel op de vraag.

A. *Wat moet men denken van de* TRAPSWYZE OPKLIMMINGE, *welke veele, zoo oude als hedendaagſche, Wysgeeren hebben geſteld plaats te hebben, tuſſchen de Natuurlyke weezens? en tot welk eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyk beſtaan van die opklimming, en van de orde, welke de natuur daarin volgt?*

In het jaar 1781 voor de *eerſte* reize opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* January 1783. — en toen niet voldoende beantwoord zynde, op den 21 Mey 1783 voor de *tweede* reize voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* January 1789 met byvoeginge

dat

dat de Maatschappy op deeze Vraage gééne *Overnatuurkundige* Verhandelingen verlangt, maar Antwoorden, uit de *Natuurlyke Historie* ontleend, alleen in aanmerking zal neemen: insgelyks niet beantwoord zynde, is toen goedgevonden dezelve op nieuw optegeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

In 1791 is wel weder een Antwoord ingekomen maar onvoldoende geoordeeld, ook is dit jaar weder een Antwoord ingekomen onder de Zinspreuk *Non fingendum, aut excogitandum, sed inveniendum & observandum, quid natura faciat aut ferat.* — BACO — het welk ryplyk overwoogen zynde is geoordeeld, en beslooten, offschoon gem. Antwoord van eene zeer bekwaame hand kwam, en eenige goede verdiensten had, hetzelve niet aan de opgegeeven vraage voldeed, en het derhalven niet met den Eerprys kon bekroond worden; —— maar dat men de gem. Vraag voor het vervolg nog voor een onbepaalden tyd zal openlaaten.

B.) Op de Vraag in 1790 opgegeeven om te beantwoorden voor primo November 1791 dus luidende.

Eén der voornaame gebreken van de gewoone *Schepradmolens* is ongetwyfeld daarin gelegen, dat het Rad ondieper in het water staat, naarmaate het sneller omloopt, en dus dat de weerstand of last vermindert, naarmate de beweegkracht toeneemt, en omgekeerd. Daar echter in dit geval, buiten kyf, kracht en tyd nutteloos verspild, mitsdien ook tegen de eerste regels der werktuigkunde gehandeld word; zo word gevraagd: „*op „welke wyze kan het gewoone scheprad, behoudens „deszelfs overige volkomenheeden, zoodanig verbe„terd en toegesteld worden, dat, de toevoer van water „geduurig aan de ontlasting geëvenredigd zynde,*

„*wel-*

, *het rad altoos, het zy hetzelve ſnel of langſaam* , *beweege even diep in het water hange*?' — Als een *tweede* gebrek moet men aanmerken, dat, volgens de tegenwoordige geſteldheid der Schepradmolens, de weerſtand of last niet verminderd of gematigd kan worden, naarmaate de beweegkragt vermindert, waar door de Molens by verſlapping van den wind, genoodzaakt zyn ſtil te ſtaan, men vraagt derhalve in de *tweede* plaats, *Welk het geſchiktſte middel zy*, *om* , *dit gebrek te vergoeden, mits hetzelve zonder aan-* , *merkelyk tydverlies werkſtellig gemaakt kan wor-* , *den en geene groote noch geduurige oplettenheid van* ; *den Molenaar vereiſche.*

Zyn verſcheiden antwoorden ingekomen en is de Eerprys van een GOUDE MEDAILLE toegeweezen aan den Schryver, onder de Zinſpreuk: *Hollands grootſte zo niet eenige hoop tot bewooning en Landbouw*, dewelke by de opening van het Billet is gebleeken te zyn de Heer J. BLANKEN JANSZ. *Luitenant by 't Corps Artillerie, ten dienſte dezer landen en opzichter van 's lands fortificatien te Brielle*, op aangeeven van deszelfs Vader J. T. BLANKEN Fabricq en Dykmeester van de Krimpenrewaard enz.

Voorts een *Zilvere Medaille* als een Accesſit aan den Schryver der Verhandeling onder de Zinſpreuk: *Est quodam prodire tenus, ſi non detur ultra*, indien dezelve goedvind zynen naam te melden. (*)

Als

(*) Het billet op verkreegene toeſtemminge des Schryvers geopend zynde, is gebleeken, dat was de Heer J. D. HUICHELBOS VAN LIENDER te Rotterdam, aan wien dan ook de Zilvere Medaille als een ACCESSIT, is bezorgd.

Als mede een *Zilvere Medaille* aan den Schryver der Verhandeling onder de Zinſpreuk: *met lust*, als eene erkentenis voor deszelfs aangewende moeite, indien hy goedvinden mogt, zynen naam te melden. (*)

De Maatſchappy acht het wyders niet ondienſtig by deeze gelegenheid aantemerken, dat zy de hier in de eerſte plaats gemelde verhandeling, en het daarby voorgedraagen ontwerp, om door middel van drie ſchepraderen in een zelfde Molen, van den wind het voordeeligst gebruik te maaken, bekroond heeft, niet tegenſtaande haar bekend is, dat zoo wel in het GROOT MOLENBOEK als ook daadelyk in deeze Provincie, Molens met meer dan één ſcheprad gevonden worden, oordeelende dat deeze laatstgemelde Molens in zeer weezentlyke deelen verſchillen, van het ontwerp, zoo als hetzelve door den Schryver der Prysverhandeling word voorgeſteld, het zy met betrekking tot het getal en het gebruik der ſchepraderen, het zy ten aanzien der verdere verbeteringen, welken ter bereikinge van het oogmerk, by de vraag, der Maatſchappye bedoeld, alleſints vereischt worden: verklaarende wyders de Maatſchappy ten overvloede dat zy met de verdienſten deezer Verhandeling te erkennen, en te bekroonen, egter geenzints verſtaan wil worden dezelve in haar geheel en bepaaldelyk de daarby gemelde toepaſſing van de *ſchroef zonder einde* goedtekeuren.

C. Op de Vraag. Wegens de Theorie van Doctor CRAWFORD, *omtrent het Vuur en de Warmte*, in 1783 opgegeeven, by voorgaande Programmata te meermaalen uitvoerig gemeld. D.) Op

(*) De Schryver is bevonden te zyn de Heer JAN MARCUS VERKUYL te Zaandyk: dewelken in gevolge van dien dan ook de beloofde Medaille is gegeeven.

D.) Op de Vraag. *Over de nuttigheid, en der halven ook de noodzaaklykheid van een* Rhynlandsche Slaperdyk, *in geval van overloop*, insgelyks voormaals uitvoerig voorgesteld mede geen Antwoord ingekomen zynde is beslooten dezelve beiden weder op te geeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

E.) Op de Vraag uit het Fonds van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1788. opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1791:

„ Welken zyn de DELFSTOFFEN binnen den „ ommekring der *Zeven vereenigde Provincien* „ *en derzelver Geasſocieerde Landſchappen* te vinden, „ van welker verdere naaſpooring men met genoegzaa„ me redenen nut voor 't Vaderland kan verwach„ ten?" —— met byvoeginge, dat men géénen enkelen *lyst* van gemelde Delfstoffen begeert, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelver verdere naaſpooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te beloven.

Geen Antwoord ingekomen zynde, is dezelve gecontinueerd om te beantwoorden voor *primo* November 1793.

II.) Vervolgens overgaande tot het Arresteeren van *Nieuwe vraagen* voor dit jaar, heeft zy beslooten ter beantwoordinge voor *primo* November 1793 voor te stellen de Vraagen.

a.) *Welken zyn de redenen en oorzaaken, dat ſommige Vrouwen, op ſommige plaatſen, naa eene natuurlyke verlosſing, dikke lighaamen behouden?* —

wel-

welken zyn de middelen om zulks voortekoomen, of, *die daarmede behebt zyn, daarvan te geneezen, zonder eenig nadeel toetebrengen, voor eene volgende zwangerheid.*

B. Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. KOPS, om te beantwoorden voor *primo* November 1795 de Vraag:

Welk licht verſpreidt het Scheikundig leerſtelzel van LAVOISIER, *en de wyze van, volgens hetzelve, de beſtanddeelen van dierlyke, plantaartige en andere ſtoffen te onderzoeken, over de Natuurkennis van 't menſchlyk lighaam, en over de kennis van het geene, het welk voor hetzelve voordeelig of ſchadelyk is, en welke voordeelen kan de geneeskonst thans reeds daaruit trekken?*

III. De vraagen, door de Maatſchappy te vooren opgegeeven, en waarop zy voldoende Antwoorden met verlangen te gemoet ziet, zyn de volgenden.

A.) Om te beantwoorden voor *primo* November 1792.

Sedert lange zoekt men na den eerſten en algemeenen grond van zedelyke Verplichting, uit welken men alle meer byzondere hoofdſoorten van Pligten zou knnnen afleiden; de Schryvers over het ZEDELYK GEVOEL *ſchynen zig hieromtrent in eenige verleegenheid te bevinden* (*) *en de Heer* KANT *heeft*

(*) Hulshoff over Gods Wetgeevende magt, in de Stolp. Verhand: gedrukt te Leyden 1766 Hoofdſt. IV. Byzonderlyk bl. 33. 35.

heeft eene grondſtelling aangeweezen (*) *welke ſommigen duister, anderen onzeker of onvruchtbaar voorkomt* (†). *Hierop word gevraagd: is het redelyk, noodig of nuttig na zulk een eerſte Algemeene grondſtelling te zoeken? zo jaa; welke is dezelve?*

B.) Uit het *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. Kops, 1789. voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* November 1792. De Vraag:

Welken zyn de Onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naaſpooring men met genoegzaame redenen nut voor het Vaderland kan verwachten?

Van zoodanige Onderwerpen verlangt de Maatſchappy insgelyks géene enkele Lyst, maar tevens de redenen, waarom men van derzelver verdere naſpooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te verwachten.

C.) De Vraag, den 22. Mey 1786 voor de *eerſte*, en den 21 Mey 1787 voor de *tweede* reize voorgeſteld, om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welke is de beste inrichting, om aan de Jeugd te Batavia *eene opvoeding te geeven, die meest geſchikt is om haar Verſtand te beſchaaven, haar in nuttige Kunsten en Weetenſchappen bedreeven te ma-*

(*) Grundlegung zur Metaph der Sitten bl. 52. Zweyte aufl: by J. K. Hartknoch Riga 1786.

(†) Kant Critik der Pract. Vernunft ibid. 1788. Voorrede bl. 14—17. Zeno over ongeloof en zeden bl. 10.

maaken, en haar goede Zedelyke gevoelens inteboezemen,

D.) De Vraag, in het jaar 1781 voor de *eerſte*, en in 1787 voor de *tweede* maal opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1792:

Welken zyn de beste en vaardigſte Middelen, om het gebruik der Nederduitſche Spraak onder de Malajers, Javaanen, Cingaleezen *en* Malabaaren *intevoeren, en meer en meer algemeen gebruikelyk te maaken? Nademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der ſpraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer aan haar verbind; haar meer genegenheid en yver voor die natie inboezemt; ze geſchikter maakt, zo het een nog onbeſchaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienſt, Zedekunde, Natuurkundige Naaſpeuringen, om beſchaafdheid van het verſtand te ontvangen, en dus bruikbaarer tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodzaaklyke Konſten en Handwerken te worden?*

E.) En uit het Fonds van Wylen den Heer *Directeur N. W. Kops* om te beantwoorden vóór *primo* November 1792. de vraag, opgegeeven den 21 Mey 1790.

„ Wat leeren de laatere ontdekkingen in de ſcheikunde, omtrent den Aart der gisting; en welke „ voordeelen zouden zommige Traficquen hier uit kunnen trekken, by welken gistende ſtoffen gebezigd „ worden?

F.) De Vraag, opgegeeven in 1782 om te beant-

woorden voor 1788 over *de behoudenis der Gezondheid zulker menſchen, welken in* Oost-Indiën *aankoomen;*— en toen weder opgegeeven, om te beantwoorden voor den 1 Juny 1793 in deezer voege:

Kan men op voldoende gronden, zoo uit de aanteekeningen in de Hospitaalen en Doodlysten, als anderzints, bewyzen, dat 'er in eene reden van het getal der Ingezetenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa *te* Batavia *aangelanden, thans ongelyk meer Menſchen aldaar ziek worden en ſterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?*

Welken zyn hiervan de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatſen in Europa *zoo wel als in* Oost-Indiën, *maar vooral uit de geſchiedkundige plaatsbeſchryvinge van* Batavia, *tot eenen trap van de hoogſte waarſchynlykheid betoogen, dat die Stad toen de gragten binnen dezelve, welken welëer, toen zy voor ééne der gezondſte Plaatſen in* Oost-Indiën *gehouden werd, vol water waren, nu in ſommige tyden van 't Jaar zeer ondiep en droog zyn, en ſtinkende Dampen zich over de Stad verſpreiden, in evenredigheid (behalven andere naadeelige gevolgen) ſteeds ongezonder geworden, en zulks derhalven als de Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te ſtellen zy?*

En eindelyk, hoedanige Verbeteringen zyn hieromtrent met hoope van een goed gevolg uittedenken, en werkſtellig te maaken?

G.) Daar het zeker is, dat de grootheid der *Astronomiſche Refractie* verſchillende is, naar den verſchillenden ſtand van den Barometer en Thermometer, vraagt de Maatſchappy:

, *Eene Theorie der* Aſtronomiſche Refractie, *waar-*
, *uit, voor elken gegeeven ſtand van den Barometer*
, *en Thermometer, en voor alle hoogten van't Hemel-*
, *licht boven den Gezicht-einder, de grootheid der*
, *Aſtronomiſche Refractie naauwkeurig kan worden*
, *bepaald.*'

De Maatſchappy voegt hier nog by:

1. Dat deeze Theorie of moet zyn afgeleid uit naauwkeurige Aſtronomiſche Obſervatien, of ten minſte met dezelven overeenkomſtig zyn.

2. Zy geeft in bedenking, of de verſchillende graad van vogtigheid des Dampkrings, ook niet eenen merkelyken invloed hebbe op de veranderlykheid der Refractie?

3.) Meent zy ook te moeten herinneren aan de Formule, welke de Heer DE LA GRANGE (*Nouveaux Memoires de l'Academie de Berlin pour* 1772 pag. 259) gegeeven heeft, en de daar over gemaakte Aanmerkingen van den Heer Prof. DAMEN (*Diſſertat. de Montium altitudine Baromet. metienda*, Hagæ Com. 1783 *in Additam.*

Opgegeeven 21 May 1788 om te beantwoorden voor *primo* November 1789 géene Antwoorden zynde ingekomen, word dezelve wederom ter beandwoordinge voorgeſteld vóór *primo* November 1793. onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS.

H.) Op de Vraag uit het byzondere *Fonds* van wylen den Heer *Directeur* N. W. KOPS, opgegeeven den 21 Mey 1787 om te beantwoorden voor *primo* November 1790 en op den 23 Mey 1791 weder opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

„ Is het *Heulſap* in den Persloop uit beſmettinge
„ niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en ſtil-
„ ling van Toevallen, mitsgaders ter voorkooming van
„ derzelver gevolgen; maar bovendien, een Hoofd
„ middel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot
„ eenen aanmerklyken trap aanweezig, in eenig tyd-
„ perk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag
„ afwagten? Zo jaa; welk is dat tydperk, ofte die
„ byzondere ſtaat der ziekte, hier toe geſchikt? En
„ welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveel-
„ heid en herhaaling, in het aanwenden van dit Mid-
„ del, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen,
„ wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter
„ ſtaaving der verſchillende Leeren opgegeeven? " ——
Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het Heulſap, ofte uit de eerſte oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die ſteunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, van die beſtiptheid, dat zy eenen Arts, ſchoon misſchien bevoorens van verſchillende meeging, ofte ook van ſchynſtrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene toeſtemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der beſlisſing.

Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in deeze Vraag.

1. In den Persloop uit beſmetting ſchynt de Ziekteſtoffe van buiten aangekoomen, en het Spyscanaal onmiddelyk aandoende, als de eerſte oorzaak door eenen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden genoomen. De ontlasting en temming deezer ſtoffe, ſchynt alsdan by hem het hoofd-oogmerk te moeten zyn; alle toevallen ſchynen gevolgen ofte uitwerkſelen van die ſtoffe; andere bykomende oorzaaken kunnen alsdan ſlechts de tweeden zyn. In een Persloop uit andere eerſte oorzaaken, is 'er een verſchillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneeswyze aan haare plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit beſmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weeringe van tuſſchenkomende voorwerpen te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte tot eenen aanmerkelyken trap aanweezig, kunnen alleen beſlisſend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan dezelven den ſchyn van hulpmiddelen laaten, ofte ook de ontſtentenis van gepaste middelen vervullen, en dus, uit deezen of geenen hoofde, eene beſlisſende uitſpraak verhinderen.

3. Men verlangt *eene genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereiſchen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, ſchynen in de Geneeskunde beter geſchikt ter handleidin-

ge tot Proefneemingen, dan wel ten grondſlage eeniger Leere, die op genoomene Proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vierende aan zyne zugt om eenig middel of handelwyze, ten beste der menſchen in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verſchynſelen vergroot of verkleint, en uit byzondere gevallen, te algemeene gevolgen trekt. Weshalven gééne proeven, opgegeeven ter ſtaaving eener gewigtige Leere, ook ſchoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken, die men naa overweeging der omſtandigheden gevoelt, dat *verſchillende meeningen*, die in ons bevoorens misſchien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *ſchynſtrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

En uit het Fonds van wylen den Heer Directeur N. W. Kops, om te beantwoorden voor *primo* November 1794.

I.) *Daar volgens de bekende gronden der Waterloopkunde de ſnelheid der Rivieren vermeerderen moet, naar maate (ſchoon niet in dezelfde reden), van de vermeerderde hoeveelheid waters, die zy afvoeren, het geen wyders eene uitſchuuring van den bodem, wanneer die daartoe geſchikt is, ten gevolge heeft, en langs dien weg te weeg brengt, dat deeze vermeerderde hoeveelheid van water, niet te min gééne, of ſlechts weinig meerdere watershoogte op de Rivier veroorzaakt, gelyk zulks door verſcheide voorbeelden van* vereenigde *Rivieren in Italien, die over een zandig bedde ſtroomen, bevestigd word:*

daar

daar egter ſommige Rivieren in ons Land, en wel voornamelyk de Neder-Rhyn het tegendeel ſchynt te bevestigen, voor zoo verre deeze tak, ſedert, met het begin deezer Eeuw, de toevoer van water aan denzelven, zoo wel by hooge als laage Rivier, zeer aanmerklyk vermeerderd wierd, eerder verondiept, dan dieper geworden is, en de aanpaalende Dyken, ten minſten voor de ſedert 1771 *gemaakte verbetering omtrent de verdeeling van het opperwater tuſſchen de verſcheide Rivier-Takken, niet zelden in gevaar gebracht heeft.* „ *Zo word gevraagd, welke is of , zyn de redenen, waarom bepaaldlyk in laatstgem. , Rivier-Tak de uitkomst niet beantwoordt, maar veel , eer ſtrydt met den boven aangehaalden, op Reden en , ondervinding ſteunenden grondregel der waterloop- , kunde? En byaldien deze reden of redenen niet ſlechts , onderſtellender wyze, maar met zekerheid aangewee- , zen kunnen worden, zyn zy, of eenigen van haar van , dien Aart, dat zy door gepaste middelen te keer ge- , gaan kunnen worden? En zo jaa, welken zyn die , middelen?*"

K.) Op de vraag, , *Welke is de tegenwoordige Ge- , nees- en Heelwyze der* OOST-INDISCHE VOL- , KEN, *ook der* CHINEEZEN; *en welken zyn de na- , tuurlyke Voortbrengſels, die zy daartoe bezigen?*

Voorgeſteld in 1784 en voor de *tweede* reize in 1790 om te beantwoorden voor *primo* November 1795:

L.) De vraag, , *Nademaal een zuivere Damp- , kring van zoo groot belang is voor de gezondheid der , Ingezetenen, en dezelve by 't ſtaande ofte te lang- , zaam afloopende Water in de Rivier, (die dage-*

, *lyks in den omtrek van* Batavia *met veele duizenden*
, *ponden vuiligheeden aangevuld word,) onmogelyk*
, *kan verkreegen worden: Welk is het beste Middel,*
, *om eene ſterkere ſchuuring en afvoering deezer vui-*
, *le ſtoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan*
, *Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezor-*
, *gen.*'

In den Jaare 1779. opgegeeven om te beantwoorden vòòr *primo* January 1785. En toen onvoldoende beantwoord zynde, werd dezelve op Nieuw voorgeſteld om te beantwoorden vóór *primo* November 1789, dan daarop toen insgelyks géén Antwoord ingekomen zynde, word dezelve weder onder dezelfde uitlooving, opgegeeven, om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd, dat is, dan en wanneer eenig Schryver zulks mogt goedvinden. Hierop is in 1791 een Antwoord ingekomen, dan hetzelve niet voldoende geoordeeld zynde, blyft deeze Vraag als voren nog ter beantwoording open voor een onbepaalden tyd.

M.) De Vraag, opgegeeven den 21 Mey 1782. om te beantwoorden voor 1785. en toen wederom voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* November 1787. luidende aldus. — , *Schoon men thans in*
, *de luchtkennis zeer verre gevorderd is, heeft men*
, *echter tot nu toe omtrent de verdikte Lucht ſlechts*
, *weinige Proeven genoomen. Waarſchynlyk is dit*
, *aan de onvolmaaktheid van den daar toe noodigen*
, *toeſtel toeteſchryven; waarom de Maatſchappy thans*
vraagt. 1. Op te geeven den besten toeſtel, om op de gemaklykſte en zekerſte wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk ſtellen: 2. Met den besten toeſtel de werking der verdikte Lucht, in verſchillende gevallen, na te gaan; en in-

zon-

zonderheid het dierlyke leven, den groei der Planten, en het branden in lucht van verſchillende digtheid te beproeven. *En* 3 aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leeringen hieruit kunnen afgeleid worden? Ook toen géén Antwoord ingekomen zynde, is daarom dezelve wederom voorgeſteld om te beantwoorden voor *primo* November 1790.

Weder onbeantwoord gebleeven zynde, heeft de Maatſchappy beſlooten dezelve voor *een onbepaalden tyd* ter beantwoording optegeeven.

N.) Op de Vraag, voorgeſteld den 22 Mey 1786 om te beantwoorden voor *primo* November 1787 en toen wederom opgegeeven om te beantwoorden voor *primo* November 1790. luidende aldus:

Hoe verkrygen de Planten haare voedſels? Wat is dezelve hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrichtingen zyn 'er, uit het geene ons hier van bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweeking van de Gewaſen, in het algemeen te trekken?

Is wel in 1791 een Antwoord ingekomen, doch hetzelve niet voldoende zynde geoordeeld is, gepaſſeerd, maar beſlooten de vraag te continueeren om te beantwoorden voor een onbepaalden tyd.

IV.) De Prys-Verhandeling van wylen den Heere Paulus Frisi, dienende tot Antwoord op de Vraage nopens *het verklaaren der Ongelykheeden der Satelliten van Jupiter*, thans zynde uitgegeeven, herhaalt de Maatſchappy haare verklaaring, dat haars oordeels de Schryver daarvan weinig of niets heeft ge-

gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE en FRISI (zelven) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om naamentlyk de *Theorie* aan de *Waarneemingen* te toetſen, en daardoor de gegrondheid zyner Theorie boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. —— Zy noodigt derhalven op nieuw, onder aanbod van den DUBBELDEN EERPRYS, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar hier te voren tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd:

„ Zy verlangt niet zoo zeer, dat de Schryver zich „ bezig houde met de enkele *Theorie* uit de *Wet der* „ *aantrekkings-kragt* afgeleid, maar veel meer en wel „ voornaamlyk, dat hy de *Theorie* op de *Waarneemingen* toepaſſe, en met dezelven vergelyke, op „ dat men, door de meerdere of mindere over „ eenkomst met de Waarneemingen over den Graad „ van juistheid, zoo wel van zyne, als van andere, *Theorien*, zoude kunnen oordeelen. — Het voornaame „ oogmerk der Maatſchappye is, om langs dien weg „ van de *Beweegingen der Satelliten van Jupiter* zulke *Tafels* te verkrygen, welken naauwkeuriger zyn „ dan de tot hier toe bekenden; 't zy dan dat die „ Tafels volgens die enkele *Theorie* wierden zamengeſteld; of wel (zo deeze alleen onvoldoende bevonden wierd) met behulp van *Empiriſche Æquatien*, uit de Waarneemingen afgeleid. En, dewyl „ de Waarneemingen van den *derden* en *vierden Trawant* onnaauwkeuriger en zeldzaamer zyn; dan die der „ twee overigen, zal de Maatſchappy zich vergenoegen, wanneer, het geene zy verlangt, voornaamlyk „ maar omtrent den *eerſten* en *tweeden Trawant*, wier

waar-

„ waarneeming wel den grootſten invloed heeft op de
„ *Zeevaart en Aardrykskunde*, door den Schryver
„ word volbragt.'

*

Het zal der Maatſchappy aangenaam zyn, wanneer de Schryvers hunne antwoorden, zoo veel mogelyk is, bekorten, door alles daarvan aftelaaten, het geen niet volſtrekt tot de hoofdzaake, die zy vraagt, behoort.

Alle de *Antwoorden* op de Vraagen, en *Opſchriften* der Billetten, moeten *niet* met de eigene hand des Schryvers geſchreeven, nogte met derzelver eigenen naam, nogte met meldinge van hunne Woonplaatſe, *maar* met eene Zinſpreuk onderteekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinſpreuk tot opſchrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres, door hem eigenhandig geſchreeven, vol uit gemeld zyn, aan C. C. H. VAN DER AA, Secretaris deezer Maatſchappye, zeer leesbaar geſchreeven, in het *Nederduitsch*, *Fransch*, ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

Vraagen opgegeeven voor een onbepaalden tyd moeten mede voor *primo* November worden ingezonden.

De Prys, geſteld op ieder van de bovengenoemde Vraagen, voor den geenen, die haars oordeels, dezelve best beantwoordt, is, (uitgezonderd de geenen, waarop hier boven eene *dubbelde* Medaille is geſteld,)

ee-

eene *Goude Medaille* op den gewoonen Stempel der Maatschappye geslaagen, met den Naam van den Schryver, en het Jaartal op den rand: ofte wel DERTIG DUEAATEN, ter keuze van den geenen, dien de *Goude Medaille* is toegeweezen. Doch zal het den geenen, dewelke den Prys behaalen zal, ofte een *Accesit* zal bekoomen, niet vrystaan, zyne verhandeling, dewelke zoodanig bekroond is, het zy in het geheel ofte ten deele, het zy apart, ofte by eenig ander Werk, te doen drukken, zonder de uitdrukkelyke toestemming van deeze Maatschappye daartoe te hebben verkreegen.

V. Ook heeft de Maatschappy, met opzicht tot alle andere Verhandelingen en Berichten, die haar voor haare Werken aangebooden zullen worden, in het jaar 1779. de volgende *Resolutie* genomen, en beslooten aan het Algemeen medetedeelen: *Het zal aan ieder eenen vrystaan, om aan eenen der Heeren Directeuren, ofte den Secretaris, het geen hy aan de Maatschappye wilde præsenteeren, om in haare Werken te plaatsen, alleen getekend met eene Zinspreuke, te mogen ter hand stellen, of te doen toekoomen, mits een verzegeld Billet daar by voegende, waarin zyn naam en woonplaats gemeld staan.*

VI. Eindelyk, overmits door de Wet, dewelke tot hiertoe de Leden van het dingen na den Prys uitsloot, de Maatschappy, en daar door het Algemeen, zeer dikmaals beroofd bleef van zeer voldoende Antwoorden, heeft dezelve Maatschappy op den 22 Mey 1780 beslooten, aan alle haare Leden de vryheid tot het dingen na den Prys op de voorgestelde Prysvraagen, van nu af aan en voor het vervolg te verleenen, onder deeze Voorwaarden.

2. Elk

a. Elk Schryver, die Lid der Maatſchappy is, zal verplicht weezen zyne Verhandeling, door een andere hand geſchreven, intezenden; onder verband dat een Lid, welke hier aan niet voldaan heeft, van den Eerprys zal verſleeken blyven.

b.) Zulk een Lid der Maatſchappye zal zyne Verhandeling en Zinſpreuk door het byvoegen van de letter *L* moeten onderſcheiden.

c.) Het getal der *Adviſeurs* over de ingekomene Prysverhandelingen, zal ten minſten uit drie beſtaan; en zullen, is het mogelyk, daartoe zoodanige Leden gekozen worden, die op onderſcheide plaatſen reſideeren.

d.) Deezen zullen zich op hun woord van eer verbinden, aan niemand anders wie het ook zy, dan alleen aan den *Secretaris* hun *Advis* te zullen mededeelen.

e.) Alle *Adviſen*, welken rouleeren over zoodanige Verhandelingen, die met een *L* geteekend zyn, zullen naamloos in de Vergaderingen voorgeleezen, en de naamen der opſtellers volſtrekt geſecreteerd worden; weshalven dezelven ook zullen verplicht zyn, aan den *Secretaris* hunne Naamen in een verzegeld Billet te zenden, hebbende tot opſchrift dezelfde Zinſpreuk, waarmede hun *Advis* is getekend.

f.) De *Adviſeurs* zullen, in alle gevallen, doch byzonderlyk over de Verhandelingen, met een *L* getekend, hun *poſitive* of *negative concluſie* moeten opgeeven.

G.) In-

g.) Indien onder de benoemde *Adviſeurs*, één of meer mogten gevonden worden, die na den Prys wilden dingen, zulien dezelven verpligt zyn den *Secretaris* ten eerſten te berichten, dat zy zich als *Adviſeurs* excuſeeren, die daarvan den Præſident zal kennis geeven; welke beide Heeren de naamen der zoodanigen zullen geheim houden, en tevens door de Algemeene Vergadering gemachtigd worden, om in hunne plaats andere bekwaame *Adviſeurs* te kiezen.

En eindelyk is op de Vergadering van den 21 Mey 1784 beſlooten, het even voorgaande Art. *ſub litt. g.*) in zoo verre te altereeren en te amplieeren, —— dat *h.*) de Heer Præſident en Secretaris in den tyd, nevens nog twee andere Heeren Directeuren, door Directeuren zullen worden gequalificeerd, om onder verband van de ſterkſte geheimhouding, drie of meerder Adviſeuren te verkiezen (volgens *litt. c.*), wier Adviſen dan zonder naam (volgens *litt. e.*), in de Vergadering zullen worden voorgeleezen: en ingevalle eene der gekorene Adviſeuren zich mogt Excuſeeren, alsdan volgens *litt. g.*) zyn plaats, mede onder ſecretesſe, door dezelfde Commisſie zal worden vervuld.

* * *

Tot LEDEN zyn aangeſteld de Heeren:

Le Chevalier, DEODAT DE GRATET DE DELOMIEU, *Commandeur de Malthe.*

Le

Le Chevalier DON GUISEPPE GIOENI DES DUCS D'ANGIO, *Chambellan de ſa Majeſté le Roi des deux Siciles etc. etc. etc.*

Y. VAN HAMELSVELD, *S. S. Theol. Doctor en Profeſſor Lid van verſcheide Geleerde Genootſ. etc. etc. woonende te Leyden.*

GERRIT HESSELINK *A. L. M. Philoſ. Doct. S. S. Theol. & Philoſophiæ Profeſſor by de Doopsgezinden te Amſterdam: etc. etc.*

JOH. FRED. BLUMENBACH, *Conſeiller de Cour de ſa Majeſté Britannique & Profeſſeur ordinaire en Medecine de l'Univerſité de Göttingue. etc. etc.*

LAURENT DE CRELL *Med. Doct. en Prof. te Helmſtad. etc. etc.*

WILLEM DE VOS, *Leeraar by de Doopsgezinden te Amsterdam. etc. etc.*

W. A. VAN VLOTEN, *Hervormd Leeraar &c. &c. woonende te Amsterdam.*

REINHARD WOLTMAN, *Directeur des ouvrages Hydrauliques au Service de la Ville de Hamburg à Cuxhave.*

*

De Maatschappy heeft verder tot haar innig leedweezen door den Dood verlooren van haare Directeuren.

DE HOOG WELGEBORENE HEEREN:

Mr. JOHAN ADRIAAN VAN DE PERRE, *Heer van Nieuwerve &c. &c.* oud 51 jaar en ruim 3 maanden, overleeden den 8 April 1790.

COR-

CORNELIS PIETER BARON VAN LEYDEN *Vry-Heer van Warmond, etc. etc.* oud 51 Jaar overl. den 30 April 1790.

Mr. PIETER VAN BLEISWYK, *Oud-Raadpensionaris en Grootzegelbewaarder van Holland en Westfriesland &c. &c.* oud 66 jaar, overl. den 29 October 1790.

DANIEL LODEWYK HOGGUER *Raad in de Vroedschap en Hoofd-Officier der Stad Haarlem*, oud 31 jaaren, overl. den 27 Mey 1792.

Mr. JAN VAN LOON, *Oud-Secretaris der Stad Amsterdam*, oud ruim 67 jaaren overl. den 11 Augustus 1792.

Mr. JOACHIM RENDORP *Heer van Marquette en Burgemeester der Stad Amsterdam, etc. etc.* oud 64 jaaren en 8 maanden overl. den 21 Sept. 1792.

Van haare LEDEN de Heeren:

JAN HOOYMAN *Luthersch Predik. te Batavia* overl. den 30 Juny 1789.

JOHANNES DE VRIES *Raad in de Vroedschap en Oud-Scheepen te Leeuwaarden*, oud byna 65 jaaren overleeden den 18 Maart 1790.

FRANCOIS HEMSTERHUIS, *Commis van den Raad van Staaten in 's Hage*, oud omtrent 70 Jaaren overl. den 7 July 1790.

PETER JONAS BERGIUS *Hist. Nat. Prof. te Stokholm*, oud 60 jaaren overleeden den 10 July 1790.

J. B. JACOBS *Professor in de Chirurgie op de Academie te Leuven*, oud 55 jaaren overleeden in Sep. 1790.

J. D. MICHAëLIS *Phil. Prof. te Gottingen* oud 74 jaaren overleeden den 22 Aug. 1791.

G.

G. TEN HAAFF *Heelmeester en Lector te Rotterdam*, oud 71 jaaren en 6 maanden op den 26 Mey 1791.

JOHANNES DE CASTILLON, *Prof. in de Matheſis te Berlyn*, oud 82 jaaren en 9 maanden overleeden den 11 Oct. 1791.

J. E. SILBERSCHLAG *Kon. Pruiſſ. Opper-Conſiſtoriaal-Raad etc. etc. te Berlyn*, oud 71 jaaren overl. den 26 November 1791.

HENRICUS HOOGEVEEN *Rector te Delft*.

J. J. BLASSIERE *Philoſ. Doctor in 's Hage*, oud 55 jaaren en 6 maanden overl. den 8 Decemb. 1791.

H. F. DELIUS, *Med. Prof. Primarius te Erlangen*, overleeden den 2 Maart 1792.

Mr. J. F. DRYFHOUT *Advocaat in 's Hage*, oud 83 jaaren en ruim 7 maanden, overleeden den 23 Maart 1792.

A. A. VAN DER MEERSCH, *Prof. in de Godgeleerdheid en Kerklyke Geſchiedenisſen te Amſterdam* oud ruim 72 jaaren overleeden den 13 April 1792.

. . . . . LOUIS, *Sécretaire de l'Acad. de Chirurgie à Paris*, oud ruim 69 jaaren, den 19 Mey 1792.

NICOLAUS BONDT, *Advocaat te Amſterdam*, oud 60 jaaren overl. den 20 July 1792.

ADAM SMITH, *Prof. &c. etc. te Glaskow.*

J. H. DE MAGELLAN, *te Londen.*

J. G. BUSCH *Prof. in de Matheſ. te Hamburg.*

en

en JOHANNES OOSTERDYK SCHACHT *Prof. in de Medecynen te Utrecht*. oud byna 88 jaaren overleeden den 18 Aug. 1792.

De Maatſchappy volhardt in haar verlangen, om de uitbreiding der Heerlykheid van God en de Welvaart van het Menschdom, zoo veel in haar is, te bevorderen, en vertrouwt op de onderſteuning, byzonder van haare Landgenooten.

Uit naam der Maatſchappye.

Haarlem den 14 *Nov.* 1792.

C. C. H. VAN DER AA, *Secretaris.*

INHOUD

VAN DIT

AGT- EN- TWINTIGSTE DEEL

ANTWOORD op de Vraage, Wat men te denken hebbe van het Morcele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT is opgegeeven, als ware dit het eenige? door *Johannes Christophorus SCHWAB.* *Bladz.* 1

TWEEDE ANTWOORD op dezelve Vraage, door *Fredericus Daniel Behn* 53

DERDE ANTWOORD op dezelve Vraage, door *Ludwig Heinrich Jacob.* 179

INHOUD

ANTWOORD

OP DE

VRAAGE,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

DOOR

JOHANNES CHRISTOPHORUS SCHWAB,

Hoogleeraar in de Redeneer- en Overnatuurkunde aan de Hooge Schoole te Stuttgard, Hofraad van den Hertog van Wurtemberg, enz. enz. enz.

ONDER DE ZINSPREUKE:

Πασα βασιλεια ἐφ' ἑαυτην διαμεριθεισα ἐρημεται, και οἰκος ἐπι οἰκον πιπτει. *Luc.* XI. vs. 17.

Aan wien de Goude Medaille is toegeweezen.

DISSERTATIO

IN QUÆSTIONEM:

Quid de Morali pro existentiâ Dei argumento, inprimis eo, quod a Cel. KANTIO *unicum possibile prædicatur, sentiendum est?*

BEKNOPT ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

Alvorens het Praktisch bewys te onderzoeken, door het welke de zeer geleerde KANT, na ons alle hope van een, op Theoretiſche beginzelen gegrond betoog, ontnomen te hebben, Gods Aanweezen tragt te ſtaven; zal het niet ondienſtig zyn, eerst het gevoelen dezes wydberoemden Schryvers, uit de *critiek der zuivere Rede*, met zyne eigene Hoog-

---

DISSERTATIO SUCCINCTA,

IN QUÆSTIONEM:

Quid de Morali pro exiſtentiâ Dei argumento, inprimis eo, quod a Cel. KANTIO *unicum posſibile prædicatur, ſentiendum est?*

Antequam argumentum practicum, quo Clariſſimus *Kantius*, omni demonſtrationis, principiis theoreticis fundatæ, erepta nobis ſpe, exiſtentiam Dei adſtruere nititur, examini ſubjiciamus; ſententia Celeberrimi Auctoris primum e *Critica puræ rationis* ſuis ipſius verbis

Hoogduitſche woorden voor te draagen, en vervolgens de geheele reeks zyner redeneringen in het Latyn voor te ſtellen. Zie hier diens Schryvers redeneertrant in het Hoogduitsch (*a*), vervat in de twaalv volgende Grondſtellingen:

I. 'Er

(*a*) *Deze Hoogduitſche redeneringen zal de Lezer kunnen vinden in de Latynſche Verhandeling van den Heer* SCHWAB, *van pag: 4. tot pag. 6; wyl alle dezelve zaaklyk vervat zyn in de bovengemelde twaalf Grondſtellingen, door den Heer* SCHWAB *daar uit getrokken, oordeelde de Vertaler, om alle herhaling te vermyden, nodeloos dezelve in het Nederduitsch over te brengen.*

bis germanice exponenda, deinde tota ratiociniorum illius ſeries latino ſermone exprimenda videtur. Argumentandi vero ratio Auctoris hæc est:

„ Auf die für das practiſche Intereſſe des Menſchen ſo wichtige Frage: was ſoll ich thun? antwortet die reine Vernunft: thue das, wodurch du würdig wirſt, glücklich zu ſeyn" (*Crit.* p. 836. *Nov. Edit.*) „ Dieſs ist ein reines moraliſches Geſetz, das völlig *a priori* den Gebrauch der Freyheit eines vernünftigen Weſens beſtimmt" (*ibid.*)

„ Nun læſst ſich aber weiter fragen: wie, wenn ich mich nun ſo verhalte, daſs ich der Glükſeligkeit nicht unwürdig ſey, darf ich auch hoffen, ihrer dadurch theilhaftig werden zu können? *Antwort*: ja: denn das Syſtem der Sittlichkeit ist mit dem der Glükſeligkeit in der Idee der reinen Vernunft unzertrennlich verbunden, (p. 837.) und der einem jeden vernünftigen Weſen natürliche und nothwendige Zweck wird nicht durch Sittlichkeit allein, (wovon die herrlichen Ideen zwar Gegenſtænde des Beyfalls und der Bewunderung, aber nicht

1. 'Er is eene Zedelyke Wet, die noodzaaklyk is, en door de zuivere rede van voren

nicht Triebfedern des Vorsatzes und der Ausübung sind,) sondern durch die mit der Sittlichkeit nothwendig verknüpfte und derselben proportionirte Glükseligkeit bestimmt" (p. 841.)

„ Eine solche Verknüpfung; ein solches System der mit der Moralität nothwendig verbundenen und derselben proportionirten Glückseligkeit läst sich aber nur in einer intelligibeln, das ist, moralischen Welt denken, in welcher von allen Hindernisen der Sittlichkeit abstrahirt wird, und wo ein jeder thut, was er soll" (p. 837. 838.)

„ Da aber weder aus der Natur der Dinge in der Welt, noch der Causalität der Handlungen selbst und ihrem Verhältnise zur Sittlichkeit bestimmt ist, wie sich ihre Folgen zur Glükseligkeit verhalten werden; so mus einer solchen moralischen Welt nicht blos Natur, sondern eine höchste Vernunft, die nach moralischen Gesetzen gebietet, und die Ursache der Natur ist, zum Grund gelegt werden" (p. 836.)

„ Die reine Vernunft kann also nur in einer höchsten Intelligenz, in dem Ideal des höchsten ursprünglichen Guts, den Grund der practischnothwendigen Verknüpfung beyder Elemente des höchsten abgeleiteten Guts, nämlich einer intelligibeln, d. i. moralischen Welt antreffen" (p. 838. 839.)

„ Da uns nun die Sinnenwelt eine solche Verknüpfung nicht darbietet; so sind wir genöthiget, sie in einer für uns künftigen Welt anzunehmen" (p. 839.)

„ Gott also und ein Künftiges Leben sind zwey von der Verbindlichkeit, die uns die reine Vernunft auflegt, nach Principien eben derselben Vernunft nicht zu trennende Vorausetzungen" (*ibid.*)

ren (*a priori*) gekend wordt; welke eischt dat wy ons der gelukzaligheid waardig maaken.

2. Deze Wet zoudè iets onmogelyks eisschen, en van alle haare uitwerking beroovd zyn, indien men niet met zekerheid hopen mogt, dat wy der gelukzaligheid naar maate on-

„ Dieſe Moraltheologie hat nun den eigenthümlichen Vorzug vor der ſpeculativen, daſs ſie unausbleiblich auf den Begriff eines einigen, allervollkommenſten und vernünftigen Urweſens führt, worauf uns ſpeculative Theologie nicht einmal aus objectiven Gründen hinweiſen, geſchweige uns davon überzeugen konnte."

„ Dieſes Weſen muſs ein einziges ſeyn, denn es ist nur ein einziger ſittlicher zweck. Sein Wille muſs allgewaltig ſeyn, damit die ganze Natur und deren Beziehung auf Sittlichkeit ihm unterworfen ſey; allwisſend, damit es das Innerſte der Geſinnungen und deren moraliſchen Wehrt erkenne; allgegenwærtig, damit es unmittelbar allem Bedürfniſse, welches das höchſte Weltbeste erfordert, nahe ſey; ewig, damit in keiner zeit dieſe Uebereinſtimmung der Natur und Freyheit mangele" &c. (p. 843.)

Ut jam omnia hæc in nervum colligantur, faciliusque tota hæc ratiociniorum ſeries examini posſit ſubjici; juvat, primarias propoſitiones, quas continet, numeris distinctas, et legitime inter ſe concatenatas exponere.

1. „ Lex est moralis, abſolute neceſsaria, et *a priori* per puram rationem cognita, quæ poſtulat, ut *dignos nos felicitate reddamus.*"

2. „ Hæc lex aliquid impoſsibile postularet, omnique ſuo effectu destitueretur, niſi certo ſperare liceret, nos et

onzer waardigheid zouden deelachtig worden; want de zuivere rede verbind het ſyſtema der gelukzaligheid op het allernauwſte met het ſyſtema der zedelykheid, alzo de blote ſchoonheid der zedelyke denkbeelden wel onze verwondering zoude naar zig trekken, maar ons niet tot werkdaadigheid aandryven.

3. Dit noodzaaklyk verband der gelukzaligheid met de zedelykheid, en derzelver juiste evenredigheid, heeft geene plaats dan in de verſtandige, dat is de zedelyke wereld, in welke ieder zynen pligt betracht, of aan de zedelyke Wet nauwkeurig voldoet.

4. Daar nu in deze zinnelyke wereld, niet een ieder aan de zedelyke Wet voldoet, zo moet 'er een andere wereld, en wel eene toekomende, aangenomen worden, in welke eind-

et felicitatis pro modo dignitatis nostræ participes factum iri: etenim pura ratio ſyſtema felicitatis cum moralitatis ſystemate intime conjungit, ſolaque idearum moralium pulcritudo nos quidem in admirationem raperet, non autem ad agendum impelleret."

3. „ Hæc necesſaria felicitatis cum moralitate conjunctio et justa proportio non niſi in mundo intelligibili, id est, morali locum habet, in quo quilibet agit, quod debet, ſeu legi morali exacte ſatisfacit."

4. „ Cum in hoc mundo ſenſibili non quilibet legi morali ſatisfaciat; alius aſsumendus est mundus, ab hoc diverſus, isque futurus, in quo demum exacta illa felicitatis cum moralitate ſervetur proportio."

 5. „ At-

eindlyk die juiste evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid zal plaats hebben.

5. Dan de natuur der dingen, op haar zelve, ſtrekt niet tot een zodanig verband der gelukzaligheid met de zedelykheid, dat tusſchen dezelve ene nauwkeurige evenredigheid ſtand grype. Ook bepaald de oorzaaklykheid (*cauſalitas*) onzer daaden de betrekking niet, welke tusſchen hare gevolgen en onze gelukzaligheid plaats heeft.

6. 'Er moet dan eene hoogſte rede, of verſtand, als Opperheerſcher der Natuur geſteld worden, welke dat verband bewerkt, en alles in het Heelal, ter verkryging van dit laatſte einde ordent en beſtierdt.

7. Deze rede moet *één eenige* zyn, om dat het zedelyke einde, waar toe alles beſtierd wordt, *één eenig* einde is.

8. *Al-*

5. „ Atqui natura rerum per ſe non tendit ad felicitatem cum moralitate ita conjungendam, ut exacta inter utramque ſervetur proportio, nec cauſalitas actionum nostrarum determinat relationem, quæ inter ſequelas earum et felicitatem nostram intercedit."

6. „ Ponenda igitur est ſumma quædam Ratio ſeu Intelligentia, Naturæ domina, quæ conjunctionem istam efficiat, omniaque in Univerſo ad ultimum hunc finem obtinendum ordinet atque dirigat."

7. „ Hæc Ratio debet eſſe *unica*, quia finis moralis, ad quem omnia dirigenda ſunt, est unicus."

8. „ Om-

8. *Almachtig*, op dat de geheele Natuur aan haar gehoorzaame.

9. *Alweetende*, op dat zy de verborgenſte ſchuilhoeken des Geestes doorgronden, en de juiste waarde onzer daaden beoordeelen kunne.

10. *Alomtegenwoordig*, op dat zy onmidlyk by een iederen aanwezig zy.

11. *Eeuwig*, op dat deze overeenſtemming der gelukzaligheid met de zedelykheid nimmer ophoude.

12. 'Er beſtaat dus een GOD.

B E-

8. „ *Omnipotens*, ut univerſa Natura illi pareat."

9. „ *Omniscia*, ut intimos animi receſſus ſcrutari, omnibusque factis ſuum pretium posſit ſtatuere."

10. „ *Omnipræſens*, ut immediate cuivis adſit."

11. „ *Aeterna*, ut nullo tempore hic conſenſus felicitatis cum moralitate deſideretur."

12. „ Exiſtit igitur DEUS."

BEOORDEELING.

Ik ben 'er zo verre af, de onder N. 1. aangehaalde Wet te ontkennen, dat ik in tegendeel dezelve uitnemend ſchoon, en der goedkeuring van alle menſchen waardig vinde. Dit alleen begryp ik echter niet, waarom die Wet meer gezegd wordt (*a priori*) van voren en door de zuivere reden gekend te zyn, dan andere, door den Heer KANT afgekeurde Wetten; by voorbeeld, de Wet, *volmaak u zelv;* alzo de waardigheid volmaaktheden onderſtelt, en hy die zig der gelukzaligheid waardig maaken wil, allengskens moet trachten volmaakter te worden; zo ſchynt de Kantſiaanſche Wet de Wet der Volmaaktheid te onderſtellen, aan welke derhalven eene, om zo te ſpreeken, meerdere *prioriteit* moet toegekend worden.

In

EPICRISIS.

Legem *nr.* 1. allegatam adeo non inficior, ut illam potius pulcerrimam omniumque hominum ſuffragio dignam exiſtimem. Id unum non video, cur illa magis *a priori* et per puram rationem cognita eſſe dicatur, quam aliæ leges, a *Kantio* improbatæ, ex. gr. lex: *perfice te ipſum.* Cum dignitas ſupponat perfectiones, atque is, qui ſe felicitate dignum reddere velit, perfectiorem ſubinde ſe reddere debeat; lex *Kantiana* ſupponere videtur legem perfectionis, cui itaque major, ut ita dicam, *prioritas* est concedenda.

Nr. 2.

In N. 2. wordt beweerd: dat de gelukzaligheid met de zedelykheid in het *denkbeeld der zuivere rede* op het nauwſte verknogt is en met haar gelyk ſtaat. Deze ſtelling is niet *analytisch*; want, volgens KANT zelve, is het 'er zo verre van daan, dat het begrip der gelukzaligheid het begrip der zedelykheid in zig bevatte, dat in tegendeel gelukzaligheid en zedelykheid volſtrekt ongelykſoortige dingen (*res plane Heterogeneæ*) zyn (*b*). De ſtelling is derhalven *ſynthetisch:* ook rust deze *ſyntheſis* niet op de ondervinding, maar is *geheel van voren;* dan alle *ſynthetiſche* voorſtellen *van voren* zyn van dien aart, dat het *prædicaat* begreepen wordt met het *ſubject* noodwendig verknogt te zyn, gelyk in het voorſtel: *Twee gegeevene puncten kunnen door ſlegts éene regte lyn te zamen vereenigd worden.* Doch dit noodzaaklyk verband tusſchen ze-

(*b*) *Critic der Practiſchen Vernunft*, pag. 201.

Nr. 2. Aſſeritur, felicitatem cum moralitate *in idea puræ rationis* intime connexam, eidemque æqualem eſſe. Hæc propoſitio non est *analytica*; nam ipſo *Kantio* teste, notio felicitatis adeo non continetur in notione moralitatis, ut moralitas et felicitas res ſint plane heterogeneæ (*b*). Est ergo *ſynthetica:* neque hæc ſyntheſis nititur experientia, ſed plane est *a priori.* Propoſitionum vero ſyntheticarum *a priori* ea est indoles, ut prædicatum cum ſubjecto *neceſſario* conjunctum intelligatur, veluti in propoſitione: *duo puncta nonniſi unica conjungit linea recta.* Atqui *neceſſariam* hanc conjunctionem inter moralitatem et

(*b*) *Critic. der practiſchen Vernunft* p. 201.

zedelykheid en gelukzaligheid, voornaamlyk zo als het by den Heer KANT begreepen wordt, beken ik gaerne, door behulp der zuivere rede, niet te kunnen begrypen.

Dit schynt de Heer KANT gevoeld te hebben; want hy voegt 'er by: Dat zonder zekerheid van gelukzaligheid, naar maate der waardigheid te verkrygen, de zedelyke Wet kragtloos en tot de uitoeffening nutloos zoude worden; dan ook deze gevolgtrekking voornaamlyk, wat de nauwkeurige evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid betreft, is my niet klaar; want al durvde ik die nauwkeurige evenredigheid niet hoopen, zoude my echter de *algemeene* zekerheid: dat de deugd my meer gelukkig dan ongelukkig, de ondeugd my meer elendig dan gelukkig zal maaken; deze *algemeene* zekerheid, zeg ik, zoude my, ter betrachting van de zedelyke Wet voldoende zyn, al durvde ik de nauwkeu-

et felicitatem, inprimis quatenus *hæc* sensu *Kantiano* sumitur, equidem *puræ rationis* ope me plane non perspicere fateor.

Sensisse id videtur *Kantius*, subjiciens, sine certitudine felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, legem moralem plane *inefficacem*, et ad praxin inutilem futuram esse. Sed et hæc consequentia, inprimis quod ad exactam felicitatis cum moralitate proportionem attinet, mihi non est perspicua. Quamvis enim exactam hanc proportionem sperare non liceret; sufficeret mihi certitudo *in genere*, quod virtus magis felicem quam infelicem,

keurige evenredigheid der gelukzaligheid met myne deugd (met welke evenredigheid misschien de natuur der eindige dingen en derzelver *systhematisch* verband strydt) niet hoopen. Want dus is doch de mensch gesteld, dat hy naar dien kant, waar hy meer voordeel dan schade voorziet, overhelt, al is hy niet in staat de hoegrootheid van den winst nauwkeurig te berekenen, en dus zoude de zedelyke Wet my, dien de deugd nu reeds gelukkig *genoeg* maakt, niet buiten de grenspaalen dezes levens leiden, en ik zoude, om haar krachtdadigheid en gewigt by te zetten, niet noodig hebben eene andere, van deze onderscheidene wereld aan te neemen. —— Wanneer vervolgens de Schryver onder het zelve N. 2. beweert: dat, zonder de hoope van gelukzaligheid, naar maate der waardigheid te verkrygen, de zedelyke denkbeelden wel

cem, vitium magis miserum quam beatum me redditurum sit. Hæc inquam, certitudo *generalis* sufficeret mihi ad legem moralem observandam, quamvis *exactam* felicitatis cum virtute mea proportionem, (cui forte natura rerum finitarum, et systematicus earum nexus repugnat,) sperare non ausim. Ita enim comparatus est homo, ut, ex qua parte plus lucri quam damni in se redundaturum videt, in eam se inclinet, quamvis *quantitatem* lucri exacte calculo subjicere non possit. Atque ita lex moralis me, quem virtus jam nunc *satis* beatum reddit, non ultra vitæ hujus limites duceret, neque opus esset mihi ad efficaciam illi et pondus addendum, alium mundum ab hoc diversum assumere. —— Deinde cum Auctor eodem *nr.* 2. asserit, sine spe felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, ideas morales sua pulcritudine nobis

wel zouden onze verwondering naar zig kunnen trekken, maar ons niet tot uitoeffening kunnen aanſpooren; zo is dat gezegde over het algemeen nieuw, en heeft na myne gedagten niet by alle menſchen plaats. Want zoude 'er niet in een mensch zodanig ene tederheid van zedelyk gevoel kunnen plaats hebben, dat het hem onmogelyk was, de orde te ſtoren en de zedelyke Wet te ſchenden, zo dat de bloote overeenſtemming der daden met die Wet, zonder de gelukzaligheid in aanmerking te nemen, hem tot die daad bepaalde? Wat my betreft, dit valt my niet moeijelyker te begrypen, dan dat het zintuig van het gehoor door de wanluidigheid der toonen beledigd wordt, en dat het oog in een ſchoon voorwerp, meer dan in een lelyk, behagen vindt. En dit wordt zelve door de ondervinding bevestigt. Want zelfs onder de Atheisten, al gelooven zy dat hun geheel beſtaan met dit leven ophoud, en dus in het ge-

nobis quidem admirationi, non autem incitamento ad agendum futuras eſſe; id generaliter et de omnibus hominibus verum eſſe haud exiſtimo. Nonne enim ea in homine eſſe potest ſenſus moralis teneritudo, ut illi imposſibile ſit ordinem turbare legemque moralem violare, utque ſola actionis cum lege *harmonia*, nulla felicitatis ratione habita, ad actionem hanc determinetur. Mihi quidem id non magis difficile est conceptu, quam ſenſum auditus ſonorum discrepantia offendi, oculumque magis in objectum pulcrum ferri quam turpe. Idque ipſa experientia confirmatur. Nam et inter Atheos, qui totam ſuam exiſtentiam hac vita terminari credunt, neque ſe

geheel niet hoopen, naar maate hunner waardigheid, gelukzalig te zullen worden, vinden wy vry nauwkeurige waarneemers der zedelyke Wet. —— Maar dit voorſtel ſtemt ook zeer weinig overeen met de overige ſtellingen des beroemden KANTS: trouwens hy zegt (*c*): „ De zuivere en met geene zinlyke (*empiri-*„ *cis*) aanprikkelingen gemengde voorſtelling „ van den pligt en de zedelyke Wet, heeft „ zodanig eene kracht op het menschlyk ge„ moed, dat het alle andere aanprikkelingen, „ in vergelyking met die voorſtelling veracht „ en zynes onwaardig oordeelt." Doch op eene andere plaats (*d*) zegt hy uitdruklyk: „ De rede heeft de veronderſtelling van een „ afgeleid hoogſte goed noodig, *niet om daar* „ *uit de krachtdadigheid der zedelyke Wet af* „ *te leiden;*" want die rede zou geene zedelyke

(*c*) Vid. *Grondlegung zur Metaphyſic der Sitten*, pag. 33.
(*d*) Vid. *Berliniſche Monatſchrift*, 1786. Octob. p. 316.

ſe unquam pro modo dignitatis ſuæ felices foreſperant, ſatis exactos legis moralis obſervatores deprehendimus. — Sed et cum reliquis Cl. *Kantii* aſſertis hæc propoſitio parum conſentit. „ Pura, inquit ille (*c*), et nullis empiricis incitamentis mixta obligationis et legis moralis repræſentatio tantam vim exſerit in animum humanum, *ut omnes alios elateres* præ illa contemnat, et ſeſe indignos judicet:" atque alio loco (*d*) diſerte dicit: „ Rationi ſuppoſitione ſummi boni derivativi opus est, *non ut inde legis moralis efficaciam deducat*; nullum enim pretium

(*c*) Vid. *Grundlegung zur Metaphyſic der Sitten* p. 33.
(*d*) Vid. *Berliniſche Monathſchrift* 1786. Octobr. p. 316.

lyke waardy hebben, *indien haare beweegredenen op eenen anderen grondſlag rustten, dan op die Wet alleen.* Ik laat de Discipelen van den Heer KANT over, deze en dergelyke ſtellingen van hunnen beroemden Meester, overeen te brengen, en de openbaare tegenſtrydigheden uit den weg te ruimen.

In N. 3. wordt de mogelykheid onderſteld van eene zedelyke wereld, in welke ieder zynen pligt volbrengen zoude, of aan de zedelyke Wet *ſtiptelyk* voldoen; want eene op rede gegronde hoope ſtrekt zig niet tot *onmogelykheden* uit. Dan aan de mogelykheid van zodanig eene wereld kan men met rede twyfelen, want *onweetenheid* kan volſtrekt niet — en *dwaaling* zeer bezwaarlyk, van een eindig verſtand afgeſcheiden worden. — Het is derhalven zeer moeijelyk te begrypen, dat een eindig verſtand nimmer van de zedelyke

tium morale habitura esſet illa ratio, ſi motiva ipſius alio quam ſolius legis fundamento niterentur." Discipulis Cel. *Kantii* relinquo, has aliasque magistri ſui asſertiones cum propoſitione *nr.* 2. contenta conciliare, et contradictionem manifestam tollere.

N. 3. Supponitur *poſſibilitas* mundi moralis, in quo quilibet ageret, quod deberet, ſeu legi morali *exacte* ſatisfaceret: in *impoſſibilia* enim ſpes, ratione nixa, non tendit. Sed de poſſibilitate ejusmodi mundi cum ratione dubitari potest. *Ignorantia* quippe plane non, *error* vix ac ne vix quidem ſeparari potest ab intellectu finito. Difficile igitur conceptu est, mentem finitam nunquam

lyke Wet afdwaalen, en aan dezelve nauwkeurig en beſtendig voldoen zouden. En deze zwaarigheid wordt vermeerderd, indien die verſtanden te ſamen beſchouwd worden in een verband, waarin de ſtrydigheden der byzondere willen volſtrekt de zedelyke orde ſtooren moeten. Deze Zwaarigheid heeft de Heer KANT wel getracht te ontwyken door te zeggen: dat in een zodanige wereld alle beletſelen, die uit *neigingen* ontſtaan, niet moeten in aanmerking genomen worden. Dan deze ſtelling is juist die, van welke ik de mogelykheid beſtryde; want naar het my toeſchynt, kan de volmaaktheid van geen eindig verſtand zo groot zyn, dat deszelfs neigingen, nimmer of ooit tegen de ſyſtematiſche orde ſtryden zouden; want die volmaaktheid begryp ik het voorrecht te zyn van dat oneindig verſtand alleen, het welke het ſyſtema ten allervolmaakſten doorgrond, en door zynen

a lege morali aberrare, eidemque conſtanter et exacte ſatisfacere: hæcque difficultas crescit, ſi mentes finitæ in ſystemate conſiderentur, in quo colliſiones voluntatum particularium non poſſunt non ordinem moralem turbare. Huic quidem objectioni obviam ire *Kantius* allaboravit, dicendo, in mundo ejusmodi ab omni impedimento, quod a *propenſionibus* proficiscatur, abſtrahi. Sed id ipſum est, cujus poſſibilitatem impugno: nullius enim mentis finitæ perfectio mihi tanta eſſe poſſe videtur, ut illius propenſiones et tendentiæ ordini ſyſtematico *plane non* et *nunquam* adverſentur, eamque ſolius Mentis Infinitiæ prærogativam eſſe exiſtimo, quæ intellectu infinito ſyſtema adæquatiſſime pernoscit, et voluntate perfectiſſima non niſi in optimum fertur.

nen volmaaktſten wil niet dan tot het beste neigt. Dan laaten wy toeſtaan, dat zodanig eene wereld, in welke een ieder aan de zedelyke Wet ſtiptlyk voldeed, mogelyk ware, zie ik echter niet, waarom de gelukzaligheid van iedereen een noodzaaklyk gevolg daar van zoude zyn. Want 'er wordt vooronderſteld, dat de gelukzaligheid *enkel en alleen* door de zedelykheid bepaald worde, en van niets buiten dezelve afhange; het welk wel het gevoelen is der *Stoicynen*, doch met de *Kantziaanſche* grondbeginſelen geenszins overeenſtemt. Want volgens den Heer KANT (*e*), wordt tot de gelukzaligheid vereischt: dat alle onze neigingen, zo ten aanzien der uitgeſtrektheid (*extenſio*) als der werking (*intenſio*) en der voortduuring (*protenſio*) vervuld worden; en op een' andere plaats (*f*): „ de „ ge-

(*e*) *Critic der reinen Vernunft*, pag. 834. 2. druk,
(*f*) *Critic der Practiſchen Vernunft*, pag. 224.

Largiamur vero, ejusmodi mundum, in quo quilibet legi morali exacte ſatisfaciat, eſſe poſſibilem; equidem non video, cur felicitas ſingulorum neceſſaria illius ſit conſequentia. Supponitur enim, felicitatem *unice* per moralitatem determinari, neque ab ulla alia re pendere: quod quidem Stoicis probatur, *Kantianis* autem principiis parum eſt conſentaneum. Ad felicitatem enim ſecundum *Kantium* (*e*) requiritur, ut omnes noſtræ propenſiones, quoad *extenſionem*, *intenſionem* et *protenſionem* ſuam expleantur; et alio loco (*f*): „ Felici-

(*e*) *Critic der reinen Vernunft*, pag. 834. *Nov. Edit.*
(*f*) *Critic der Practiſchen Vernunft*, pag. 224.

„ gelukzaligheid is die ſtaat, in welken het „ aan een redelyk wezen, naar zyn geheel „ beſtaan beſchouwd, *alles naar wensch gaat.*" Ik zal nu niet in aanmerking neemen, dat in het voldoen onzer begeerten de *werking* met de *uitgeſtrektheid*, en beide met de *voortduuring* ſtryden; en dat dus het *Kantziaanſche* begrip van de gelukzaligheid, zaaken bevat, die met elkanderen onbeſtaanbaar zyn. Het geen ik hier voornaamlyk in aanmerking moet nemen, is, dat deze *Kantziaanſche* ſtelling: „ In eene wereld, waar in een ieder aan de „ zedelyke Wet ſtiptelyk voldeedt, zoude „ een ieder gelukzalig worden;" door 's mans eigen begrip om verre geworpen wordt (*g*). Want daar de neigingen der menschlyke ziele niet

(*g*) Nog een' andere zwarigheid ontſtaat uit deze *Kantziaanſche* ſtelling: *De neigingen kunnen nimmer verzadigd worden, en laaten ſteeds een grooter ledig over. Critic der Practiſchen Vernunft*, pag. 212.

licitas eſt ille ſtatus, in quo Enti rationali, ſi totam illius exiſtentiam ſpectes, *omnia ex votis cedunt.* Non jam id noto, in explendis noſtris deſideriis *intentionem* cum *extenſione*, et utramque cum *protenſione* pugnare, ideoque *Kantianam* felicitatis notionem *incompoſſibilia* involvere. Id potiſſimum hic premo, *Kantii* aſſertionem: *in mundo, in quo quilibet legi morali exacte ſatisfaceret, quemlibet felicem futurum eſſe*, ipſa *Kantiana* felicitatis notione everti (*g*). Cum enim propenſiones animi hu-

(*g*) Alia difficultas oritur e *Kantiana* aſſertione; propenſiones nunquam expleri poſſe, et ſemper *majus vacuum* relinquere. *Critic der Practiſ. Vernunft*, pag. 212.

niet in den mensch zelve eindigen, maar zig naar uiterlyke voorwerpen ſtrekken, en dezer zamenloop en hulpe noodig hebben om te kunnen vervuld worden; zo moet men, zal iemand in den *Kantziaanſchen* zin gelukkig worden, aanneemen: Dat de neigingen van alle andere menſchen overeenſtemmen met de zyne, en tot dezer vervulling ſtrekken, het welk by zulk eene groote *verſcheidenheid* der menschlyke gemoederen, en ſtrydigheid der neigingen, gewis niet kan verwagt worden. Gy zult misſchien zeggen: Dat in de verſtandelyke wereld, in welke een ieder aan de zedelyke Wetten ſtiptlyk voldeedt, deze ſtrydigheid geen plaats zoude hebben; maar gy bedriegt u: want ſtel dat gy wenscht: dat uw vriend met u zal eene reiz' onderneemen, maar dat hy niet wil; of dat hy, door uiterlyke omſtandigheden belet, die reiz' niet onderneemen kan. Dan zullen noch gy noch uw

humani non in ipſo ſolo terminentur, ſed ad objecta externa tendant, eorumque concurſu et ſubſidio, ut expleri poſſint, indigeant; ut aliquis ſenſu *Kantiano* felix evadat, aſſumendum eſt, omnium reliquorum propenſiones cum ipſius propenſionibus conſpirare atque ad eas explendas tendere: quod ſane in tanta animorum humanorum *diverſitate* propenſionumque contrarietate cogitari nequit. Dices forte, in mundo intelligibili, in quo quilibet legi morali exacte ſatisfaceret, hanc contrarietatem locum non habituram eſſe, ſed falleris. Fac enim te optare, ut amicus tuus iter tecum ſuscipiat, illum autem nolle, vel circumſtantiis externis impeditum non poſſe hoc iter ſuſcipere. Certe neque tu, neque

uw vriend kunnen gezegd worden iets gedaan te hebben, dat met de zedelyke Wet ſtrydt. Intusſchen mist gy uwen wensch, en uws vriends neiging beantwoord niet aan de uwe. Voeg hier by Phyſiſche beletzelen, die met de gelukzaligheid ſtrydig zyn, en welker *mogelykheid* in de verſtandelyke wereld niet kan geloochend worden. Want ſtel een braav man, die in deze wereld aan de zedelyke Wet ſtiptlyk voldoet, zal hy daarom van onweer, — van hagel die zyne veldgewasſen vernielt, — van de ſmerte wegens het afſterven zyner huisvrouw, kinderen of vrienden, bevryd blyven? Gy zult antwoorden: alle deze dingen behooren niet tot de verſtandlyke wereld, in welker denkbeeld geene beletſelen der gelukzaligheid in aanmerking komen. Zeer wel; want wy hebben voor aftrekkingen (*abſtractiones*) een allerruimst veld; maar ik vrees dat dus alle uwe hoope op aftrekkingen

(om

que amicus tuus aliquid feciſſe dicendus eſt, quod legi morali repugnet: *tu tamen votis tuis excidis*, et propenſioni tuæ non reſpondet amici tui propenſio. Adde impedimenta phyſica, felicitati inimica, quorum quidem *poſſibilitas* in mundo intelligibili negari haud poteſt. Pone enim, virum bonum in hoc mundo legi morali exacte ſatisfacere: an ideo ab injuria temporis, a grandine, ſata ipſius ſternente, a luctu de conjugis, liberorum, amicorum morte immunis erit? Dices, omnia hæc non ad mundum intelligibilem pertinere, in cujus idea ab omnibus felicitatis impedimentis abſtrahatur. Recte quidem; abſtractionibus enim noſtris latisſimus patet campus: ſed vereor, ne ita tota tua ſpes ad *abſtractiones*, ne dicam *ſomnia* recidat. Quam-

(om niet dromen te zeggen) nederkomen; want ſchoon men zig eene wereld kan voorſtellen, waar in de menſchlyke zielen van die onheilen, met welke zy thans worſtelen, bevryd zyn, zo gedoogt echter het verband der dingen in welke zy geſteld zyn, niet, dat zy alle onheilen ontwyken, en voor alle rampen zouden beveiligd zyn. De *Analogie* is zekerlyk ſtrydig met uwe hoope; derhalven gedogen noch de *Kantziaanſche* grondbeginſelen, noch andere redenen, dat de bloote zedelykheid, als de grondſlag en maatſtav der gelukzaligheid kan aangenomen worden. Maar indien de gelukzaligheid door de bloote zedelykheid niet bepaald wordt, hoe kan men dan beweeren, dat in eene wereld, in welke een ieder aan de zedelyke Wet ſtiptlyk voldeed, ook een ieder naar maate zyne waardigheid gelukzalig zal worden?

Uit

vis enim mundus concipi poſſit, in quo mentes humanæ ab iis, quibus nunc conflictantur, malis ſint liberæ; nexus tamen rerum, in quo conſtitutæ ſunt, non patitur, ut omnia incommoda effugiant, atque extra omnem, ut ita dicam, teli jactum ſint poſitæ. *Analogia* certe ſpei tuæ eſt contraria. — Ergo & *Kantiana* principia et aliæ rationes obſtant, quominus ſola moralitas pro felicitatis fundamento et menſura aſſumatur. Si autem felicitas non per ſolam moralitatem determinatur; quomodo quæſo aſſeri poteſt, in mundo, in quo quilibet legi morali exacte ſatisfaceret, quemlibet etiam pro modo dignitatis ſuæ felicem futurum eſſe?

Jam

Uit deze *Præmisſen* wordt nu in

N. 4. opgemaakt: Dat om aan de zedelyke Wet kracht by te zetten, eene verſtandelyke wereld moet aangenomen worden, die van deze onderſcheiden en *wel eene die toekomſtig is*, in welke ieder ſtiptlyk aan de zedelyke Wet voldoet. Deze gevolgtrekking zoude, indien aan de *Præmisſen* niets haperde, genoegzaame juistheid hebben. Ik moet echter eene zaak opmerken, deze naamlyk: Dat in het beſluit meer dan in de *Præmisſen* begreepen is. Want uit de voorafgaande ſtellingen volgt niets meer, dan dat 'er eene *andere*, van deze onderſcheidene wereld, moet aangenomen worden; maar dat die wereld als *toekomſtig* moet worden aangemerkt, volgt uit dezelve niet. En deze tegenwerping verkrygt, uit des Heeren KANTS eigene Philoſophie, groote kracht: want volgens deze Philo-

Jam ex his præmisſis

Nr. 4. concluditur, ad efficaciam legi morali concilliandum neceſſario aſſumendum eſſe mundum intelligibilem, ab hoc diverſum, *eumque futurum*, in quo quilibet legi morali exacte ſatisfaciat. Conſequentia hæc, ſi præmiſſæ nullis nævis laborarent, ſatis juſſa eſſet: unum tamen noto, *plus* eſſe in concluſione quam in præmiſſis. E præcedentibus enim propoſitionibus id tantum ſequitur, *alium* mundum, ab hoc diverſum, eſſe aſſumendum; eum vero mundum veluti *futurum* concipiendum eſſe, id inde non ſequitur. Atque hæc objectio ex ipſa philoſophia *Kantiana* magnum robur

Philoſophie, moet de mensch zig niet ſlegts als een verſchynſel (*Phœnomenon*) maar ook als een νοημενον (dat is *een op zig zelv beſtaand Wezen*) beſchouwen, en als zodanig een wezen behoort hy niet tot de zinlyke maar tot de verſtandlyke wereld. Wat hebben wy dan noodig den toevlugt te neemen tot eene toekomſtige wereld, om eene nauwkeurige evenredigheid tuſſchen de zedelykheid en de gelukzaligheid te verkrygen? Kan men niet beweeren: Dat in de zinlyke wereld de juiste gelykheid der gelukzaligheid met de zedelykheid niet zigtbaar is, maar dat die plaats heeft in die wereld, die de grondſlag is der zinlyke, en alleen door de zuivere rede begrepen wordt? Stel derhalven: dat gy in de wereld der verſchynſelen allerellendigst zyt; kan het echter volgens KANTS eigene beginſelen mogelyk zyn, dat gy *teffens* in de verſtandlyke wereld allergelukkigst zyt, en dat tuſſchen uwe

accipit. Secundum eam enim homo ſeſe non tantum *phœnomeni* inſtar, ſed et uti νοημενον concipiat neceſſe eſt, & quâ tale non ad ſenſibilem, ſed ad *intelligibilem* mundum pertinet. Quid igitur opus eſt, ad mundum *futurum* confugere, ut exacta inter moralitatem et felicitatem obtineatur proportio? Nonne contendi poteſt, in mundo quidem ſenſibus obvio exactam felicitatis cum moralitate æqualitatem non apparere, eam vero locum habere in illo mundo, qui hujus ſit fundamentum, ſolique puræ rationi pervius? Fac igitur, te in mundo phœnomenali eſſe miſerrimum; fieri ſecundum ipſius *Kantii* principia poteſt, ut in mundo intelligibili *ſimul* ſis beatiſſimus, utque exacta inter moralitatem et feli-

uwe zedelykheid en gelukzaligheid eene nauwkeurige evenredigheid plaats hebbe. En deze ſtelling eenigszins anders dan in den *Kantzi-aanſchen* zin begreepen, oordeel ik niet zeer ver van de waarheid te zyn. Want hoe meer de ſchors, met welke onze zinnen en verbeeldingskracht de zaaken bedekken, verbroken zynde, wy door de hulp der rede en derzelver innerlyke natuur doordringen, des te meer worden wy overtuigd, dat de ongelykheid tuſſchen de zedelykheid en gelukzaligheid der menſchen zo groot niet is, als dezelve in den eerſten opſlag ſchynt, en wy worden eindlyk tot de gedagten geleid: Dat de beste ook de gelukkigſte — en de ſlegtſte ook de elendigſte zy. Trouwens dat zuiver genoegen, het welk uit de beoeffening der deugden en de bewustheid van wel gedaan te hebben, ontſtaat, kan nooit den braaven man ontgaan. Wat de overige goederen betreft, tus-

felicitatem tuam obtineat proportio. Neque hanc aſſertionem, paulo aliter quam *Kantiano* ſenſu intellectam, tam longe a veritate abeſſe exiſtimo. Quo magis enim, fracto, qui rebus a ſenſu et phantaſia noſtra inducitur, cortice, rationis ope in interiorem illarum naturam penetramus; eo magis convincimur, non tantam, quanta prima fronte videtur, inter moralitatem felicitatemque hominum eſſe inæqualitatem, tandemque in illam cogitationem adducimur, optimum quemque etiam beatiſſimum, peſſimum quemque eſſe miſerrimum. Etenim quod ad puriorem illam voluptatem attinet, quæ ex ipſa virtutum praxi et recte factorum conſcientia, ceu fonte ſuo, oritur; ea virum bonum fruſtrari non poſſe

tusſchen welke en de deugd geen natuurlyk en noodzaaklyk verband plaats heeft, deze zyn met de deugd niet *gelykſoortig*, en zyn om die rede *incommenſurabel*, dat is, zy kunnen onderling tot geen' gemene maat gebragt worden. Het is derhalven ongerymd, tusſchen die goederen en de zedelykheid eene nauwkeurige evenredigheid te eisſchen of te hoopen, (ſchoon wy diergelyke goederen ook in deze zinlyke wereld, niet zelden met de deugd gepaard vinden).

Om die rede, behaagt my de bovenaangehaalde bepaling der gelukzaligheid niet. Want indien de voldoening aller neigingen, zonder onderſcheid, tot de gelukzaligheid vereischt wordt. Indien den mensch, om gelukkig te kunnen genoemd worden, alles naar wensch moet gaan, en de gelukzaligheid met zyne zedelykheid juist evengelyk zyn moet, ſchynt daar

manifeſtum eſt. Quod ad reliqua bona ſpectat, quorum non naturalis et neceſſaria cum virtute connexio eſt: illa *heterogenea* ſunt moralitati, eique hanc ob rationem *incommenſurabilia*: abſurdum igitur eſt, ea inter et moralitatem proportionem exactam poſtulare vel ſperare; (quamvis ejusmodi bona etiam in hoc mundo ſenſibili haud raro cum virtute conjuncta deprehendamus).

Hac de cauſa non probatur mihi ſupra allegata felicitatis definitio. Si enim ad felicitatem requiritur *omnium* propenſionum, nulla inter eas diſtinctione facta, expletio, ſi, ut felix dici poſſit homo, *omnia* illi ex votis cedant, et felicitas moralitati ipſius exacte æqualis ſit neceſſe

daar uit te volgen: dat ieder der besten ook de meeste goederen bezitten, —— de best-aangedischte tafel houden, en de schoonste vrouw hebben moet. Niets kan, naar het my toeschynt, ongeschikter en meer strydig met de zedelykheid, dan dit, gesteld worden. —— Dus heb ik my reeds gedeeltlyk bezig gehouden, met myn gevoelen over

N. 5. Want indien door gelukzaligheid, dat vermaak en die geneugten des levens verstaan worden, die *toevallig* en door het systematisch verband der dingen met de deugd, verknogt zyn, dan is het wel waar, dat de natuur der dingen, uit zig zelven, niet strekt tot zodanig eene vereeniging der gelukzaligheid met de zedelykheid, dat eene juiste evenredigheid tusschen dezelve behouden worde. Doch dat deze evenredigheid tusschen zo ongelykvoortige dingen, onmogelyk, en by gevolg,

cesse est; sequi inde videtur, optimum quemque etiam maximis opibus potiri, lautissimis dapibus frui, formosissima conjuge gaudere debere: quo sane nihil magis incongruum moralitatique magis inimicum dici potest. —— Atque ita occupavi meam de

Nr. 5. sententiam. Si enim per felicitatem ea voluptas eaque vitæ delectamenta intelliguntur, quæ *accidentaliter* et per systematicum rerum nexum cum virtute connexa sunt; verum quidem est, naturam rerum *per se* non tendere ad felicitatem cum moralitate ita conjungendam, ut justa inter utramque servetur proportio. Sed hanc proportionem inter res tam heterogeneas im-

volg, de hoope daar van, en in deze, en in de toekomſtige wereld, ydel en te vergeefsch zy, hebben wy reeds bewezen. Doch indien door gelukzaligheid, dat zuiver vermaak verſtaan wordt, waar van de deugd zelve en de bewustheid derzelve de bron is, dan is het valsch, dat de gelukzaligheid door de natuur der dingen, niet met de zedelykheid verknogt en niet met haar gelyk zy (*h*). In dezen zin is het dus valsch, dat onze zedelyke daaden, ten opzigte van onze gelukzaligheid, geene bepaalde oorzaaklykheid (*Causſalitas determinata*) hebben. Daar nu deze oorzaaklykheid reeds in deze wereld plaats heeft, zo vervalt het *Kantziaanſche* bewys, afgeleid uit het niet aanzyn dezer oorzaaklykheid, uit welke hy beweert, dat men tot eene, van deze, onderſcheidene wereld, den toevlugt ne-

(*h*) Dit ſtemt KANT zelve toe, *Critic der Practiſchen Vernunft*, pag. 210.

impoſſibilem, ideoque ſpem illius et in hoc et in futuro mundo inanem et irritam eſſe monſtravimus. Sin autem per felicitatem *purior* illa voluptas intelligatur, cujus fons eſt ipſa virtus virtutisque conſcientia; falſum eſt, eam per naturam rerum cum moralitate non conjunctam, eidemque non æqualem eſſe (*h*); falſum igitur hoc ſenſu eſt, actiones noſtras morales reſpectu felicitatis noſtræ *cauſſalitatem determinatam* non habere. Quæ cauſſalitas cum jam in hoc mundo obtineat; cadit argumentum *Kantianum*, a defectu hujus cauſſalitatis deſumtum, quo ad alium mundum, ab hoc diverſum, con-

(*h*) Ipſe *Kantius* hoc largitur, *Crit. der Practiſchen Vean.* p. 210.

nemen moet. —— De *Præmisſen* dus om verre geworpen zynde, vervalt het zeer gewigtig beſluit, het welke de Heer KANT gemeent heeft uit dezelve te kunnen afleiden.

N. 6. Want indien die evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid, welke de rede eiſchen en hopen kan, reeds in deze wereld plaats heeft (waar van het tegendeel door niemand kan betoogd worden) dan is 'er geene wereld *van deze onderſcheiden*, te hopen of te eiſchen; en dus is het ook niet nodig, *een Wezen* te onderſtellen, het welke aan deze wereld een andere vorm zoude geven, of een' andere orde in dezelve invoeren. Zodanig een Heer der Natuur zou alleen daarom moeten aangenomen worden, op dat hy de gelukzaligheid, die *toevallig* met de deugd verbonden is, *ſtandvastig* en *noodzaaklyk* met

confugiendum eſſe contendit. —— Atque ita labefactatis præmiſſis evertitur graviſſima concluſio, quam *Kantius*

Nr. 6. ex illis deducere poſſe ſibi viſus eſt. Nam ſi ea felicitatis cum moralitate proportio, quam quidem ratio poſtulare et ſperare potest, jam in hoc mundo locum habet, (cujus rei contrarium certe a nemine demonſtrari potest:) nullus alius, *ab hoc diverſus*, ſperandus vel poſtulandus eſt mundus, ideoque nec *ejusmodi Ens* ſupponere neceſſe eſt, quod aliam huic mundo formam induat, aliumque rerum ordinem ſtabiliat, a præſenti ordine diverſum. Ejusmodi Naturæ Dominus eam unice ob cauſam aſſumeretur, ut felicitatem, quæ *accidentaliter* cum virtute conjuncta eſt, *conſtanter* et

met dezelve verbinden zoude. Dat is: dat hy zaken, van welke de eene niet de oorzaak is van de andere, een oorzaaklyk verband (*nexus causſalis*) zoude doen verkrygen, en dus *de noodzaaklyke en eeuwige natuuren veranderen.* Laat ik dit door een voorbeeld opheldere: Ik onderſtel een eerlyk man, die buiten zyn ſchuld met armoede worſtelt. —— Te zeggen: dat de gelukzaligheid van dezen man geene juiste evenredigheid zoude hebben met zyne zedelykheid, zoude iets gezegd zyn, dat zo niet ongerymd, ten minſten onvoegzaam zyn zoude. Want de betragting der zedelyke Wet, verſchaft *natuurlyk* en *op zig zelven*, zo lang men niet uitwendige omſtandigheden in aanmerking neemt, geene rykdommen. De Arbeid immers, die tot verkryging van middelen ſtrekt, is met de deugd niet noodzaaklyk verknogt, en de verkryging van rykdommen hangt zo zeer af van uitwendige omſtandigheden, dat, wanneer

et *neceſſario* cum ea conjungeret, id eſt, ut res, quarum una non eſt cauſa alterius, *nexu cauſſali* afficeret, atque ita *neceſſarias æternasque rerum naturas mutaret.* Ut exemplo rem illuſtrem, ponamus, virum bonum *paupertate*, nulla ipſius culpa, conflictari. Qui felicitatem hujus hominis cum moralitate ipſius non juſtam habere proportionem aſſerit, aliquid incongrui, ne dicam abſurdi enuntiat, quia obſervatio legis moralis *naturaliter* et *per ſe*, nulla externarum circumſtantiarum ratione habita, non parit divitias. Nam nec labor, qui ad quærendas opes tendit, cum virtute neceſſario eſt conjunctus, et ipſa divitiarum acquiſitio adeo a circum-

neer een eerlyk man door naarſtigheid of vlyt ryk wordt, de deugd, wysgeerig en nauwkeurig geſproken, niet kan gezegd worden: de werkende en eenige oorzaak zyner rykdommen te zyn (*i*). Indien derhalven zodanig een Heer en Beſtierder der Natuur begeerd

(*i*) Die zyne rykdommen door ervenis verkreegen heeft, verdient in 't geheel niet den naam van oorzaak. Die dezelve aan zyn arbeid en naarſtigheid verſchuldigd is, moet te regt onder de oorzaaken gerekend worden. Doch daar de verkryging der rykdommen, ook in dit geval, van *oneindig* veele *uitwendige* omſtandigheden afhangt, kan de mensch zelve de *eenige* oorzaak daar van niet genoemd worden. Met deze Theorie ſtemt voortreffelyk overeen het zeggen van onzen Zaligmaker, die Lucas XVI. 9. alle rykdommen *onregtvaardig* noemt. Want eigenlyk en in eenen ſtrengen zin, bezit de mensch *met regt* niets anders, en kan niets *het zyne* noemen, dan het gene hy door zyne krachten uitgewrocht en tot ſtand gebragt heeft. Daar nu dit niet dan van de *deugd* en de verbetering en volmaaking der ziel kan gezegd worden (ſchoon ook hier eenige bepaling noodig is) zo is het klaar: dat, ſtrenglyk geſproken, den mensch niet kan gezegd worden rykdommen en andere uitwendige goederen met recht te bezitten.

cumſtantiis externis pendet, ut, ſi vir honeſtus ſua induſtria dives evadit, philoſophice et accurate loquendo, virtus divitiarum ipſius cauſa *efficiens* et *unica* dici non poſſit (*i*). Si itaque poſtulatur Naturæ Dominus ac

(*i*) Qui divitias ſuas jure *hæreditatis* accepit, *cauſæ* nomen plane non meretur. Qui eas labori et induſtriæ ſuæ debet, omnino inter cauſas referendus est. Quia vero acquiſitio divitiarum etiam hoc caſu ab infinite multis rebus *externis* pendet, homo ipſe cauſa earum *unica* dici nequit. Egregie cum hac theoria conſentit dictum Salvatoris nostri, qui (Luc. XVI. 9.) omnes divitias *injuſtas* vocat. Proprie enim et ſenſu rigoroſo homo nonniſi illud *jure* poſſidet, *ſuumque* appellare potest, quod *ſuis viribus affecit* et ad actum perduxit: quod cum nonniſi de *virtute*, animique emendatione et perfectione dici queat, (quamvis et hic reſtrictione quadam opus ſit;) evidens est, rigoroſe loquendo, divitias aliaque bona externa hominem *jure* poſſidere dici non poſſe.

geerd wordt (*poſtulatur*) die het *ſyſtema* der dingen zodanig zal inrichten, dat de rykdommen *ſtandvastig* en in eene *juiste evenredigheid* met de deugd verbonden zyn; dan wordt een God begeerd, die de dingen aan een oorzaaklyken zamenhang vasthegt, voor welken zy uit haaren aart niet vatbaar zyn, en welk verband de eeuwige Naturen veranderen zoude. Indien derhalven de *Kantziaanſche* redeneering eenige kracht heeft, leidt zy tot een God, die naar welgevallen de innerlyke natuur der dingen omkeren kan. Ik ontken echter geenszins, (het geen ik verzoek wel optemerken,) dat God een zodanig ſyſtema der dingen kan daarſtellen, waar in de braave man niet arm zy. Ik ontken alleenlyk: dat een ſyſtema, in welk de braave man arm is, *gebreklyk zyn zoude ten opzigte der evenredigheid tuſſchen de zedelykheid en gelukzaligheid*, en daar uit een beſluit zoude kunnen getrokken worden, tot een volmaakter ſyſtema,

ac Moderator, qui rerum ſyſtema ita conſtituat, ut divitiæ *conſtanter* et *juſta proportione* cum virtute conjungantur; poſtulatur Deus, qui res nexu cauſali afficiat, cui plane ineptæ ſunt, quique æternas rerum mutet naturas. *Kantianum* itaque ratiocinium, ſi quam vim habet, ad Deum deducit, qui pro lubitu internam rerum naturam poſſit evertere, ſibique ipſi contradicere. Minime nego (quod probe notari velim,) Deum ejusmodi rerum ſyſtema poſſe conſtituere, in quo vir bonus non ſit pauper; id unum nego, ſyſtema, in quo vir bonus pauper exiſtit, *proportionis inter moralitatem et felicitatem defectu laborare*, atque inde ad perfectius ſyſtema,

tema, en den Schepper en Beſtierder van hetzelve.

Na dat wy de byzondere ſtellingen van de *Kantziaanſche* redeneering en derzelver verband beſchouwd hebben (*), zullen wy thans alles tot eene hoofdzaak brengen, en zien: waar in de geheele kracht der redenering beſtaat. Alles ſchynt in dezelve hier op uit te komen: Dat de Schryver beweert: *Dat eene nauwkeurige evenredigheid der gelukzaligheid met de zedelykheid, niet met grond kan gehoopt worden, ten zy men een verſtandig maaker en beſtierder veronderſtelle.* Deze ſtelling ſchynt my, behalven het geen ik reeds on-

(*) *Daar de Schryver, tot hier toe, ſlegts de zes eerſte der twaalv ſtellingen, door hem zelve uit, het* Kantiaanſche *ſtelzel, hier boven* pag 5 *enz. getrokken, onderzogt heeft; heb ik niet ondienſtig geoordeeld, den Lezer hier te verwittigen: Dat hy aan het einde dezer Verhandeling zal de rede vinden, waarom de Schryver de zes overige ſtellingen ſlechts kortlyk aangeroerd heeft.* Noot van den Vertaaler.

ma, ſyſtematisque Conditorem ac Moderatorem concludi poſſe.

Postquam ſingulas *Kantiani* ratiocinii propoſitiones earumque nexum perluſtravimus; omnia jam in unum colligamus, et, quæ ſit tota argumentationis vis, videamus. Omnia vero in hoc argumento eo tendere videntur, ut afferatur, *exactam felicitatis cum moralitate proportionem nonniſi poſito intelligente totius Univerſi Auctore et Moderatore certo ſperari poſſe.* Hæc propoſitio

onder N. 5. aangemerkt heb, aan eene zeer gewigtige twyfeling onderhevig te zyn; want indien God de allerwyste redenen heeft gehad, waarom hy de gelukzaligheid der menschlyke zielen in deze wereld, niet met derzelver zedelykheid volſtrekt gelyk gemaakt heeft, (het geen ik, by onderſtelling aanneem mogelyk geweest te zyn). Van waar weeten wy, (vraag ik,) dat die zelvde redenen ook niet in de andere wereld zullen voortduuren, zo dat God nooit *naar zyne wysheid* eene nauwkeurige evenredigheid tusſchen de zedelykheid en de gelukzaligheid der eindige Geesten, kan daarſtellen? En tot dit vermoeden worden wy door zeer waarſchynlyke redenen geleid. Want zal de natuur van den eindigen Geest, allengskens tot meerdere volmaaktheid opklimmen, zo is het nodig dat deszelfs krachten geoeffend en geſcherpt worden. Daar nu dit geen plaats kan hebben; ten zy hem hinder-

præter ea, quæ jam ad *nr.* 5. annotata ſunt, gravisſimo dubio premi mihi videtur. Si enim Deo ſapientisſimæ rationes fuerunt, cur felicitatem mentium humanarum in hoc mundo moralitati earum non exacte æqualem reddiderit, (id quod fieri potuisſe, *hypothetice* aſſumo;) unde quæſo novimus, *easdem illas rationes* non duraturas eſſe in altero mundo, ita ut Deus exactam inter moralitatem et felicitatem ſpirituum finitorum proportionem ſtabilire *ſapienter* nunquam posſit. Atque ad hanc conjecturam ſpecioſiſſimis adducimur rationibus. Ut enim ſpiritus finiti natura ad majorem ſubinde perfectionem evehatur, opus eſt exerceri atque acui illius vires: quod cum fieri nequeat, niſi illi *impedimenta* ſuperam-

dernisſen, welke hy overwinnen moet, in den weg komen; zo ſchynt het geenszins met de Godlyke Wysheid ſtrydig te zyn, ook in de toekomende wereld, die zelvde orde te houden; dat naamlyk de eindige Geest, ook daar, nu en dan hindernisſen ontmoete, en niet alles zig naar zynen wensch ſchikke. Schoon men derhalven een verſtandig en wys Maaker der wereld veronderſtelle, volgt echter daar uit niet: dat wy *met grond* hopen kunnen, dat die evenredigheid tusſchen zedelykheid en gelukzaligheid, welke de Heer KANT eischt, in het toekomende leven zal plaats hebben.

Eindlyk kan men, in het onderzoeken van dit *Kantziaanſche* bewys voor Gods Aanweezen, nog vraagen: Of het zelve met zyne Philoſophie in het geheel, — of en wel byzonder met zyne Theoretiſche grondbeginſelen, overeen kunne gebragt worden. Trouwens

peranda objiciantur; a ſapientia Dei minime alienum eſſe videtur, eum etiam in futuro mundo ſervare ordinem, ut ſpiritui finito interdum cum fortuna adverſa ſit conflictandum, neque omnia illi ex votis cedant. Poſito itaque intelligente et ſapiente Univerſi Auctore ac Moderatore, non ſequitur, *certo* nos ſperare poſſe, eam fore in altera vita inter moralitatem et felicitatem, quam *Kantius* poſtulat, proportionem.

Denique in examinando argumento hoc *Kantiano* pro exiſtentia Dei, quæri etiam potest, utrum illud cum tota ipſius philoſophia, inprimis cum principiis illius

wens volgens KANT blykt klaar: Dat wy van een zelvſtandig Wezen (ὀντως ὀν) volſtrekt niets kennen, en zodanig een Wezen voor ons als eene onbekende hoegrootheid, die de Wiskundigen door *x* uitdrukken, van welke wy niets bevestigen of ontkennen kunnen (*l*); en dit meent KANT zelvs uit de natuur van ons verſtand en rede wettig afgeleid te hebben. Hier uit volgt: dat wy ook van GOD, die buiten twyfel onder de form van een zelvſtandig Wezen moet begreepen worden, niets zeggen (*prædicare*) kunnen, het geen dien Heer op verſcheidene plaatſen uitdruklyk beweerd. Maar juist hier door heeft ook de *Koningsbergſche* Philoſooph zig allen

(*l*) Zo wy den Heer REINHOLT, een der beroemdſte Leerlingen van den Heer KANT, in zyne Verhandeling *von dem Vorſtellungs-vermogen*, hooren, dan kan een *zelvſtandig Wezen* (by gevolg ook GOD) in het geheel niet voorgeſteld worden.

theoréticis conſentiat ac conciliari poſſit. Conſtat, ſecundum *Kantium* nos de *Ente per ſe* (ὀντως ὀν) *plane nihil* cognoscere poſſe, illudque nobis eſſe quantitatis incognitæ inſtar, a Mathematicis littera x deſignatæ, de qua nec affirmare nec negare quidquam poſſimus (*l*): idque *Kantius* ex ipſa intellectus rationisque noſtræ indole deduxiſſe ſibi videtur. Sequitur hinc, etiam de Deo, qui ſine dubio ſub forma *Entis per ſe* concipiendus eſt, nos plane nihil prædicare poſſe: id quod *Kantius* pluribus locis diſerte aſſerit. Ita vero Philoſophus Re-

(*l*) Si Dn. *Reinholdium*, unum e celeberrimis *Kantii* discipulis, in ſuo Tractatu *von dem Vorſtellungsvermögen* audias; *Ens per ſe* (ergo etiam *Deus*,) ne *repræſentari* quidem potest.

allen weg afgeſneden, om iets van GOD vast te kunnen ſtellen. Want is het der menschlyke rede in het algemeen (*in genere*) onmogelyk, zig eenig begrip van GOD te kunnen vormen; hoe zal het dan der *Practiſche* rede mogelyk zyn? Hoe zal het dan der *Practiſche* rede mogelyk zyn (vraag ik) van GOD, van wien *alle menschlyke rede* diep onkundig is, Wysheid, Almacht, en zyne overige Volmaaktheden, toe te kunnen ſchryven? Krygt dan de menschlyke rede eene nieuwe form, eenen nieuwen aart, zo dra hy uit het *Theoretiſche* in het *Practiſche* Veld overgaat? Indien de beroemde KANT heeft gemeend, de leerſtellingen der *Theoretiſche* Philoſophie, op deze wyze, door de *Practiſche* te kunnen herſtellen en ſtaven, dan komt het my voor, dat hy op deze wyze aan de *Practiſche* Philoſophie en de leerſtellin-

Regiomontanus omnem ſibi aliquid de Deo ſtatuendi præcluſit viam. Si enim Rationi humanæ *in genere* impoſſibile eſt, ullam ſibi de Deo formare notionem; quomodo quæſo Rationi *practicæ* id erit poſſibile? quomodo ratio practica de Deo, quem *omnis* Ratio humana profunde ignorat, ſapientiam, omnipotentiam, reliquasque illius perfectiones prædicare poterit? An Ratio humana novam formam, novam indolem induit, quamprimum e campo theoretico in practicum exſpatiatur? —— Si Cl. *Kantius* philoſophiæ theoreticæ dogmata hac ratione per practicam ſtabilire et reſtaurare ſibi viſus eſt; equidem hac methodo practicam philoſophiam, et dogmata, illi ſuperſtruenda, per theoreticam jugulari exiſtimo.

lingen die op dezelve moeten gebouwd worden, door de *Theoretiſche* de keel toebint.

Dan, vooral ſchynt my deze geheele redeneertrant te ſtryden met de *Kantziaanſche Theorie* der *Categorien* of oorſpronglyke verſtands-formen. Want de *Categorien* en beginſelen, welke men van voren (*a priori*) noemt, behoren, volgens den Heer KANT, ſlegts tot de Verſchynſelen (*Phœnomena*) en kunnen in 't geheel niet toegepast worden op zelvſtandige Wezens (ὀντως ὀντα). Om dit te bewyzen, zal ik ſlegts drie plaatzen uit de *Critick der zuivere rede* aanhaalen (*).

Maar

(*) *Deze drie plaatſen worden in de Latynſche Verhandeling, in 't Hoogduitsch aangehaald, bladz.* 4. *volgens de tweede Uitgave van de* Critic der reinen Vernunft, *bladz.* 297, 298 *en* 345; *in de eerſte Uitgave bladz.* 238, 239 *en* 289. *Ik heb onnoodig geacht dezelve alhier over te ſchryven.* Noot van den Vertaler.

Inprimis autem tota hæc argumentandi ratio cum *Kantiana Categoriarum* theoria pugnare mihi videtur. Categoriæ enim et principia, quæ vocantur *a priori*, ſecundum *Kantium* nonniſi ad *phœnomena* pertinent, atque ad ὀντως ὀντα plane non applicari poſſunt: ad quod probandum tria tantum e *Critica puræ rationis* afferam loca. „ Der Verſtand (inquit Auctor p. 297.) kann von allen ſeinen grundſætzen *a priori*, ja von allen ſeinen begriffen keinen andern als empiriſchen, niemals aber einen transſcendentalen gebrauch machen:" Et (p. 298.) „ Wenn unſere begriffe und grundſætze, ſo ſehr ſie auch *a priori* möglich ſeyn mögen, ſich nicht auf

Maar de geheele reeks der redeneeringen, door welke de Heer KANT Gods Aanweezen tracht te bewyzen, begint van het geëischte (*postulatum*) der *zuivere rede* rust op grondbeginfelen van voren; vervolgt door de *Categorien*, en eindigt in de verſtandelyke wereld en derzelver Maaker; want in die reeks komen de *Categorien* der *oorzaak*, der *kracht*, der *gemeenſchaplykheid*, der *mogelykheid* enz. voor. En wanneer beweerd wordt, dat de zedelyke Wet, zonder eene zekere hope om de gelukzaligheid naar maate der waardigheid te verkrygen, alle krachtdaadigheid zou moeten miſſen; dan wordt teffens beweerd: dat de mensch toereikende *beweegredenen* nodig heeft, het welk het grondbeginſel inſluit: *dat niets zonder genoegzaame rede geſchieden kan*; welk

auf empiriſche anſchauungen, d. i. auf data zur mögliehen erfahrung beziehen; ſo haben ſie gar keine objective gültigkeit, ſondern ſind *ein bloſſes ſpiel, es ſey der einbildungskraft, oder des verſtandes.*" Denique (p. 345.) „ Die Kritic des reinen verſtandes erlaubt es nicht, ſich ein neues feld von gegenſtænden, auſſer denen, die ihm als Erſcheinungen vorkommen können, zu ſchaffen, und in *intelligible Welten*, ſo gar *nicht einmal in ihrem begriff*, aus zu ſchweiffen." Atqui tota ratiociniorum ſeries, qua *Kantius* exiſtentiam Dei probare contendit, a poſtulato *puræ rationis* incipit, principiis *a priori* innititur, per *Categorias* procedit, et in mundum intelligibilem, ejusque Auctorem definit. Occurrunt enim in ea Categoriæ *cauſæ*, *vis*, *communionis*, *poſſibilitatis* &c. Cumque aſſeritur, ſine certa ſpe felicitatis, pro modo dignitatis obtinendæ, legem moralem omni efficacia deſtitutum iri; aſſeritur ſimul, homini ad agendum ſufficientibus *motivis* opus eſſe; id

welk beginſel ook opgeſloten ligt in de ſtelling: *dat tot ſtaving eener zekere orde in de Natuur, een Heer en Beſtuurder der Natuur als zeker moet aangenomen worden.* Dan, indien alle deze *Categorien* en alle deze grondbeginſelen, niet dan op verſchynſelen kunnen toegepast worden. Indien men door dezelve volſtrekt niet tot eene verſtandelyke wereld geraken kan. Indien de *Categorien* en grondbeginſelen van vooren, zonder met de aanſchouwing en bevinding verbonden te zyn, geene voorwerplyke waarde (*valor objectivus*) hebben, en niets dan een ſpel der *verbeeldings-kracht* of des *verſtands* zyn, hoe kan men dan, door dezelve, uit de zinlyke wereld in de verſtandlyke en tot het beſtaan van GOD geraken? Wordt dus niet het geheele *Practiſche* bewys voor GODS Aanweezen, een bloot ſpel der *verbeeldings-kracht* of des *verſtands?*

Dit

quod principium involvit: *nihil fieri poſſe ſine ratione ſufficiente*; quod principium etiam in aſſertione latet: *ad ſtabiliendum certum in Natura ordinem neceſſario aſſumendum eſſe Naturæ Dominum ac Moderatorem.* Atqui ſi omnes Categoriæ omniaque hæc principia nonniſi ad phœnomena applicari poſſunt, ſi mediantibus illis ad mundum intelligibilem plane non perveniri potest, ſi categoriæ et principia *a priori*, cum intuitione et experientia non conjuncta, nullum *valorem objectivum* habent, et nonniſi *luſus imaginationis*, *vel intellectus* ſunt; quomodo quæſo mediantibus illis e mundo ſenſibili in intelligibilem fieri tranſitus, atque ad *exiſtentiam Dei* perveniri potest? Nonne totum practicum pro exiſtentia Dei argumentum ad merum *luſum imaginationis vel intellectus* reducitur?

Hæc

Dit zy genoeg. Want, ſchoon wy ook andere, in de zes laatſte Nrs. vervatte gevolgtrekkingen, zouden kunnen beſtryden, menen wy echter reeds duidlyk genoeg getoond te hebben: dat in de reeks der redeneeringen, door welke de Heer KANT Gods Aanweezen tracht te bewyzen; als:

1. Veele Voorſtellingen gevonden worden, die onbetoogbaar en te betwisten (*Problematik*) zyn niet alleen; maar tegen welke ook zeer gewigtige zwarigheden kunnen ingebragt worden.

2. Dat tusſchen de Voorſtellen *geen hecht verband plaats heeft*, en de gevolgtrekkingen, in welke de geheele bewyskracht beſtaat, niet genoegzaam gegrond zyn. Eindlyk:

3. Dat deze redeneertrant met de *Theoretiſche*

Hæc ſufficiant. Quamvis enim etiam alias conſequentias, *nris* 7. 8 *et ſeqq.* contentas, impugnare poſſimus; ſatis monſtraſſe nobis videmur, in ratiociniorum ſerie, qua *Kantius* exiſtentiam Dei probare nititur.

1.) Plures contineri propoſitiones, non tantum indemonſtrabiles et problematicas, ſed et contra quas graviſſima dubia moveri poſſunt;

2.) Propoſitiones *male inter ſe cohærere*, et conſequentias, in quibus omnis argumentandi vis conſiſtit, non ſatis eſſe firmas; denique

3.) Totam hanc argumentandi rationem theoreticis

tiſche grondbeginſelen der *Kantziaanſche* Philoſophie zo ſtrydig is, dat noodwendig of die grondbeginſelen valsch — of die redeneeringen onwettig zyn moeten.

Hier door wil ik echter geenszins te kennen geven: dat ik dit *Practisch* bewys voor Gods Aanweezen, ten eenemaal wil verworpen hebben, en het zelve geheel nutteloos achte. Hier van ben ik zo verre, dat ik veel eer van oordeel ben: dat voor eene leer, die zo een krachtigen invloed heeft op de Zedelykheid en menschlyke Gelukzaligheid, zelfs *zwakkere bewyzen*, niet moeten verworpen worden; maar dat wy veeleer de vermogens van onzen geest behooren in te ſpannen, om die bewyzen te verſterken, en de gebreken, die in dezelve mogten plaats hebben, uit den weg te ruimen. Ik heb alleen getracht te bewyzen: dat dit *Practisch* bewys aan *geen mindere*

Philoſophiæ *Kantianæ* principiis adeo repugnare, ut vel hæc principia falſa, vel argumentationem illam non legitimam eſſe neceſſe ſit.

Neque tamen hæc eo valent, ut practicum hoc pro exiſtentia Dei argumentum plane rejiciendum et nullius uſus eſſe putem. Ab hac ſententia adeo alienus ſum, ut potius etiam *infirmiora* argumenta pro dogmate, quod tantam ad moralitatem et felicitatem humanam vim habet, ſervanda, omnemque ingenii aciem ad corroboranda illa, et tollendos, ſi qui illis inſunt, nævos adhibendam eſſe exiſtimem. Id unice egi, ut probarem, argumentum hoc practicum *non minus gravibus*, et forte

dere — en misschien *meer gegronde* twyfelingen en tegenwerpingen onderhevig is, dan de *Theoretische* bewyzen, welke wy tot nu toe, ter betooging van Gods Aanweezen hebben aangevoerd, en tegen welke den Heer KANT voornaamlyk zyne *Critische* wapenen gericht heeft. Ik heb getracht (zeg ik) te doen zien, hoe waar het is, het geen men elders gezegd heeft: dat de *Koningsbergsche* Wysgeer, zo lang hy in het veld der beschouwing wandelt, een steen des aanstoots vindt, in het kleinste steentje het welk hy ontmoet; daar in tegendeel, in het Ryk der Zedelykheid verkeerende, over rotzen en klippen heenspringt.

Het zal niet ondienstig zyn, hier nog iets by te voegen van het zedelyk bewys voor GODS Aanweezen in het algemeen. Ik zelve

te *gravioribus* dubiis atque objectionibus premi, quam argumenta theoretica, quibus usi adhuc fuimus ad probandam Dei existentiam, et in quæ potissimum Criticæ suæ tela direxit *Kantius*: id egi, inquam, ut monstrarem, quam vere dictum fuerit, Philosophum Regiomontanum, quamdiu in speculationis via ambulet, quovis lapillo offendi, cum vero in Moralitatis regione versetur, rupes et saxa transilire.

Addendum est aliquid in genere de *morali* pro existentia Dei argumento. Equidem existentiam Dei ex *Mora-*

zelve ben in der daad van begrip, dat GODS Aanweezen uit de *Moraliteit*, niet wel op eenige andere wyzé kan afgeleid worden, dan door, of te bewyzen, dat GODS Aanweezen weggenomen zynde, 'er volſtrekt geene *Moraliteit* meer plaats heeft; of door aan te toonen, dat het gemelde Aanweezen ontkend zynde, de deugd van alle haare vastigheid ontbloot is, en 'er verder geen *toereikend beweegmiddel* om wel te leven, overblyft.

Wat de eerſte redeneering betreft: Het is bekend, dat de *Stoicynen* beweerd hebben, dat het wezen der Godheid weggenomen zynde, 'er geene Godvrucht, geene Gerechtigheid, geene Wysheid kan plaats hebben. Dan dit gevoelen onderſchraagden zy vooral, door in de bepaalingen dezer deugden, de kundigheid der Godheden in te vlegten. Het welke zekerlyk een zeer gebreklyke redeneer-trant was. Maar indien het begrip van zedelyk; heid,

Moralitate vix ulla alia ratione deduci poſſe arbitror, quam vel probando, remota Dei exiſtentia plane nulli amplius moralitati locum fore, vel monſtrando, negata illa, virtutem omni ſuo præſidio privari, nullumque amplius *ſufficiens* ad recte vivendum ſupereſſe *motivum*.

Quod ad priorem argumentationem attinet, notum eſt, jam Stoicos aſſeruiſſe, Deorum numine ſublato, nullam neque pietatem, neque juſtitiam, neque ſapientiam eſſe poſſe. Sed hanc ſententiam ita adſtruebant, ut ipſis harum virtutum definitionibus Deorum notionem

heid, zonder de Godheid in eenige aanmerking te nemen, voldongen is; zie ik niet, hoe uit de zedelykheid het Aanweezen van GOD kan afgeleid worden; alzo volgens die onderſtelling de menschlyke daaden zouden goed — of kwaad zyn, ſchoon 'er geheel geen GOD ware. Misſchien zoude het *zedelyk gevoel*, de wroegingen des gewetens, de ſtrevingen des menſchen naar het *hoogſte goed* enz. een bewys voor Gods Aanweezen bybrengen. Dan ik vrees, dat dit geene genoegzaame vastheid zoude hebben: daarenboven moet gy, om door eene bondige redeneering tot het voorgeſtelde beſluit te kunnen geraaken, algemeene beginſelen hebben; en zo gy u deze in de *Practiſche* Philoſophie vergunt, dan moet gy ook my dezelve in de *Theoretiſche* niet verbieden. Dan op deze wyze zoude ik begrypen, dat de *Practiſche* bewyzen in de *Theoretiſche* ontbonden

nem intexerent; quæ ſane vitioſiſſima eſt argumentandi ratio. Si vero moralitatis notio, nulla Divinitatis ratione habita, abſolvitur; non video, quomodo ex Moralitate deduci poſſit Dei exiſtentia, cum ex hypotheſi actiones humanæ bonæ vel malæ eſſent, ſi vel maximo Deus non exiſteret. Forte *ſenſus moralis*, *morſus conſcientiæ*, tendentia hominis verſus *ſummum bonum* &c. argumentum pro exiſtentia Supremi Numinis ſuppeditant: ſed vereor, ut illud ſatis firmum ſit; deinde, ut legitimo ratiocinio ad propoſitam concluſionem poſſis pervenire, opus tibi eſt principiis generaliſſimis, quorum uſum ſi tibi in philoſophia practica permittis, etiam in philoſophia theoretica mihi non denegaveris; qua autem

den worden, maar niet dat de eerſte de laatſten voorafgaan.

Doch indien gy beweert, dat GODS Aanweezen ontkend zynde, 'er geene verdere *beweegrede* om wel te leven voor den mensch overblyft, wil ik wel toeſtemmen, dat GODS Aanweezen weggenomen zynde, de deugd haare grootſte en gewigtigſte ſteun misſen zoude. Maar dat 'er *volſtrekt* geene beweegrede, om wel te leven, zoude overblyven, ſtem ik geenszins toe; alzo de ſchoonheid zelve der deugd, om tot het omhelzen van haar zonde aanlokken en naar zig trekken; of liever, gelyk de Heer KANT herinnert, de zedelyke Wet uit *haar zelve* de gehoorzaamheid beveelt, en de pligt alle andere beweegredenen, die niet uit de Wet zelve gehaald zyn, veracht. (*Critic der Pract. Vernunft*, pag. 154. *Ed. nov.*). Eindelyk, indien

tem ratione argumenta practica in theoretica reſolvi, neque illa his præſtare putaverim.

Sin autem, negata Dei exiſtentia, nullum amplius *motivum* ad recte vivendum ſupereſſe hominibus contendis; largior quidem, ſublata ſupremi Numinis exiſtentia, virtutem maximo graviſſimoque præſidio deſtitui; ſed *plane nullum* recte vivendi motivum ſupereſſe minime concedo, cum ipſa virtutis pulcritudo ad eam amplectendam invitare atque allicere poſſit, vel potius, uti *Kantius* monet, ipſa Lex Moralis *per ſe* obedientiam imperet, officiumque omnia alia motiva reſpuat, quæ non ab ipſa lege petita ſunt (*Critic der pract. Vernunft*,

dien men al toeſtaat: dat, GODS Aanweezen ontkend zynde, alle de werkkrachten der deugd ontzenuwd zouden worden; zo volgt daar uit alleenlyk: dat wy de overtuiging van GODS Aanweezen noodig hebben. Maar uit de noodzaaklykheid of nuttigheid dezer overtuiging volgt niet het *Godlyk* beſtaan zelve, het welk veronderſteld wordt, van elders gegeeven of beweezen te zyn.

BYVOEGSEL *tot* BLADZ. 11.

Op bladz. 11. heb ik eene twyfeling geopperd, tegen de ſtelling: *Dat de Gelukzaligheid*,

nunft, pag. 154.). Deinde ſi vel maxime concedatur, negata Dei exiſtentia, omnes virtutis nervos incidi; id unum inde ſequitur, *opus nobis eſſe* ad recte vivendum convictione de Supremi Numinis exiſtentia; ſed neceſſitas vel utilitas hujus convictionis non infert ipſam Dei exiſtentiam, quæ aliunde data vel probata eſſe ſupponitur.

ADDITAMENTUM *ad* PAG. 11.

Pag. 11. dubium movi contra propoſitionem, quod *feli-*

heid, door de zuivere rede, met de Zedelykheid ten nauwſten verbonden wordt. Zie hier een' andere tegenwerping. In den eindigen Geest, in welken de neigingen niet zelden met de zedelyke Wet ſtryden, vertoont zig de deugd dikwerf alleen met de neigingen ſtrydende, het zy door dezelve te onderdrukken, of te beteugelen; het welke de Heer KANT op verſcheidene plaatſen uitdrukkelyk beweert. Daar nu in dit geval de neigingen niet voldaan worden; zo is het klaarblykelyk, dat de zedelykheid met de gelukzaligheid, (in den *Kantziaanſchen* zin genomen) *ſtrydig* is, en dus wel verre van met dezelve eene juiste evenredigheid te hebben. Ik zie derhalven niet, hoe de *zuivere rede* de gelukzaligheid, dat is, de voldoening van alle neigingen, met de zedelykheid noodzaaklyk verbindt.

Voor

felicitas per puram rationem intime cum moralitate conjungatur. En aliam objectionem! In mente finita, in qua propenſiones haud raro cum lege morali pugnant, virtus ſæpe non alia ratione ſeſe exſerit, quam *luctando* cum propenſionibus. easque vel opprimendo vel reſtringendo, id quod *Kantius* pluribus locis diſerte aſſerit. Quo caſu cum propenſiones non expleantur; evidens eſt, moralitatem felicitati, (ſenſu *Kantiano* ſumtæ) *contrariam* eſſe, tantum abeſt, ut cum illa juſtam habeat proportionem. Non igitur video. quomodo *pura ratio* felicitatem, id eſt, explementum omnium propenſionum, cum moralitate neceſſario conjungat.

Cete-

Voor her overige wil ik hier wel gelet hebben op eene andere *Verbinding*, die, naar het my voorkomt, GODS Aanweezen niet onduidlyk *aanwyst*. Want, met goede daaden gaat gepaard eene innerlyke gerustheid en vergenoegen des gemoeds. Met kwaade daarentegen eene innerlyke ongerustheid en ongenoegen van het zelve. De ſaamvoeging dezer dingen is wel *natuurlyk*, maar niet *noodzaaklyk*; en het is 'er zo verre van, dat die ſaamvoeging door de *zuivere Rede* gekend wordt; dat, indien de ondervinding dezelve niet bewees, wy niet zouden kunnen bepaalen, welke de betrekking zy, van twee, (volgens KANT zelve) zo *ongelykſoortige* zaken, naamlyk der *zedelykheid* en der *zinnelykheid*. Vinden wy nu hier niet eene uitnemende en verwonderingwaardige huishoudlyke inrichting onzer Natuur, die haaren wyzen Maaker aanduid? Ik voor my beken: dat

Ceterum ad aliam *conjunctionem* hac in re attendi velim, quæ mihi quidem Supremi Numinis exiſtentiam haud obſcure *innuere* videtur. Conjungitur quippe cum bonis actionibus interna animi acquiescentia et voluptas, cum malis internum animi tædium atque dolor. Harum rerum conjunctio *naturalis* quidem, ſed non *neceſſaria* eſt, et per puram rationem adeo non cognita, ut, niſi experientia eam commonſtraret, plane non determinare poſſimus, quænam ſit duarum rerum, (ipſo *Kantio* judice) tam *heterogenearum*, *moralitatis* nimirum et *ſenſus*, relatio. Nonne igitur inſignem hic et admirandam naturæ noſtræ œconomiam deprehendimus, quæ

dat ik dit *Praktisch* bewys voor GODS Aanweezen, verre boven het *Kantziaanſche* bewys zoude ſtellen; maar het is klaarblyklyk, dat het Eerſte alle zyne kracht ontleent uit de grondbeginzelen der *Theoretiſche* Philoſophie, zonder welke het mynes oordeels, geene ſchaduw zelfs eener betooging zoude vertoonen.

ſapientem illius auctorem innuit? Equidem practicum hoc pro exiſtentia Dei argumentum *Kantiano* longe prætulerim: ſed evidens eſt, illud omne ſuum robur a principiis philoſophiæ theoreticæ petere, ſine quibus ne umbram quidem demonſtrationis obtineri poſſe exiſtimo.

TWEEDE ANTWOORD OP DE VRAAGE,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods aanweezen, en wel zoo, als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

DOOR

FREDERICUS DANIEL BEHN,

Illuſtris Gymnaſii Lubecenſis Conrector. Philoſ. Doctor &c. te Lubek.

ONDER DE ZINSPREUK:

Non tam auctoritatis in disputando quam rationis momenta quærendæ ſunt.

Aan wien de *Zilvere Medaille*, als een *Accesſit*, is toegeweezen.

COMMENTATIO PHILOSOPHICA

IN QUA ANQUIRITUR

Quid de nouo illo morali argumento, quo probare conniſus eſt KANTIUS *Deum eſſe, ſit ſentiendum, examini*

ACADEMIÆ SCIENTIARUM CELEBERRIMÆ,

Quæ floret Harlemi, ſubjecta ab illius auctore.

A. R. S. CIↃ IↃ CCLXXXX. a. d. Septembris.

TWEEDE ANTWOORD

OP DE

VRAAG:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

Wie, die van het geene in onzen tyd in de Geleerde Waereld voorvalt kundig is, kan onkundig zyn, hoe veel moeite de schrandere Heer KANT aangewend heeft, om alle de Leerstelzels zoo der oude als nieuwe Wysgeeren om verre te werpen, en

---

COMMENTATIO PHILOSOPHICA

IN QUA ANQUIRITUR

Quid de nouo illo Morali argumento, quo probare conniſus eſt KANTIUS *Deum eſſe ſit ſentiendum.*

SYMBOLUM.

Non tam auctoritatis in disputando quam rationis momenta quærenda ſunt.

Quanto *Kantius* opere, vir acerrimo ingenio, philoſophorum pariter antiquorum ac recentiorum circulos conturbare conniſus ſit, quanta inde imprimis inter Germaniæ philoſophos certamina, eaque acerbitatis nonnunquam plenisſima, exorta ſint, ecquis

en vooräl, welke bittere twisten daardoor onder de Duitsche Wysgeeren ontstaan zyn.

Onder deze zyn er aan de zyde van den Hr. KANT die gewapend zyn en op het hevigste stryden, geen bedenking maakende, hem den voorrang te geeven boven de Wysgeeren van alle Natiën en Volken en eenpaarig beweeren: Dat hy eindlyk de krachten en grenzen der reden op het nauwkeurigste bepaald heeft, die hem dus, gelyk het ook den *Jenaschen* Wysgeer Hr. Reynhold behaagd heeft, noemen: een man, die alle stelzels der verstandigste en voortreflykste Wysgeeren vergruisd heeft, (*den alles vermolzelenden* KANT). Dan of hy in deeze Eer, welke zyne aanhangers hem willen toeschryven, zeer veel behaagen zoude geschept hebben, schynt twyffelachtig, en is van

est tam rerum, quæ in eruditorum orbe nostris scilicet temporibus aecidunt, ignarus omnium, qui nesciat? Sunt inter illos, qui a Kantii partibus stent armati & digladientur aecerrime, neque vereantur, illum philosophis cuiusuis nationis & populi præferre, qui eum tandem rationis & vires & cancellos rectissime definiuisse, conclamitent, qui adeo, ut Reinholdo placuit, philosopho senensi, illum appellent virum omnia (procul dubio systemata sapientium quorumque præstantissimorum) pedibus conculcantem sine conterentem (alles zermalmenden Kant). Num vero ipsi ille honor, quem ei attribuere gestiunt ipsius asseclæ, vehementer placuerit, res quidem videtur al-

go-

van geen genoegzaam belang, om ons daar mede op te houden.

Eertyds heeft hy gemeend, een bewys van vooren voor Gods aanweezen gevonden te hebben, het welke hy het eenige noemde; dan thans meent hy te begrypen: dat, naa de onbeſtaanbaarheid van zyn voorheen zoo zeer gelievd bewys doorgezien te hebben, de Menſchlyke — door hem beſpiegelende rede genoemd, volſtrekt geene kracht heeft om te bewyzen, dat er eene onmeetbaare en verſtandige Natuur, door welke alles beſtaat en beſtuurd wordt, aanwezig zy. Dienvolgens heeft hy getragt alle, de door de uitmuntenſte Wysgeeren bygebragte bewyzen, over hoop te werpen; (met

tioris eſſe indaginis, ſed non tanti momenti, ut illi diutius inhæreamus.

Viſus olim ſibi eſt, reperiſſe aliquod a priori demonſtrandi genus, quod vocabat onicum, quo probari poſſet, eſſe Deum. Sed jam eoſe veniſſe perſuaſus eſt, ut, illius antea a ſe vehementer laudati argumenti futilitate perſpecta, rationi humanæ, quam appellat theoreticam, vim ineſſe diceret omnino nullam demonſtrandi, naturam quandam dari immenſam intelligentemque, aqua omnia ſint condita, omnia gubernentur. Quapropter ea, quæa philoſophis præſtantiſimis ſunt euoluta, argumenta quaſi peſſundatum ire, (quonam euentu nunc non definio) conatus

(met welken uitflag beflisch ik thans niet); doch om niet te fchynen alleen om verre te werpen, zonder tevens iets nieuws op te bouwen, tracht hy, als 't ware uit *Democritus* putje fcheppende, een tot dus verre onbekend bewys geput te hebben, en ons door een grooten omflag van woorden te willen opdringen. Welk bewys hy als onwrikbaar voordraagt, en met alle kracht beweert geen ander voor mogelyk te houden. Het gezag des Schryvers overtuigd misfchien veelen meer, dan de kracht der bewyzen.

Er zyn 'er daar en tegen veele, die het kantziaanfche bewys zwak vinden en als eene bloote drogreden der Wysgeerte befchouwen. Daar nu deze hevige twist der elkanderen beftrydende Wysgeeren, nog niet

eft. Ne autem duntaxat contriuise, fed nouum etiam quoddam ædificium exftruxisfe videatur, nobis, fe e Democriti veluti puteo argumentum huc usque nemini cognitum exhauftisfe, multis verborum ambagibus perfuadere allaborat, quod itidem esfe firmum, asfeuerat, ftabile, immotum, & præter illud dari posfe nullum, equis virisque decertat. Sunt, ut accidere inter mortales folet, qui illi asfenfum præbeant fuum, auctoritate asferentis potuis, quam argumentorum pondere commoti, quique huius asferti fole clarius vociferentur elucere veritatem. In confpectum veniunt e contrario plurimi, qui argumentum illud Kantianum esfe elumbe, immo merum fophisma nouæ philofophiæ

niet beſlischt was, zo heeft de *Hollandſche* Maatſchappy der Weetenſchappen wyslyk goedgevonden, deze belangryke ſtoffe, die met het heil der Menſchen zo nauw verknogt is, op nieuw te doen onderzoeken, en alle Geleerden aantemoedigen, om onpartydig te onderzoeken, of dit bewys goedkeuring verdiene dan te verwerpen zy.

Schoon ik my nu niet verbeelde genoegzaame krachten, ter beſlisſching van een zo gewigtig verſchil te bezitten, zal ik echter, volgens het bekende ſpreekwoord *in Magnis*

phiæ, cenſeant. Quum igitur hæc tam feruida pugnantium contra ſe philoſophorum lis nondum compoſita eſſet, rem illam maximi momenti, quæ eum hominum ſalute arctisſime copulata eſt, examusſim eſſe denuo explorandam, ſapienter ACADEMIA, quæ floret Harlemi, ſcientarium celebratisſima indicauit, atque eruditisſimos quosque incitauit, ut, remoto omnium partium ſtudio, cuncti, quibus volupe esſet, quibusque quum harum rerum cognitio, tum res grauisſimas æqua lance ponderandi inesſet facultas, & ingenii & perſpicaciæ neruos intenderent, atque, utrum hoc argumentum plauſu eſſet dignum, an potius non probandum, denuo rite disputarent.

Quamuis non ſim is, qui mihi vires, ad tantam litem componendam neceſsarias, inesſe confidam, tamen, quia ſecundum illud tritum ſermone proverbium

nis Voluisse sat est, trachten zo veel te doen my mogelyk is; doch zoude ik der Maatschappye myne Verhandeling niet hebben durven aanbieden, zo ik niet gemeend hadde niet geheel vergeefsch gewerkt te hebben. Diensvolgens zal ik my nu terstond ter zaake begeven, en wat ik al of niet heb kunnen uitvoeren, ter beoordeeling overlaaten aan die schrandere Mannen, welke gevraagd hebben: *Of het beſtaan van het Opperwezen door zogenaamde zedelyke bewyzen, ten vollen kan worden betoogd of niet.*

Wy zien dan, dat ons hier te overweegen ſtaat.

1. Of'er in het algemeen kunnen zedelyke

in magnis voluisse sat est, contendam, quantum possim, nec lucubrationem meam ACADEMIÆ, quam honoris causa iterum nomino, afferre ausus essem, nisi, me non omnino littus arasse, putauissem. Quapropter equidem me nunc statim a carceribus ad calcem decurrere accingam, &, quid valuerint humeri ferre, quid non, illis relinquam diiudicandum *viris acutissimis*, qui quæsiverunt, utrum, dari Numen supremum, argumentis, quæ vocantur moralia, ad liquidum perduci possit, an non?

Videmus igitur cadere in deliberationem:

1. Num generatim excogitari queant argumenta mora-

ke bewyzen uitgedagt worden, door welke deze moeijelyke, en aan veele zwaarigheden onderhevige zaak, genoegzaam beweezen wordt.

2. Of in het byzonder dat bewys, waar van de Heer KANT zig voor uitvinder verklaart, van zo veel gewigt zy, dat daaruit eene onwrikbaare betooging dezer ſtelling, volge.

Schoon ik zo verre 'er af ben, dat ik in dit onderzoek, de kracht der zedelijke bewyzen, als geheel nutteloos verwerpen zoude, dat ik in tegendeel dezelve zeer geſchikt oordeele, om de gemoederen der menſchen te bewegen en te neigen ter omhelzing van dit gevoelen, moet ik echter betuigen, dat uit

ralia, quibus res illa ardua ſane, multisque implicata difficultatibus, ſatis probetur;

2. An ſpeciatim id, cuius *inuentorum Kantius* ſe esſe profitetur, tanti ſit momenti, ut inde firma huius asſerti eliciatur demonſtratio.

Licet tantum abſit, ut moralium in hac disputatione argumentorum vim esſe nullam autumem, ut potius ea ad animos hominum commouendos, eosque proclives reddendos, ut huic ſententiæ asſentiantur, esſe aptisſima arbitrer: tamen a me impetrare non possum, quin confitear, ex iis, quæ huc usque a philoſo-

uit die bewyzen, welke de wysgeeren tot heden opgegeeven hebben, geene volledige betooging voortvloeit.

Dan, naar het my toeſchynt, zal het met myn oogmerk beter ſtrooken, de bewyzen, door welke de wysgeeren, het aanweezen van God hebben willen betoogen, kortlyk op te geeven; dan, dezelve wydloopig te ontwikkelen. Sommigen zyn van begrip, dat onder de Menſchen, geen Volk zo Barbaarsch, zo woest of onbeſchaafd is, dat ſchoon het niet weet, welk denkbeeld zig van de Godheid te vormen, echter niet weet dat er een God is. Deze verwonderenswaardige overeenſtemming van alle Volken, meenen zy dat geen plaats zoude kunnen hebben, zo niet de Natuur, of liever de Werk-

phis ſunt contexta, demonſtrationem non enasci, omnibus numeris abſolutam.

Argumenta autem illa, quibus viri ſapientes Deum eſſe probare voluerunt, recenſere potius, quam prolixius euoluere, ſcopo meo videtur eſſe accommodatum. In hominibus nullam gentem eſſe neque tam barbaram neque tam immanem, nec tam feram, cenſent nonnulli, quæ non, etiamſi ignoret, qualem Deum habere deceat, tamen habendum ſciat. Quam quidem admirabilem populorum conſenſionem omnium non poſſe locum habere, iidem arbitrantur, niſi animis Dei notionem ipſa impreſſiſſet natura, ſeu rectius ip-

Werkmeester en Schepper derzelver het denkbeeld van God in hunne Ziel had ingeprent. Anderen terwyl zy de Natuur der Ziel nauwkeuriger beschouwen, komt het voor, dat de kracht des Geweetens niet zo sterk zyn kan, dat in beide gevallen, zy die geen kwaad gedaan hebben, niet vreezen, en de straffe steeds voor de oogen zweeft, van hun die gezondigd hebben, zo niet een Opperwezen de Zielen der Menschen zodanig geformeerd had, dat zy zonder eenig onderwys een voorgevoel (*anticipatio*) van hem, hebben; hem eerbiedigen, als Albestierder; als belooner der goeden, en straffer der boozen, dus hem als Rechter Godsdienstig verëerende.

Andere schrandere Mannen, meenen bespeurd te hebben dat eene zekere neiging om God te dienen allen Menschen is ingeschapen

ipsius naturæ opifex conditorque. Aliis, mentis suæ indolem curiosius contemplantibus, videtur conscientiæ vis in utramque partem non posse esse tanta, ut neque timeant, qui nihil mali commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccauerint, nisi esset Numen supremum, quod mentes humanas ita formaverit, ut sui anticipationem vel sine doctrina haberent, seque ut omnia prouidentem, bonos præmiis romunerantem pravos suppliciis plectentem judicem religioso cultu venerarentur. Alii viri sagacissimi sibi videntur animadvertisse, omnibus omnium nationum homi-

pen, en dat zulks zonneklaar blykt, dewyl, wanneer het gemoed door Godsdienſtige aandoeningen ontvlamd, de blyken daarvan welke wy zekerlyk niet leeren, maar door het aangezicht en de geheele Lichaams-houdinge, door zekeren Natuur-dwang genoodzaakt, uitdrukken, onder alle Volken, niet alleen dezelfde zyn, maar ook van elk, die dezelve ziet, duidlyk en op dezelfde wyze waargenomen worden. Al het welke zy begrijpen onmogelyk te zyn, ten ware er een God zy, die, ten einde Hy van den Menſch gedient worde, de Natuur der Menſchen in 't algemeen, opzetlyk, met Wysheid en Goedertierenheid zodanig geformeerd had.

Dan daar de Haarlemſche Maatſchappy der

minibus internam quandam Dei colendi propenſionem eſſe innatam, idque ex eo ſole meridiano clarius elucere putant, quia, ſi animus pietate quadam in Deum flagrat ardentiore, illius ſigna, quæ non addiscimus, ſed vultu totoque corporis gestu, necesſitate quadam naturæ coacti, exprimimus, inter omnes terræ gentes non tantum ſunt eadem, verum etiam a quolibet, cuius in oculos incurrunt, ſatis et pari modo intelligantur. Quæ quidem fieri non poſſe rentur, niſi eſſet Deus, qui, ut ab hominibus coleretur, communem hominum naturam conſilio ſic formauerit, ut ſapientisſimo ita etiam beneuolentisſimo.

At quoniam ab Academia Scientiarum, quæ Harlemum

der Weetenſchappen, voornaamlyk het Kantiaanſche bewys ten onderzoek heeft voorgeſteld, met weglaating van alles het welk daarmede niet op het nauwſte zamenhangt, zo zal ik my niet ophouden met zaaken die tot andere bewyzen van dien aart behooren en door anderen wydloopig verklaard zyn. Wy gaan dus over tot de Hoofdzaak, ten einde de ons voorgeſchrevene paalen niet te buiten te gaan. Derhalven zal ik in de eerſte plaats het zedelyk bewys, ons door den Heer KANT opgedrongen, over 't welk de hedendaagſche Wysgeeren twisten, volgens den zin des uitvinders, duidlyk voordraagen, en dit gedaan zynde, het zelve

mum condecorat, lex est saucita, ut inprimis argumentum Kantianum ad examen revocaretur, omisſis omnibus, quæ cum illo non arctisſime cohæreant, in illis, quæ ad alia eiusdem generis argumenta pertinent, uberius explicandis haud desudabo, quippe quæ etiam ab aliis in utramque partem sint disputata atque explicata. Ad id potius evoluendum, quod hoc loco caput est rei, nos accingemus, ne illas, quæ nobis prescriptæ sunt, lineas transiliisse videamur. Ut autem omnia, quæ sunt et recte definienda et juste dijudicanda, luculenter, apte ordineque exponantur concinno, mihi quidem, hanc omnem rem accuratius consideranti, videtur a scopo non alienum, si primum illud argumentum morale a Kantio nobis obtrusum, de quo summa est summorum nostris temporibus philosophorum disſenſio, ex mente inventoris dilucide exponam, deinde ex-

ve nauwkeurig overweegen. Vervolgens zal ik onderzoeken of de Heer KANT, zo hy met zig zelve overeenſtemt en den grondſlag van zyn nieuw ſtelzel zelve niet om ver werpen wil, een bewys van dat ſoort kan ſamenflanſen, en als onwrikbaar voorſtellen. Eindlyk of hy niet veel eer zelve, zig heeft genoodzaakt gevonden, met klaare woorden te bekennen, dat in dit zyn zedelyk bewys geene waare – maar ſlegts eene ſchyn-kracht eener volledige betooging plaats hebbe, gelyk eertyds *Epicurus* gezegd wordt geſteld te hebben: Dat God geen Vleesch — maar ſlegts *ſchyn Vleesch*, (*quaſi carnem*) — geen bloed maar *ſchyn-bloed* (*quaſi ſanguinem*) had. Indien ik zo gelukkig ben, alle deze dingen, volgens het oordeel der Maatſchappye, wel en bondig voorteſtellen, zoude my zekerlyk

expoſitum æqualance ponderem, tum anquiram, utrum Kantius, ſi ſibi conſtare, nec ſystematis ſui novi fundamentum ipſe evertere velit, ejus generis argumentum posſit contexere, idque firmisſimum; postremo anne potius fuerit verbis luculentisſimis ipſe confiteri coactus huic ſuo morali argumento non inesſe veram, ſed modo quaſi vim perfectæ demonſtrationis, ut olim Epicurus ſtatuisſe dicitur, Deum non habere carnem, ſed quaſi carnem, non ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. Quæ quidem omnia ſi mihi contingeret, esſe tam felici, ut ex ſententia Academiæ ſæpius laudatæ recte ac ſolide expoſuerim, mihi ſane nil posſet accidere optatius, nil

lyk niets gewenschter en aangenaamer kunnen te beurt vallen. Ik zal derhalven zo veel in myn vermogen is trachten te verhoeden, dat zig de Maatschappy niet den tyd beklaage, welken zy aan het Leezen dezer geringe Verhandeling besteed.

I.

nil jucundius. Connitar igitur quantum in viribus meis est situm, ut *Illam* non pœniteat temporis, quod in hac mea qualicunque lucubratione perlegenda contriverit.

I.

Welke is de Natuur, en Aart van dat zedelyk bewys, waarvan de Koningbergſche Wysgeer, zig voor den Uitvinder verklaart, en aanpryst als het eenige, waar door de mogelykheid van Gods beſtaan, met zekerheid kan beweezen worden.

Om deze Vraag regt te beantwoorden; moeten wy vooräl, raadpleegen met die boeken aan welke de Schryver den titel geeft. 1. *Critick der Reinen Vernunft* – 2. *Critick der Practiſchen Vernunft.* En uit deze Boeken moeten wy, zo wel de beginſelen uit,

---

I.

Quænam eſt natura atque indoles moralis illius argumenti, cuius inventorem philoſophus Regiomontanus ſe exſtitiſſe profitetur, quodque ſuum ex iis, quæ dari poſſunt, tanquam unicum commendat, quo Deum eſſe queat certo probari.

Quam quidem ad quæstionem ut recte posſit responderi, ejus inprimis libros, quos inſcripſit 1.) *Crietick der reinen Vernunft*, 2.) *Critick der Practiſchen Vernunft*, conſulamus oportet, atque ex illis quum principia tum ipſam rationem concludendi, qua

uit, als den redeneer-trant op welken hy zyne beſluiten vestigt, derwyze voordraagen, dat wy hier bloot als vertaalers verſchynen. Dan, ten einde niemand twyfele, of onze aanhalingen inderdaad Kant's woorden zyn, zullen wy, wanneer wy zulks nodig denken, de bronnen uit welke wy geſchept hebben aanwyzen. Zie hier dan de uitdrukkingen van dien ſchryver en derzelver verband zodanig voorgeſteld, dat daar uit het door hem ten ſterkſten gepreezen bewys, ſchynt voortgevloeid te zyn.

I. Alle Menſchen is een zeker vermogen ingeſchapen, door het welke zy bekwaam worden, zodanige zaaken in het byzonder te kennen, die in de zinnen vallen, en welke onder de *formen* van tyd en ruimte begreepen

qua uſus eſt, ita expromamus, ut interpretis tantum munere hoc loco functi eſſe videamur. Ne quis autem dubius hæreat, an etiam, quæ depromemus, ea ſint vere Kantiana, ſæpius, quando opus eſſe intelligetur, fontem ipſum, ex quo hauſta ſunt, indicabimus. En igitur Kantii enunciationes, earumque combinationem, ſic factam, ut inde argumentum, quod ſuum eſſe gloriari ſolet, quodque vehementer laudat, emanaſſe videatur.

I. Omnibus hominibus mentis quædam facultas innata eſt, qua idonei evadunt ad ea imprimis cognoscenda, quæ in ſenſus cadant, quœque ſub temporis et

pen worden. Dit vermogen nu is onze beſpiegelende (*theoretiſche*) rede, welker grenzen zo nauw bepaald zyn, dat zy buiten de gemelde formen niets verſtaan, niets doorzien kan. Dan 'er is ook eene uitoefenende (*Practiſche*) rede, aan welke, zo veel vermogen toegeſchreeven wordt, dat zy alleen den Wil aandryft en beſtiert. Dit vermogen ontkennende, zoude men moeten beweeren, dat de *Practiſche* wetten geene zedelyke, algemeen voorgeſchreevene wetten zyn, maar alleen die, welke ieder Mensch zig zelve, als de regelmaat zyner daaden (*Maximen*) gewoon is voorteſchryven (*a*).

II. De

(*a*) *Critiek der Practiſchen Vernunften p.* 34–38.

ſpatii *formis* intelligantur. Quæ quidem facultas eſt ratio noſtra theoretica, cuius cancelli adeo contracti ſunt in angustum, ut ſupra illas, quas dixi, formas neque ſapere, nec quicquam perſpicere poſſit. Datur autem quoque ratio practica, cui tanta, ut ſola voluntatem impellat, eique imperet, vis ineſſe dicitur, qua negata, neceſſe eſt, ut leges practicæ non ſint leges morales (*ſittengeſetzſe*) omnibus latæ, ſed eæ tantum, quas ſibi, ut regulas agendi, (*maximen*) ſinguli quique homines ſolent præſcribere. (*a*).

II. Ra-

(*a*) *Critik der praktiſchen Vernunft. p.* 34–38.

II. De Natuur kent aan de Practiſche rede alleen het vermogen toe, de zedelijke wetten zodanig voorteſchryven dat zy bloot tot haar betrekking hebben, maar niet tot die neigingen van den Wil, welke wy weeten ons ingeſchapen te zyn; want indien dit niet zo was, zoude de rede geene noodzaaklykheid met haare wetten kunnen verbinden, om alle verſtandelyke weezens tot derzelver waarneeming te verpligten. Dan alle kunnen onmogelyk verpligt worden, ten zy de wetten zodanig ingericht zyn, dat haare kracht niet verbroken worde, ſchoon ook die geſteldheden, in welke het eene van het andere verſtandelyke wezen mogt verſchillen, niet in aanmerking genomen wierden (*b*).

III. Het

(*b*) l. c.

II. Rationi practicæ ſoli natura vim attribuit, leges morales ita ferendi, ut tantum ad ſe, non autem ad illos voluntatis reſpiceret appetitus, quos nobis innatos eſſe ſcimus. Quod enim niſi locum haberet, legibus ſuis non poſſet ratio neceſſitatem adjungere, qua omnes, quibus rerum intelligentia ineſſe potest, ad eas obſervandas obligarentur. Obligari autem omnes neutiquam poſſent, niſi leges ita eſſent comparatæ, ut illarum vis minime infringeretur, quamuis ad conditiones, non attenderitur illas, quibus una res intelligens ab altera discerneretur (*b*).

III.

(*b*) l. c.

III. Het voorwerp (*Materia*) van het begeer-vermogen (*facultatis appetendi*) noemt de Hr. KANT iedere zaak welks daadlyk beſtaên geëist wordt. Indien derhalven de begeerte, door welke wy tot dat voorwerp gedreven worden, ſterker is dan de Practiſche wet en haare bron is, dan moet onze wyze man dat beginzel een op ondervinding rustend beginſel noemen en teffens beweeren, dat het zelve niet onder de zedelyke wetten kan geſteld worden. (*c*).

IV. Daarenboven zyn de beginſelen welke de Hr. KANT voorwerplyk noemt, alle van eenërlei aart, ook alle begreepen onder dit

(*c*) l. c. pag. 38.

III. *Materiam* facultatis appetendi appellat *Kantius* rem quamlibet, quæ ut exſiſtat, poſtulatur. Si igitur cupiditas, qua ad iſtam rem impellimus regulam practicam antecedit, illiusque eſt fons ſeu conditio. (Bedingung), principium, quod inde enascitur, nominat idem ille vir ſapiens empiricum, ſimulque contendit, illud in legum moralium numero non poſſe haberi (*c*).

IV. Principia practica, quæ *Kantius* dicit materialia, ſunt unius ejusdemque generis, quæ omnia in

(*c*) l. c. pag. 38.

dit eenige beginsel, dat aan alle bezielde weezens ingeschaapen is, en waardoor zy ook alle gedreeven worden, dat zy zig zelve lief hebben, en hunne gelukzaligheid zoeken. Derhalven kan het volgens den Heer KANT niet anders zyn, dan dat iedere ziel, die aan den eenen kant met rede begaafd, doch aan den anderen kant binnen zekere enge grenzen bepaald is, door zekere, niet vrywillige maar noodzaaklyke en natuurlyke aandrift naar zyne gelukzaligheid haakt. Trouwens, daar hy eindig is, moet hy noodwendig zyne behoeftigheid voelen, en door dit gevoel noodwendig aangeprikkeld worden om zig van dezelve te bevryden, en tot eenen staat te geraaken in welken hy zig voorstelt gelukkig te zullen zyn. Nochthans daar ieder verstandig weezen het bovengemelde voor-

in uno illo principio continentur, quod cunctis ingeneratum est animantibus, quoque incitantur, ut se ament, suamque felicitatem expetant. Quapropter, judice *Kantio*, fieri non potest, quin animus quilibet, ut ratione præditus, ita terminis etiam circumscriptus angustis, impetu quodam non voluntario, sed necesario & naturali ad prosperitatem adspiret suam. Etenim quum sit finitus, non potest non sentire indigentiam (*bedurfnisz*), cuius quidem sensu necesse est, ut stimuletur, ab illa se liberare, et ad statum contendere istum, in quo sibi beatus esse videatur. Attamen quia hoc *materiale* principium res quævis

voorwerplyk (*Materiale*) beginſel niet dan door ondervinding (*Empirice*) kan leeren kennen, zo mag men dit beginſel: *Zoek uwe Zaligheid*, niet als eene wet aanneemen, alzoo de waare zedelyke wet, by alle met rede begaafde Weezens, in welken ſtaat zy ook verkeeren, de eenigſte beweeggrond van hunnen Wil zyn moet. (*d*).

V. Wanneer elk verſtandig weezen, de regelmaat zyner daaden voor algemeene Practiſche wetten houdt, moet hy noodwendig niet aan derzelver voorwerp, maar ſlegts aan derzelver form haar kracht toe ſchryven, van den Wil te beweegen, en tot die daaden te beweegen welke men wenscht. De-

ze

(*d*) l. c. pag. 40.

intelligens non niſi experientia edocta (empirisch), potest cognoscere, non licet, hoc principium ſeu problema: *quære felicitam* pro lege haberi, quia lex vere moralis omnibus rebus ratione præditis, quo etiam cunque in ſtatu vivant, (in allen Faellen) debet eſſe incitamento, quo voluntas movetur (Bewegungsgrund des willens) (*d*).

V. Quod ſi res queque intelligens, agendi ſua principia (maximen) leges practicas univerſales eſſe, cogitat; neceſſe eſt, ut non illorum materiæ, ſed tantum formæ vim adſcribat, voluntatem movendi, et

ad

(*d*) l. c. pag. 40.

ze form der wet meent nu onze Wysgeer slegts door de rede begreepen te kunnen worden; maar geenszins binnen het bereik der zinnen te vallen, noch onder de verschynzelen te kunnen gerekend worden. Weshalven dan de form van dit beginsel, voorzo verre het over den Wil heerscht, van alle andere oorzaaken die in de waereld, volgens de wet der oorzaaklykheid (*causalitatis*) ontelbaare veränderingen voortbrengen, geheel en al onderscheiden is, om dat deze laatste uit de verschynselen, tot welke de uitkomsten der dingen behooren, ontstaan. Hier uit besluit eindlyk de Hr. KANT, dat, daar geene andere beweeggrond van den Wil de zedelyke wet verdient genoemd te worden, dan alleen de gemelde wetgevende form, die Wil niet kan onderworpen zyn aan die wetten, wel-

ad res, quæ expetantur, dirigendi. Quam quidem legis formam a ratione tantum percipi, nec in sensus ullo modo cadere, nec visis φαινομενοις, (Erscheinungen) posse accenseri, philosophus noster arbitratur. Quapropter etiam huius principii forma, quatenus voluntati imperat, a reliquis omnibus causis, quæ in mundo secundum legem *causalitatis* innumeras procreant rerum commutationes, diversa est maxime, quia illæ ab ipsis visis (Erscheinungen) quibus rerum eventus annumerandi sunt, proficiscuntur. Ex iis demum elicit *Kantius*, quum nulla alia causa movens voluntatis (Bestimmungsgrund des Willens) lex moralis mereatur nuncupari, quam sola ea universalis legislatoria forma,

welke de natuur aan de verſchynzelen voorſchryft, dat is niet aan de wet der oorzaaklykheid. (*cauſalitatis*) En dus heeft deze beroemde Wysgeer gemeend de bron te ontdekken uit welke de vryheid ontſpringt, en heeft niet geſchroomd die wil vry te noemen, voor welke in ſtede van wet de blote form van het beginſel waardoor zy (de wil) tot werken word aangedreven, ene algemene wetgevende form (*forma univerſalis legiſlatoria*) kan zyn (*e*).

Dan of onze reden, wanneer ze zedelyke wetten geeft, door andere ons onbekende oorzaaken zodanig bepaald worde, dat dat geen, het welke, wanneer wy de oogen des ver-

(*e*) l. c, pag. 48—50

voluntatem illam legibus, quas natura φαινομένοις ſeu viſis præſcribit, nimirum legi *cauſalitatis* non eſſe ſubiectam. Hic igitur philoſophus ille præclarus ſibi viſus eſt fontem videre, e quo libertas emanat, idemque non dubitavit, voluntatem eam eſſe liberam dicere, cui tantum loco legis illa principii, quo ad agendum impellitur, *forma univerſalis legiſlatoria* (blosze geſetzgebende Form der maxime) potest eſſe. (*e*). An autem ratio noſtra, ſi leges morales fert, aliis cauſis iisque ignotis ita determinetur, ut illud, quod, quum ad ſenſuum incitamenta oculos mentis dirigamus, li-

(*e*) c. pag. 48-50.

verſtands richten op de aanprikkelingen der zinnen, vryheid genoemd wordt, eene zekere noodwendigheid der natuur moet genoemd worden, kan van weerzyden wel betwist maar aan geene zyde door eenigerlei poging beſlist worden. De ondervinding derhalven, leert ons alleen, die vryheid, welke KANT de Practiſche noemt; maar of de beſpiegelende rede daar omtrend met zekerheid iets beſlisſen kunne of niet, meent hy dat niet diepzinniger behoort onderzogt te worden (*f*).

VI. Dan

(*f*) Critick der Reinen Vernunft. pag. 381.
„De Nederduitſche Vertaaler heeft niet ondienſtig geoordeeld, „de Leezers hier te doen opmerken, dat de aanhaalingen des „Schryvers uit *Kants Critick der Reinen Vernunft*, gedaan „zyn, volgens de *Nieuwe Uitgaave* van dat Werk, welke 28 „bladz. meer beſlaat dan de Eerſte, zo dat men b. v. de hier „gedaane aanhaaling pag. 831 zoeken moet in de *eerſte* uitgaave pag. 803. Ik heb gemeend dit te moeten aanmerken tot „gemak van Leezers, die geene andere dan *d'eerſte* uitgaave „bezitten.

libertas vocatur, appellanda ſit naturæ quædam neceſſitas, in utramque partem quidem potest disputari, ſed nullo ſtudio extra omnem controverſiam aleæ pōni. Quapropter libertatem, quam dicit *Kantius* practicam, tantum nos experientia docet; utrum autem ratio theoretica de illa re aliquid certi ſtatuere poſſit, an non, ſubtilius anquirendum haud eſſe exiſtimat (*f*).

VI. Quum

(*f*) Kritik der reinen vernunft, pag. 831.

VI. Daar allen Menſchen, een onweerſtandlyke zugt naar gelukzaligheid ingeſchapen is, zo is het voor ons van belang nauwkeuriger te onderzoeken, hoedanig en van welken aart die zugt zy. De Hr. KANT heeft, gelyk blykt, dezelve tweezins verklaard: Ik acht het mynen pligt beide die verklaaringen met 's Wysgeers eigene woorden voor te draagen, hy heeft naamlyk beweerd, dat de gelukzaligheid die ſtaat is der ziel, in welken alle haare begeerten niet alleen ten aanzien der verſcheidenheden, maar ook der trappen en duuring (*id eſt extenſive, intenſive & protenſive*) vervuld worden (*g*). Dan op een andere plaats, noemt hy de gelukzalig-

(*g*) K. d. p. V. pag. 834.

VI. Quum hominibus omnibus a natura cupiditas quædam indelebilis inſita ſit, felicitatis expetendæ, noſtra ſane refert, ut quæ & qualis ſit illa, diligentius rimemur. Duplici autem modo illam a *Kantio* eſſe explicatam, liquet, quam ego duplicem definitionem, mearum partium eſſe arbitror, ut, quantum fieri potest ipſishuius philoſophi verbis exprimam. Affirmavit nimirum, felicitatem eſſe illam animi conditionem, in qua omnes eius appetitus non tantum ratione varietatum, ſed graduum etiam atque durationis, id eſt extenſive, intenſive & protenſive expleantur (*g*). Alio autem loco felicitatem dicit illam rei cuiusque ratio-

(*g*) K. d. p. V. pag. 834.

ligheid, dien ſtaat van ieder met rede in deze waereld begaafd Wezen, in welken hem, geduurende zyn geheele beſtaan, alles naar wensch gaat. Welke gelukzaligheid derhalven alleen rust op de overeenſtemming der natuur, met het geheele doelwit van dat Wezen en tevens met de natuurlyke beweegredenen van deszelfs Wil. De Practiſche wet welke ons gegeeven wordt uit hoofde van onze zugt naar gelukzaligheid, noemt hy den regel der wysheid (*prudentiæ*); Maar dien regel (indien 'er anders, gelyk hy 'er voorzigtig byvoegt, zodanig eene is) waar van de beweegrede, geene andere is dan dat wy der gelukzaligheid *waerdig* worden, noemt hy de zedelyke (moreele) wet. Van welke de eerſte ons aanwyst, wat men doen moet, om gelukkig te worden, de andere ons beveelt hoe

tione præditæ in mundo conditionem, in qua illi in tota vitæ ſuæ perennitate (in ſeiner ganzen Exiſtenz) e voto fluunt omnia, quæ igitur felicitas, naturæ conſenſione cum toto eiusdem rei ſcopo & ſimul cum naturali voluntatis incitamento (weſentlichen Bewegungsgrunden ſeines willens) unice nititur. Legem practicam, quæ nobis ob cupiditatem felicitatis fertur, regulam prudentiæ, illam autem, ſi modo, ut caute addit, datur, cuius cauſa movens (Bewegurſache) nulla alia eſt, quam, ut digni fiamus felicitate, legem moralem nominat. Quarum prima nos de eo admonet, quid faciendum ſit, ſi felicitatis participes evadere ſtu-

hoe wy ons gedraagen moeten, om met recht der gelukzaligheid waardig te worden (*h*).

VII. Haar waardig worden kunnen wy niet anders, dan wanneer wy alle onze daaden trachten interichten, volgens de wet, welke de bloote Practiſche rede uit hare eigene kracht vaſtſtelt, en ons niet zonder een gebiedend vermogen voorſchryft. Dan deze hoogſte wet, gebiedt ons zo te handelen, dat de beweeg-grond van onzen Wil te recht kunne gehouden worden, voor het beginzel der algemeene wetgeeving. Wanneer wy deze Wet, niet ſtiptlyk betrachten, dan is het onmogelyk, dat wy der gelukzaligheid kunnen waardig geacht worden. Derhalven moet ook

(*h*) K. d. p. V. pag. 224.

ſtudemus, altera nobis præcipit, quales nos præbebere debeamus, ut iure digni habeamur illa (*h*).

VII. Digni illa fieri nequimus, niſi ad legem, quam ſola ratio practica ſua ipſius ri condit, & nobis non ſine imperandi facultate præſcribit, actiones noſtras componere nitamur. Lex autem illa ſuprema nos iubet, ita agere, ut cauſa voluntatis noſtra movens (Maxime) merito queat haberi pro principio univerſalis legiſlationis. Quam quidem legem niſi omnino obſervamus; fieri non potest, ut felicitate digni exiſtimemur. Quapropter etiam ſuprema rationis practicæ lex

(*h*) K. d. p. V. pag. 224.

ook die wet voor de hoogſte wet der Practiſche rede gehouden worden, dewelke ons verpligt altyd zodanig te handelen dat wy der gelukzaligheid waerdig worden (*i*).

VIII. De deugd is die voortreflijkheid der ziel, waardoor wy ſlegts, uit hoofde van het gezag dezer hoogſte wet, zodanige denkwyze koesteren, als met die wet overeenkomſtig is (*k*). De volmaakte overëenſtemming van onzen Wil met de zedelyke wet is, volgens den Hr. KANT, de *Heiligheid*, welke niemand in deze waereld bereiken kan. Zy kan derhalven alleen gevonden worden, in een oneindigen voortgang tot de bovengenoemde overëenſtemming (*l*).

IX. De

(*i*) K. d. p. V. pag. 54.
(*k*) K. d. p. V. pag. 231.
(*l*) K. d. p. V. pag. 220.

lex putanda eſt, quæ nos ad ea ſemper facienda obſtringit, quibus digni fiamus felicitate (*i*).

VIII. Virtus eſt illa animi præſtantia, qua tantum ob legis huius ſupremæ auctoritatem ſemper ita ſentimus, ut eidem legi est conſentaneum (*k*). Perfectam autem omnis noſtræ voluntatis cum lege morali conuenientiam affirmat *Kantius* eſſe ſanctitatem, quam nemo in hoc terrarum orbe valet adipisci. Quamobrem illa duntaxat in progreſſu quodam infinito ad eam, quam ſupra nominavimus, convenientiam reperiri potest (*l*).

IX Eſt

(*i*) K. d. p. V. pag. 54.
(*k*) K. d. p. V. p. 231.
(*l*) K. d. p. V. p. 220.

IX. De deugd, waardoor wy der Gelukzaligheid waardig kunnen worden, is wel de voornaamſte voorwaarde van dezelve, doch daaröm mag zy niet genoemd worden het Goed het welke redelyke Wezens als het hoogſte begeeren; alzo dat hoogſte goed niet zoude kunnen plaats grypen ten zy de Gelukzaligheid er by kwam (*m*).

X. Maar nu leeven wy in eene Zinlyke waereld, en wie is zo dom, dat hy niet weet, dat in die waereld, tuſschen de deugd en de Gelukzaligheid geen zodanig verband plaats heeft, dat de laatſte uit de eerſte noodzaaklyk volgt? Zien wy niet veele, zeer uitneemend deugdzaame Menſchen, die, wel verre van

(*m*) K. d. p. V. p. 198.

IX Est quidem virtus, qua tantum digni exſiſtere poſſumus felicitate, huius ſuprema conditio (Bedingung), ſed propterea non eſt bonum nominanda, quod, qui ratione præditi ſunt, tanquam conſummatum appetunt, quia, ut id bonum ſummum exoriatur, neceſſe eſt, ut felicitas etiam accedat (*m*).

X. Sed viuitur in mundo, qui in ſenſus cadit (Sinnewelt) et quis eſt tam omnium rerum rudis, quem fugiat, in illo virtutem inter ac felicitatem non eſſe copulam qua efficitur, ut hæc illam neceſſario ſequatur. Videmuſne plurimos homines virtutibus præſtantiſſimis

(*m*) K. d. P. V. p. 198.

van by uitſtek gelukkig te zyn, met de ſmertlykſte rampſpoeden worſtelen, – daar in tegendeel dikwerf de allerondeugdzaamſte door het geluk begunſtigd worden en alles zig naar hunnen wensch ſchikt, en die derhalven niet alleen en de gelukkigſte genoemd maar ook geoordeeld worden? Dus zyn ook om deze rede, deugd en Gelukzaligheid twee zeer onderſcheidene begrippen (*n*) van welke d'eene geenszins d'andere inſluit; waaromtrend de Stoicynen, die de Gelukzaligheid in de herinnering der deugden ſtellen, even weinig gehoor verdienen als de Epicuristen die de deugd daar in ſtelden dat iemand

(*n*) K. d. P. V. pag. 201.

mis ornatos, qui, tantum abest, ut felicitate abundent, ut calamitatibus potius premantur luctuoſisſimis, quum e contrario ſæpiſſime iis, qui turpiſſima vitiorum lue ſe contaminarunt, fortuna arrideat proſpera, e votis ſuccedant omnia, quique propterea quum appellentur, tum exiſtimentur beatisſimi. Sunt igitur hanc quoque ob cauſam virtus et felicitas notiones longe diſſimilimæ (æuſſerst ungleichartige Begriffe) (*n*), quarum una alteram nullo modo complectitur. Quocirca nec ſtoici, qui in recordatione virtutum felicitatem, nec Epicurei audiendi ſunt, qui virtutem in eo poſuerunt, ut quis ſibi conſcius eſſet actionum ſuarum, quibus ad felicitatem duceretur. Utrique igitur diverſo modo alucinati ſunt, et a via diſceſſerunt ve-

(*n*) K. d. P. V. pag. 201.

mand zig zyner daaden, door welke hy de Gelukzaligheid erlangde, bewust was (*o*).

XI. Wy moeten ons veelëer eene waereld voorſtellen, die naar alle de zedelyke wetten geſchikt is, gelyk zy ook, wanneer men op de vryheid der verſtandige wezens ziet, en men de noodzaaklyke en zedelyke wetten beſchouwt, zyn moet. En deze waereld heeft het onzen Wysgeer behaagd, de verſtandlyke (intelligibele) waereld te noemen, om dat in dezelve geene bedingen of oogmerken noch beletzelen der deugd (b.v.) zwakheden en ſmetten der Natuur in aanmer-

(*o*) K. d. P. V. pag. 201.

veritatis pruritu quodam incitati, inter notiones disſimillimas, felicitatem ſcilicet virtutem, identitatem, ut loquitur *Kantius*, eruendi (*o*).

XI. Mente potius concipiendus eſt mundus aliquis, qui cunctis legibus moralibus eſt accomodatus, ſicut etiam, quum ſpectas rerum intelligentium libertatem, eſſe potest, quum leges necesſarias easque morales contemplaris, eſſe debet. Quem quidem mundum philoſopho noſtro placuit appellare eum, qui intellectu tantum cognoscitur (intelligibele Welt), quia in illo neque ad ullas conditiones ſeu ſcopos (Bedingungen, Zwecke) neque ad impedimenta virtutis e. g. ad infirmitates ſordesque humanæ naturæ animus reflec-

(*o*) K. d. P. V. pag. 201.

merking komen. Zij is derhalven in zig zelve een bloot, maar tevens een Practisch, denkbeeld der waereld, welk denkbeeld niet te min een invloed op de zinlyke waereld kan en moet hebben, op dat dezelve zo veel mögelyk met dat denkbeeld overeenstemme. Het denkbeeld der zedelyke waereld is derhalven geen bloot verdigtzel van een speelend vernuft, maar heeft inderdaad een beſtaan; doch niet zo als of zy tot zodanige zaaken behoorde, welke het verſtand kan aanſchouwen. Zij moet veeleer eensdeels betreklijk gemaakt worden tot de zinlyke waereld, welke dan als een zaak der zuivere rede moet beſchouwd worden, anderſdeels ook tot het *Corpus Mysticum* der met rede begaafde wezens in de waereld, in zo ver-

flectitur. Eſt igitur in ſe quidem nuda (bloſſe Idee), ſed practica tamen mundi idea, quæ nihilominus in mundum ſenſibus obiectum (Sinnewelt) ita influere et potest et debet, ut huic ideæ, quantum fieri potest fiat congruens. Itaque moralis mundi idea non eſt tantum ingenii luxuriantis figmentum, ſed re ipſa ſubnititur (hat eine obiective realitaet); at non juxta, ac ſi ad illas res, quas mens potest intueri (einen Gegenſtand der intelligibelen Anſchauung) pertineret. Referenda potius eſt partim ad mundum in ſenſus cadentem, qui tum tanquam res puræ rationis in practico eius uſu (Gegenſtand der reinen Vernunft, in ihrem practiſchem Gebrauch) conſiderandus eſt, partim etiam ad corpus mysticum rerum in mundo ratione præditarum, quatenus liberum illarum arbitrium,

verre derzelver vrye wil altyd naar de wetten geſchikt, niet alleen met zig zelve, maar ook met de vryheid van alle anderen overëenſtemt (*o*).

XII. Gelyk de zedelyke beginſelen, volgens de rede, in deszelfs practisch gebruik, noodzaaklyk zyn, zo moet ook volgen, dat dezelfde rede, in haar Theoretisch gebruik ſtaande houdt, dat ieder het recht heeft om te hoopen, dat, naar maate hy zig der Gelukzaligheid heeft waardig gemaakt, hy dezelve ook in die maate erlange. Het moet derhalven niet ontkend worden, dat het ſtelſel der Gelukzaligheid wel onverbreeklyk, doch alleen in het denkbeeld der zuivere rede, verknogt is (*p*).

XIII. Dan,

(*o*) K. d. R. V. pag. 836.
(*p*) K. d. R. V. pag. 837.

legibus ſemper accommodatum, non cum ſemet ipſo ſolum, ſed cum aliorum etiam quorumcumque libertate arctiſſime conſpiret (*o*).

XII. Quemadmodum ſecundum rationem in practico eius uſu principia moralia ſunt neceſſaria: ſic etiam cogitur, ut eadem ratio in theoretico ſuo uſu afferat, cuiuis jus eſſe ſperandi, fore, ut, qua induſtria ſe felicitate dignum reddidit, eodem gradu illam conſequatur. Negandum igitur non eſt, cum ſyſtemate felicitatis virtutis ſyſtema indiſſolubili quidem vinculo, ſed in idea puræ rationis, eſſe connexum (*p*).

XIII. In

(*o*) K. d. R. V. pag. 836.
(*p*) K. d. R. V. pag. 837.

XIII. Dan, in de door den Hr. KANT zogenaamde zedelyke waereld, moeten wij de waereld die door het verſtand kan begreepen worden, ons zodanig voorſtellen, dat wy van alle de beletſelen, die gewoonlijk der deugd tegenſtand bieden, afzien; want waaröm zouden wy ons niet een zodanig ſtelzel kunnen voorſtellen, waarin de Gelukzaligheid met de deugd, zo noodzaaklyk verbonden is, dat de grootheid der laatſte aan de grootheid der eerſte beantwoorde. Trouwens in die zedelijke waereld, zoude de vryheid, welke, door de wetten deels opgewekt, deels beperkt wordt, de oorzaak van eene algemeene gelukzaligheid zyn, en redelyke wezens, die zodanige beginſels volgden, zouden niet alleen hunne, maar ook anderen beſtendige gelukzaligheid ſtaayen en vermeerderen. Dan dit ſtelzel waar

in

XIII. In morali autem mundo, quem appellat *Kantius* eum, qui intellectu potest concipi (intelligibele Welt), cuiusque notionem ita formamus, ut impedimentorum, quæ virtuti obiici ſolent, rationem habeamus nullam, quid obſtat, quo minus dari cogitemus eius generis ſyſtema, in quo cum virtute felicitas neceſſario ita ſit combinata, ut huius magnitudo illi respondeat. Etenim in illo mundo morali libertas, quæ legibus moralibus partim excitatur, partim reſtringitur, foret univerſalis ſalutis cauſa et res ratione utentes, quæ eius generis principia ſequerentur, non ſuam tantum, ſed aliorum etiam perennem ſalutem ſtabilirent et augerent. Sed illud ſyſtema in quo virtus felicita-

in de deugd, als de gelukzaligheid voortbrengende, verſchynt, is, gelyk men ligtlyk ziet, ſlegts een denkbeeld, het welke dan eerst plaats kan hebben, wanneer alle zo handelen als zy behoorden; dat is: Wanneer de geenen die rede gebruiken, alle hunne daaden zo inrigten, als of zy alle van eenen Opperſten Wil, welke alle de byzondere Willen in zig of onder zig bevat, voortvloeiden. Dan, daar de vryheid van een ieder aan die verpligting, welke uit de zedelyke Wet ontſpruit, behoort te gehoorzamen, ſchoon veelen dezelve minachten en noch uit de natuur der dingen, noch gelyk de Hr. KANT gelieft te ſpreeken, uit de oorzaaklijkheid der daaden, noch uit derzelver verband of vergelyking met de deugd, gelukzaligheid kan voortſpruiten; uit al het welke hij beſluit, dat 'er geen

noodtis eſt affectrix, mentis tantum ideam eſſe, facile perſpicimus, quæ tum modo re ipſa locum habere potest, ſi omnes ita agunt, ut debent, i. e. ſi ii, qui ratione utuntur, omnes ſuas actiones ſic ſuscipiunt, ac ſi illæ omnes ab una ſuprema voluntate, quæ cunctas ſingulorum voluntates in ſe ſive ſub ſe comprehendit, proficiscantur. Quum autem illi obligationi, quæ ex lege morali nascitur, cujuſuis libertas obſequi debeat, quamuis multi illam flocci pendeant, neque e rerum natura, neque, ut *Kantium* loqui iuvat, e cauſalitate actionum, neque ex illarum nexu ſeu comparatione cum virtute, utrum felicitatem gignat, nec ne, elici potest; e quibus ille omnibus colligit, ne

xum

noodzaaklijk verband tusschen de Zaligheid op welke wij hopen en de onvermoeide pooging om dezelve te erlangen kan ontdekt worden, zo slegts de natuur ten grondslag gelegd word. Doch indien de natuur van zodanig eene hoogste rede, die de waereld volgens zedelyke wetten regeert, ingericht is, dan mogen, dan kunnen, wy zulks hoopen (*q*).

XIV. Het verstand van dat redelyk Wezen (*intelligentia*) in het welke met de hoogstegelukzaligheid de allervolmaaktste zedelyke Wil verbonden, en de oorzaak is van alle gelukzaligheid in de waereld, voor zo verre die Wil met de deugd saamgepaard gaat, noemt de Hr. KANT het denkbeeld (*Ideale*

(*q*) K. d. R. V. pag. 838.

xum quendam necesarium inter salutem, quam speramus, et indefessum illius consequendæ studium detegi non posse, si sola natura fundamenti loco ponitur. Licet autem nobis, virtutem inter et salutem eius generis nexum sperare, si a suprema quadam ratione (hoechster vernunft), quæ secundum leges morales mundum gubernat, natura est constituta (*q*).

XIV. Ideam illius rei ratione utentis (Intelligenz), in qua cum summa beatitudine voluntas moralis perfectissima coniuncta, cuiusvis in mundo felicitatis causa est, quatenus illa cum virtute pari passu ambulat, sum-

(*q*) K. d. R. V. pag. 838.

le) van het hoogſte goed. In welk denkbeeld van het hoogſte oorſpronglijk (dus vervolgt de Hr. KANT) de rede alleen de oorzaak van het noodzaaklyk verband tuſſchen de deugd en de gelukzaligheid kan ontdekken, welke beide van hem genoemd worden de grondbeginzelen (*Elementa*) van het hoogſte afgeleide goed. Daar ons nu de rede zelve dwingt, ons als de geenen aan te merken, welke behooren tot die waereld, welke niet dan door het verſtand kan begreepen worden, en ons door hulpe der zinnen geene andere waereld voorkomt, dan eene waereld vol verſchynzelen, in welke dat verband niet gevonden wordt, zo moeten wy die toekomſtige waereld noodwendig houden voor zo eene, in welke onze gelukzaligheid zal geëvenredigd zyn aan de volmaaktheid onzer deugd (*r*). XV. Het

(*r*) K. d. R. V. pag. 838.

ſummi boni formam ſeu *ideale* Kantius appellat. Quo igitur in ideali, ut pergit auctor, ſummi boni originalis, ratio tantum detegere potest cauſam connexionis virtutem inter et felicitatem neceſſariæ, quæ utræque ab illo vocantur ſummi boni derivati elementa. Quum igitur ab ipſa ratione cogamur, ut nos putemus eſſe illos, qui ad mundum, intellectu qui modo concipi potest, pertineant et ope ſenſuum mundus tantum nobis appareat φαινομένων pleniſſimus, in quo illa connexio non invenitur: neceſſe eſt, ut illum mundum futurum eſſe arbitremur, in quo, ut virtus noſtra eſt perfectisſima, ita erimus beatisſimi (*r*).

XV. Ut

(*r*) K. d. R. V. pag. 838.

XV. Het noodwendig doelwit, tot het welke de Wil, die door de zedelyke wet beſtierd wordt, niet nalaaten kan te ſtreeven (s), is: Dat het hoogſte goed in de waereld verkreege worde, op deeze grondvoorwaarde; dat alle begeerten met die wet overëenſtemmen, of, het geen het zelvde is, dat de deugd volmaakt zij. Dan deze deugd kan niemand in de waereld verkrygen. Ook is met dezelve de gelukzaligheid in de waereld, niet noodzaaklyk verbonden. Wy moeten derhalven, of, aan die gelukzaligheid wanhoopen, of onze rede moet noodwendig eene toekomſtige waereld onderſtellen, in welke de besten de gelukkigſten zyn zullen. Hier komt by, dat, indien men ee-

(s) K. d. P. V. — (*de pag. heeft de Schryver niet opgegeeven.*

XV Ut ſummum in mundo obtineatur bonum, eſt meta neceſſaria, ad quam voluntas, quæ morali lege regitur, non potest non tendere (s). Summi illius boni conditio ſuprema eſt perfecta omnium appetituum cum eadem lege conuenientia, ſive perfecta virtus. At illam neque quisquam in hoc mundo nancisci potest, neque cum illa in terrarum orbe felicitas neceſſario conjuncta eſt. Quare vel omnino nobis de illa felicitate desperandum eſt, vel non potest, quin ratio noſtra mundum aliquem futurum eſſe aſſerat, in quo optimus quique erit felicisſimus. Quibus

(s) K. d. P. V.

geene zodanige waereld, niet hoopen konde, de zedelyke wetten niets anders zouden zyn dan bloote herschenschimmen; dewyl het geene uit die wetten noodwendig volgt, en de rede met dezelve verbint, geheel vervallen zoude (*t*).

XVI. Doch dit kan niet vervallen, dewyl de rede ons door haare eigene kracht niet alleen gebiedt; dat wy ons der gelukzaligheid, door betrachting der deugd, waardig maaken; maar ook eischt: dat 'er een noodzaaklyk verband tusschen die beiden plaats hebbe. Weshalve dezelve ook eischt:

I. „ Dat wy naa den dood een leeven moeten

(*t*) K. d. R. V. pag. 839.

bus accedit, ut leges morales; nisi ejus generis mundus sperandus est; nil nisi *inania ingenii figmenta* sint, quia id, quod ex legibus illis necessario sequitur, quodque eadem ratio cum illis conjungit, tum penitus tollitur (*t*).

XVI. Tolli autem non potest, quia ratio nobis non tantum sua ipsius vi imperat, ut virtutis studio nos dignos felicitate faciamus, sed quia etiam postulat, ut nexus inter utramque necessario detur. Quapropter etiam ab eadem postulatur.

I. Ut post mortem nobis sit vita speranda illaque æter-

(*t*) K. d. R. V. pag. 839.

„ ten hoopen, en wel een eeuwig leeven
„ in de waereld, die zodanig geſchapen is,
„ dat op de hoogſte deugd, eene met haar
„ overëenſtemmende gelukzaligheid volge."

2. „ Dat wy het beſtaan *van iets* ſtellen,
„ het welke niet alleen van de natuur onder-
„ ſcheiden zy, maar 't welke ook de oorzaak
„ der geheele natuur kunne genoemd wor-
„ den en uit wiens kracht de naauwkeurige
„ overëenkomst der Gelukzaligheid met
„ de deugd voortvloeit. Dan deze opper-
„ ſte oorzaak kan uit zynen eigen aart, niet
„ anders, dan de natuur, niet alleen met
„ de wet van den wil, maar tevens met de be-
„ tragting dier wet, doen overëenſtemmen,
„ voor zo verre zy, die de rede volgen, die
„ wet voor den voornaamſten beweeggrond
„ van den Wil houden. Er kan dus in de
„ waereld geen hoogſte goed plaats hebben,
Zo

æterna in mundo, qui ita eſt conditus, ut ſummam virtutem felicitas ei congruens ſequatur.

2. Ut rem aliquam eſſe ſtatuamus, quæ non a natura modo diverſa ſit, ſed quæ etiam univerſæ naturæ cauſa appellari queat, et a cuius vi felicitatis accurata convenientia cum virtute proficiscatur. Hæc autem ſuprema cauſa cogitur, ut naturæ conſpirationem non ſolum cum voluntatis lege, ſed cum legis etiam contemplatione conſtituat, quatenus ii, qui ratione utuntur, illam legem pro ſummo voluntatis incitamento (für den oberſten Bewegungsgrund des willens) habent.

„ zo niet eene opperſte natuur beſtaa, wel-
„ ker werkkracht (*cauſalitas*) van dienaart
„ is, dat zy overëenkomſtig met de zedely-
„ ke wetten, aangewend wordt. Dat nu eene
„ natuur, welke overëenkomſtig met die wet-
„ ten handelt, rede en Wil bezit, begrypt
„ ieder. Derhalven de hoogſte oorzaak der
„ tuur, in zo verre dezelve, uit hoofde
„ van het hoogſte goed, door de rede moet
„ geſteld worden, is, een wezen, het wel-
„ ke, begaafd met verſtand en Wil, de na-
„ tuur geſchapen heeft, te weeten God. Wan-
„ neer men derhalven eischt, dat er een
„ hoogst afgeleid (*derivatum*) goed beſtaan
„ kan, dan wordt ook geëischt, dat 'er een
„ volſtrekt hoogst goed, van het welke al-
„ le andere goeden hunnen oorſprong heb-
„ ben, beſtaa. Of dat er een God zy (*u*).

(*u*) K. d. P. V. pag. 225.

bent. Dari igitur in mundo ſummum bonum non potest, niſi ſuprema quædam ſit natura, cuius vis agendi (cauſalitæ) ita eſt comparata, ut moralibus legibus convenienter applicetur. Quæ autem natura iis convenienter agit, illam ratione uti & voluntate, ecquis eſt, qui non intelligat. Itaque ſuprema naturæ cauſa, quatenus ob ſummum bonum a ratione poni debet, res eſt, quæ, intellectu & voluntate prædita, naturam procreavit, ſcilicet Deus. Quapropter quum poſtuletur, ut dari poſſit ſummum bonum idque derivatum, poſtulatur etiam, ut verè ſit ſupremum bonum, a quo reliqua bona originem ſuam ducunt omnia, ſeu ut ſit Deus. (*u*).

XVII. Vi-

(*u*) K. d. P. V. pag. 225.

XVII. Wy zien derhalven, dat, de Practiſche rede, uitgewerkt heeft dat geene, waar in de Theoretiſche te kort ſchoot. d'Eerſte eischt als noodzaaklyk; dat men het beſtaan van God erkenne, en op dezelfde wyze verlicht zy ons (als 'tware) wanneer de vraag is, hoedanig wy ons God moeten voorſtellen. Dit is klaar, dat de Gelukzaligheid, welke wy ons, volgens den eisch der hoogſte zedelyke wet moeten trachten waardig te maaken, niet kan verkreegen worden, ten zy die God, de Schepper der waereld, de hoogſte volmaaktheid bezitte. Dezelfde onze Practiſche rede eischt derhalven noodwendig, dat wy dien God houden:

1. „ Voor den volmaakt heiligen, om dat „ hy eene waereld heeft willen ſcheppen, in

XVII. Videmus igitur, quod ratio theoretica efficere haud poterat, id a practica eſſe præſtitum. Postulat igitur neceſſario, ut Deum eſſe ſtatuatur. Eadem quoque nobis face quaſi prælucet ſua, ſi in deliberationem cadit, qui et qualis ille ſit putandus. In apricо poſitum eſt, felicitatem, qua ut nos faciamus dignos, lex ſuprema moralis iubet, non poſſe obtineri, niſi Deus is ſit mundi conditor ſummis perfectionibus ornatns. Quapropter eadem noſtra ratio practica neceſſario poſtulat, ut illum arbitremur eſſe

1. Sanctiſſimum, quo velit mundum creare, in quo virtutem felicitas ſemper ſequatur.

„ in welke de gelukzaligheid een ſtandvas-
„ tig gevolg is der deugd."

2. „ Voor den Alweetenden, omdat hy
„ de Natuur van alle onze daaden, en de
„ innigſte aandoeningen, in elken ſtaat op
„ het nauwkeurigſte kan beöordeelen en
„ door alle volgende eeuwen voorzien kan."

3. „ Voor den Almagtigen, omdat hy ons
„ die belooningen kan toevoegen, die aan
„ onze verdienſten geëvenredigd zyn."

4. „ Voor den Regtvaardigſten om dat
„ Hy het Wil."

5. „ Eindlyk voor den alöntegenwoor-
„ digen en Eeuwigen."

Het geen derhalven onze Theoretiſche rede, met alle haare poogingen op geenerlei wy-

2. Omniscium, quo actionum noſtrarum quarumque naturam intimis animi noſtri affectionibus quocunque in ſtatu accuratiſſime queat dijudicare et per omnia ſecula futura intelligere.

3. Omnipotentem, quo præmia nobis poſſit impertire, meritis nostris accomodatiſſimæ.

4. Iuſtiſſimum, quo id velit.

5. Omnipræſentem denique et æternum. Quod igitur ratio noſtra theoretica omnibus ſuis conaminibus definire nullo modo poterat, id lex moralis notione ſum-

wyze beſliſſen kon; bepaalt de zedelyke Wet door het begrip van het hoogſte Goed, waaromtrent onze zuivere Practiſche rede verkeert, te weeten door het begrip van hem, die de eerſte oorzaak der geheele natuur is, en die alle dingen onderhoudt, en met de hoogſte goedheid en wysheid beſtiert. Uit dit alles ſchynt te volgen: Dat wy het begrip van God niet verſchuldigd zyn aan de natuurkundige (*Phyſique*) of beſpiegelende (*Theoretiſche*) maar alleen aan de beoeffenende (*Practiſche*) rede, welke laatſte derhalven (indien die hoogſte zedelyke wet niet eene loutere herſenſchim is) eischt:

„ 1. Dat Gelukzaligheid mogelyk zy.

2. „ Dat

ſummi boni, circa quod verſatur ratio noſtra pura practica, (Gegenſtand unſrer reinen practiſchen Vernunft), determinat, nimirum notionem illius, qui omnium rerum in univerſa natura eſt cauſa primaria, quique omnia conſervat, ſummaque quum bonitate tum ſapientia gubernat. Ex quibus omnibus ſequi videtur, ut notio de Deo illa ſit, cuius originem non phyſica ſeu theoretica ratio, ſed duntaxat practica iure ſuo ſibi potest vindicare, quæque igitur, niſi illa lex ſuprema moralis inane mentis figmentum est, poſtulat.

1. Ut dari poſſit felicitas.

2. Ut

2. „ Dat er een God zy, zonder wiens „ beſtier het onmogelyk is, dat wy de Ge„ lukzaligheld erlangen (*v*).

Welk vereischte der Practiſche rede, de Hr. KANT noodzaaklyk oordeelt, om dat indien hetzelve niet toegeſtemd wordt, het laatſte einde aller deugden, te weten het hoogſte afgeleide (*derivatum*) goed, geenszins kan verkreegen worden.

Zie daar dan het zedelyk bewys, voor Gods Aanweezen, van het welke de Hr. KANT zig voor Uitvinder verklaart, en het welke, zyns oordeels, onder alle die uitgedacht kunnen worden, het eenigſte is, het welke bewyst het geen beweezen moet worden.

II.

(*v*) K. d. P. V. pag. 252.

2. Ut deus ſit, ſine cuius nutu fieri nequit, ut illam felicitatem unquam conſequamur (*v*).

Quod quidem rationis practicæ poſtulatum Kantius cenſet eſſe neceſſarium, quia, niſi concedatur, ultimus virtutum omnium finis, nempe conſummatum bonum idque derivatum, neutiquam potest obtineri. En igitur morale argumentum, quo Deum eſſe evincitur, cuius inventorem vir ille ſæpe laudatus ſe eſſe conſitetur, cuique unico inter omnia, quæ excogitari possunt, argumenta vim eius probandi, quod eſt probandum, ineſſe, iudicat.

II.

(*v*) K. d. P. V. pag. 252.

II.

Onderzoek, of het bewys van den Hr. KANT, het aanzyn van God, volledig bewyze, dan niet.

Dat het bewys van onzen Wysgeer, door my derwyze is voorgeſteld, dat ik niets van belang heb overgeſlagen, noch iets daartoe niet behoorende 'er by gevoegd heb; Meen ik gerust te mogen zeggen; ſchoon ik, om niet de paalen, door de Hollandſche Maatſchappy wyslyk voorgeſchreven, te overſchreeden, my zo veel mogelyk bekort heb. Thans moet dat bewys, onpartydig onderzogt worden, ten ein-

II.

An Huic, quod Kantius invenit, argumento vis inſit, certo probandi, Deum eſſe, nec ne, quæritur.

Argumentum illud, quo utitur philoſophus noſter, a me ita expoſitum eſſe, ut nec quicquam majoris momenti omiſerim, nec alieni a ſyſtemate eius quicquam ad illud adiecerim, videor mihi non temere arbitrari, quamquam ne limites transgrederer, ab ACADEMIA HARLEMENSIUM celeberrima ſapienter poſitos, vela contraxi orationis. Nunc tandem illud ipſum æqua lance examinandum eſt, ut, quam

einde, ieder dezer zaaken kundig, kunne begrypen, welke kracht dit bewys hebbe. Myns oordeels behoeft hier niet onderzogt te worden, of ieder mensch eene onverzaadlyke begeerte hebbe naar de Gelukzaligheid, en derhalven zeer genegen zy zyne toestemming te geeven aan de Leer, volgens welke GODS aanzyn vastgesteld wordt. Dit tog meen ik, dat door niemand kan ontkend worden, dan door een mensch, die noch den aart onzer ziele, genoegzaam heeft nagespeurd, noch uit de Geschiedenissen geleerd heeft, dat alle menschen, van welke Natie of Volk ook, die den Hemel aanschouwd, en den Loop der Hemelsche Ligchaamen hebben waargenomen, eenparig erkend hebben, dat eene alwyze Godheid bestaat, door welke dit alles geregeerd wordt. Indien zy dit niet

quam argumentum demonstrandi vim habeat, a quovis harum rerum perito recte intelligatur. Mihi quidem non videtur esse disputandum, anne homines ad unum omnes insatiabili quadam, ut beati evadant, cupiditate flagrent & propterea etiam sint propensissimi ad assensum doctrinæ, qua Deus perhibetur, lubentissimo animo præbendum. Quod equidem modo posse illum negare reor, qui neque animi nostri indolem satis indagavit, neque ex historiarum monumentis didicit, ab omnibus omnium gentium hominibus, qui cœlum suspexerunt, coelestiaque contemplati sunt, una quasi voce esse affirmatum, dari aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur. Quod nisi cognitum com-

niet begreepen en erkend hadden, zoude die meening volgens het zeggen van *Lucilius* bij *Cicero* niet zo beſtendig plaats gehouden hebben; niet bevestigd gebleeven door de langduurigheid des tyds, noch geduurende zo veele eeuwen van het een' op het andere geſlacht overgeërfd zyn. Deeze zyne meening tracht hy daar door te bevestigen, dat andere verdigtzelen, by verloop van tyden veeläl verdweenen zyn. Want verdigtzelen verdwynen met den dag; maar de tijd bevestigd gevoelens die in de Natuur gegrond zyn.

De voornaame zaak, komt, myns bedunkens, hier op aan: dat wy nauwkeuriger onderzoeken, of in het *Kantziaanſche* bewys eene genoegzaame kracht zij, om dat geene 't welke hy 'er meede bewyzen wilde, zo-

comprehenſumque animis haberent, illam opinionem non tam ſtabilem permanere cenſuit lucilius apud Ciceronem, nec confirmari diuturnitate temporis, nec una cum ſeculis ætatibusque hominum inueterare potuiſſe. Quam ſuam ſententiam eo confirmare ſtudet, quod ceteræ opiniones fictæ atque vanæ diuturnitate extabuerunt, quia opinionum commenta delet dies, naturæ iudicia confirmat.

In hoc potius mihi videtur totius rei cardo verſari, ut ſubtilius disputetur, utrum huic *Kantiano* argumento vis iuſta inſit, id, ad quod probandum excogi-

zoodanig te bewyzen, dat geen ſchrander noch waarheid lievend mensch, aan deze ſtelling, ER IS EEN GOD, eenigzins twyfelen kan. Doch, indien de beginzelen, welke in de *Kantziaanſche* redeneering ten grondſlage gelegd worden, zeker zyn en onwrikbaar. — Indien vervolgens *Kants* manier van beſluiten zodanig is, dat zy nauwkeurig overeenſtemt met de regelen welke de bedrevenſte redeneerkundigen niet alleen hebben voorgeſchreeven, maar van welker zekerheid zy ook ten vollen zig overtuigd achten. — Dan ſchiet geheel geene rede van twyfeling meer over. Derhalven vereischt myn oogmerk:

Dat ik, in d'*Eerſte plaats*, de gronden van welke die Wysgeer zig bediend heeft naſpeure. Ten

tabatur, ita probandi, ut mens perſpicacisſimi, veritatisque amantisſimi cuiusque de hoc aſſerto, videlicet eſſe Deum, dubitare minime queat. Sed dubitandi adeo fibræ ſunt evulſæ omnes, ſi primum principia, quæ fundamenti loco in hoc argumentandi genere a *Kantio* ponuntur, ſunt certisſima atque firmisſima, deinde concludendi modus ſi adhibitus is eſt, qui regulis arctisſime congruit, quas ratio ſapientisſimorum quorumque in arte logica non præscribit modo, ſed etiam perſpicit eſſe certisſimas. Itaque ſcopus, quem mihi propoſitum eſſe video, omnino exigit, ut.

1. Principia, quibus uſus eſt ille philoſophus, ad examen revocarom.

2. An-

Ten *tweede* onderzoeke, of tusschen het besluit en de beginselen uit welke hy dezelve getrokken heeft, een verband zy, en wel zodanig een verband het welke niet gemakshalve verzonnen, maar uit hoofde van den zamenhang noodzaaklyk is.

Tot dit alles zal ik geen grooten omslag van woorden gebruiken, maar, dewyl ik my de mooglykste kortheid tot eene wet hebbe voorgesteld, alles, zo nauw doenlyk is, en het gewigt der zaak toelaat, saamtrekken.

1. d'Hr. KANT onderscheid de *Practische* van de *Theoretische* rede; maar waarom hy niet de kenmerken er bygevoegd heeft, waar door de eerste van de laatste kan onderscheiden worden, is my niet wel mogelyk te bevroe-

2. Anquiram, num inter conclusionem et principia, e quibus elicuit, illam, nexus sit non commodi gratia fictus, sed ob rerum cohærentiam necessarius.

Quæ quidem omnia non longis verborum et sententiarum ambagibus, sed, quia lex mihi sancita est, ut brevitati studerem, tam adducta in angustum oratione enodare connitar, quam ob rei dignitatem fieri potest.

1. Rationem practicam *Kantius* distinguit a theoretica, sed quare notas non adiecerit, quibus illa ab hac accurate discerni queat, hariolari equidem non pos-

vroeden. Want daar het ganſche volgend onderzoek over de Practiſche rede zoude loopen, had hy vooraf moeten bepaalen wat die rede is, ten einde in het vervolg behoorlyk te kunnen beſtemmen, welke kracht zy hebbe. Wy oordeelen derhalven dat het onze zaak is te bepaalen, wat, volgens het gevoelen der wysgeeren, die de natuur onzer rede met alle mogelyken vlyt onderzogt hebben, Practiſche, wat Theoretiſche rede is. Ons allen is een vermogen der ziel ingeſchapen, om begrippen der zaaken te vormen; derzelver verband intezien; derzelver oorzaaken te doorgronden, en uit die geenen, welke ons bekend zyn, onbekende af te leiden. Dus is de rede in het algemeen dat vermogen der ziel, waar door wy waare zaaken bevatten. Deze nu kennen

ſum. Etenim quum ferme omnis disputatio de ratione practica eſſet futura, ante definire debuiſſet, quid eſſet illa ratio, ut deinde, quænam vis illi adhæreret, rite poſſet determinari. E re igitur noſtra eſſe iudicamus, ſi, quænam ſit ratio, quænam theoretica, quænam practica ſecundum ſententiam philoſophorum, qui rationis noſtræ naturam ſumma perscrutati ſunt induſtria definire conamur. Inſita nobis omnibns eſt ea animi facultas, ut rerum notiones formare, illarum nexum perſpicere, rerum cauſas cernere, et ex iis, quæ nobis ſunt cognita, ignota eruere poſſimus. Est igitur generatim ratio animi facultas ea, quæ vera ſunt apprehendendi. Cognoscimus autem illa ſive tan-

nen wy of ſlegts uit zuivere begrippen en derzelver zamenhang, of ook, uit zodanige welke ons de ondervinding leert of in de zinnen vallen, indien het eerſte plaats heeft dar is het zuivere rede; maar zo het laatſte, dan kan zy *Empirice* genaamd worden. Wanneer vervolgens gevraagd wordt, welk onderſcheid tusſchen de *Practiſche* en *Theoretiſche* rede plaats heeft, dan kan er zekerlyk geen ander niet verdigt maar waarachtig en uit de natuur onzer rede zelve voortvloeijend onderſcheid bedagt worden, dan dat dezelfde rede, wanneer zy leert

1. Wat waar is, *Theoretiſch.*

2. Wat zy, die met vryheid begaafd zyn, behooren te doen of te laaten, *Practiſch* wordt genaamd.

Doch of de natuur onze theoretiſche reden bin-

tantum e puris notionibus, illarumque connexione, ſive etiam ex iis, quæ experientia docet, quœque in ſenſus cadunt. Si illud locum habet: ratio pura, ſin hoc: ratio empirica potest nominari. Quum porro quæritur, quidnam inter rationem practicam et theoreticam diſcriminis detur, nullum profecto aliud idque non fictum ſed verum, atque ex ipſa rationis nostræ natura fluens, excogitari potest, quam ut eadem ratio, ſi docet 1. quid verum ſit theoretica 2. quid iis, qui libertate ſunt præditi, faciendum fugiendumve, appelletur practica. Utrum autem rationis nos-

binnen zulke enge palen heeft begrenst, dat zy buiten de voorwerpen, die onder de form van tyd en ruimte gedagt, en slegts door de zinnen bevat worden, niets met zekerheid begrypen kan, gelyk KANT en zy die hem volgen, ons wel tragten te overreden, maar tot nog toe met gene dugtige redenen bewezen hebben, dan of in tegendeel de kragt onzer gemelde reden zig veel verder uitstrekke, en in staat zy zaken die op generly wyze in de zinnen vallen, met zekerheid te leren kennen, gelyk zeer vele onzer voortreffelykste wysgeeren staande houden en bewyzen, dit is ene zaak van het grootste belang, en die een diepzinnig onderzoek vereischt, doch waarin wy hier niet verder treden kunnen, schoon ik gene zwarigheid make opentlyk te bekennen, dat ik het

træ thereticæ tam angusti a natura limites sint positi, ut præter illa, quæ sub temporis et spatii forma cogitantur, sensibus modo percepta, nil certum atque exploratum habere possit, quemad modum *Kantius* et qui castra eius sequuntur, nobis persuadere moliuntur quidem, sed nullis adhuc idoneis argumentis probarunt, an e contrario illius nostræ rationis vis longe amplior sit, et ad rerum nullo modo in sensus incurrentium naturam recte explorandam aptior, quemad modum præstantissimorum philosophorum plurimi asserunt atque demonstrant; res quidem est maximi momenti altiorisque indaginis, sed hoc loco uberius disputari nequit, quamuis hisce posterioribus me assen-

het met de laatſte eens ben. KANT beweert, dat onze Practiſche reden ene kragt heeft, door welke alleen zy den Wil beveelt, wat er moet gedaan worden, en welke (kragt) derhalven een genoegzaam vermogen inſluit den wil te bewegen, en dat dit waarheid zy, meent hy daaruit te blyken, dat, deze kragt ontkend wordende, de practiſche beginſelen gene zedelyke wetten zoude kunnen zyn aan allen gegeven. Dan er zyn in deze zaken zeer bedrevene mannen, welke die ſtelling noch voor waar noch voor voldoende bewezen houden. Want onze reden al is zy Practiſch, is niet dan een vermogen te leren maar niet te bevelen, wat gedaan moet worden. Wanneer wy door dat vermogen willen ontdekken, welke wetten door de natuur aan alle met re-

ſentiri, non dubitem aperte confiteri. Practicæ noſtræ rationi ineſſe vim, quæ ſola voluntati imperet, quid ſit faciendum, quæque adeo ſufficientem voluntatis movendæ in ſe habeat facultatem, *Kantius* aſſeverat, quam ſuam ſententiam veram eſſe, ex eo patere putat, quia, ſi hæc rationis vis negatur, principia practica nequeunt eſſe leges morales omnibus datæ. Sunt autem viri harum rerum peritiſſimi, qui neque enunciationem illam eſſe veram, neque idoneo argumento probatam cenſeant. Nam ratio noſtra, quamvis practica, eſt nil niſi facultas docendi, non autem imperandi, quid faciendum ſit. Si illius ope explorare nobis animus eſt, quænam leges a natura, re-

reden begaafde wezens gegeven zyn, dan moeten wy noodwendig, zo veel onze vermogens toelaten, onderzoeken, welk het algemeene doelwit zy, ter bereiking van welke alle met rede en vryheid begaafde wezens ſtreven moeten. Hebben wy nu dit doelwit ontdekt, dan begrypt onze reden, dat wy moeten vlieden alles wat ons belet hetzelve te bereiken, en alles te doen waardoor wy tot hetzelve kunnen geraken. De Practiſche reden ontdekt derhalven de zedelyke wetten, welke de natuur zelve aan alle met vryheid begaafde wezens heeft voorgeſchreven, en wanneer zy beveelt, dan beveelt zy niet derwyze, als of zy ſlegts door haare kragt den wil kon bepalen. De wil wordt veeleer bewogen, aan de wetten door de reden ontdekt, en haar (de wil) aange-

kon-

rum omnium ratione præditarum voluntati, latæ ſint, non potest, quin, quantum ingenii vires poſſunt, anquiramus in metam illam univerſalem, ad quam omnes tendere debent ratione et voluntate utentes. Quam quidem metam quum nobis exploratam habemus, tum ratio noſtra intelligit, omnia ea eſſe fugienda, quibus impeditur, quo minus illam conſequamur, omnia facienda, quibus ad illam pertingere poſſumus. Detegit igitur ratio practica leges morales, quas omnibus voluntate præditis præſcripſit ipſa natura, et quum imperat, non ita imperat, ac ſi vi ſua ſola voluntatem poſſit determinare. Commovetur potius voluntas, ut legibus a ratione detectis ſibique annuncia-

tis

kondigd, te gehoorzamen, omdat wy allen door aanlokzelen der natuur tot het gemelde hoogſte doelwit gedreeven worden.

2. Indien de Practiſche reden ſlegts op zig zelve zoude zien, en in 't geheel niet op alle de begeerten ons door de natuur ingeplant, dan begryp ik in 't geheel niet hoe zy ene kragt, om ons wetten te geven, zoude kunnen uitoefenen. Want door de verklaring der reden bevelen de wetten, wat 'er niet moet gedaan en wat er al moet gedaan worden. Het goede moeten wy doen, maar het kwade laten. Dan wat goed, en wat kwaad is, wie kan ons dat zeggen, ten zy hy denke aan dat hoogſte doelwit, ter verkryginge van welk alle ons door de natuur ingeſchapene begeerten aandryven? Wanneer nu onze reden dat

tis obtemperet, quia ad illam ſupremam metam omnes a naturæ incitamentis impellimur.

2. Quodſi ratio practica tantum ad ſe, nec ullo modo ad omnes, qui a natura nobis ſint inſiti, appetitus respiceret, quo pacto vim poſſet exſerere, leges morales nobis ferendi, plane non intelligo. Leges enim, ratione interprete imperant, quæ ſint fugienda quæve facienda. Fugere autem mala, facere bona debemus. Quæ ſint bona, quæ mala, quis potest dicere, niſi de meta illa ſuprema cogitet, ad quam conſequendam omnes appetitus a natura nobis inſiti (naturtriebe) nos incitant? Quam quidem metam quum ratio nos-

dat doelwit heeft ontdekt, dan eerst kan zy ons algemene wetten ontdekken, dat is, volgens KANT, zedelyke wetten, die de natuur zelve aan alle met reden en vryheid begaafde wezens voorſchryft. Dan dat aan die wetten ene noodzaakelykheid gehegd is, begrypt de reden, ſchoon praktisch, niet uit hare eigene natuur, maar, dan eerst, wanneer zy ziet, dat dezelve wetten met het algemene doelwit naar 't welk wy ſtreven moeten, zodanig verknogt zyn, dat wy die wetten veragtende, het gemelde doelwit niet kunnen bereiken. Dan op dat het niet ſchyne, dat ik de reden enigzins te kort heb gedaan, beken ik gaarn, dat wy niet dan door hare hulpe zedelyke en wel algemene wetten kunnen begrypen, voor zo ver-

tra detexit, detegere tum demum inde leges potest univerſales easque igitur ſecundum *Kantium* morales, quas omnibus, qui voluntate et ratione utuntur, natura ipſa præſcribit. Neceſitatem autem illis adiectam eſſe ratio, quamvis practica, non ex ſua ipſius natura, ſed potius ex eo intelligit, quum videt, illas cum meta univerſali, quam expetere debemus, ita eſſe conjunctas, ut ſpretis illis legibus, eam obtinere nequeamus. Ne autem rationis quicquam detraxiſſe videar, illius præſtantiam eſſe tantam, lubens concedo, ut eius duntaxat ope leges morales easque univerſales, quatenus ſunt enunciationes practicæ et ad quod ſumus obligati, indicant mente concipere queamus. Obligandi vim leges illas non ab ipſa rerum ratione uten-

verre dezelven Practiſche voorſtellen zyn, en onze pligten, aanwyzen. Indien iemand bewyzen kan, dat die wetten hare verbindende kragt niet hebben uit de natuur der redenmagtige wezens zelve, maar alleen uit de Practiſche reden, dan zal hy my een groote Baas (*magnus Apollo*) zyn. Want dat de wetten ene verpligtende kragt hebben, dit verklaart ſlegts de reden, maar het is de natuur der reden-magtige wezens van welke zy (de wetten) die kragt daadlyk hebben.

3. Daar niemand het recht heeft den Heer KANT voorteſchryven, hoe hy de zaak welke wy begeren noemen moet, zo ſtaat het hem ongetwyfeld vry elke zaak, welker beſtaan geeiſcht word, het voorwerp (*materia*) van ons begerend vermogen te noemen. Dan dat geen regel, die uit de eerſte aanlok-

utentium natura, ſed tantum a ratione practica habere, ſi quis rite demonſtraverit, erit mihi magnus Apollo. Vim enim obligandi legibus ineſſe ratio ſolum declarat, illis attribuit communis omnium ratione utentium natura.

3. Quomodo rem, quam expetimus, appellare, debeat *Kantius*, quis eſt, qui ſibi ius vindicet, id ab illo efflagitandi. Nil igitur impedit, quominus rem quamlibet, quæ ut exſiſtat, postulatur nomine materiæ de appetendi noſtra facultate inſigniat. Nullam autem regulam, quæ ex primis naturæ noſtræ invitamen-

lokzelen onzer natuur ontſpruit, onder het getal der Zedelyke Wetten kan gerekend worden, komt my niet voor zo klaar te zyn, als het den Heer KANT toeſchynt.

4. Ook kunnen wy niet met hem inſtemmen, wanneer hy van oordeel is, dat alle de practiſche beginzelen, by hem *principia materialia* genoemd, begrepen zyn in dat ene beginzel, waar door wy alle gedreven worden ons zelve lief te hebben, en onze welvaart te zoeken. Want, naar het my toeſchynt, zyn ons vierderley oorſpronkelyke driften (*urſprüngliche Grundtriebe*) ingeſchapen, waar van gene uit de andere ontſpruit, maar elke uit een en dezelfde bron, naamlyk uit ene en dezelfde kragt onzer natuur, door welke driften wy bewogen worden, 1.) Ons zelve lief te hebben,

mentis enascitur, in legum moralium numero eſſe habendam, non mihi adeo videtur, quam *Kantio*, liquere.

4. Nec illi calculum, adiicimus noſtrum, ſi principia practica, quæ nominat materialia, in unico illo principio omnia contineri iudicat, quo cuncti impellimur, ut nos diligamus, noſtramque expetamus ſalutem cernere enim mihi videor, nobis primaria quadruplicis generis incitamenta (urſprungliche grundtriebe) innata eſſe, quorum nullum ex altero, ſed quœque e communi fonte, ſcilicet ex una eademque vi naturæ noſtræ oriuntur, quibus impellimur, pri-

ben, 2.) den welſtand van anderen te begunſtigen, 3.) de menſchelyke Maatſchappy te beminnen, en Eindelyk 4.) God te eerbiedigen. Het een en ander meen ik hier niet breedvoerig te moeten bewyzen, maar ſlegts met een woord aanteſtippen.

5. Liever zal ik thans den Heer KANT vragen, van waar hy weet, dat alle de door hem zogenaamde *Principia materialia*; geen een uitgezondert, begrepen zyn in het enige beginſel, waardoor een ieder aangezet word met ene zekere natuurlijke drift om na gelukzaligheid te ſtaan. Zo ik iets zien kan, dan heeft die beroemde man het bewys daaruit afgeleid, dat elke ziel, ſchoon met reden begaafd, nogtans ook een beperkt of eindig wezen is, en dus de haar druk-

primum ut nosmet ipſos amemus, poſtea ut aliorum prosperitati faveamus, tum ut ſocietatis humanæ ſimus amantes, denique ut Deum colamus. Quæ quidem hoc loco non uberius probanda, ſed tantum verbo indicanda eſſe arbitror.

5 A *Kantio* nunc potius quæro, unde ſciat practica illa principia, quæ appellat materialia, ad unum omnia in principio unico contineri, quo quisque ad ſuam felicitatem conſequendam naturali quodam impetu incitatur. Si quid videndi mihi inest facultas, ex eo vir clarismus deſumſit argumentum, quia quilibet animus ut ratione præditus, ita etiam circumſcriptus li-

drukkende behoeftigheid noodwendig moet voelen, en door dat gevoel aangedreven worden, om zig van dezelve (behoeftigheid) te bevryden, en na dien ſtaat te ſtreven, in welken zy zig gelukzalig oordeelt. Dit echter leidt hy niet af uit de ondervinding, maar uit de natuur van alle eindige zielen. Het is derhalven niet ſlegts een *Principium materiale*, maar ene door de natuur aan alle zielen, van welken aart zy zyn, en in welken ſtaat zy ook leven, gegevene wet, dat zy hare gelukzaligheid zoeken. Daar hy nu die algemene wetten hier boven zedelyke wetten heeft genoemd, zo ſchynt hy zig zelve tegenteſpreken, wanneer hy ontkent, dat het gemelde beginzel onder het getal der wetten moet gerekend worden. Hy maakt ene onderſcheiding tuſſchen de

limitibus ſeu finitus indigentiam, qua premitur, non potest, non ſentire, eiusque ſenſu incitari, ut illam a ſe removeat et ad eum contendat ſtatum, in quo ſibi videtur beatus. Quod quidem non ex experientia, ſed ex animorum quorumuis finitorum natura colligit. Eſt igitur non tantum materiale principium, ſed lex omnibus cuiuſuis generis mentibus, quocunque in ſtatu vivunt, a natura lata, ut ſuam expetant felicitatem. Quas leges univerſales quum ſupra appellaverit morales, ſibimet ipſe videtur repugnare, ſi illud principium in numero legum habendum eſſe negat. Inter legis formam et materiam discrimen facit, quam poſteriorem dicit eſſe rem quamlibet, in quam fertur voluntas.

de form en de materie der wet, de laatſte zegt hy, is elke zaak tot welke de wil neigt. Dan dat hy de form der wet niet uitdrukkelyk noch duidelyk heeft bepaald, daar over verwondere ik my zeer, te meer daar een ieder zeer ligt begrypt, dat dezelve in zyn ſtelzel niet gemaklyk te vatten is. En deze, indien ik zo ſpreken mag, duisterheden verkrygen geen licht, wanneer hy er byvoegt, dat niemand de beginſelen uit welke hy werkt voor wetten kan houden, ten zy hy begrype, dat zy door hunne blote form, waar door zy tot ene algemene wetgeving bekwaam worden, practiſche wetten te zyn. Aan de formen dezer beginſelen ſchryft KANT de kragt toe onzen wil te bevelen. Daar nu deze kragt niet in de zinnen valt, noch onder de verſchynzelen (*Phænomena*) kan gerekend worden, en

tas. Legis autem formam ab illo neque expreſſe neque dilucide eſſe definitam, eo magis miror, quo intellectu eſſe difficiliorem eam in illius ſyſtemate, quilibet facite cognoscit. Nec lux iis, ut ita dicam, tenebris ſuboritur, ſi, neminem, addit, poſſe agendi ſua principia pro legibus habere, niſi mera ſua forma, qua ad univerſalem legiſlationem fiunt apta, illa evadere leges practicas arbitretur. Horum principiorum formis adſcribit *Kantius* vim voluntati noſtræ imperandi. Quæ quum non in ſenſus cadat, nec viſis, φαινομένοις ſit accenſenda, illam legi *cauſalitatis* non es-

en dus ook niet aan de wet der oorzakelykheid (*Legi cauſalitatis*) onderworpen zyn, zo meent hy daaruit te mogen beſluiten, dat daar onze practiſche reden de kragt heeft om onzen wil door de meergemelde wetgevende form te gebieden, de reden zelve zo wel als de wil vry zy, ſchoon hy niet ontkent, dat de wil misſchien uit ene andere oorzaak ene noodzakelykheid der natuur zy. Dan daar hy noch op ene voldoende wyze heeft bewezen, dat onze reden die kragt bezit, noch het begrip van die algemene wetgevende form duidelyk verklaard heeft, en toeſtemt, dat onze vryheid daar uit niet kan betoogd worden, zo ſchynt het my nodeloos te zyn, in het ontwikkelen van deze dingen verder voort te gaan.

6. Wanneer wy de dubbele bepaaling (*de-*

eſſe ſubjectam. Ex quo ſequi putat, quum ratione noſtræ practicæ vis inſit, voluntati per formam illam legiſlatoriam imperandi, quum rationem ipſam, tum voluntatem eſſe liberam, quamquam non negat, fieri poſſe, ut illa libertas aliam ob cauſam ſit naturæ neceſſitas. Quoniam autem neque ſatis probavit, rationi noſtræ eam vim ineſſe, neque formæ illius univerſalis legiſlatoriæ notionem dilucide explicavit et libertatem noſtram ex eo demonſtrari non poſſe aſſeruit, ſupervacaneum mihi videtur eſſe, in illis extricandis verſari diutius.

6. Duplicem, quam philoſophus noſter de felicita-

te

(*definitio*) welke onze Wysgeer van de gelukzaligheid zamengevoegd heeft (*) een weinig nauwkeuriger beschouwen, dan ziet men ligt, dat bij dezelven een kenmerk is gevoegd, waaruit volgt, dat slegts de genen der Gelukzaligheid kunnen deelachtig worden, welker leven geen einde zal hebben. Met welk regt hy nu dat kenmerk in de bepaling der gelukzaligheid heeft kunnen inlasen, komt in overweging. Om welke reden hy dat gedaan heeft, is ligt te begrypen. Trouwens zonder de gelukzaligheid dus bepaald te hebben, zoude hy uit dezelve dat gene niet hebben kunnen afleiden, 't welk nogtans in zyn stelzel, gelyk uit het vervolg duidlyk blyken zal, het voornaamste is. Dat de wet, zoek de gelukzaligheid, niet

(*) Men herleze hier 't geen de Schryver in het 1ste Deel onder No. 6. heeft opgemerkt. Verzoek van den Vertaler.

te conſtruxit, definitionem ſi paullo attentius contemplemur, facile intelligitur, notam quandam illi eſſe additam, qua evincitur, illius modo participes fieri poſſe eos, qui vitam vivunt, cuius finis erit nullus. Quonam igitur iure potuerit definitioni felicitatis notam illam innectere, cadit in deliberationem. Quam ob cauſam id fecerit, ſi quispiam quærat, facile eſt diiudicare. Etenim niſi ita definiuiſſet felicitatem, non id potuiſſet ex illa colligere, quod tamen eſſe in eius ſyſtemate præcipuum, poſtea ſatis apparebit. Legem illam: quærefelicitatem, non regulam tantum eſſe prudentiæ,

niet ſlegts een regel der wysheid (*Prudentiæ*) is gelyk KANT nogmaals zegt, maar wel degelyk een zedelyke regel, hebben wy boven (No. 5.) uit KANTS eigene gronden bewezen. Hy ſchynt derhalven zelve te twyfelen, of ene wet kunne aangenomen worden, welker beweeggrond geen ander is, dan dat wy der Gelukzaligheid waardig worden, ſchoon hy op ene andere plaats die wet niet alleen als daadlyk beſtaande voordraagt, maar dezelve ook de hoogſte noemt.

7. Nogtans onderſcheidt hy dezelve van ene andere hoogſte, welke ons de practiſche reden kan voorſchryven, en zulks ſlegts door de kragt die zy bezit om onzen wil te bevelen. Door dit haar vermogen om onzen wil te bewegen, beveelt zy ons zo te handelen, dat de beweeggrond van onzen wil (*maxime*) te regt kan

ſicut *Kantius* iterum affirmat, ſed vere moralem, ex ipſius *Kantii* principiis ſupra (No. 5.) demonſtravimus. Dubitare ipſe adeo videtur, an lex posſit aſſumi, cuius cauſa movens nulla alla ſit, quam ut digni ſiamus felicitate, quamquam alio loco illam legem non dari tantum perhibet, ſed eam quoque ſupremam eſſe dicit.

7. Attamen illam ab alia ſuprema diſtinguit, quam ratio practica vi tantum ſua, qua valet voluntati noſtræ imperare, nobis præscribere potest. Jubet hac ſua voluntatem commovendi facultate, nos ita agere ut cauſa voluntatis noſtræ movens (*maxime*) pro principio univer-

kan gehouden worden voor het grondbeginsel der algemene wetgeving. Dan hoe deze ons door de Practische redengegevene wet door hare bloote zogenaamde algemeene wetgeevende form, van welke KANT dikwerf spreekt, den wil kunne bepalen, versta ik in 't geheel niet. Want zy is in zulke onduidelyke en twyfelachtige woorden voorgedragen, dat zij nader moet verklaard worden, eer wy begrypen kunnen wat men door wet te verstaan hebbe, daar in tegendeel, die hoogste wet zo klaar en duidelyk moet uitgedrukt worden, dat een ieder, die slegts eenige kundigheid bezit, dezelve ligt verstaan kon.

Want hier moet gevraagd worden:

1.) Wat het beginsel (*principium*) der algemene Wetgeving zy,

2.) Hoe

versalis legislationis merito putanda sit. Quæ quidem lex a ratione practica nobis data, quomodo tantum forma sua universali, ut ita dicam, legislatoria, de qua sæpius disserit *Kantius*, possit voluntatem determinare, neutiquam intelligo. Etenim tam perplexis verbis est expressa, ut uberius ante sit explicanda, quam, quid sibi lex velit, cogitatione assequi queamus, quum e contrario illa lex suprema ita distincte et dilucide exprimenda sit, ut a quovis, nisi mentem habeat minime excultam et supina ignorantia obvolutam, facile intelligatur. Quæri enim debet

1.) Quid sit principium universalis legislationis,

2. Hoe de beweeggrond zodanig een beginsel kan worden,

3. Welke de oorzaken zyn, waardoor dit kan bepaald worden.

Zo lang niet alle deze dingen vooraf in helder dagligt zyn gesteld, moet de door KANT met zulk een groten ophef geprezene Wet, noodwendig wegens haare duisterheid volstrekt onbekwaam zyn, om den wil van redenmagtige wezens te bewegen. Ook mogen wy te regt vragen, waarom wy toch verpligt zyn om aan deze wet te gehoorzamen. Zekerlyk zal niemand ene andere reden kunnen bedenken, dan op dat wy der gelukzaligheid waardig worden. Derhalven noemt ook KANT dikwerf de hoogste wet de gene, die ons gebied, dat wy ons der gelukzaligheid waar-

2.) Quomodo causa movens fieri possit eius generis principium,

3. Quænam sint causæ, quibus id definiri queat. Quæ quidem omnia nisi ante luculenter sint expositæ necesse est, ut illa lex a *Kantio* vehementer commendata propter obscuritatem suam plane inepta sit, ad rerum ratione utentium voluntatem commovendam. Jure etiam nostro anquirimus, cur tandem huic legi parere, simus obligati. Aliam profecto causam nemo poterit excogitare, quam ut digni fiamus felicitate. Quapropter etiam *Kantius* legem supremam sæpius appel-

waardig maken. Deze wet moet derhalven noodwendig hoger zyn dan de gene, die, volgens KANT, beveelt dat wat wy ookdoen, wy de beweegoorzaak van onzen wil voor het beginsel der algemene wetgeving moeten houden, omdat deze laatste hare kragt om ons te verpligten slegts van de eerste ontvangt. Dan dat beide wetten niets anders zyn, dan verdigtzelen van een speelend vernust, leert d'Hr. KANT uitdruklyk zie (No. 15. 1ste Deel) ten zy de Gelukzaligheid kan verkreegen worden. Maar dat zodanige verdigtzelen uit zig zelve geene verbindende kragt hebben, begrijpt ieder verstandig mensch. Hier uit volgt dus van zelve, dat de door den Hr. KANT aangeprezene wetten, geene waare wetten kunnen genaamd worden, noch eenige kragt hebben om

pellat illam, quæ nobis præcipit, ut dignos nos felicitate faciamus. Quæ igitur lex superior sit quam illa, necesse est, quæ, *Kantio* iudice, mandat, ut quicquid agamus, causam voluntatis nostræ moventem (maxime) quæramus pro universalis legislationis principio habere, quia hæc posterior a priori tantum vim suam accipit, nos obligandi. Utrasque autem leges esse nil aliud, nisi ingenii luxuriantis figmenta, ipse *Kantius* expresse docet (No. 15) nisi felicitas potest obtineri. Sed eius generis figmenta per se nullam vim habere nos obligandi, quis est tam hebes, tam excors, qui non intelligat. Ex iis igitur prono quasi alueo fluit, leges illas, quas commendat *Kantius*, neque

om onzen wil over te buigen, ten zy wy verpligt waren om onze Gelukzaligheid te begeeren. De hoogste wet derhalven is deze, *zoek uwe Gelukzaligheid.* Maar indien iemand vraagt, van waar zy de kragt hebben om ons te verpligten. Men weete dan, dat wy eindlyk die eerste aanlokzelen van iedere ziel, die aan de eene zyde reden bezit, doch aan de andere zyde zich beperkt vind en haare behoeftigheid dus gevoelt, als de hoofdbron houden der verpligting, welke ons verbindt die hoogste wet te volgen.

8. De deugd bestaat volgens den Heer KANT in de overeenstemming van den wil met die wet, welke hy meent het eerst ontdekt

veras leges esse nominandas, neque ullam vim habere, nostram flectendi voluntatem, nisi ad felicitatem expetendam essemus obligati. Omnium igitur suprema, lex esto: quære felicitatem. Sed unde illa habeat vim nos obligandi si quispiam quærat, necesse esse scito, ut tandem prima illa cuiusius mentis quæ ut ratione est prædita, ita etiam limitibus circumscribitur, atque indigentiæ, qua laborat, sensu concitatur, incitamenta pro fonte, quo superior non datur, illius obligationis habeamus, qua omnes obstricti tenemur, ut supremam illam legem sequamur.

8. Virtutem docet *Kantius* consistere in voluntatis cum lege illa, quam primus detexisse sibi videtur, quam-

dekt te hebben, en hy de hoogſte noemt, en welke overëenſtemming uit eerbied voor die wet voortvloeit. Maar verbeelt u dat de gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, dan zoude de wet, gelyk hy zegt, niet dan een louter verdigtzel zyn, zy zoude derhalven voor niets anders kunnen gehouden worden, indien wy niet onze voornaame zugt naar dat doelwit rigtten. Dat wy derhalven de wet om haare waardigheid alleen zouden eerbiedigen, zonder de gelukzaligheid in aanmerking te neemen, wie kan dat begrypen? Maar van waar weet tog die Wysgeer, dat in deze waereld geene overëenkomst van den wil met de zedelyke wet, welke hy als de Heiligheid beſchryft, kan plaats hebben; Dit moet ik hem nog vraagen? Dit tog kan hem de Practiſche rede

quamque nominat ſupremam, conſenſione ex reverentia erga illam profecta. Sed finge, felicitatem non poſſe obtineri; lex illa tum, ut ipſe dicit, nil eſt niſi inane ingenii figmentum. Eſſet igitur, niſi ad felicitatem tanquam ad metam animum dirigeremus, nobis pro illo putanda. Quare ergo legem illam tantum ob dignitatem ſuam venerari debeamus, nulla felicitatis habita ratione, quis eſt, qui cogitatione poſſit aſſequi? Sed unde philoſophus ille ſciat, in hoc terrarum orbe perfectam voluntatis convenientiam cum lege morali, ut ille definit ſanctitatem, non poſſe exiſtere, equidem ex illo ſciscitor. Ratio eius practica id illum nequit

de niet leeren, even weinig als de Theoretische, omdat deze volgens hem, buiten staat is iets te verstaan, buiten de dingen die onder de forme van tyd en ruimte gedagt worden; doch, waarom hy dit beweerd hebbe, is ligt te begrypen. Hy begreep naamlyk: Dat het zyne zaak was, de Heiligheid zo te bepaalen, dat zy slegts kon gevonden worden, in een zekere oneindige voortgang tot overeenstemming met de zedelyke wet.

9. Dan indien wy door de deugd de Gelukzaligheid slegts waardig worden, zonder dezelve te verkrygen, hoe kan hy dat weeten, ten zy hy de Theoretische, niet de Practische reden raadpleege. Doch, dat de eerste geen vermogen heeft om iets te begrypen, boven die dingen welke de ziel onder de formen van tyd en ruimte beschouwd, be-

docere, nec theoretica, quippe quæ præterea, quæ sub formis spatii et temporis cogitantur, quicquam intelligendo plane impar sit habenda. Attamen in promptu est, quam ob causam id affirmaverit. E re sua videlicet esse cognoscebat, sanctitatem ita definire, ut in progressu quodam infinito ad convenientiam cum lege morali tantum posset inveniri.

9. A virtute nos modo dignos felicitate fieri, non autem illam assequi, quo tandem modo potest scire, nisi rationem theoreticam, non practicam consulat. Sed illi nullam vim inesse, sæpius confitetur, supra

ea,

bekend hy dikwerf. Hy ſchynt derhalven zig zelven hier niet gelyk, en in dien misſlag vervallen te zyn welke men in de *Logica*, *Vitium Subreptionis* noemt. Ik ontken geenszins, dat de deugd het voortreflykſte ſieraad is der ziele; doch dat zy, het hoogſte, of gelyk hy zegt het volkomenſte niet zyn kan, wyl dit zonder Gelukzaligheid geen plaats heeft, zoude ik, zo dit zyne meening is, hem wel willen toeſtemmen.

10. Schoon de ondervinding, als de beſte leermeesteresſe ons overvloedig leert, dat in onze waereld de deugd met de Gelukzaligheid niet noodzaaklyk verbonden is, leert ons echter die zelve ondervinding, dat de deugd haar beminnaaren mildelyk beloond, en dat dit niet anders zyn kan, ziet een

ea, quæ mens ſub temporis et ſpatii formis intuetur, quicquam intelligendi. Videtur ergo hic ſibi non conſtare et ſubreptionis vitium committere. Non quidem nego, virtutem ornamentum animi cuiusque eſſe præſtantiſsimum, ſed bonum ſupremum, ſive, ut dicit ille, conſummatum illam non eſſe, quia id ſine felicitate locum non habet, ſi exiſtimat, in ſententiam eius ire, non recuſo.

10. Quanquam in noſtro terrarum orbe felicitatem cum virtute non neceſsario eſſe conjunctam, experientia optima rerum magiſtra ſatis ſuperque docet, tamen illam præmiis ſuis homines cumulare eos, qui-

een ieder, die waarlyk de deugd kent. Zy tog is die voortreffelykheid der ziele, waardoor deze derwyze gesterkt wordt, dat zy, overëenkomstig de wetten, en der Wil opwekt, en de daden bestiert. Dan de zedelyke wetten zyn die geenen, welke beveelen wat wy te doen hebben om het goede te verkrygen en het kwaade van ons te weeren. Wanneer wy dernalven de deugd volgen, kan het niet anders zyn, of wy slaan den regten weg in om der Gelukzaligheid te naderen. De deugd derhalven en de Gelukzaligheid zyn verschillende begrippen; Want de eerste leidt ons tot de laatste; en hoe meer eene ziel in deugd uitmunt hoe grooter de gelukzaligheid is welke zy geniet. Doch, dat deze begrippen ten uiterlten ongelykfoortig zyn, kan eerst dan beweezen wor-

quibus colitur eadem experientia nos facit certiores. Nec aliter id contingere posse, quis est, qui non perspiciat, si modo de vera virtutis notione cogitat. Est illa animi præstantia, qua ita roboratur, ut legibus convenienter et voluntatem excitet et actiones dirigat. Sunt autem leges morales eæ, quæ præcipiunt quid sit faciendum, ut bona consequamur, et mala a nobis removeamus. Quapropter si virtutem sequimur non potest, quin ad felicitatem regia quadam propius accedamus via. Virtus ergo et felicitas sunt quidem notiones diversæ, quia illa est, quæ ducit ad felicitatem et quo cuiusvis mentis virtus est præstantior, eo major etiam existat felicitas, qua fruitur. Verum enim ve-

ro

worden, wanneer hy zal betoogd hebben: dat de kragt der deugd geheel ter verkryging van die Gelukzaligheid ongeschikt is; doch dat dit valsch is, bewyst en ondervinding en reden. Niet zo als deze laatste door den Hr. KANT ontzenuwd is en verkragt, maar zodanig als zy door de meeste en kundigste wysgeeren begreepen en geleerd wordt. Dan of de Stoicynen of wel de Epicuristen, zig het verste van de waarheid verwyderd hebben, zal ik niet onderzoeken, alzo het niet noodig is, dat dit geschil in deze Verhandeling beslischt worde.

11. Onze wysgeer begrypt, dat wy ons eene waereld moeten voorstellen, die naar alle zedelyke wetten gestemd is, en in welke

ro utrasque illas esse notiones dissimillimas (ausserst ungleichartige Begriffe) modo tum potest probare, si demonstravit, virtutis vim ad felicitatem consequendam penitus esse ineptam, id quod autem falsum esse, quum experientia tum ratio, non ut a *Kantio* illa est enervata, sed a plurimis philosophis perspicacissimis esse existimatur, satis superque docent. Num vero stoici an Epicurei a vero longius discesserint, non examinabo, quia in hac disputatione necesse non est, ut controversia illa dirimatur.

11. Statuit philosophus noster, mente concipiendum esse mundum qui cunctis legibus moralibus sit accomodatus, et in quo felicitatem inter ac virtutem necessaria

ke een noodzaaklyk verband plaats heeft tusſchen de Gelukzaligheid en de deugd, zo dat de eerſte een gevolg is van de laatſte. Dan, ziende, dat dit alleenlyk uit de werking der Theoretiſche reden kan beſloten worden, noemt hy die waereld blootlyk een denkbeeld, welks waarheid wel geſteld word, doch niet kan bewezen worden. Dan, waarom, en met welk recht, hy dit denkbeeld een denkbeeld der Practiſche reden noemt, ſchynt een dieper onderzoek te vereiſchen. Dan welke ook de rede zy, die hem bewogen heeft haar met dien naam te beſtempelen, blykt daaruit echter niet, of dit denkbeeld een bloote herſchenſchim zy, dan een daadlyk beſtaan, (*Realitas Objectiva*) hebbe. Het geen ook daaruit blykt, dat KANT dat denkbeeld betreklyk maakt tot zaaken die de ziel kan aanſchouwen.

12. De-

ria quædam detur copula, ut illa hanc ſequatur. Quum autem videat, id tantum ope rationis theoreticæ poſſe colligi, mundum illum appellat Nudam ideam, cuius veritas quidem ponitur, demonſtrari autem non potest. Quare autem illam practicæ rationis ideam nominet, et quo ſuo iure, res videtur eſſe altioris indaginis. Qua etiam cunque ratione commotus eſt, illam hoc nomine inſignire, tamen inde non elucet, utrum ſit illa idea inane modo ingenii figmentum, an re ipſa ſubſtitatur (eine objective Realität habe), id quod etiam inde apparet, quia *Kantius* illam ideam non ad res refert, quas mens potest intueri.

12. Idem

12. Dezelfde Wysgeer beweert ook: dat de rede in haar practiſch gebruik leert: dat hare Practiſche wetten of beginſelen noodzaaklyk zyn; Maar hier komt in overweeging. 1.) Van welke wetten. 2.) Van welke noodzaaklykheid, hier geſprooken wordt. Ongetwyfeld beweert hy dit, van die hoogſte wetten, waarvan de eene gebiedt zo te handelen, dat wy de beweegoorzaak van onzen wil (*Maxime*) voor het beginſel der algemeene wetgeeving houden kunnen; de andere, dat wy ons der Gelukzaligheid trachten waardig te maaken. Maar waar uit blykt de noodzaaklykheid dier beide wetten? wat my betreft, ik houde my overtuigd, dat er geen ander bewys, waardoor derzelver noodzaaklykheid geſtaafd kunne worden, uit te denken is, dan, dat

12. Idem ille etiam affirmat, rationem in practico ſuo uſu docere, leges ſuas practicas ſeu principia practica eſſe neceſſaria. Sed hic cadit in deliberationem 1.) de qnibusnam legibus 2.) de quanam neceſſitate ſermo ſit. De legibus procul dubio illis ſupremis id aſſerit, quarum altera ita agi jubet, ut voluntatis noſtræ cauſam moventem (maxime) pro principio univerſalis legiſlationis habere poſſimus, altera, ut nos felicitate dignos reddere ſtudeamus. Sed unde illarum neceſſitas intelligitur? Nullum aliud, equidem perſuaſus ſum, excogitari poſſe argumentum, quo illarum neceſſitas probetur, quam quia, niſi illis obtemperamus, felicitas ea

dat wy, zonder aan dezelve te gehoorzamen, die Gelukzaligheid niet erlangen kunnen. Daar nu, gelyk de Hr. KANT meent, uit die noodzaaklykheid, de rede in haar Theoretiseh gebruik, besluit, dat er noodwendig een stelzel der deugd moet zyn, het welke met dat der Gelukzaligheid onäfscheidbaar verbonden is; zo leid de rede de laatste noodzaaklykheid alleenlyk af uit de eerste. Want indien er zodanig een systema niet was, zoude ook een Gelukzaligheid onverkrygbaar zyn, en de door hem voorgedraagen zedelyke wetten, zouden voor loutere hersenschimmen moeten gehouden worden (zie eerste deel (No. 15.) Dan, wyl de Theoretische reden, aan welke hy alle vermogen om iets te weeten van zaaken die in de zinnen vallen, ontzegd heeft, daaromtrent

a nobis non potest obtineri. Quum igitur, ut *Kantius* putat, ex illa necessitate ratio in theoretico suo usu colligit, necesse esse, ut detur systema virtutis, quod cum systemate felicitatis indissolubili coniunctum est vinculo, hanc posteriorem necessitatem ex illa superiore ratio tantum elicit, quia si eius generis systema non daretur, nec felicitas posset obtineri et leges illæ, quas tulit, morales pro inanibus mentis figmentis essent putandæ (No. 15.) Quoniam autem ratio theoretica, cui vim de rebus in sensus non incurrentibus quicquam sciendi detraxit omnem, de illa re nihil potest decernere, igitur etiam id systema in idea puræ rationis consistere opinatur, quod quidem speramus, an ve-

trent niets beſliſſen kan, zo meent hy ook: dat dit ſyſtema in een bloot denkbeeld der rede beſtaa, welk ſyſtema, wy wel hoopen, doch niet bepaalen kunnen of het ooit meer dan een bloot denkbeeld blyven zal.

13. Hy verbeeld zig wel eene zedelyke waereld, die, van de geene in welke wy nu leeven ten uiterſten verſchilt. Eene waereld, die ſlegts door het verſtand kan begreepen worden, en in welke geene beletzelen der deugd voorkomen, en een ieder zyn pligt doet, zo dat alle redenmachtige wezens hunne daaden zodanig inrichten, als of dezelve voortſprooten uit een êênige hoogſte wil, die alle byzondere willen of in- of onder zich bevat. Maar of eene zodanige waereld waarlyk gevonden worde of ſlegts beſtaan kunne, be-

vero extra illam ideam aliquando exſiſtat, definire non valemus.

13. Moralem quidem mundum fingit, qui ab eo, in quo nunc ſpiramus, vehementer diverſus eſt, qui tantum intellectu potest concipi, in quo nulla virtutis impedimenta reperiuntur, et omnino ſic agitur, ut debet, in quo omnes, qui ratione, utantur, ita actiones inſtituunt ſuas, ac ſi illæ ab una ſuprema voluntate, quæ cunctas ſingulorum voluntates aut in ſe aut ſub ſe comprehendit, proficiscantur. Sed utrum ille vere inveniatur, an modo exſiſtere queat, nullis argumentis,

bekent hy niet voldoende te kunnen bewyzen. Wanneer wy derhalven zyne voetstappen drukken, dan heeft onze reden, in haar Theoretisch gebruik (gelyk hy gewoonlyk spreekt) in het geheel geen vermogen om te doorgronden of deze waereld niet eene bloote herschenschim zy. Hy verbeelt zig nogtans zodanig eene waereld, om uit derzelver begrip te kunnen verklaren, op welke wyze, de deugd met de gelukzaligheid kunne verbonden zyn, dat deze, door hulp der eerste zeer zeker kan verkreegen worden. Dit zegt hy niet mogelyk te zyn, zo de blote natuur ten grondslag gelegd wordt, en ten zy een zodanige waereld voortgebragt worde van eene hoogste reden, die alles volgens zedelyke Wetten bestiert, dan dat die waereld door hem verdicht zy. Geeft hy duid-

a se satis probari posse ipse confitetur. Quapropter si eius vestigia sequimur, ratio nostra in theoretico suo usu, ut loqui solet, nil habet facultatis perspiciendi, anne mundus iste tantum inane sit ingenii figmentum. Fingit autem eius generis mundum, ut ex eius notione declaret, quanam ratione virtus possit cum felicitate tam arcte esse copulata, ut haec ope illius obtineatur certissime, Quod fieri non posse dicit, si natura sola fundamenti loco ponitur et nisi a suprema quadam ratione (hoechster Vernunft,) quae secundum leges morales omnia gubernat, eius generis mundus procreatur. A se autem mundum illum fictum esse, satis luculen

duidlyk genoeg te kennen, wyl hy ons dikwyls herinnert, dat die waereld een bloot denkbeeld is, ten zy wy begrypen dat men dezelve daaröm moet ſtellen, ten einde de Gelukzaligheid kunne verkreegen worden.

14. Hy vormt zig een denkbeeld van een zeker redenmagtig weezen, (*Intelligentia*) in 't welk de volmaakſte zedelyke wil, met de hoogſte Gelukzaligheid verbonden, de eerſte oorzaak is van alle Gelukzaligheid, en deze noemt hy het denkbeeld (Ideale) van het hoogſte goed. Dan, door welke bewyzen zyne Theoretiſche rede betoogen kan, dat dit denkbeeld niets anders zy dan eene herſchenſchim, willen wy wel bekennen niet te zien. Hy neemt dat denkbeeld ſlegts aan, op dat zyne rede den grond van het noodzaaklyk verband tusſchen gelukzaligheid

lenter indicat, quia ſæpius nos admonet, eum mundum eſſe nudam ideam, niſi illum propterea ſtatuendum eſſe judicamus, ut felicitas posſit obtineri.

14. Ideam de re aliqua, quæ ratione utitur (intelligenz) ſibi concipit, in qua voluntas moraliis perfectisſima cum ſumma beatitudine coniuncta cuiuſuis felicitatis cauſa eſt primaria, illamque ſummi boni ideale appellat. Sed quibusnam argumentis ratio eius theoretica posſit evincere, illam ideam eſſe nil, niſi ingenii ſigmentum, nos quidem non videmus. Aſſumit igitur eam tantum, ut ratio ſua cauſam connexionis

heid en deugd, kunne ontdekken, welk verband, niet in onze, aan de zinnen onderworpene, waereld gevonden wordende, plaats zal hebben in eene andere waereld. Dan ik verwondere my, dat zyne reden; zig hier een zoo groot vermogen aanmaatigd, dat zy van zaaken, welke zy onder de formen van tyd en ruimte niet beschouwen kan, iets met zekerheid durvt stellen.

15. De Gelukzaligheid noemt hy het noodzaaklyke doelwit, ter bereiking van het welke de wil van iedere beperkte, en uit dien hoofde, door het gevoel van zyne behoeftigheid aangedaane ziel, niet nalaaten kan zyne krachten inteſpannen. Die gelukzaligheid kan, gelyk hy er byvoegt, die ziel niet erlangen ten zy ze volmaakt deugdzaam zy

inter felicitatem & virtutem neceſſariæ detegere poſit, quæ quum in noſtro mundo ſenſibus ſubjecto non reperiatur, in alio locum habebit futuro. Sed illius rationem hic ſibi tantam vindicare facultatem miror, ut de rebus, quas ſub temporis & ſpatii formis intueri non potest, quicquam certi conſtituere audeat.

15. Felicitatem dicit eſſe metam neceſſariam, ad quam conſequendam cuiusvis animi, qui limitibus includitur & ideo indigentiæ ſuæ ſenſu afficitur, voluntas non potest nou nervos ſuos intendere. Conſequi illam, ut ab eo additur, idem animus nequit, niſi perfecta virtute ſit præditus. Sed ſi quis ex philoſopho

zy. Dan, zo iemand onzen wysgeer vroeg, van waar hij dit alles weet, wat tog zou hy antwoorden? zoude hem ook zyne Practiſche reden zulks geleerd hebben? dit zal hy niet durven beweeren, want deze kan ſlegts beveelen wat er moet gedaan worden. Zoude het dan de Theoretiſche zyn? Deeze heeft hy hier-boven alle kracht ontzegd om iets uittevorſchen, het welke de zieł niet onder de formen van tyd en ruimte beſchouwen kan. Wie kan dan raaden, van waar hy deeze kundigheid gehaald hebbe? om dezelfde reden kanzy ook niet zekerder worden, dat in deeze waereld, noch eene volmaakte deugd, nog een noodzaaklyk verband der gelukzaligheid met dezelve, mogelyk zy. Dat evenwel die zedelyke waereld, in welke zulk een verband gevonden word, toekomſtig zy, dit weet hy niet, maar gist het

ſopho noſtro ſciscitaretur, unde hæc ſciret omnia, quid quæſo reſponderet? Num forte eius rei magiſtra fuit practica illius ratio? Hoc non audebit affirmare, quia illa, quid faciendum ſit, modo potest iubere. An igitur ratio theoretica? Huic ſupra ea, quæ mens ſub formis ſpatii & temporis intuetur, quicquam explorandi vim eripuit omnem. Unde igitur hæc eius ſcientia enata ſit, quis potest divinare? Eandem ob cauſam illa quoque minime valet evadere certior, in hoc terrarum orbe neque perfectam virtutem, neque felicitatis cum illa dari poſſe nexum neceſſarium. Attamen illum mundum moralem, in quo eius generis ne-

het ſlegts. Hy betoogt niet, maar ſtelt ſlegts. Maar waaröm? omdat hy zig inbeeldt te zien, dat, dit ontkend wordende de Gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, en dit niet zynde, zyne algemeene wetten, welke hy zedelyke noemt, niet voor zaaken, maar ſlegts voor verdigtzelen, waar door zeer dikwyls het menschlyk verſtand misleid word, moeten gehouden worden; maar nu neemt zyne Theoretiſche reden eene taak op zig, ter uitvoering van welke de Hr. KANT dezelve ten eenemaal ongeſchikt moet verklaaren, ten zy hy lust hebbe, zig zelven en de beginſelen van zyn nieuw ſystema, tegen te ſpreeken.

16. De reden, welke ons door haare eigene kracht gebied, dat wy ons der gelukzaligheid, door betrachting der deugd, zullen waardig maaken, eischt ook, dat er tusſchen die

xus invenitur, futurum eſſe non ſcit, ſed conjectura aſsequitur, non demonſtrat ſed ponit. Quare autem? Quia ſibi videtur videre, hoc negato, felicitatem non poſse impetrari, & quum illa non potest obtineri, leges ſuas univerſales, quas morales nominat, non in rerum ſed figmentorum numero eſſe habendas, quibus mens humana ſæpiſſime deluditur. Nunc autem denuo ratio eius theoretica ſibi munus imponit, ad quod recte adminiſtrandum illam eſſe ineptisſimam *Kantius*, niſi forte illi eſt volupe, ſibi ſuique ſyſtematis noui principiis repugnare, neceſse eſt, ut ipſe fateatur.

16. Ratio, quæ, ut nos virtutis ſtudio dignos felicitate reddamus, tantum ſua ipſius vi nobis præcipit pos-

die beiden een noodzaaklyk verband zy; dan met wat recht en met welken uitſlag? Ik zal hier niet vraagen, of zy die kragt bezitte, dewelke zy waarlyk niet bezit, gelyk ik, zo ik my niet grootlyks bedriege, hier boven beweezen heb. Maar ik ben begeerig te weeten, of daaruit, dat de reden zulks eischt, volge, dat er buiten een denkbeeld van dien aart, eene waereld zy, in welke dat verband der deugd met de gelukzaligheid gevonden worde. Wie tog is zoo inſchiklyk, dat hy dit toeſtemme, en wie zoo rekkelyk, dat hy er in het geheel niet aan twyfele?

De reden word ook gezegd te eiſchen, dat wy een leeven te wagten hebben, en wel een eeuwig leeven in eene toekomſtige waereld, wel-

poſtulat etiam, ut inter utrasque ſit nexus neceſsarius. Sed quo jure, quo demum eventu? Non hic quæram, an illi hæc vis inſit, quam ei non competere, niſi me omnia fallunt ſupra a me probatum eſt. Sed cupidus ſum ſciendi, num ex eo, quia ratio id poſtulat, ſequatur, ut etiam extra ideam ejus generis mundus ſit, in quo illa virtutiscum felicitate connexio inuenitur. Quis quæſo tanta eſt facilitate, ut id concedat, quis tam pronus ad aſſentiendum, ut minime dubitet?

Poſtulare etiam ratio dicitur, ut ſit vita nobis expectanda eaque æterna in mundo aliquo futuro, qui eſt ita formatus, ut virtute ornatiſsimus quisque ſit fe-

welke zodanig geſteld zyn zal, dat de deugdzaamſte de gelukkigſte zy. Maar weeten wy daaruit met zekerheid, dat die geeischte waereld ons zal te beurte vallen? Wie tog is zo ligtgeloovig, dat hy, om dat de reden zulks eischt, het zelve voor eene afgedaane waarheid houdt? zy eiſcht eindlyk, dat wy een, van de geheele natuur der dingen ganſchlyk onderſcheiden, opperwezen onderſtellen, het welke echter de voornaame oorzaak is, waaruit de nauwkeurigſte overëenkomst der deugd met de gelukzaligheid, voortkomt. Doch ik vraag al weder, met welk recht en uitſlag zy dit eischt? d'Hr. KANT zal hier op antwoorden: Dat dit geëischt wordt, om dat, zonder dat opperweezen aan te neemen, de Gelukzaligheid niet kan verkreegen worden, en dus de zedelyke Wetten, welke de Practi-

licisſimus. Num autem, quia poſtulatur eam nobis certiſſime inſtare ſcimus? Quis eſt ita credulus, ut propterea, quia ratio id poſtulat, illius ſibi exploratam habeat veritatem. Poſtulat tandem, ut numen aliquod ſupremum eſſe ſtatuamus, ab univerſa rerum natura penitus diverſum, illius autem cauſam principem, a quo exactisſima virtutis cum felicitate convenientia proficiscitur, ſed quonam ſuo iure id poſtulat, quo eventu, iterum ſciscitor. Respondebit *Kantius*, id poſtulari, quia, niſi numen illud admittitur, felicitas non potest impetrari, & ſic leges morales; quas ratio practica vi ſua nativa, voluntatem hominum excitandi, præcipit, inanibus ingenii accenſendæ ſunt lu-

tiſche reden, door haare natuurlyke kracht beveelt, ter opwekking van den menschlyken Wil, ſlegts onder de uitvindingen van een ſpeelend vernuft moeten gerekend worden. Dan, indien men voortging met te vraagen, zyn die zedelyke wetten niet inderdaad zoodanige verdigtzelen? Wat zou onze Wysgeer hier op antwoorden? Misſchien zou hy zeggen, het zyn niet zulke losſe herſenſchimmen; omdat dit hoogſte opperweezen de oorzaak der geheele natuur, inderdaad buiten onze denkbeelden beſtaa. Welk opperweezen die toekomſtige waereld zodanig zal inrichten, dat in dezelve deugd en gelukzaligheid ſteeds met elkanderen zullen geëvenredigd zyn. Doch, indien hy dus redeneeren zoude, zou het my verwonderen, dat deze anders zeer ſchrandere man, den cirkel niet gezien had, voor welken hy zig had dienen te wagten. Dan, daar wy niet begrypen, dat de grenspaalen der reden zoo nauw

ludibriis. At ſi quis urgeret interrogando: leges illæ morales ſuntne huiusmodi figmenta? Quid illi opponeret noster philoſophus? Forte, illas non eſſe vana ingenii figmenta diceret, quia numen illud ſuprema univerſæ naturæ cauſa extra ideas noſtras vere eſt, quod mundum ſic condet futurum, ut in illo virtus felicitas pari paſſu ambulent. Si ſic autem ratiocinaretur: virum illum cæteroquin acutiſſimum in hoc argumentandi genere circulum non vidiſſe mirarer, a quo ſibi cavere debuiſſet. Quum autem rationis terminos non

nauw beperkt zyn, als d'Hr. KANT zig verbeeld heeft, te weeten, dat zy, boven die dingen, welke in de zinnen vallen, niets bevatten kan, zoo begrypen wy, door haare hulpe wel degelyk, dat, indien er zulk een opperweezen is, het welke de waereld, zoo als wy dezelve hier boven beſchreeven hebben, ſchept en beſtiert, de werkkragt van dat Weezen, noodwendig moet van dien aart zyn, dat hy dezelve overëenkomſtig de zedelyke wetten gebruikt, en het hoogſte goed zy, van het welke alle overige goeden, hunnen oorſprong hebben.

17. Dat de Practiſche reden dat gene uitgewerkt heeft, het welk de Theoretiſche niet konde, heeft onze wysgeer wel gezegd, doch niet genoegzaam beweezen. Want, ſchoon de eerſte eischt, dat wy het aanwee-

tam auguſtos eſſe, quam *Kantius* ſibi perſuaſit, cenſeamus, ut ſupra ea, quæ in ſenſus cadant, ſapere nil posſit, illius ope omnino intelligimus, ſi datur ejus generis numen, quod ſic, ut ſupra mundum deſcripſimus, illum creat et gubernat, non poſſe, quin eius vis agendi ſit ita comparata, ut legibus eam moralibus conuenienter applicet, ſitque ſupremum bonum, a quo reliqua bona omnia oriuntur.

17. Practicam rationem, quod theoretica non poterat, id præſtitiſſe, philoſophus noster quidem dixit, ſed non recte probavit. Quamvis enim illa postulet, ut Deum eſſe ſtatuamus: tamen nullam vim habet, nos de illa re faciendi certiores. Nec ſibi potest ar-

weezen van God ſtellen, heeft zy echter geene kracht om ons daar van te verzekeren. Ook kan zy zig niet het vermogen aanmaatigen, om, wanneer gevraagd wordt, wie en hoedanig hy zy, het welke juist dat gene is waaromtrend getwyfeld word, zulks te verklaaren, ten zy ons de Theoretiſche reden te hulp kome, opdat wy deze duistere, en met veele zwaarigheden omwikkelde zaak, ophelderen en die uit den weg ruimen. Want indien deze niet leerde: Dat God de allerheiligſte is: Dat hy de volmaaktſte kennis heeft van alle dingen, die er zyn en gebeuren kunnen, dat Hij Almachtig is, Oneindig, Rechtvaardig en Algoedertieren; en door deze zyzyne volmaaktheden eene waereld ſcheppen en regeeren wil en kan, in welke deugd en gelukzaligheid op het nauwſte verbonden zyn,

arrogare facultatem, ſi quæritur, quis ſit et qualis, id, de quo dubitatur, explicandi, niſi ratio theoretica nobis ſuppetias ferat, ut hanc rem obſcuram, multisque implicatam difficultatibus illuſtremus et ab iis liberemus: Quæ enim niſi doceret, Deum eſſe ſanctisſimum, omnium, quæ ſunt et accidere poſſunt, cognitionem habere perfectiſſimam, eſſe eundem omnipotentem, juſtiſſimum, benignisſmum æternum illumque his ſuis perfectionibus et velle et poſſe mundum creare ac gubernare, in quo virtus et felicitas arctisma et neceſſaria quadam copula coniuneta ſint, quo quæſo jure ſuo ratio practica poſſet hæc omnia poſtu-

zyn, hoe zoude de Practiſche reden alle deze dingen met reden kunnen eiſchen? Het blykt derhalven noodzaaklyk te zyn, dat de Theoretiſche reden de Practiſche voorlichte. Dan onze Wysgeer roept ons geſtadig toe: dat de eerſte zoo arm en gebrekkig en van alle krachten ontbloot is, dat zy van zaaken, die niet in de zinnen vallen, maar ſlegts door het verſtand kunnen begreepen worden, volſtrekt onbekwaam zy een zeker en onbetwistbaar oordeel te vellen. Hy eischt echter, dat wy het aanweezen van God voor eene waarheid moeten houden, opdat zyne zedelyke wetten niet geſteld worden onder de ydele herſenſchimmen. Maar van waar kan hy, 1. weeten, dat die gemelde Wetten niet onder de evengenoemde hersſenſchimmen behooren? 2. door welke bewyzen kan hy zulks derwyze ſtaaven, dat

lare? Neceſſe igitur eſſe liquet, ut ratio theoretica, practicæ face quaſi ſua præluceat. Sed illam eſſe tam miſeram, inopem, omnibus deſtitutam viribus, ferme ſemper nobis acclamat, ut de rebus, quæ in ſenſus non cadunt, ſed intellectu tantum poſſunt percipi, ad certum indubitatumque iudicium ferendum, ſit plane inepta. Poſtulat autem, ut eſſe Deum putemus, ne leges ſuæ morales ingenii figmentis annumerandæ ſunt inanibus. Sed unde potest 1) ſcire, leges illas de eorum numero eſſe eximendas, 2) quibus argumentis id ita ſtabilire, ut mens veri cognoscendi aui-

dat eene naar waarheid begeerige ziel niet nalaaten kan in dezelve te berusten, ten zy hem de Theoretiſche reden te hulpe kome, die reden naamlyk, welke hy meent beweezen te hebben, zoo onmagtig te zyn, dat zy, buiten de dingen, die door de zinnen begreepen worden, niets weeten noch betoogen kan.

Uit al dat geene, het welke, uit de bovengemelde boeken van dezen Wysgeer, door my getrouwlyk aangehaald is, en uit het geene ik tot onderzoek van hetzelve heb bygevoegd, meene ik niet zonder grond te mogen beſluiten, dat de beginſelen, op welke dat zedelyk bewys, door welk alleen hy meent, dat Gods aanweezen genoegzaam kunne beweezen worden, onzeker en aan menigvuldige zwarigheden onderhevig zyn, de-

auida non posſit non in illis acquiescere, niſi opem illi ferat ratio theoretica, quam adeo imbecillam eſſe, ſibi probaſſe videtur *Kantius*, ut præter illa, quæ percipiuntur ſenſibus, nil queat ſcire, nilque demonſtrare.

Ex omnibus iis, quæ ex huius philoſophi libris, quos ſupra nominavi, a me fideliter excerpta ſunt, atque ex iis, quæ ad illa examinanda adieci, in aprico poſitum eſſe, non temere mihi videor arbitrari, principia, quibus ſubnititur argumentum illud morale, quo ſolo, Deum eſſe, ſatis evinci poſſe affirmat, eſſe incerta difficultatibusque implicita innumeris, quæ ope

dewelke noch door de Theoretiſche noch door de Practiſche reden kunnen uit den weg geruimd worden. Dit zal een ieder, zo ik my niet bedriege, duidlyk zien.

Dan laaten wy toeſtemmen, dat ze van dat gewigt zyn het welke hy hun toeſchryft, dan meen ik echter het myn pligt te zyn, te bewyzen, dat de manier van beſluiten, welke hy gebruikt heeft, niet kan goedgekeurd worden. Wanneer deze ſchrandere man bemerkte, dat die hoogſte zedelyke Wet, welke de Practiſche reden door haare kracht om den wil te bepaalen, zijns oordeels, geeft (2), niet aan zyn oogmerk beantwoordde, en de Practiſche reden, uit dien hoofde niet noodzaaklyk eiſchen konde, dat wy het aanweezen van God moesten erkennen, heeft hy

ope rationis, ſive practicæ, ſive theoreticæ nequeunt ſuperari, qui non videat, eſſe cenſeo neminem.

Verum enim vero concedamus, iis pondus ineſſe, quod illis aſſignat, tamen concludendi modum, quo uſus eſt, probari non poſſe, ut demonſtrem, mearum partium eſſe judico.

Supremam legem moralem, quam ratio practica vi ſua voluntatem determinandi, illo judice, fert (No 2.) quum ſcopo ſuo non eſſe accommodatam, nec ob illam poſſe rationem practicam neceſſario poſtulare, ut Deum eſſe affirmemus, vir acutiſſimus videret, aliam le-

hy eene andere Wet er bygevoegd, welke ons beveelt zodanig te handelen, dat wy, door de deugd, der gelukzaligheid waerdig worden. Ook begreep hy zeer wel, dat de Practiſche reden, uit hoofde van die Wet niet het regt hebben, om noodzaaklyk te eiſchen, dat er een God zy, ten ware hy de deugd en de gelukzaligheid zodanig bepaaldde, dat de eerſte eene volmaaktſte heiligheid zy (8) welke geen mensch in deze waereld bereiken kan, en dat de gelukzaligheid in die geſteldheid der ziele beſtaa, waarin alle deszelfs begeerten vervuld worden, niet alleen ten aanzien der verſcheidenheden maar ook der graaden en duuring, dat is *Extenſive*, *Intenſive*, *en Protenſive*. Maar nu zullen wy hem vraagen, of deze bepaalingen van de Practiſche, dan Theoretiſche, reden afkomſtig zyn; of derzelver waarheid kunne be-

we-

legem adiunxit quæ nos iubet ita agere, ut per virtutem digni evadamus felicitate. Nec ob illam legem rationi practicæ ius competere, neceſſario poſtulandi ut Deus eſſet, itidem facile intelligebat, niſi virtutem et felicitatem ita definiret, ut illa eſſet ſanctitas perfecta (No. 8.), quam hominum nullus in hoc mundo poſſet conſequi, & ut felicitas in illa animi conditione conſiſteret, in qua omnes eius appetitus non tantum ratione varietatum, ſed graduum etiam ac durationis explerentur, i. e. extenſive, intenſive, protenſive. Sed nunc ex eo interrogamus, num hæ definitiones a ratione practica an theoreticaſint profectæ, num Satis

earum

weezen worden? Wat hy ook hier op mogt antwoorden, het is ligt te bewyzen, dat het door geen van beiden geſchieden kan. Maar laaten wy, om edelmoedig te zyn hem ook dit toeſtaan. Nu gaat zyne Practiſche reden voort met te beweeren, dat wy ons de waereld noodwendig moeten voorſtellen, zodanig geformeerd te zyn, dat wy door de betrachting der deugden eene gelukzaligheid kunnen trachten te bereiken, welker grootheid aan de voortreflijkheid der deugden beantwoordt. Dan door welk bewys zal hy die noodzaaklykheid ſtaaven? kan d'Hr KANT zelve ontkennen, dat er geen ander bewys kunne gevonden worden, dan, dat wy denken dat er een weereld van die ſoort beſtaan zal de Gelukzaligheid na welke geſtreefd word, niet zoude kunnen verkreegen worden, en dus de zedelyke

earum veritas queat probari. Quicquid etiam responderet, id ab utrisque fieri non posse, demonſtratu esſet facillimum. Sed etiam id illi concedamus, ut liberales exiſtimemur.

Pergit nunc eius ratio practica affirmare, necesſarium eſſe, ut mundum fore ſtatuamus ſic formatum, ut virtutum ſtudio posſmus aſpirare ad felicitatem, cuius magnitudo præſtantiæ illarum reſpondeat. Sed quonam argumento illam confirmabit necesſitatem. An ipſe *Kantius* negabit, nullum aliud argumentum poſſe inueniri, quam quod, niſi eius generis mundum fore exiſtimaremus, felicitas, ad quam tenditur, non posſet

ke wetten voor ydele hersſenſchimmen zouden moeten gehouden worden. Die noodzaaklykheid is niet volſtrekt, maar, gelyk de Wysgeeren pleegen te ſpreeken, betreklyk, en, ten zy vooraf beweezen worde, dat de zedelyke Wetten voor geene hersſenſchimmen te houden zyn, en de gelukzaligheid zoo als hy dezelve hier boven bepaald heeft, door ons kan verkreegen worden, wankelt niet ſlegts die noodzaaklykheid, maar zy word zelfs ten eenemaal weggenomen. Doch om hem toetegeeven, zullen wy die noodzaaklykheid niet ontkennen.

Nu kan de Practiſche reden onderzoeken, wat er moet geſteld worden, om zoodanig eene waereld te doen voor den dag komen, in welke de gelukzaligheid met de

ſet impetrari, et leges igitur morales pro vanis animi figmentis eſſent habendæ. Neceſsitas illa non eſt abſoluta, ſed, ut loqui ſolent philoſophi, relativa et niſi ante demonſtratum ſit, leges morales figmentis ingenii non eſſe accenſendas, felicitatemque, ut ſupra illam definivit, poſſe a nobis obtineri: neceſsitas illa non vacillat tantum, ſed omnino potius tollitur. At ut ſimus in eum liberales, neceſsitatem eam locum habere, non negabimus.

Anquirere nunc potest ratio practica, quid ſtatuendum ſit, ut eius generis mundus oriatur, in quo felicitas cum virtute ita copulatur, ut honestisſimus quique

de deugd zoodanig verbonden word, dat de braafſte ook de gelukzaligſte zy. Zie hier niet een geëischte (*Postulatum*) maar een, gelyk men in de ſchoolen ſpreekt, werkſtuk (*Problema*) welks oplosſing niet van de Practiſche, — maar ſlegts van de Theoretiſche reden kan verwagt worden. Maar, gelyk uit de wiskundige weetenſchap, zoo als aan een ieder, die derzelver grond-beginzelen ſlegts eenigzins kundig is, duidlyk genoeg blykt, moet men niet ſlegts de hulpmiddelen, die tot de oplosſing moeten gebruikt worden, er by voegen maar daar moet ook beweezen worden, dat dezelven daadlyk voorhanden zyn. Dit nu toegepast wordende op de zaak, die wy thans voor ons hebben, zal het niet genoeg zyn te begrypen, dat, zo er waarlyk een God is, die door zyne oneindi-

que exſiſtat beatiſſimus. Et hic non postulatum, ſed, ut loqui ſolent in ſcholis, problema, cuius ſolutio a ratione non practica, ſed duntaxat theoretica exſpectari potest. Sed, ut e ſcientia mathematica cuivis, qui eam modo a limine ſalutavit, ſatis eſt perſpectum, non ea tantum adminicula ſunt addenda, ad ſcopum nimirum ſatis idonea, ſed etiam oportere, ut demonſtretur, illa vere dari.

Quæ quidem ad rem, in qua verſamur, ſi applicantur, non ſufficit, ut intelligamus, ſi vere eſt Deus, qui immenſis ſuis perfectionibus et vult et potest eius generis mundum creare, et legibus moralibus convenien-

dige volmaaktheden en wil en kan zodanig eene weereld ſcheppen, en overeenkomſtig de zedelyke wetten regeeren, er dan eene weereld zal zyn, in welke de Gelukzaligheid door een zeker noodwendig verband met de deugd verknogt is. Maar daartoe word ook vereischt, dat onze theoretiſche reden vooraf op onwrikbare gronden bewyze, dat er een God beſtaat, die zulk eene weereld ſcheppen kan. Dan, daar de Heer KANT zig verbeeld bewezen te hebben, dat de theoretiſche reden daartoe ten eenemaal onmagtig is, zo zal ook een ieder, deezer dingen kundig, ligt kunnen begrypen, dat de oplosſing van het *Problema* dan eerst bondig zij, wanneer de reden vooraf dat gene heeft volbragt, hetwelk KANT in zijn nieuwe ſyſtema zoo dikwerf beweert, door haar niet volbragt te kunnen worden. Misſchien zal

nienter gubernare, mundum fore, in quo neceſſaria quadam copula cum virtute coniuncta eſt felicitas. Sed requiritur etiam, ut ratio theoretica argumentis firmiſſimis antea probet, Deum eſſe, a quo eius generis mundus posſit creari. Quum autem rationem theoreticam ad id demonſtrandum esſe ineptiſſimam, detexisſe *Kantius* ſibi videtur, etiam huius problematis ſolutionem modo veram eſſe, quilibet harum rerum peritus non ignorat, ſi ratio antea id præſtitit, quod præſtari ab illa non posſe, ſæpiſſime in novo *Kantii* affirmatur ſyſtemate. Forte nobis ille obiiciet, id non esſe rationis practicæ problema ſed postulatum. At

zal hy ons tegenwerpen, dat dit geen *Problema*, maar een geëischte (*Postulatum*) der Practiſche reden is; doch deze tegenwerping doet niets af. Want wanneer in de Wiskunde iets geëischt wordt, dan is het of ene zekere zaak, die door het gezond verſtand niet in twyfel kan getrokken worden of ene onzekere zaak. Zo het eerſte, wie zal dan ontkennen, dat het tot een grondſlag kan gelegd worden? maar zo het laatſte, dan zal het by niemand dezer dingen kundig voor een waaragtig geëischte kunnen gehouden worden. Indien de practiſche reden eischt, dat wy het aanwezen van God geloven zullen, dan eischt zy iets dat onzeker is, en waarover getwist wordt, ten zy de theoretiſche reden vooraf op ene bondige wyze de waarheid van 't geen de practiſche eischt, betoogd hebbe. Doch dat de laatst-

quantumuis etiam illud nobis obiicit; tamen hac nil efficitur oppoſitione. Nam in matheſi, ſi quid poſtulatur, illud eſt vel res certa, de qua ratio ſobria non potest dubitare, vel incerta. Prius ſi contingit, quis eſt, qui, illud fundamenti loco poni poſſe, inficias eat? Sin posterius: id verum poſtulatum, a nullo harum rerum gnaro haberi potest. Si ratio practica poſtulat, ut Deum arbitremur eſſe, rem poſtulat, quæ incerta eſt et de qua in utramque partem disputatur, niſi ratio theoretica firmiſſimo argumento id, quod practica poſtulat, antea probaverit, qua tamen vi rationem illam eſſe penitus deſtitutam ferme quavis libro-

laatstgemelde reden van die kracht ontbloot is, leert d'Hr KANT genoegzaam op elke bladzyde zyner werken. Is het dierhalven niet klaarblyklyk, dat dit door de Practiſche reden of uit hoofde van nut, of uit hoofde van behoefte, geëischt wordt. Uit hoofde van behoefte, omdat hy, indien dit niet geëischt wierd, begrypen zoude dat zyne zedelyke wetten loutere herſchenſchimmen waren. Uit hoofde van nut, om dat, God ontkend zynde, de Gelukzaligheid door de betrachting der deugd niet zoude kunnen verkreegen worden. Stemmen niet de voortreflijkſte Wysgeeren, als eenpaarig toe, dat uit de bloote behoefte en het nut, geen bewys kunne afgeleid worden, zoo bondig, dat uit hetzelve ongetwyfeld blyke, dat werklyk beſtaa, dat geene, hetwelke wy zo noodwendig behoeven. Onlangs droomde een

brorum ſuorum pagina dictitat. Estne igitur in promptu id tantum propter indigentiam a ratione practica aut propter utilitatem poſtulari; ob indigentiam, quia, niſi id poſtularetur, ſuas leges morales inania eſſe mentis figmenta, intelligeret, ob utilitatem, quia, Deo negato, felicitas non poſſet virtutis ſtudio impetrari. Nonne autem uno quaſi ore ſapientes præſtantisſimi confitentur, ex mera indigentia atque utilitate nullum firmum derivari poſſe argumentum, quo extra omnem ponitur dubitationem, vere rem illam eſſe, cuius ob utilitatem indigemus. Indigere, nuper ſomniabat gallus quidam philoſophus ad modum

een zeer beroemd Fransch Wysgeer, dat de menschen om gelukkig te zyn, geheel niet moesten in God gelooven. Door deze allerschadelykste dwaaling weggesleept, heeft hy het beschaafdste deel van Europa doorreisd, ten einde een ieder te overreeden, dat geene meening voor het menschlyk geluk naadeeliger zy dan die waardoor de menschen zig valschlyk verbeelden, dat er een God zy. Met welke loftuitingen verhefte niet Lukretius oudtyds Epicurus, om dat hy 't eerst het ongelukkig menschdom van die allerbitterste vreeze verlost had, welke hen dag en nagt kweldde, omdat zy geloofden, dat de Goden zig met de menschlyke zaaken bemoeiden (*). Zouden dan deze allerverkeerdste menschen, zig niet verbeeld

(*) Zie Lukretius, derde Boek de Rerum Natura.

celebris, homines ob felicitatem suam, ut nullam esse Deum arbitrarentur. Quo quidem pessimo errore abreptus, complures Europæ moratioris regiones peragravit, ut omnibus persuaderet, nullam opinionem esse humanæ saluti perniciosiorem ea, qua homines Deum esse, falso sibi imaginarentur. Quantisne olim laudibus Lucretius Epicurum efferebat, quia miseros homines ab acerbissimo primus liberavisset timore, quo, quum Deos humanarum rerum curas agere putarent, dies noctesque angerentur (*). Nonne igitur homines illi perversissimi sibi persuaserant, a ratio-

(*) Vide Tit. Lucretii de rerum natura lib. III.

beeld hebben: Dat hunne Practiſche reden, nuts-halve eischte, dat zy het aanweezen geener Godheid geloofden. Wy zien derhalven, dat de Practiſche reden van de waarheid kan afdwaalen, wanneer zy zig het recht aanmaatigd, door een zoo zwak bewys te beſlisſchen, wat al of niet zy. Dan de Heer KANT ſchynt, naar het my voorkomt, daar op aan te dringen, dat de Practiſche reden het aanweezen van God, vereischt, om dat, indien hy niet beſtaat, wy de gezogte Gelukzaligheid, niet erlangen kunnen. Doch dit ook blykt niet klaar genoeg, want dat geen geëischte noodzaaklyk is, ten zy het zelve het eenige is het welke ter verkryging van het laatſte oogmerk, aangenomen wordt, leert ons, eene ſlegts eenigzins geoeffende reden. Dan indien iemand meent overtuigd te zyn, dat de

tione ſua practica ob utilitatem postulari, ne Deum opinarentur eſſe. Videmus ergo, longisſime a vero practicam rationem poſſe aberrare, ſi ejus generis infirmo argumento, quid ſit aut non ſit, decernendi ius ſibi arrogat. Verum enim vero id urgere mihi videtur *Kantius*, quod a ratione practica neceſſario postuletur, ut Deus ſit, quia, niſi ſit, felicitatem, quam expetimus, non poſſimus obtinere. At ne hoc quidem ſatis elucet. Nam neceſsarium non eſſe poſtulatum, niſi unicum ſit, quod ob ſcopum ultimum Aſſumitur; ratio paullisper modo exculta nos docet. Si quis autem ſibi perſuaſum habeat, mundum ita eſſe

de waereld, door haare innerlyke natuur zodanig geſteld zy, dat, wy dit leeven verlaatende, tot een anderen ſtaat verheven worden, in welken, zo niet ten eerſten, echter naa veelvuldige omkeeringen der zaaken, wy eindlyk daar heen zullen komen, dat alle redelyke wezens aan de zedelyke wetten gehoorzamen zullen; dat alles naar onzen wensch zal uitvallen, en de hoogſte gelukzaligheid een gevolg zyn zal der hoogſte deugd. Om de onmogelykheid hier van te begrypen, heeft de theoretiſche reden, volgens het begrip van den Hr. KANT, geen vermogen. Wy zien derhalven, dat door de Practiſche reden, ten einde ons, door behulp der deugd, de hoogſte gelukzaligheid, of het volmaaktſte goed eindlyk te doen erlangen, ook geëischt kan worden, dat onze Waereld niet door eene Godheid, maar

interna ſua natura conſtitutum, ut, ſi ex hac vita migramus, ad alium ſtatum euehamur, in quo, niſi ſtatim, tamen post multas rerum converſiones tandem eo ſimus venturi, ut omnes ratione utentes legibus moralibus obediant, omnes eventus e voto nobis fluant, & ſummam virtutem ſumma ſemper felicitas ſequatur; id fieri non poſſe, ratio theoretica ſecundum *Kantii* ſententiam intelligendi facultatem habet nullam. Cernimus igitur, a ratione practica, quo felicitas ſumma ſeu conſummatum bonum virtutis auxilio tandem a nobis impetretur. poſtulari quoque poſſe, ut mundus noſter non a numine quodam divino, ſed a na-

maar door haare Natuurlyke krachten, zoodanig geſteld zy, dat wy eindlyk naa verſcheidene omkeeringen van zaaken, door betrachting der deugd, tot de hoogſte Gelukzaligheid gebragt worden. Uit dit alles blykt ten overvloede, dat het geëischte, waar door d'Hr. KANT tracht het aanwezen van God te bewyzen, niet moet gehouden worden voor het eenige, gevolglijk ook niet voor het noodzaaklyke bewys; alzo de Practiſche reden ook eisſchen kan, dat er eene waereld zy, die door geene hoogſte voorzienigheid der Godheid beſtierd wordt, nochtans uit hoofde van haare innerlyke kracht, zodanig geſteld zy, dat onze ziel, uit den kerker des lichaams verlost, ten minſten naa veelvuldige omkeeringen, eindlyk, naar maate zij de deugd betracht heeft, ook gelukzalig worden zal. Het ſchynt derhalven,

naturalibus ſuis viribus ita conſtitutus ſit, quo tandem post varias rerum converſiones virtutis ſtudio ad ſummam ducamur ſalutem. Ex quibus ſatis ſuperque apparet, poſtulatum, quo probare contendit *Kantius*, Deum eſſe, non putari debere pro unico, nec igitur pro neceſſario, quoniam practica ratio etiam potest poſtulare, ut mundus ſit, qui, quamvis a nulla ſupremi numinis providentia regatur, tamen ob internam ſuam vim ita ſit comparatus, ut animus noſter, liberatus a corporis carcere, post plurimas ſaltem rerum evolutiones tandem, ut eſt virtutis ſtudioſiſſimus, ita fiat etiam beatiſſimus. Itaque videtur a

ven, dat het ons, door den Hr. KANT zoo zeer en dikwerf als noodzaaklijk aangepreezen vereischte, niet dan flegts verzoekender wyze (*Precario*) geſteld worde, omdat het niet het eenige is, maar dat de Practiſche reden ook om het andere, het welke met het eerſte regtſtreeks ſtrydig is (gelijk ieder ligtlyk begrypt) denken kan. Daar de reden, indien wy des Hr. KANTS voetſtappen drukken, noch de valsheid van het laatſte, noch de waarheid van het eerſte, betoogen kan, zo kan het zedelyk bewys, waardoor hy Gods aanweezen tracht te bewyzen, en het welke hy het eenige waare noemt, geheel niet vry zyn van den misſlag, welke men in de Logica *Vitium Subreptionis* noemt, en dus géène kracht hebben om dat geene te bewyzen, waartoe het door hem uitgedagt

is,

ratione practica id poſtulatum, quod nobis *Kantius* mirum in modum ſæpiſſime commendat, tanquam neceſſarium precario poni, quia illud non eſt unicum, ſed ratio practica etiam cogitare poteſt de altero, quod iſti quaſi e diametro oppoſitum eſſe, facile conſtat inter omnes. Quum ratio, ſi *Kantii* veſtigia premimus nec poſterioris falſitatem, nec veritatem prioris demonſtrare poſſit, argumentum illud morale, quo eſſe Deum probare molitur, quodque appellat unice verum, vitio ſubreptionis vehementer laborare, nec vim habere ullam, eorum probandorum, ad quæ probanda ab illo eſt cogitatum, niſi omnia me

fal-

is. Dit heb ik, zo ik my niet zeer bedriege, zodanig aangetoond, dat niemand, die het een en ander behoorlyk overweegd, my zal tegenſpreeken.

III.

fallunt, ita oſtendi, ut qui omnia rite ponderaverit, non poſſit, quin mihi aſſentiatur.

III.

Hier wordt onaerzogt: of de Heer KANT *zig het vermogen kan aanmatigen, het aanzyn van God, door een onwederſpreeklyk bewys te betoogen; zonder zyn eigen nieuw ſyſtema tegen te ſpreeken.*

Die beroemde Man ſpant alle kragten in, om ons te overreden, dat onze theoretiſche reden, buiten het geene, het welke onder de formen van tyd en ruimte bevat wordt, niets weeten en niets betoogen kan. Het heeft my dikwerf verwonderd, hoe hy de grenzen van deeze reden zoo nauw beperkende, het boek, getyteld, *Critiek der Rei-*

III.

An poſſit KANTIUS *niſi ſyſtemati ſuo novo repugnare annititur, ſibi facultatem arrogare, argumento firmiſſimo probandi, Deum eſſe, anquiritur.*

Omnes intendit vir ille nervos, ut nobis perſuaderet, rationem noſtram theoreticam præter ea, quæ ſub temporis et ſpatii formis intuetur nil poſſe ſcire, nilque demonſtrare. Sum equidem ſæpenumero miratus, quomodo, quum tam anguſtos rationis huius terminos eſſe exſtimat, potuerit librum, qui in-

Reinen Vernunft heeft kunnen ſchrijven, en wel zo omſlagtig als het zelve het licht ziet. In dat werk heeft hy ons verſcheidene bepalingen (*Definitiones*) opgedrongen; beginzelen der Menschlyke kennis bygevoegd; ontelbaare zaaken, over welke de theoretiſche reden ſlegts twisten kan, heeft hy getracht te verklaaren, en uit dit alles veel verzameld, het welke niet door de zinnen bevat, maar ſlegts door de reden kan begreepen worden. Hy ſchynt derhalven in dezen tyd, den rol van *Sextus Empiricus* te hebben willen ſpeelen, die door eenen vloed van woorden en ſcherpzinnige ſpreuken, die geene trachten in verwarring te brengen, welke meenden veele zaaken, die niet in de zinnen vallen, met zekerheid te kunnen begrypen. Hy trachte ten ſterkſte te bewyzen, dat niets kon betoogd worden. Men kan

inſcribitur *Critica rationis puræ*, tanto, quanto in lucem eſt editus, volumine exarare. Varias enim definitiones in illo nobis obſtruſit, cognitionis humanæ principia adiecit, innumera, de quibus ratio theoretica tantum disputare potest, explicare conniſus eſt, et ex iis omnibus multa collegit, quæ non ſenſibus percipi, ſed tantum ratione intelligi queant. Videtur igitur perſonam ſexti Empirici hisce temporibus induiſſe, qui flumine verborum et ſententiarum ſubtilitate ſtudebat conturbare eos, qui a ratione humana plurima, in ſenſus non incurrentia, certo poſſe ſciri putabant. Demonſtrare vehementer contendebat, nil pos-

kan bezwaarlyk zeggen, of hy dit gedaan hebbe in ernst, dan alleen om de ſophisten van zynen tyd te beſpotten. Wanneer wy het bewys, het welke de Heer KANT, het zedelyke en waare noemt en waarop hy het aanwezen van God grondt, een weinig nauwkeuriger onderzoeken, dan zullen wy zeer ligt begrypen, dat hetzelve, uit de theoretiſche reden voortvloeit. En wanneer ook, gelijk hy dikwerf beweert, de Practiſche reden zoo veel kracht zoude hebben, dat zy alleen den wil kon bepaalen, zoude zy echter, daar alle onze neigingen geenszins zouden in aanmerking komen, ſlegts deze wet geeven, waardoor wij verpligt worden, zodanig te handelen, dat wy den grond onzer handelwyze (Maxime) kunnen houden, voor het beginzel der algemeene Wetgeeving.

Dan,

poſſe demonſtrari. Num ſerio, an ut ſophistas ſuæ ætatis irrideret, id fecerit, dictu eſt difficillimum. Argumentum, quod *Kantius* morale et unico verum nominat, quo eſſe iudicat Deum, ſi paullo accuratius rimamur, id maximam partem a ratione theoretica proficis ci facillime intelligitur. Quod ſi etiam, quemadmodum ſæpius confirmat, ratio practica tantam vim haberet, qua voluntatem ſola determinaret, tamen quum ad nullos noſtros reſpiceretur appetitus, tantum hanc legem nobis ferret, qua obligaremur ſic agere, ut noſtra agendi cauſa (maxime) poſſet a nobis haberi pro principio univerſalis legiſlationis.

Sed

Dan, waaruit zoude deze Reden weeten.

I. Dat uit die hoogſte reden eene andere gebooren worde, welke gebiedt dat wy ons der Gelukzaligheid zouden waerdig maaken.

II. Dat het ſlegts de deugd zy, welke zoude uitwerken, dat wy gehouden moesten worden dezelve waardig te zyn.

III. Dat in onze tegenwoordige waereld, die Gelukzaligheid niet verbonden zy met de deugd.

IV. Dat er noodzaaklyk eene waereld zoude moeten beſtaan, in welke op de laatſte de eerſte noodwendig volgen moet.

V. Dat

Sed unde ratio illa ſciret,

I. Ex ea lege ſuprema alteram oriri, quæ juberet, ut nos dignos felicitate faceremus;

II. Virtutem tantum eſſe, quæ efficeret, ut illa digni eſſemus putandi;

III. In hoc noſtro mundo felicitatem illam cum virtute non eſſe conjunctam;

IV. Neceſſe eſſe, ut mundus exſiſteret, in quo hanc neceſſario illa ſequeretur.

V. Dat die waereld niet kunne beſtaan, ten zy er een van dezelve zeer verſchillend weezen zy, door welke zy zodanig geſchapen en beſtierd wierd, dat in dezelve de braafſte de Gelukzaligſte wierd.

VI. Dat hetzelve moet begreepen worden, als een alweetend, allerheiligst allerlerwyst, weldaadig, almachtig, alom tegenwoordig en eeuwig weezen. Maar zyn niet alle deze dingen van zodanig een aart, dat zy ſlegts kunnen begreepen worden, indien niet onze practiſche, maar onze theoretiſche reden, die kracht bezitte, de zaaken, welke zy onder de formen van tyd en ruimte geenszins kan bevatten, naateſpeuren en regt te verſtaan? Indien onze theoretiſche reden niet genoegzaame kracht had, om

V. Illum mundum non poſſe exſiſtere, niſi quis eſſet ab illo longisſime diverſus, a quo ſic conderetur, ſic gubernaretur, ut in eo honestiſſimus quique fieret beatisſimus;

VI. Illum ita eſſe cogitandum, ut eſſet omnium rerum maxime gnarus, ſanctisſimus, ſapientiſſimus, beneficentisſimus, omnipotens, omnipræſens et æternus. Suntne autem omnia illa ſic comparata, ut tantum ſciri queant, ſi ratio noſtra non practica ſed theoretica vi pollet, res quum inveſtigandi, tum recte intelligendi, quas ſub temporis et ſpatii formis intueri neutiquam valet? Niſi ad has respersiciendas ratio noſtra theo-

om deeze zaaken te doorzien, dan kan ook de practiſche reden met geen recht noodzaaklyk eiſchen, dat wy aan het beſtaan van God niet twyfelen moeten. Maar daar nu de Heer KANT door alle kunstgreepen tracht te bewijzen, dat onze Theoretiſche reden volſtrekt onvermogend is om iets met zekerheid te begrypen van zaaken die boven het bereik der zinnen gaan, zo kan hy, ten ware hy zelve de nieuwe Wysgeerte zoekt om ver te werpen zig niet het vermogen aanmatigen, het aanweezen van God, door zyn zogenaamd zedelyk bewys zodanig te betoogen, dat het ons niet meer vryſtaa hetzelve in twyfel te trekken. Den Heer KANT's Practiſche reden, mag dan zoo veel het haar behaagt eiſchen, dat wy het aanweezen eener Godheid erkennen, ik meene ech-

theoretica vires haberet idoneas, etiam ratio practica nullo jure poſſet neceſſario poſtulare, ut Deum eſſe, non dubitaremus. Quum autem *Kantius*, rationem noſtram theoreticam plane ineptam eſſe, omni quaſi machinatione probare conetur, ut ſupra eas res, quas ſenſuum ope intuetur, quicquam certo intelligat: iis quoque, niſi novam philoſophiam ipſe quaſi peſſumdatum ire cupit, ſibi facultatem non potest arrogare, argumento, quod appellat morale, Deum eſſe ita probandi, ut de illo dubitare, non amplius liceat nobis. Poſtulet igetur, quantumvis velit, *Kantii* ratio practica, ut Deum affirmemus eſſe: tamen ex eo poſtulato argumentum firmum, quod recte ſic eſt nomi-

echter niet zonder reden te mogen onderſtellen, dat niemand dezer zaaken kundig, niet duidlyk zie, dat uit het gemelde geëischte geen bewys, dat dugtig kan genaamd worden, voortvloeijen kan.

IIII.

minandum, nullo modo enasci, qui non perſpiciat, harum rerum peritum eſſe neminem, videor mihi haud temere arbitrari.

IIII.

IV.

Heeft de Heer KANT *niet zelve beleeden, dat in zyn zedelyk bewys geene waare maar ſlegts eene ſchynkracht eener betooging zy.*

Schoon ik, wegens de enge paalen, welke my voorgeſchreeven zyn, myn gevoelen korter, dan eene zaak van zoo veel gewigt vereischt, zal voordraagen, meene ik echter dezelve niet geheel ſtilzwygend te moeten voorbygaan. Wanneer ik hier boven aan het einde der inleiding, gezegd heb, dat de Heer KANT met duidlyke woorden bekent, dat in dit zyn zedelyk bewys geene waare betoogkracht gevonden wordt, heb ik

---

IV.

Nonne ipſe KANTIUS *confeſſus eſt, argumento ſuo morali non ineſſe veram, ſed modo quaſi vim perfectæ demonſtrationis?*

Quamquam ob limites, qui mihi conſtituti ſunt, anguſtiores, quod ſentio, brevius dicam, quam res tanta dici poscit: tamen illam ſilentio penitus prætereundam non eſſe exiſtimo. Quum ſupra dixi, *Kantium* luculentis verbis confiteri huic ſuo argumento morali veram vim demonſtrandi non

ik door die woorden willen te kennen geeven, dat hy duidlyke zaaken ſtelt, welke, indien zy voor waar moesten gehouden worden, de geheele kracht van dit bewys, aan den eenen kant geheel zouden doen vervallen, ook aan den anderen kant, ons het recht geeven, het geëischte; dat hy ons met zo veel ophef aanpryst, niet aan te merken als noodzaaklyk, maar ſlegts als verzoekender wyze (*Precario*) door de Practiſche reden aangenomen.

Onze begrippen van de onſterflykheid der ziele, en wel voornaamlyk dat van God, beweert hy, ſlegts zodanige te zyn, welke in de ſchoolen ontkennende genoemd worden, doch die onze kennis geenszins uitbreiden, noch ons eenige ſtoffe opleveren, waar uit wy iets, dan loutere herſenſchimmen kunnen

ineſſe, id volui indicare, illum expreſſis verbis ea autumare, quæ, ſi vera eſſent, partim omnem huius argumenti neruum conciderent, partim etiam poſtulatum illud, quod tanto nobis opere commendat, non eſſe neceſſarium, ſed precario a ratione practica aſſumtum, ſtatuendi ius nobis ipſe concederet.

Notiones noſtras de animorum immortalitate & inprimis de Deo eſſe tantum eas, affirmat, quæ in ſcholis appellantur negativæ, quæ autem nullo modo cognitionem noſtram amplificant, nec ullam materiam (ſtoff) nobis offerunt, e qua præter vana mentis figmenta quicquam alliud colligere poſſimus, quum tamen

nen opmaaken. Die echter in de Wysgeerte niet moeten toegelaaten worden. Weshalven hy ook die twee ſtellingen, voor volſtrekt zaaklooze begrippen houdt, die der theoretiſche rede veel werk verſchaffen, zonder haar eenig nut toetebrengen (*x*). Hy leert, dat de Practiſche Reden eischt, I. Dat er onſterflijkheid, II. Dat er een God zy. Deze zyne geëischten leeveren ons ſlegts zodanige begrippen, die de Theoretiſche reden, wel als vraagſtukken (*Problemata*) voordraagen maar niet oplosſen kan. En indien zy dit poogde, zoude zy zig noodwendig met bloote drogredenen bezig houden. Offchoon d'Hr. KANT niet ontkent, dat door de dikwerf genoemde geëisch-

(*x*) K. d. R. V. pag. 827 &c.

men hæc e philoſophiæ gyro ſunt exterminanda. Qua propter etiam has duas enunciationes ſtatuit eſſe prorſus otioſas, quæ quidem rationi theoreticæ difficillimos labores imponere, ſed ei uſum poſſunt afferre nullum (*x*). Poſtulare rationem practicam docet, I. ut ſit immortalitas II. ut ſit Deus. Hæc igitur eius poſtulata notiones præbent modo eas, quas ratio theoretica tanquam problemata quidem proponere, non autem ſolvere potest, et ſi illa forte id conaretur, neceſſe eſſet, ut paralogismis ſe tantum eluderet. Licet *Kantius*, illis, quæ ſæpe nominavimus, poſtulatis,

(*x*) K. d. P. V. pag. 827. &c.

eischten de kennis onzer Theoretiſche reden uitgebreid worde, is hy nochtans van oordeel, dat die kennis niet van dien aart zy, dat uit dezelve eenig Theoretisch gebruik voortvloeije. Want, volgens den Hr. KANT zyn en God en de onſterflykheid der ziel, ſlegts begrippen, die geſteld moeten worden, op dat de hoogſte gelukzaligheid door ons kunne verkreegen worden, ſchoon onze Theoretiſche reden, noch van de natuur onzer ziele, noch van die van het Opperwezen, met zekerheid iets kenmerken (*y*). Ook kan onze reden niet, gelyk hy ons tracht te overreeden, die begrippen zodanig gebruiken, dat zy in haar Theoretisch gebruik iets zekers van dezelve ſtellen of uit dezelve afleiden kan (*z*). Deze byvoegzelen

(*y*) K. d. P. V. pag. 239.
(*z*) K. d. P. V. pag. 343.

theoreticæ rationis cognitionem amplificari non neget, tamen hanc non ita eſſe comparatam iudicat, ut inde ullus theoreticus uſus oriatur. Sunt enim, *Kantio* iudice, animi immortalitas et Deus duntaxat notiones, quæ poni debent, ut ſumma a nobis felicitas aliquando poſſit obtineri, quamuis neque de animi noſtri, neque de ſupremi numinis natura ratio noſtra theoretica quicquam ſibi certum et exploratum habere poſſit (*y*) nec potest, ut ille nobis perſuadere ſtudet, notionibus illis ratio noſtra ita uti, ut in theoretico ſuo uſu quicquam certi de illis ſtatuat, aut ex illis colligat (*z*).

Quæ

(*y*) K. d. P. V. pag. 239.
(*z*) K. d. P. V. pag. 343.

len mogen dan voldoende zyn, om ons te doen begrypen, dat de Hr. KANT zaaken beweert, uit welke, zo zy waar zyn, volgt, dat zyn zedelyk bewys geene kracht hebbe. Want indien de theoretiſche reden, van die begrippen geen gebruik kan maaken, dan begrypt zy zekerlyk ook niet, dat zy noodwendig moeten aangenomen worden ter verkryging van de Gelukzaligheid, op dat de zedelyke wetten, welke de Practiſche reden zig aanmatigd te geeven, voor geene bloote Hersſenſchimmen moeten gehouden worden. Maar daar de Practiſche reden, alleenlyk, ter bereiking dier oogmerken eischt, dat er een GOD zy, zo zien wy, dat op geenërlei wyze kunne bepaald worden, of zyn geëischte, ter verkryging van het doelwit, het eenige geſchikte, en derhalven noodzaaklyke zy, of niet. Dus door

Quæ quidem addidiſſe iam ſufficit, ut intelligamus, a *Kantio* illa affirmari, quæ ſi vera ſunt, ſequitur, ut eius morale argumentum probandi vim habeat nullam. Si enim ratio theoretica ad nullam rem iis notionibus uti potest, profecto etiam non intelligit, illas neceſſario aſſumendas eſſe, ut felicitas poſſit impetrari, ne leges morales, quas ferendi practica ratio ſibi ius arrogat, pro vanis ingenii figmentis ſint habendæ. Quoniam autem ratio practica ob illos ſcopos tantum poſtulat, ut Deus ſit; videmus, eius poſtulatum num ſit unicum ad metam conſequendam idoneum et igitur neceſſarium, nec ne, a *Kantio*, qui theore-

door KANT, die de kracht der theoretiſche reden ten aanzien der dingen die niet door de zinnen, maar door het verſtand begreepen worden, getracht heeft geheel en al te ontzenuwen, op geenerlei wyze kunne bepaald worden; ook bekent hy zelve duidlyk genoeg dit niet te kunnen bepaalen, gelyk uit het weinige dat ik hier nog zal bijvoegen, zeer duidlyk blykt. Hy had gezegd, dat indien er geen God was, ook geene gelukzaligheid aan de grootheid onzer deugden geëvenredigd, volgens de natuur der dingen, te verwagten zy en zelfs niet kunnen verkreegen worden. Maar hy zegt tevens, er niet voordagt niet bygevoegd te hebben, dat dit oordeel ſlegts geldt wanneer wy op de geſteldheid onzer reden die hy de onderwerplyke (*ſubjectiva*) noemt, let-

ticæ rationis vim quoad ea, quæ non ſenſibus, ſed intellectu percipiuntur, penitus enervare molitus est, nullo modo poſſe determinari.

Nec ſe id poſſe definire, ipſe ſatis luculenter confitetur, quemadmodum ex iis, quæ paucis addam, perſpectu eſt facillimum. Dixerat quidem, niſi numen ſupremum eſſet, felicitatem magnitudini virtutum noſtrarum convenientem ſecundum ea, quæ in rerum natura accidunt, expectandam haud eſſe, immo illam ne obtineri quidem poſſe, ſed ſe conſulto non addidiſſe dicit, id judicium modo valere, ſi ad rationis noſtræ conditionem, quam appellat *ſubjectivam*, mentis oculos

letten. Waaromtrent hy ook beweert, dat de reden niet in ſtaat zy om met zekerheid te begrypen, of dat nauwkeurige verband van deugd en gelukzaligheid, door den natuurlyken loop der dingen te wege kan werden gebragt, dan niet. Zie hier de Heer KANTS eigene belydenis: welke zo hy dezelve niet voor geveinsd en valsch durft verklaaren, hy ontkennen moet, dat de Practiſche reden het aanweezen van God noodwe dig eiſche, alzo hy niet bepaalen kan, of er eene waereld beſtaa, in welke wy door de betrachting der deugd, de aan haar geëvenredigde gelukzaligheid erlangen zullen van den natuurlijken loop der dingen of dat dezelve ſlegts door God den ſchepper der Natuur kunne bewerkt worden. Dan; daar de Heer KANT zelve zegt: Dat het twyfelach-

los dirigamus. Quocirca etiam affirmat, rationem eſſe ineptam, ut, num illa accurata et congruens virtutis et felicitatis connexio a naturali rerum curſu effici poſſit, an ne, certo ſciat. En hic ipſam *Kantii* confeſſionem, quam niſi audeat dicere ſimulatam atque falſam eſſe, inficiari debet, a ratione practica neceſſario poſtulari, ut ſit Deus, quoniam illa nequit determinare, num ut mundus exſiſtat, in quo virtutum ſtudio olim felicitatem illi respondentem conſequemur, a naturali rerum curſu, an a numine ſupremo, univerſæ naturæ conditore, tantum effici queat. Quum vero duobus illis propoſitis utrum ſit verius, in utramque partem deliberari poſſe, ipſe *Kantius* di-

lachtig zy, welk van beide het waare is (*aa*) zoo moet hy ook noodwendig toeſtemmen, dat het van onze willekeur afhangt, welk van beide, wy voor het waarachtigſte en met ons oogmerk overeenkomſtigſte, verkiezen te houden. Daar nu de Practiſche reden, zig niet kan het recht aanmaatigen, noodwendig te eisſchen dat er een God zy, gelyk hy met uitdruklyke woorden leert (*ab*), zo volgt uit dit alles, dat het zedelyk bewys, geheel ontbloot zynde van de noodzaaklykheid, op welke het rust, niet voor waar, vast en wettig kan gehouden worden. Daar nu het eerſte, volgens, het oordeel van den Heer KANT zelve, waarachtig is, zo moet ook het laatſte noodwendig waar zyn,

(*aa*) K. d. P. V. pag. 262.
(*ab*) l. c.

cat (*aa*): idem etiam non potest, quin affirmet, a noſtro dependere arbitrio, utrum eorum verius noſtroque ſcopo convenientius eſſe, nobis perſuadeamus. Nonne igitur, quoniam ratio practica ius ſibi non potest vindicare, necesſario poſtulandi, ut Deus ſit, quemadmodum ille (*ab*) expresſis verbis docet, ex iis omnibus ſequitur, argumentum illud morale, neceſſitate, qua nititur, penitus ſublata, non eſſe pro vero, firmo atque legitimo putandum. Quum autem, ipſo *Kantio* iudice, verum ſit prius: poſterius etiam ita

(*aa*) K. d. P. V. pag. 262.
(*ab*) l. c.

zyn, zoo dat de zaak geen verder onderzoek ſchynt te verëiſchen.

Hy bekent ook, dat de kracht van het nieuwe bewys, waar van hy zig voor den uitvinder uitgeeft, niet zoo groot zy, dat het zelve het aanweezen van God voldoende betooge; indien wy de natuur welke ons het vermogen niet gegeven heeft, deze zaak regt te beoordeelen en dezelve voor ons volkomen begryplyk te maaken, tegen de berispingen dier geenen verdedigen zullen, die haar om deze kaarigheid, meenen met eene nydige ſtiefmoeder te mogen vergelyken. Maar of deeze verdediging der natuur door den Heer KANT ondernomen, veelen behaagen zal, twyfel ik zeer. Had ons de natuur het vermogen omgegeeven het aanweezen

ita in promptu eſt, ut res disputatione non amplius egere videatur.

Confitetur etiam argumenti novi, cuius inuentorem ſe venditat, vim non eſſe tantam, ut Deum eſſe ſatis demonſtret, ſi naturam, quæ nobis, hanc rem recte dijudicandi, nobisque penitus cognitam reddendi, non dedit facultatem, ab obtrectationibus defendere nitimur eorum, qui illam ob hanc illiberalitatem cum invida noverca eſſe comparandam arbitrantur. Num autem id naturæ patronicium, a *Kantio* ſusceptum, plurimis placeat, animi vehementer hæreo. Quodſi natura nobis facultatem dediſſet, perfecte demonſtran

zen van God, en der onſterflykheid volmaakt te betoogen, dan zoude God en de Eeuwigheid, door haare ontzaglyke Majesteit, ons, zynes oordeels, geduurig voor oogen gezweevd hebben, waardoor wy zouden gedwongen zyn geweest, de wetten te gehoorzaamen. Indien dit gebeurd ware, dan zouden wy, volgens het oordeel van onzen Wysgeer meestyds door vreeze, zelden door hoope, nimmer door plicht zyn aangedreeven geworden, om overeenkomſtig met de Godlyke wetten te handelen; daar nu echter ſlegts alle zodanige handelingen, die door ons uit hoofde van pligt betragt worden, de godlyke goedkeuring verdienen (*ac*). Dat deze zaaken door den Hr.

(*ac*) K. d. P. V. pag. 264 &c.

di, numen ſupremum eſſe atque immortalitatem: Deum et æternitatem tremenda ſua maieſtate nobis ſemper ante oculos verſaturos fuiſſe putat, quibus cogeremur, ut legibus obtemperaremus. Quando id contigiſſet, idem ille philoſophus arbitratur, nos, plerumque timore, raro ſpe, officio nunquam impulſos, ea executuros fuiſſe, quæ legibus divinis convenirent, quum tamen illæ tantum actiones, quæ ex officio peraguntur a nobis dignæ ſint, ut a ſapientia divina comprobentur (*ac*) Quæ quidem omnia a *Kantio* ſubtiliter eſſe disputata, non negamus, ſed ex iis litem non

(*ac*) K. d. P. V. pag. 264 &c.

Hr. KANT zeer ſchrander beredeneerd zyn, ontkennen wy niet. Het ſchynt ons echter niet toe, dat de twist daar mede volkomen zy afgedaan. Want wy Vraagen, I. Of, indien eene gunstigere Natuur ons het vermogen geeft, om het aanweezen van God volmaaktlyk te betoogen, wy het zelve niet eerst zouden moeten opſcherpen en vermeerderen, ten einde dat licht te verkrygen, door het welke wy zien, dat God de Schepper is en beſtuurder der waereld.

II. Beweert de Hr. KANT zelf niet, dat, ten zy de Practiſche Reden eisſche dat er een God is, geene waereld zou kunnen beſtaan, in welke Gelukzaligheid verkregen word; en zo 'er geene Gelukzaligheid kan verkregen worden, dat dan die hoogſte Wetten, wel-

non componi videre etiam nobis videmur. Namquærimus

I. Nonne nos, ſi benignior nobis natura facultatem dat, perfecte demonſtrandi, Deum eſſe, illam prius ita excolere et augere debemus, ut lux nobis ſuboriatur, qua Deum eſſe mundi conditorem et gubernatorem videmus?

II. Nonne ipſe *Kantius* affirmat, niſi ratio practica poſtulat, ut ſit Deus, non exiſtere poſſe mundum, in quo felicitas obtinetur, et niſi potest felicitas impetrari, leges illas ſupremas, quæ præcipiunt,

1. ut

welke gebieden (a) dat wy ons der Gelukzaligheid waardig toonen, (b) dat de bewegende grond van onzen Wil (*Maxime*) altyd by ons kunne gehouden worden, voor het beginzel der algemeene Wetgeeving, beide voor hersfenschimmen moeten gehouden worden.

III. Zoude derhalven deze van alle kragt om onzen wil te beweegen, ontbloot zyn, indien niet God en de Eeuwigheid ons voor oogen zweevden?

IV. Weet KANT's Reden, dat 'er in de geheele Natuur, geene Zielen zyn, met zo uitmuntende hoedanigheden begaafd, dat zy door de beginzelen haarer Reden, het Aanwezen van God, die alles beftuurt, volmaaktlyk betoogen kunnen, en indien 'er zo

1. ut nos felicitate dignos præbeamus, 2. ut cauſa noſtra movens voluntatis (maxime) ſemper a nobis haberi poſſit pro principio univerſalis legiſlationis, in numero inanium figmentorum eſſe habendas?

III. Nonne igitur illæ omni vi voluntatis noſtræ commovendæ eſſent deſtitutæ, niſi nobis ante oculos verſarentur Deus et æternitas?

IIII. Num *Kantii* ratio ſcit, in univerſa rerum natura nullas eſſe mentes, tanta condecoratas præſtantia, ut rationis ſuæ principiis Deum eſſe, a quo omnia

zodanigen waarlyk zyn, zoude daar uit volgen, dat derzelver deugden van mindere waarde moesten geoordeeld worden, om dat zy noodwendig, of door vreeze, of door hoope, doch nooit door pligt, ter uitvoering van het geene, met de godlyke Wetten overeenkomstig is, zouden aangedreven worden? Doch dit alles Vraagen wy niet om het een en ander op te helderen, maar om flegts aantewyzen, wat nog eerst diende onderzogt te worden, voor dat de Heer KANT met recht van ons vorderen kan, dat wy hem byvallen.

nia regantur, perfectiſſime demonſtrare queant, et, ſi vere eſſent, an ſequeretur, ut illarum virtutes minoris eſſent æſtimandæ, quia neceſſario vel timore, vel ſpe, numquam autem officio ad ea exſequenda impellerentur, quæ legibus divinis eſſent accommodatiſſima? Sed hæc quærimus, non ut illa omnia luce colluſtremus, ſed iudicemus potius, quænam adhuc prius perſcrutanda ſint, quam *Kantius* iure ſuo a nobis queat poſtulare, ut ſibi aſſentiamur.

DERDE ANTWOORD OP DE VRAAGE,

DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM:
VOOR HET JAAR 1790 OPGEGEVEN

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

DOOR

LUDWIG HEINRICH JACOB,
Professor der Philos. op de Friederiks Universiteit te Halle.

ONDER DE ZINSPREUK:

Interna rectæ rationis lex patentem etiam extra nos nescicit judicem et legislatorem.
HENR: MARUS.

(Aan wien, ALLEEN om dat daarin het gevoelen van den Heer KANT allerduidelykst is voorgesteld; en wegens den Arbeid, daartoe besteed, een *Zilvere* Medaille is verëerd.)

BEANTWORTUNG

DER

VON DER HOCHPREISLICHEN GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN ZU HAARLEM.

FÜR DAS JAHR 1790.

AUFGEGEBENEN FRAGE
Was hat man von dem moralischen Beweise für das Daseyn Gottes und zwar so wie derselbe von Pr. KANT Cr. d. R. V. 804–818 *und Cr. d. P. V,* 223—248 *als wäre er der einzige ist dargestellt worden zu denken?*

DERDE ANTWOORD

OP DE

VRAAGE:

Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods Aanweezen, en wel zoo als het zelve door den Heer KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?*

Voorafgaande Verklaaring van den Schryver.

Byaldien volgende verhandeling voor het plan der geleerde Maatschappy te uitgebreid mogt weezen, kan enkel het TWEEDE GEDEELTE als de beäntwoording van het

---

BEANTWORTUNG

DER

AUFGEGEBENEN FRAGE

Was hat man von dem moralischen Beweise für das Daseyn Gottes und zwar so wie derselbe von Pr. KANT Cr. d. R. V. 804–818 *und Cr. d. P. V,* 223—248 *als wäre er der einzige ist dargestellt worden zu denken?*

Vorläufige Erklärung des Verfässers.

Wenn nachstehende Abhandlung nach dem Plane der gelehrten gesellschaft zu stark seyn sollte; so kann blosf der ZWEITE THEIL als die Beantwortung

het verſchil bevattende, aangemerkt en aan het oordeel der achtingswaardige Rechters onderworpen worden. — Het eerſte gedeelte is enkel eene voorbereiding ter oplosſing en kan des noods achterwege gelaaten worden,

IN-

der Frage angeſehen, und zur Beurtheilung der respektabeln Richter gebracht werden. Den der erſte Theil ist nur blosſ Vorbereitung zur Auflöſung, und kann allenfalls weggelaſſen werden.

INLEIDING.

Ter beantwoording van het voorstel der loflyke Maatschappy schynt een tweeledig onderzoek noodig te zyn; want eer dat men kan beoordeelen of een voorgesteld bewys *het eenig mooglyke is*, dan niet, is men buiten twyfel verplicht alle mooglyke wyzen en manieren, volgends welken, buiten de opgegeevene, zoodanig bewys kan worden ingericht, vooraf te overweegen. Ten einde dus den geëerden Leden der Maatschappy genoegen te geeven, zal ik alvorens uit de natuur der zaake zelve, volgends één grond-beginsel, alle mooglyke wyzen om het bewys voor het bestaan van God te voldingen, voorstellen en derzelver waar-

EINLEITUNG.

Die Aufgabe der Hochpreïslichen Academie scheint zu ihrer Auflösung eine zwiefache Untersuchung zu erfordern. Denn bevor man beurtheilen kann, ob ein Beweis der *einzige* sey oder nicht, muss man nothwendig zuvor alle mögliche Arten und Methoden, die ausser der aufgegebenen Statt finden, und nach welchen sonst noch Beweisse geführt werden können, übersehen. Um also den Ehrwurdigen Mitgliedern der Akademie eine genüge zu leisten, werde ich aus der Natur der Sache selbst, nach einem Principio alle mögliche methoden aufstellen, wie Beweisse für das Daseyn Gottes geführt werden können, und dabey

waarde naauwkeurig bepaalen; 't welk my vervolgends in ſtaat zal ſtellen van te beöordeelen, of het zoogenaamd *zedelyk bewys* door KANT voorgeſteld, het *éénige* is, welken rang het onder de overigen bekleede, welk deszelfs waarde is, of het door andere gronden in kracht nog meer verſterkt kan worden, en zoo voorts.

EER-

ihren Rang genau beſtimmen; und dann werde ich erſt im ſtande ſeyn zu beurtheilen ob der von KANT ſo genante moraliſche Beweisf der einzige ſey, was er für einem Rang unter den übrigen behaupte, was er für eine Kraft in ſich ſelbſt beſize, ober durch anderweitige Gründe in ſeinen Würkungen noch verſtärkt werden könne, und ſo weiter.

EERSTE DEEL.

Over de mooglyke wyzen om het beſtaan van God te bewyzen, in 't algemeen.

EERSTE AFDEELING.

Algemeene, voorbereidende aanmerkingen tot dit onderzoek.

Er zyn voor ons ſlechts twee wyzen mooglyk, volgends welken wy ons van het aanweezen van Iets kunnen overtuigen. 1.) *Door de zinnen*, volgends de re-

ge-

ABHANDLUNG.

ERSTER THEIL.

Ueber die möglichen Arten das Daſſyn Gottes zu beweiſſen uberhaupt.

ERSTER ABSCHNITT.

Allgemeine Vorbereitung zu dieſer Unterſuchung.

Wir haben nur zwei möglichen Arten uns von dem Daſeyn eines Etwas zu überzeugen, 1.) *vermittels der Sinne* nach Regeln der unmittelbaren obiectiven Wahrnehmung oder der Anſchauung. Der

gelen van onmiddelyke objective waarneeming of van gewaarwording. Het geloof omtrent het aanweezen der zinlyke waereld en van alle zinlyke hoedanigheden derzelve, is alleenlyk op gewaarwording gegrond (*). De overtuiging aangaande het beſtaan van inwendige gewaarwordingen en van alle voorſtellingen binnen ons, berust eindelyk enkel op de ontwaarwording van ons innerlyk zintuig. 2). Het

(*) Wat deeze zinlyke waereld op zich zelve zy, of een ſamenvoeging van denkbeelden of van Atomi, of denzelven iets wezenlyks ten grondſlage ſtrekke, buiten dat 't welk wy ons daar van voorſtellen; enz. Dit alles wordt ons door de zintuigen niet geleerd, wy moeten zulks door de rede leeren kennen. Maar dat wy eene voorſtelling tot iets, welk van deeze voorſtelling onderſcheiden is, betreklyk maaken, is eene bewustheid welke zy onmiddelyk aan de zinnen verſchuldigd zyn en daarom ook door niemand in twyfel getrokken is.

Glaube an dem Daſeyn der Sinnenwelt und aller ſinnlichen Beſchaffenheiten derſelben, gründet ſich nur allein auf die Anſchauung. (*) Die Ueberzeugung von dem Daſeyn innerer Empfindungen und aller vorſtellungen in uns beruht zu lezt blos auf unſerm innern Sinne; und 2) *durch die Vernunft*, indem ſie ein-

(*) Was dieſe Sinnenwelt an ſich ſey, ob ein innbegriff von Ideen oder Atomen, ob ihnen etwas Reales ausſer, dem zum Grunde liege, was wir uns von ihr vorſtellen und ſo weiter; dieſes alles lehren die Sinne nichs, ſondern dieſes muſ durch Vernunft erkannt werden. Aber daſs wir eine Vorſtellung auf etwas von dieſer Vorſtellung verſchiedenes beziehen ist ein Bewuſtſeyn, welches wir unmittelbar den ſinnen verdanken und welches daher von Niemanden bezweifelt worden iſt.

Het *tweede* middel, door welk wy ons van eenig aanweezen overtuigen, is *de reden*, welke inziet wat met de waargenomenen wezenlyk beſtaande dingen *noodzaaklyk* in verband ſtaat of ſaamgehecht is. *Want alle menſchelyke erkendtenis van waarlyk zyn*, dienvolgends ook die welke op de reden gegrond is, *berust ten laatſten op iets, 't welk waargenomen is of op een daadlyk voorval.*

De gronden voor het aanweezen geeft de reden ſteeds op, hoewel zy die niet altyd oplevert of in zich bevat. In dit geval beroept zy zich op het gezach der zinnen, in het ander op haar eigen gezach als een voldingend bewys voor het aanweezen van eenig ding. Het aanzien en de genoegzaamheid der reden moet derhalven eerst wel be-

einſieht, was mit den wahrgenommenen wirklichen Dingen *nothwendig* zuſammenhängt. *Denn jedes menſchliche Fürwahrhalten*, alſo auch das Fürwahrhalten durch Vernunft *beruhet zulezt auf etwas wahrgenommenen oder auf einer Thatſache.*

Die Gründe für das Daſeyn ſtellt die *Vernunft* jederzeit dar, ob ſie gleich ſolche nicht jedesmal liefert, oder ſelbſt in ſich enthält. Im erſtern falle führt ſie die Auctorität der Sinne, im leztern ihre eigene als einen gültigen Beweisgrund für das Daſeyn einer Sache an. Das Anſehen und die Gültigkeit der Vernunft überhaupt müſſen wir daher immer erſt befeſtiget ha-

beveſtigd weezen, voor dat wy ons op eenig bewys verlaaten of door hetzelve overtuigd kunnen worden. De reden beproeft alles, ook zich zelve.

Het is de noodzaakelyke verbindtenis der voorgeſtelde dingen, welke de reden ten richtſnoer' ſtrekt; naardien dezelve, niet gelyk de zinnen het gegeevene gewaar wordt, maar de voorwaarden der mooglykheid deszelven, 't zy deeze al, dan niet, mede tot de gewaarwording behooren, zich vertegenwoordigt. De reden beſluit altyd volgends deeze grondſtelling: *wanneer iets gegeeven voorgeſteld is, zo moeten ook de voorwaarden voorhanden zyn,* (ook in geval deeze in de gewaarwording niet vervat mogten zyn of konden weezen,) *zonder welken dat gegeeven iets in 't geheel niet zou*

ben, bevor wir irgend einem Beweisgrunde trauen, oder uns durch denſelben überzeugen können. Die Vernunft prüfet alles, ſo gar ſich ſelbſt.

Die nothwendige Verknüpfung in den vorgeſtellten Dingen iſt es, welche die Vernunft leitet, indem ſie nicht, wie die Sinne, das gegebene anſchauet, ſondern die Bedingungen der Möglichkeit desſelben, ſie mögen nun mit in der Anſchauung enthalten ſeyn oder nicht, denkt. Die Vernunft ſchliesſt jederzeit nach folgenden Grundſaze: *Wenn etwas gegeben iſt, ſo muſſen auch die Bedingungen daſeyn* (wenn ſie auch gleich nicht mit in der Anſchauung gegeben ſeyn ſolten, oder

auch

zou kunnen beſtaan. Deeze grondſtelling is der reden met de daad wezenlyk eigen, en geldt ten opzichte van alle voorwerpen derzelve. En naardien dezelve tot nog van geen wysgeer beſtreden is, noch beſtreden kan worden (*) zal ik my hier met derzelver ont-

(*) De grondſlag van het algemeen geldende deezer ſtelling is daarin gelegen, dat dezelve analytisch is, naardien dezelve niets als het werk der reden uitdrukt, als zy iets denkt. Want iets is het veelvuldige tot Eénheid verbonden. Eénheid is dienvolgends door het veelvuldige moogelyk, bygevolg vervat het veelvuldige de voorwaarde van het Iets. Naardien nu elk veelvuldige wederom altyd op zich zelfs iets is, zo vervat dit alweder voorwaarden en zoo vervolgends. Dan, of wyders de veelvuldige *deelen* de voorwaarden en wel de genoegzaame voorwaarden zyn, dit voorſtel komt hier in 't geheel niet te paſſe. Wy wilden ſlechts de grondſtelling bybrengen, volgends welke de reden ten allen tyde noodwendig handelen moet, zoo,

auch nicht gegeben werden könnten) *ohne welche jenes gegebene Etwas gar nicht möglich iſt.* Dieſes Geſetz iſt der Vernunft in der That *weſentlich*, und muſs von allen Objekten der Vernunft gelten; und da es noch von keinem Philoſophen beſtritten worden iſt, noch beſtritten werden kann, (*) ſo befaſſe ich mich hier mit

(*) Der grund der Allgemeingültigkeit dieſes Satzes liegt darinne, daſs er analytiſch iſt, indem er nichts als das geſchäft der Vernunft ausdrückt, wenn ſie Etwas denkt. Denn Etwas ist das Mannigfaltige zur Einheit verknüpft. Die Einheit wird alſo durch das Mannigfaltige möglich, folglich enthält das mannigfaltige die Bedingung des Etwas. Da nun aber jedes mannigfaltige wiederum jederzeit für ſich etwas iſt, ſo enthalten ſie wieder Bedingungen und ſo fort. Ob übrigens die mannigfaltigen *Theile* die Bedingungen und zwar die vollſtändigen Bedingungen ſind: dieſe Frage gehört gar nicht hierher. Wir wollen blos das Geſez anführen, nach welchen die Vernunft alle-

ontwikkeling en de bevestiging haarer bondigheid niet bezig houden, maar dezelve als algemeen geldende, ten grondslage leggen.

De reden heeft dienvolgends twéé grondstellingen, volgends welken zy van het aanweezen van eenig ding, geheel zeker kan overtuigd worden. Deeze zyn: 1.) de grondstelling der gewaarwording: *wat een voorwerp van gewaarwording is of volgends regelen*

zoo dra zy zich voorwerpen voorstelt. Ter bevestiging in 't voorbygaan, is reeds voldoende, dat zelfs de Aarts-Sceptieus DAVID HUME deeze grondstelling toestaat. KANT heeft dezelve ook nergends aangetast. Eene andere, deeze gelykschynende stelling, „ naamlyk: „ Indien iets gegeeven [voorgesteld] is, dan moeten ook al deszelfs voorwaarden, (door „ de gewaarwording of door ons verstand,) gegeeven of voorgesteld zyn;" heeft KANT, en wel met recht, bestreden.

mit seiner Entwikelung und der Begründung seiner gültigkeit nicht, sondern setze es als allgemein gültig zum voraus.

Die Vernunft hat daher zwei Grundsätze, nach welchen sie von dem Daseyn eines Dinges ganz gewiss überzeugt werden kann. Diese sind 1.) der Grundsatz der Anschauung. *Was angeschauet wird, oder*

lemal nothwendig verfahren muss, so bald sie Obiekte denkt. Zur einstweiligen Bestätigung ist schon hinreichend, dass ihn selbst der Erzskeptiker *David Hume* einräumt. *Kant* hat ihn ebenfals nirgends angegriffen. Einen andern diesen aenlichscheinenden Satz, nemlich: Wenn etwas gegeben ist, so müssen auch alle seine Bedingungen (in der Anschauung oder in unserm Verstande) *gegeben* seyn," hat wohl *Kant*, und zwar mit Recht bestritten.

len van ondervinding zyn kan, is aanweezig. (*) En 2.) De grondſtelling der noodzaaklyke ſamenhang: *Dat, wat men zich als eene noodzaaklyke voorwaarde, als den grondſlag der mooglykheid van een wezenlyk beſtaan hebbend ding, noodzaaklyk als wezenlyk voorhanden, moet voorſtellen, is even zoo, met de daad aanwezig* (**). Naardien de eer-

(*) Deeze grondſtelling loopt noch het Ideälismus noch het Scepticismus vooruit, want volgends beiden wordt aan de wezenlykheid der gewaarwordingen niet getwyfeld, maar ſlechts de wezenlykheid van dat, wat zich niet laat gewaar worden, beſtreden, naamlyk de voorſtelling van de gronden deezer gewaarwordingen.

(**) Dienvolgends niet dat, wat deze of gene als voorwaarde van het aanweezen van eenig ding, toevallig denkt, maar de reden moet door het voorwerp zelve, door iets, dat met de daad beſtaat, *genoodzaakt* worden, —— zoo dat zy zich zelve zou tegenſpreeken, wanneer zy anders denken wilde.

nach Regeln der Erfahrung angeſchauet werden kann, iſt wirklich: (*) und 2) der Grundſatz der nothwendigen Verknüpfung: *was als eine nothwendige Bedingung, als der Grund der Möglichkeit eines wirklichen Dinges nothwendiger Weiſe als wirklich gedacht werden muſs, iſt ebenfals wirklich.* (**) Da der erſte ſatz

(*) Dieſer Grundſatz greift weder dem Idealismus noch Skepticismus vor; denn beide zweifeln nicht an der Wirklichkeit der Anſchauungen, ſondern beſtreiten nur die Wirklichkeit deſſen, was ſich nicht anſchauen läſst, nemlich die Vorſtellung von den Gründen dieſer Anſchauungen.

(**) Alſo nicht was dieſer oder jener als Bedingung der wirklichkeit eines Dinges zufälliger weiſe denkt, ſondern die Vernunft muſs durch das Objekt ſelbſt, durch etwas wirkliches, *genöthiget* werden, muſs ſich ſelbſt wiederſprechen wenn ſie anders denken wolte.

eerſte ſtelling ten bewyze voor het beſtaan van God in 't geheel niet kan dienen, zo moeten alle mooglyke ſoorten van bewys voor het beſtaan van God, op de twede ſtelling, gegrond weezen, en wy hebben derhalven ſlechts te onderzoeken, wat de reden uit kracht van dit grondbeginſel kan verrichten.

Alvorens moet ik echter nog aanmerken, dat men zeer wel moet onderſcheiden of men ten oogmerke hebbe, ſlechts *in 't algemeen* een onderſcheiden beſtaan te bewyſen, dan wel het beſtaan van een zeker in de voorſtelling *bepaald* voorwerp. Dus geeft al het aanweezen, 't welk wy menſchen onmiddelyk ontdekken of waarneemen, ons bevoegd-

ſatz zu einem Beweiſe für das Daſeyn Gottes gar nicht zu gebrauchen iſt, ſo werden alle mögliche Beweiſe für das Daſeyn Gottes, auf dem zweiten beruhen müſſen, und wir werden nur dahin zu ſehen haben, was die Vernunft vermöge dieſes Princips auszurichten im ſtande iſt.

Zuvörderſt muſs ich aber noch bemerken, daſs man ſehr wohl unterſcheiden müſſe, ob man die Abſicht habe, ein verſchiedenes Daſeyn nur *überhaupt* zu beweiſen, oder das Daſeyn eines gewiſſen in der Vorſtellung *beſtimmten* Dinges. So berechtiget uns alles Daſeyn, welches wir Menſchen unmittelbar entdecken, auf ein verſchiedenes Daſeyn überhaupt zu ſchlies-

voegdheid om tot een onderscheiden bestaan *in 't gemeen* te besluiten, naardemaal niemand van ons en geen beperkt wezen hoegenaamd, recht heeft om te waanen, dat hetzelve zich van het voorgestelde met de daad bestaan hebbend ding, *volledig*, dat is, van al deszelfs in- en uit-wendige gronden en wezenlyke voorwaarden bewust zy, welken dienvolgends altyd nog aanweezen moet worden toegekent. Dit is van de wysgeeren algemeen erkend: 't zy Idealisten of Materialisten, Sceptici of Dogmatici, Atheïsten of Theïsten, of hoe men hen anders gelieft te noemen. Want in dit geval blyft het onbeslist, of het in het ding zelfs voorhanden zy, (hoewel ons niet voorgesteld of ook in 't geheel niet voorstelbaar, ten minsten niet

fen, weil sich Niemand unter uns, und kein eingeschränktes Wesen überhaupt rühmen kann, dass es sich des gegebenen wirklichen Dinges *vollständig* d. h. aller seiner (innern und äussern) gründe und wesentlichen Bedingungen bewust wäre, denen also iederzeit noch ein Daseyn beigelegt werden muss. Dieses ist allgemein von den Philosophen zugestanden, sie mögen Idealisten oder Materialisten, Skeptiker oder Dogmatiker, Atheisten, Deisten oder Theisten, oder wie man sie sonst will, heissen. Denn in diesem falle bleibt es unentschieden, ob es in dem Dinge selbst (nur nicht uns vorgestellt, oder auch gar nicht vorstellbar, wenigstens nicht anschaulich) oder von ihm gänzlich unterschieden sey, und was es an und für sich, ohne

niet gewaarwordelyk;) dan of hetzelve daarvan geheellyk onderscheiden is, en wat het op zich zelve buiten deszelfs betrekkingen en zonder aanmerking van het door hetzelve bestaan hebbend ding voor hoedanigheden hebbe; dan wanneer men het aanweezen van een zeker, of in de voorstelling reeds bepaald; of te bepaalend ding bewyzen wil, zo wil men niet slechts bepaalen, dat dat ding van het ander afzonderlyk bestaa, maar ook welke hoedanigheden hetzelve, zonder het daarmede verbondene ding, op zich zelve in eigendom behooren. Dus erkent elk reeds van vooren, het aanzyn van iets in 't gemeen, 't welk donder en blikſem veroorzaakt, dan of deeze oorzaak, de onmiddelyke werking Gods of van zekere stoffe en bepaaldelyk van de electrike stoffe zy, en welke hoedanig-

feine Beziehungen und das durch dasselbe wirkliche Ding für Beschaffenheiten habe; Will man aber das Daseyn eines gewissen in der Vorstellung entweder schon bestimmten oder noch zubestimmenden Dinges beweisen; so will man nicht blos bestimmen, dass das Ding von dem einen abgesondert existire, sondern auch, was ihm für *eigenthümliche* Beschaffenheiten ohne jenes mit ihm verknüpfte Ding, an und für sich zukommen. So giebt jedermann das Daseyn eines etwas überhaupt welches den Donner und Blitz verursacht, schon a priori zu; ob aber diese Ursache die unmittelbare hand Gottes oder eine materie, und ob es gerade die Elektrische Materie sey, und was diese sonst

nigheden deeze op zich zelve heeft, door welken nog geheel andere verſchynſels dan de zoo even gemelden verklaard kunnen worden, om dit uittemaaken wordt een geheel ander onderzoek vereischt. De zwaarigheden beginnen eerst dan, *wanneer een van het gegeevene*, [*voorgeſtelde*] *onderſcheiden aanweezen in't afgetrokkene bepaald moet worden*; en de hoofdvraage is ſteeds, van waar zulke bepaalingen te ontleenen, by aldien niet, gelyk in het gegeeven voorbeeld, de ondervinding zelve ons tot derzelver kennisſe geleidt?

Er zou derhalven in 't geheel geen twist zyn, by aldien men de vraag wegens het aanzyn van den genoegzaamen grond, van dat, 't welk ons door waarneeming wordt voorge-

noch an und für ſich für Beſchaffenheiten habe, aus welcher auch noch ganz andere Erſcheinungen, als die oben erwähnten begreiflich werden; dieſes auszumitteln werden ganz andere Wege erfordert. Alle Schwierigkeiten gehen nur erſt da an, *wenn ein von dem gegebenen verſchiedenes Daſeyn an und für ſich beſtimmt werden ſoll*, und die Hauptfrage iſt immer, wo dergleichen Beſtimmungen herzunehmen, wenn uns nicht, wie etwa in dem eben gegebenen Beiſpiele, die Erfahrung ſelbſt zur Erkenntnisſ derſelben verhilft?

Es würde daher gar kein Streit ſeyn, wenn man die Frage wegen des Daſeyns des vollſtändigen Grundes,

geſteld, dus inrichtte: of 'er nog een aanweezen in 't gemeen voorhanden zy, 't welk van dat geen, 't welk wy ons voorſtellen, onderſcheiden is, dan of wy de natuur der dingen geheel volledig, volgends alle derzelver gronden, en hun geheel wezen, verklaren kunnen, en ons omtrent dezelven in 't geheel niets verborgen zy en blyven moet? want, hieromtrent is het antwoord van alle wysgeeren, hoe verſchillende en tegenſtrydig hunne overige grondſtellingen ook zyn mogen, éénſtemmig, en loopen gemeenlyk hierop uit, dat de dingen gewislyk eenen wezenlyken (*reëlen*) grond hebben, welken wy zelfs niet volledig bevatten, veel min gewaar kunnen worden, en welke innerlyk wezen ons voor altyd verborgen blyft. Dan

of

des, desſen was uns durch Erfahrung gegeben iſt, ſo einrichtete. Ob noch ein Daſeyn überhaupt wäre, welches von dem was wir uns vorſtellen, verſchieden iſt, oder ob wir die Natur der Dinge ganz vollſtändig allen ihren Gründen und ihren ganzen Weſen nach erklären könnten, und uns an ihnen ſchlechterdings nichts von ihnen verborgen ſeyn und bleiben müſſe? denn hier fallen alle Antworten der Weltweiſen, ſo verſchieden oder wiederſprechend ihre übrigen Grundſätze ſeyn mögen, zuſammen, und endigen gemeinſchaftlich in der Antwort, daſs die Dinge allerdings einen realen grund haben, den wir nicht einmal vollſtändig denken, geſchweige denn anſchauen können, und desſen inneres weſen uns auf immer verborgen bleibt.

Ob

of dit wezen niet ten minſten eenigermaate door het gegeevene of voorgeſtelde bepaald kan worden, en hoedanig zulks bepaald moet worden hierover ſtryden de wysgeeren, zo lange 'er wysgeerte beöeffend is.

Wyders, zou 'er geen oneenigheid onder de wysgeeren plaats hebben, byaldien men zich enkel tot deeze vraag bepaalde; of men dit door onze waarneeming in 't geheel niet gegeevene of voorgeſtelde beſtaan, derwyze bepaalen konde, dat men de laatſte of volſtrekte gronden van alle dingen, welke wy kennen, in hetzelve plaatſte, en of men niet met recht kunne beweeren, dat alle ons bekend gewordene hoedanigheden der ſtoffe, en in 't gemeen alles 't welk wy door onze opmerking gewaar worden, de or-

Ob aber dieſes Weſen wenigſtens nicht einiger maſſen aus dem gegebenen beſtimmt werden könne und wie es beſtimmt werden müſſe, darüber ſtreiten die Philoſophen, ſo lange Philoſophie geweſen iſt.

Es würde ferner noch keine Uneinigkeit unter den Weltweiſen entſtehen, wenn man blos antrüge, ob man nicht dieſes in unſrer Erfahrung gar nicht gegebene Daſeyn, ſo beſtimmen könne, daſs man die letzten und abſoluten Gründe von allen Dingen, welche wir erkenneten in daſſelbe verlegte, und ob man nicht mit Recht ſagen könne, alle uns bekannt gewordene Eigenſchaften der materie, und alles überhaupt, was wir durch unſer Erkenntnis-vermögen gewahr werden,

orde of wanorde, wysheid, magt, goedheid, verſtand enz., in dat ons niet voorgeſtelde aanweezen gegrond zy? op dit voorſtel, zouden wy van allen kanten eene gelykluidende toeſtemming ontvangen. Want noch PLATO, noch ZENO, noch SPINOZA, noch HUME, noch eenig ander Philoſoof heeft immer iets anders beweerd, of kunnen beweeren. Want als dan is het nog geheel onuitgemaakt, of dit aanweezen een zelfſtandigheid (*Subſtantie*) of eene Hoedanigheid, (*Accidens*,) de volſtrekte Noodzaakelykheid of een verſtandig wezen, iets eenvouwdigs of ſamengeſteldt; één of vééle zyn.

Byaldien dienvolgends een ding door voorſtel-

die Ordnung oder Unordnung, Weisheit, Macht, Güte, Verſtand u. ſ. w. ſey in jenem uns nicht gegebenen Daſeyn gegründet? ſo würde von allen Seiten her ein einſtimmiges *Ja* ertönen. Denn weder *Plato* noch *Zeno*, weder *Spinoza* noch *Hume* noch irgend ein anderer Philoſoph hat jemals etwas anders behauptet, noch behaupten können. Denn dabey iſt es noch ganz unbeſtimmt, ob dieſes Daſeyn eine Subſtanz oder ein Accidenz, die abſolute Nothwendigkeit oder ein verſtändiges Weſen, etwas einfaches oder zuſammen geſeztes, eins oder mehrere ſeyn?

Wenn alſo ein Ding durch vorſtellung gegeben iſt, des-

ſtelling gegeeven is, welks mooglykheid of volledige in- en uit-wendige voorwaarden niet tevens mede zyn voorgeſteld, zo zyn wy altyd bevoegd om tot het aanzyn van een, van het gegeeven onderſcheiden ding, beſtaan, in 't gemeen, te beſluiten, en de hoedanigheden van het ding, 't welk als voorwaarde, het gegeevene ten gronde ſtrekt, te zoeken. Nu doet zich nog ſlechts deeze vraag op, hoe het mooglyk zy, de prædicate van het ding, 't welk als voorwaarde, van het gegeevene, gedacht wordt, derwyze uittevinden dat dezelven met even die zekerheid gekend worden, met welke het gegeevene zelfs word vertegenwoordigd? Dit nu is ſlechts op tweëerlei wyze mooglyk, 1) Voor-eerst, wanneer de ten grondeleggende voor-waar-

desſen Möglichkeit oder vollſtändige innere und äuſere Bedingungen nicht zu gleicher Zeit mit vorgeſtellt werden, ſo ſind wir jederzeit berechtiget, auf ein von dem gegebenen Dinge verſchiedenes Daſeyn überhaupt zuſchliesſen, und die Beſchaffenheiten des Dinges, das als Bedingung dem gegebenen zum grunde liegt, zu ſuchen. Es entſteht nur mit die Frage, wie es möglich ſey, die Prædikate des jenigen Dinges, das als Bedingung des gegebenen gedacht wird, ſo ausfündig zu machen, dasſ ſie mit eben ſo vieler gewisſheit erkannt werden, als das gegebene ſelbſt vorgeſtellt wird? Dieſes iſt aber nur auf eine doppelte Art möglich, nemlich 1) entweder dasſ uns die zum

waarde ons even eens gelyk het gegeevene worde voorgesteld, dat is, wanneer wy deszelfs hoedanigheden door opmerking (*a posteriori*) leeren kennen; waaromtrent de Physica, de Chymie, de Geneeskunde en Psychologie ons ontallyke voorbeelden opleveren; ofte 2.) ons verstand eene kracht bezit, door welke het voor hetzelve reeds op zich zelve mooglyk is de hoedanigheden der voorwaarde van het gegeeven ding te kennen, zonder dat het aan hetzelve door empirike gewaarwording worde voorgesteld, dat is, *a priori*. Want 'er zyn geen meer bronnen onzer kennis, dan de dingen, welke op onze zinnen werken, en ons verstand volgends deszelfs productive kracht.

Nu

Grunde liegende Bedingung ebenfalls gegeben werde, d. h. wir lernen dessen Beschaffenheiten durch Erfahrung (a posteriori) erkennen. Physik, Chymie, Arzneikunde und Psychologie geben unendliche Beispiele hiervon; oder 2) unser Erkenntnisvermögen muss eine Kraft besitzen, wodurch es ihm schon an sich allein möglich ist, die Beschaffenheiten der Bedingung eines gegebenen Dinges zu erkennen ohne dass ihm solches durch empirische Anschauung gegeben wird d. h. a priori. Denn es giebt nicht mehr quellen unsrer Erkenntnis als die Dinge, welche auf unsre sinne wirken, und das Erkenntnis vermögen selbst seiner produktiven kraft nach.

Nun

Nu kunnen wel is waar, de hoedanigheden van een ding *a posteriori* gekend worden; maar dat het tot een ander, als zyne oorzaak behoore, kan nimmer alleen *a posteriori* gekend worden. Hiertoe moet ofeen grond *a priori* voorhanden zyn, of 'er is in't geheel geen kennis van zodanig een objectif verband mooglyk. Van hier, dat 'er altyd een kenmerk 't welk de oorzaaken van de werking onderſcheid, *a priori* bekend moet weezen, ten einde men een zeker merkteken hebbe om de dingen in de opmerking daardoor aaneentehechten.

Ten aanzien van de zinlyke voorwerpen is 'er gewislyk altyd zoodanig een merkteken *a priori*, door 't welk de oorzaak van haar uitwerkſel genoegzaam wordt onderſchei-

Nun können zwar die Beſchaffenheiten eines Dinges a poſteriori erkannt werden; daſs es aber zu einem andern als ſeine *Urſache* gehöre, kann niemals allein a posteriori erkannt werden; ſondern hierzu muſs entweder ein Grund a priori vorhanden ſeyn, oder es iſt gar keine Erkenntniſs von einer ſolchen objektiven Verknüpfung möglich. Daher muſs ein Kennzeichen; welches die Urſachen von der Wirkung unterſcheidet, jederzeit a priori bekannt ſeyn, damit man ein ſicheres merkmal habe die Dinge in der Erfahruug dadurch zu verknüpfen.

Es giebt aber in Anſehung der ſinnlichen Objekte

ſcheiden. Dit merkteken, naamlyk, dat de oorzaak van een gegeeven uitwerkzel, dit voorval is, 't welk haar noodzaaklyk altyd in tyd-orde voorgaat. Wy behoeven alzo in de waarneeming, onze opmerkzaamheid ſlechts op zodanige voorwerpen te vestigen, welke eenig verſchynſel voorgaan, en onder de veelvuldige voorvallen welke voorgaan ſlechts die optemerken, by welker wechneeming alléén, ook het uitwerkſel wordt wechgenomen, ten einde deszelfs oorzaak uittevinden. Derzelver hoedanigheden worden als dan door verdere waarneeming gekend. Men kan echter van eene oorzaak in de zinnelyke waereld, *a priori* in 't geheel niets meer leeren kennen, dan dat dezelve in tydorde, volgends èénen regel,

allerdings ein ſolches merkmal a priori, wodurch die Urſache von ihrer Wirkung hinlänglich unterſchieden wird. Dieſes iſt das Merkmal daſs die Urſache einer gegebenen Wirkung die jenige Begebenheit ſey, welche nothwendig allemal in der Zeit vor ihr vorher geht. Wir durfen alſo unſre Aufmerkſamkeit in der Erfahrung nur auf die jenigen Objekte richten, die vor einer Erſcheinung vorhergehen, und unter den mannigfaltigen Begebenheiten die vorhergehen, diejenige bemerken, bey deren alleinigen Aufhebung auch die Wirkung aufgehoben wird, um die Urſache derſelben ausfindig zu machen. Ihre Beſchaffenheiten werden ſodann durch weitere Erfahrung erkannt. Es kann aber von einer Urſache in der Sinnenwelt

ſchlech-

gel, haar uitwerkſel moet voorgaan: derzelver overige hoedanigheden moeten alleen door waarneeming ontdekt worden. Is nu echter het ding, 't welk men wil leeren kennen, van die geſteldheid, dat hetzelve in't geheel niet zinlyk kan worden waargenomen, zo kunnen ook zelfs deeze Predicaten niet *a priori* van hetzelve geſteld worden, en naardien alle ons bekende Predicaten, wanneer dezelven reëel zyn en eenen inhoud hebben, iets eigen is, 't welk in de zinlyke gewaarwording daar aan beantwoord en deeze voorwaarde by bovenzinlyke dingen volſtrekt vastgeſteld is, dat dezelven niets zinlyks bevatten, zo ſchynt het, als of wy, noch *a priori*, noch *a posteriori*, iets van dezelven kunnen leeren kennen.

Wan-

ſchlechterdings gar nichts weiter a priori erkannt werden, als dasſ ſie in der Zeit nach einer Regel vor ihrer wirkung vorhergehen müſſe: ihre übrigen Beſtimmungen musſ allein Erfahrung lehren. Iſt nun aber das zuerkennende Ding von der Beſchaffenheit, dasſ es gar nicht ſinnlich angeſchauet werden kann, ſo können auch ſelbſt dieſe Praedikate nicht a priori von ihm ausgeſagt werden, und da allen uns bekannten Praedikaten, wenn ſie real ſind und einem Inhalt haben, etwas in der ſinnlichen anſchauung entſpricht, und dieſe Bedingung bei überſinnlichen dingen ſchlechterdings gemacht iſt, dasſ ſie nichts ſinnliches enthalten, ſo ſcheint es als könten wir weder a priori noch a posteriori etwas von ihnen erkennen.

Wanneer een verſchynſel in de waereld wordt waargenomen, zo beſluit men, wel is waar, in het algemeen, dat iets in het voorgaande, als deszelfs oorzaak voorhanden zyn moete, doch deeze oorzaak geheel *a priori* zonder waarneeming, op zich zelve beſchouwd, te bepaalen, kan nimmer plaats hebben. Dat dag en nacht door de omwenteling der aarde, het ys door eene zekere geſteldheid der lucht, de voortteeling der dieren door de werking van den byſlaap veroorzaakt worden, kan geen mensch *a priori* weeten. Wy kunnen hier niets anders doen, als onder de onmiddelyk volgende waarneeming voorgaande verſchynſelen, die uittezoeken, by welker niet zyn, ook het aanweezen van het verſchynſel, 't welk verklaard moet worden, geen plaats zou hebben.

Dan,

Wenn eine Erſcheinung in der Welt wahrgenommen wird; ſo ſchlieſt man zwar in allgemeinen, daſs etwas in den Vorhergehenden als ihre Urſache enthalten ſeyn müſſe, aber dieſe Urſache gänzlich a priori ohne alle Erfahrung an und für ſich betrachtet zu beſtimmen, kann niemals verſtattet werden. Daſs Tag und Nacht durch die beſondere Bewegung der Erde; das Eis durch eine gewiſſe Temperatur der Luft; die Erzeugung der Thiere durch die Handlung des Beiſchlafs verurſacht werden, kan kein menſch a priori wiſſen. Wir können hier nichts thun, als unter den unmittelbar in der Erfahrung vorhergehenden Erſcheinungen diejenigen herausſuchen, bey deren

Nicht-

Dan, zoeken wy niet meer na de kennis van die oorzaaken in de zinnelyke waereld, welke ſteeds weder andere oorzaaken buiten zich hebben, maar begeeren wy de oorzaaken der verſchynſels zelfs, welke oorzaaken geen verſchynſels meer zyn, en als zodanig ook niet tot de zinnelyke waereld behooren, en by gevolg ook derzelver algemeene voorwaarden in 't geheel niet meer onderworpen zyn, opteſpooren, zo ſchynen ons alle vermogens om zodanige kennis te bekomen, ganſchelyk te ontbreeken. Want, hoewel ook een van de zinnelyke waereld, voor zo ver dezelve ons voorgeſteld wordt, onderſcheiden aanweezen algemeen wordt toegeſtaan, zo is de vraag met dat al, waar door en hoedanig wy hetzelve zullen be-

Nichtſeyn auch das Daſeyn der Erſcheinung, die erklärt werden ſoll, nicht erfolgt. Streben wir aber nicht mehr nach der Erkenntnisſ der Urſachen in der Sinnenwelt, die jederzeit wiederum andere Urſachen auſſer ſich haben, ſondern wollen wir die Urſachen der Erſcheinungen ſelbſt, die nicht mehr Erſcheinungen ſind, und als ſolche auch gar nicht zur Sinnenwelt gehören und folglich auch gar nicht ihren allgemeinſten Bedingungen unterworfen ſind, erforſchen; ſo ſcheinen uns alle Kräfte eine ſolche Erkenntnisſ zu Stande zu bringen, zu fehlen. Denn wie auch ein von der Sinnenwelt, ſo fern ſie von uns vorgeſtellt wird, verſchiedenes Daſeyn allgemein zugegeben werden muſs, ſo frägt ſich dennoch, wodurch und wie ſol-

bepaalen? Zegt gy ſlechts: in dat, wat wy niet aanſchouwen, wat den volſtrekten grond der zinnelyke waereld bevat, is de zinnelyke waereld zelve met alle haare inrichtingen en vastſtellingen, de beweeging zo wel als het denken, gegrondt, zo hebt gy uwe gedachten wel juist ontwikkeld en geen tegenſpraak te duchten, maar gy zyt niets gevorderd, naardien by zodanig eene verklaaring nog ſteeds onbepaald blyft of deeze laatſte grond de natuur zelve of iets van dezelve onderſcheiden, zy; of zodanig een wezen ſaâmgeſteld of eenvouwdig, verſtandig of niet verſtandig is, eene onbepaalde of eene bepaalde magt hebbe, met een woord God of niet God zy, 't welk gy toch eigenlyk begeerd te weeten.

TWEE-

len wir es beſtimmen? Wollet ihr blos ſagen: in dem, was wir nicht anſchauen, was den abſoluten grund der Sinnenwelt enthält, iſt die Sinnenwelt ſelbſt mit allen ihren Ordnungen und Einrichtungen, das Bewegen ſo wol als das denken gegründet, ſo habet ihr eure Gedanken zwar richtig entwikelt und keinen wiederſpruch zu fürchten; aber ihr habt auch nichts gewonnen, indem es bey einer ſolchen Erklärung noch immer unbeſtimmt bleibt, ob dieſer lezte Grund die Natur ſelbſt, oder von ihr verſchieden; ob ein ſolches Weſen einfach oder zuſammen geſezt, vernünftig oder nicht vernünftig, an macht unbeſchränkt oder beſchränkt, mit einem Worte ein Gott oder kein Gott ſey: welches ihr doch eigentlich wiſſen wollt.

ZWEI-

TWEEDE AFDEELING.

Over alle moogelyke wyzen om het beſtaan van God door de Reden te bewyzen.

Alle erkendtenis van waarlyk zyn door de rede, ook wanneer zulks eene erkendtenis a priori is, moet toch altyd in de eerſte plaats op voorvallen gegrond weezen; 't zy nu dat deeze voorvallen, denkbeelden of gewaarwordingen van buiten of van binnen zyn. Dienvolgends moet ook het verband van het aanweezen Gods met eenig voorval, noodzaaklyk door de rede worden inge-

ZWEITER ABSCHNITT.

Ueber alle mögliche Arten das Daſeyn Gottes durch Vernunft zubeweiſen.

Alles fürwahrhalten durch Vernunft, wenn es gleich ein Fürwahrhalten a priori iſt, muſſ ſich zu erſt doch allemal auf thatſachen gründen; dieſe Thatſachen mögen nun Begriffe, oder Anſchauungen oder Empfindungen ſeyn. Daher muſ auch die Verknupfung des göttlichen Daſeyns mit irgend einer Thatſache nothwendiger Weiſe durch Vernunft eingeſehen werden, wenn der Beweiſ dafür nicht eine leere Chi-

ma-

gezien, byaldien het bewys voor het beſtaan van God geene enkele hersſenſchim zal weezen. Alle bewyzen voor het aanweezen van God moeten dienvolgends aantoonen dat de Godheid als voorwerp; met eenig voorval, in noodwendig verband ſta. Nu zyn 'er ſlechts tweërlei (geheel ongelykſoortige) voorvallen, waarvan wy denkbeelden hebben; te weeten: voorwerpen der zinnen, (van de innerlyke en van de uiterlyke,) welker ſamenvoeging *Natuur* heet en *Vryheid* (*) Dienvolgends moet de rede het

(*) Dat de Natuur of de voorwerpen der zinnen voorval, (*factum*) is, zal wel door niemand ontkend worden; maar dat de vryheid voorval, (*factum*) is, kan by ſommigen aan twyfeling onderworpen weezen. Ondertuſſchen is de zedelyke wet, toch een onloochenbaar factum, naardien men dezelve aan

mare ſeyn ſoll. Alle Beweiſe für das Daſeyn Gottes müſſen alſo zeigen, daſs die Gottheit als Objekt mit irgend einer Thatſache in einer nothwendigen Verknüpfung ſtehe. Nun giebt es aber nur zweierlei (ganz ungleich artige) Thatſachen, wo von wir Begriffe haben nemlich, gegenſtände der Sinne (des innern und des ausſern) deren in begriff *Natur* heiſt, und *Freiheit*. (*) Daher muſs die Vernunft die Verknüp-

(*) Daſs Natur oder gegenſtände der ſinne thatſache ſey, möchte wol von Niemanden beſtritten werden; daſs aber die Freiheit Thatſache ſey, möchte vielleicht bey einigen zweifel erregen. In deſſen iſt doch das moraliſche geſetz ein unbezweifeltes Faktum, weil man es jedem vorlegen kann, und durch daſſelbe die praktiſche Vernunft ſelbſt. Und da das moraliſche Geſetz gewiſſe Handlun-

het verband van het Godlyk wezen of met de Natuur of met de Vryheid, welke het wezen der practiſche rede (*) uitmaakt, inzien. Vermits nu de weetenſchap van dat wat

aan elk kan voorſtellen, en daardoor is de practiſche rede zelve zodanig. En naardien de zedelyke wet zekere bedryven gebied, welke niet anders, als door eene van alle oorzaaken en van de zinnelyke waereld onderſcheidene en onafhanglyke oorzaaklykheid, welke wy *Vryheid* noemen, mooglyk zyn, zo volgt dat de rede zelve ook deeze kracht of oorzaakelykheid heeft en met de rede en haare onmiddelyke werkingen zelfs is gegeeven. 't Is hier de plaats niet deeze ſtoffe breeder te ontwikkelen, ik heb my derhalven alleenlyk op dat geen te beroepen, 't welk zo wel in de *Critik der reinen*, als der *practiſchen Vernunft*, als mede in de *Metaphyſik der Sitten*, (allen van KANT,) op verſcheiden plaatſen des aangaande gezegd is.

(*) Wegens de uitdrukking, *practiſche rede* zyn in de Verhandeling getyteld: ZENO, *over ongeloof en Zeden*, bl. 9 en el-

knüpfung des göttlichen Weſens entweder mit der Natur oder mit der Freiheit welche das Weſen der praktiſchen Vernunft (*) ausmacht einſehen. Da nun die Wisſenſchaft desſen was von der Freiheit abhängt. *Mo-*

lungen gebietet, die nicht anders möglich ſind, als durch eine von allen Urſachen und der Sinnenwelt verſchiedene und unabhängige Causſalität die wir *Freiheit* nennen, ſo hat die Vernunft ſelbſt auch wirklich dieſe Kraft oder Causſalität, und iſt mit der Vernunft oder ihren unmittelbaren Wirkungen ſelbſt gegeben. Die ſache hier weiter auszuführen, iſt nicht der Ort, und ich musſ mich deshalb auf das berufen, was zo wohl in des *Critik* der *Reinen* als der *Praktiſchen Vernunft*, ingleichen in der *Metaphyſik der Sitten* an mehrern ſtellen geſagt worden iſt.

(*) Ueber den Ausdruk der *praktiſchen Vernunft* ſind in der Schrift; *Zeno. Over Ongeloof en Zeden* S. ix. und an mehrern ſtellen einige zweifel vorgelegt. Damit ſelbige nicht etwa auch meine Beurthei-

wat de Vryheid betreft *Zedekunde*, en van dat wat de werkingen der Natuur betreft, *Natuurkunde* in de uitgebreidſte betekenis genoemd wordt, zo volgt dat alle bewyzen voor het aanweezen der Godheid ten laatſten, of op de Natuurkunde of op de Zedekunde gegrond moeten weezen; want deeze weetenſchappen bevatten alle de *facta* welke immer tot onze kennis kunnen komen.

Het

elders, eenige bedenkingen voorgeſteld. Ten einde deeze nu ook veelligt myne Beöordeelaars niet ophouden, zal ik eene kleine proeve neemen; om dezelven wechteruimen. Vooreerst vraagt de Schryver, wat men eigenlyk door de practiſche rede te verſtaan hebbe, of enkel het redelyk verſtand in 't gemeen, toegepast op voorwerpen van den wil, of het practisch vermogen van het ſpeculative geheel en al onderſcheiden zy, en of wy enkel door een eigenſoortig en geheel byzonder gevoel, daarvan het denkbeeld verkrygen? Myn antwoord is, naardien wy alle krachten enkel en alleen volgends derzelver uitwerkingen on-

Moral, desſen aber was Wirkung der Natur iſt, Naturwisſenſchaft oder *Phyſik* im weitern Sinne heiſt, ſo werden alle Beweiſe für das Daſeyn Gottes ſich zulezt entweder auf die Phyſik oder auf die Moral ſtützen müſſen; denn dieſe Wisſenſchaften enthalten alle Facta, die je zu unſerer Erkenntnisſ gelangen können. Der eine Beweisſ ſchliesſt alſo auf das göttliche

theilers aufhalten, ſo will ich einen kurzen Verſuch machen ſie zu heben. *Zuerſt* fragt der Verfaſſer; was man eigentlich unter der praktiſchen Vornunft zu verſtehen habe, ob blos den gemeinen Verſtand, angewandt auf die Vorwürfe des willens, ob ſie von der ſpekulativen ganz verſchieden ſey, und ob der Begriff davon uns blos durch ein, eigenthümliches und gänz beſonderes Gefühl zugeführt wer-

Het eene bewys besluit dienvolgends tot het bestaan van God, uit de denkbeelden van de natuur, het ander uit die van de zedekunde. Tusschen beide soorten van bewys is een zeer groot en wezenlyk onderscheid; Want het eerste moet de oogmerken van het theoretisch vermogen der rede voldoen, het laatste slechts de bedoelingen van het practisch. De bedoeling van het theoretisch ver-

onderscheiden, zonder verder te weeten, waarin de eigenlyke natuur der dingen bestaat, in welke deeze krachten aanweezen hebben, zo moeten wy, natuurlyker wyze, ook die kracht welke practische rede genoemd wordt, wanneer aan dezelve zekere werkingen wordt toegekend, welke van de werkingen die men aan het redelyk verstand in 't gemeen, en de beschouwende rede toeschryft, onderscheiden zyn, — dezelve ook van laaatstgenoemde krachten onderscheiden. Nu is inmiddels de practische rede de grond der mooglykheid van vrye bedryven, of de kracht welke vrye bedryven voortbrengt. De wer-kin-

che Daseyn aus dem Begriffe der Natur, der andere aus dem Begriffe der Moral, zwischen beiden Beweisesarten findet ein sehr grosser und wesentlicher Unterschied statt. Denn die erstere soll die zweke des theoretischen Vernunft vermögens befriedigen; die leztere aber nur die zweke des praktischen. Der zwek des theoretischen Vernunft vermögens ist aber, *zuerklä-*

werde? Ich antworte; da wir alle Kräfte lediglich und allein nach ihren *wirkungen* unterscheiden, ohne weiter zu wissen, worinne die eigentliche Natur der Dinge bestehe, worinne diese Kräfte wirklich sind, so müssen wir natürlicher weise auch die Kraft, welche praktische Vernunft heist, wenn ihr gewisse wirkungen beigelegt werden, die von den wirkungen, die man gemeinen Verstande und der spe-

vermogen der rede is *te verklaaren* en *te begrypen*, de bedoeling van het practiſch *werkzaam te zyn*. Wanneer men het beſtaan van God theoretiſch bewyzen wil, zo wil men uit de erkendtenis derzelven de natuur verklaaren, dat is, de wyze haarer mooglykheid uit het denkbeeld van God inzien. Maar wil men ſlechts practiſch bewyzen, zo be-

kingen der beſchouwende rede zo wel als van 't redelyk verſtand in 't gemeen daarentegen beſtaan enkel in beoordeelingen en erkendtenisſen, geenzins echter in de vrye realiſeering deezer erkendtenisſen. Bygevolg is de practiſche rede wel deeglyk van genoemde krachten onderſcheiden. — Of nu wyders een wezen enkel beſchouwende rede zonder practiſche kan bezitten, betekend hetzelve als of een wezen enkel krachten kan hebben om redelyk te kennen, zonder krachten om het redelyk gekende ook wezenlyk te doen zyn of redelyk te handelen. Dit nu kan men zich zonder tegenſtrydigheid dusdanig vertegenwoor-

klären und *zu begreifen*; der zweck des praktiſchen *zu handeln*. Wenn man das Daſeyn Gottes theoretiſch beweiſen will, ſo will man aus der Erkenntniſſ deſſelben die Natur erklären, d. h. die Art ihrer möglichkeit aus dem begriffe Gottes einſehen. Will man aber blos praktiſch beweiſen, ſo verlangt man nur ſo viel von Gott zu wiſſen, als nöthig iſt, um gewiſſe Hand-

ſpekulativen Vernunft zuſchreibt ganz verſchieden ſind, von den leztern Kräften unterſchieden. Nun iſt aber die praktiſche Vernunft der grund der möglichkeit von *freien Handlungen*, oder der Kraft welche freie handlungen hervorbringt. Die wirkungen der ſpekulativen Vernunft ſo wohl als des gemeinen Verſtandes beſtehen in blosſen Urtheilen und Erkenntniſſe, nicht aber in der Freien realiſierung dieſer erkenntniſſe. Folglich iſt ſie allerdings von dieſen Kräften ganz verſchieden. Ob aber einem weſen blos ſpekulative Vernunft ohne practiſche zu kommen könne; heist eben ſo viel, als

begeert men slechts zo veel van God te weeten als vereischt wordt, om zekere daaden re-

woordigen, maar of zulks uitvoerlyk dat is, reëel mooglyk zy, kan een mensch even min weeten, als hy kan weeten of 'er tusschen den mensch en den aap nog duizend soorten van dieren mooglyk zyn. Het denkbeeld van practische rede bekomen wy even zo, gelyk het denkbeeld van elke andere kracht, naamlyk door derzelver werkingen, in dit geval, door het voorstel of gegeevene der vrye bedryven.

De tweede vraag, welke in gemelde verhandeling pag. 10. wordt voorgesteld, raakt my eigenlyk niet. Ik zal intusschen slechts aanmerken dat de toepassing der daar voorgedragene regel op enkele voorvallen zeer gemaklyk is, zo ras men derzelver bedoeling behoorlyk inziet. Dezelve leert naamlyk noch *bedoelingen*, noch *middelen*; maar beslist, wanneer men de bedoelingen en middelen, of de stof onzer bedryven kent, of bedoeling en middel zedelyk zyn. Dezelve zyn *dat*, wanneer bedoeling en middelen, algemeen, dat is, zonder dat eeni-

Handlungen vernünftiger Weise zu wollen, oder die spekulative Vernunft mit der praktischen in Uebereinstim-

als ob ein wesen blos Kräfte vernünftig zu erkennen ohne kräfte das vernünftig erkannte auch wirklich zu machen oder vernünftig zu handeln haben könne. Dieses lässt sich nun zwar ohne allen widerspruch denken; ob es aber ausführbar, d. h. realiter möglich sey; kann ein mensch eben so wenig wissen, als ob noch zwischen dem menschen und affen tausenderlei Thierklassen möglich sind. Der Begriff von der praktischen Vernunft wird uns aber so wie der Begriff einer jeden Kraft durch ihre wirkungen, d. h. durch die Aufgabe der freien Handlungen zugeführt.

Die *zweite* Frage, die dort aufgeworfen wird p. 10. geht mich eigentlich hier nichts an. Ich will indessen nur bemerken. dass sie Anwendung der dort aufgestellten Formel auf einzelne Fälle sehr leicht wird, so bald man nur ihren zweck gehörig erwegt. Sie soll nemlich weder *zwecke* und *Mittel* lehren; sondern nur, nach dem man *zwecke* und *Mittel* oder die Materie unsrer Handlungen erkannt hat, entscheiden, ob zweck und mittel moralisch sind. Sie sind

 aber

redelyker wyze te willen, of de beſchouwende met de practiſche rede in overeenſtemming

eenige andere zedelyke bedoeling en middel iets ontnomen worde, verkozen en gebruikt kunnen worden.

Ik ſtel my by voorbeeld, eene bedoeling voor, Gelukzaligheid, en vraag of ik als een zedelyk wezen, my dezelve tot bedoeling kan maaken? myn hoofdregel antwoord: Ja, zekerlyk, maar ſlechts zodanige gelukzaligheid, door welke de gelukzaligheid van anderen door uwen wil, geen nadeel toegebragt worde. Hierdoor heb ik tevens een zekeren toetsſteen voor de zedelykheid van alle middelen leidende tot deeze bedoeling.

Wat eindelyk *ten derden*, de bedenking betreft, of de practiſche rede met de daad een *factum a priori*, dan of dezelve enkel eene verbeelding zy, dezelve vereischt een wydloopiger onderzoek dan het beſtek dezer verhandeling toelaat. By aldien intuſſchen getoond kan worden, gelyk KANT zich vleit, dat

ſtimmung zu bringen, ſo dasſ die Einſicht der erſteren mit den geſezen und Handlungen der letzteren nicht im wiederſpruche ſteht.

Der

aber alsdenn moraliſch, wenn zwecke und mittel allgemein d. h. ohne dasſ irgend einem andern moraliſche zwecke und mittel genommen werden, erwählt und gebraucht werden können. Ich erkenne Z. B. einen zweck —— Glükſeligkeit; ich frage ob ich mir dieſe als ein moraliſches Weſen zum zwecke machen könne? meine Formel antwortet o! ja aber nur eine ſolche Glükſeligkeit, wodurch die der Glükſeligkeit anderer durch deinen willen keinen Abbruch thuſt. Hierdurch habe ich zugleich einen ſichern Prüfſtein für die Moralität alles mittel zu dieſem zwecke.

Was endlich *drittens* die zweifel anbetrift, ob die praktiſche Vernunft wirklich ein faktum a priori, oder ob ſelbige eine bloſſe Einbildung ſey, ſo bedarf dieſes einer weitläuftigern Erörterung, als hier gegeben werden kann. Wenn indeſſen gezeigt werden kann, wie *Kant* ſich ſchmeichelt. dasſ dieſes wirklich in der critik der praktiſchen Vernunft geſchehen ſey, dasſ jenes allgemeine geſez

ming te brengen, derwyze dat het uitſicht der eerſten met de wetten en daaden der laatſten niet ſtryde.

Het denkbeeld der natuur nu, is of het denkbeeld van een' natuur in 't algemeen, of het onbepaalde denkbeeld van een' waereld, of het door onze waarneeming bepaalde denkbeeld van eene zinnelyke waereld, waaruit tot het aanweezen van God beſloten wordt. De twee eerſte denkbeelden

dat zulks in de *critik der practiſchen Vernunft* met de daad geſchied zy, dat genoemde algemeene wet, werklyk uit het *denkbeeld eener werkende rede* analytiſch voortvloeit, zo zouden alle in gemelde verhandelinge voorgedragen bedenkingen, ſlechts daarop uitloopen, of men de wetten der neigingen, of die der rede meerder te volgen hebbe, of het beter zy zich aan de rede of aan de neiging te onderwerpen? Als wanneer naar myn inzien, de ſtryd gemaklyk te beſlisſen is.

Der Begriff der Natür isf nun entweder der Begriff einer natur uberhaupt; oder der unbeſtimmte Begriff einer Welt, oder der durch unſere Erfahrung beſtimmte Begriffe einer Sinnewelt; aus welchen auf das Daſeyn Gottes geſchloſſen wird. Die beiden erſten Begriffen ſind metaphyſiſch, und ſie gründen den metaphyſiſch ontologiſchen und metaphyſiſch kosmo-

lo-

ſez wirklich *aus dem Begriffe einer handelnden Vernunft* analytiſch flieſst; ſo würden alle in jener Schrift aufgeſtellten Einwürfe nur darauf hinauslaufen, ob man den Geſetzen der Neigungen oder den Geſetzen der Vernunft mehr folgen müſſe, ob es alſo beſſer ſey ſich der Vernunft oder der Neigung zu unterwerfen, zo, wie mich dünkt der Streit leicht zu entſcheiden iſt.

den zyn metaphyſik en de gronden van het metaphyſik ontologische en van het metaphyſisch kosmologische bewys. Dan dat beiden ſofistisch zyn is niet ſlechts in de *Critik* getoond, maar zulks is ook door het grootste gedeelte der Wysgeeren zodanig bevonden. Derzelver ſubtiliteit is ook zo groot, dat byaldien dezelven ook meerder vastheid hadden, dezelven des niettegenſtaande buiten eenige ſchoolgeleerden, door niemand zouden bevat worden en dienvolgens voor menſchen van enkel gezond verſtand, geheel onbruikbaar zyn zouden.

Daarentegen is het denkbeeld van de natuur, voor zo ver hetzelve door waarneeming wordt voortgebragt en bepaald, niet ſlechts op zichzelve veel vruchtbaarer, maar hetzelve ſchynt ook veel meerder en veel be-

logiſchen beweis. Beide ſind nicht nur in de Critik ſondern auch ſonſt von dem gröſſten Theile der Philoſophen als ſophiſtiſch befunden worden. Die ſubtilität der ſelben ist auch ſo groſſ, dasſ wen ſie auch ſelbſt mehr feſtigkeit hätten, ſie den noch auſſer einigen ſchulgelehrten, niemanden bekannt werden könnten und alſo ohne alle Brauebarkeit für menſchen von blosſen geſunden verſtande ſeyn würden.

Dagegen ist des Begriff von der Natur, ſo weit derſelbe durch Erfahrung erzeugt und beſtimmt wird, nicht nur an ſich weit fruchtbarer, ſondern erſcheint auch

bevatlyker predicaten ter bepaaling van het oorſpronglyk weezen te bevatten. Nu ontdekken wy in de zinnelyke waereld of in de natuur tweeërleien zamenhang, volgends welker aaneenſchakeling wy tot het denkbeeld van eene volſtrekte oorzaak geraaken kunnen. Vooreerst; *de ſamenhang der werkende oorzaaken*, (*nexus effectivus*) volgends welken elk ding in de waereld zyne oorzaak heeft, door welke het tot aanweezen gekomen is, waaromtrent het redelyk gebruik of de oogmerken deezer dingen geheel buiten opmerking blyven en enkel de mooglykheid van het aanweezen in overweeging komt. Omtrent deezen ſamenhang, welke enkel *mechanik* is, is de Natuurkunde eigenlyk alleen bezig. Phyſica, chymie, pſychologie

auch weit mehr und weit verſtändlichere Prædikate zur Beſtimmung des Urweſens zu enthalten. Wir treffen aber in der Sinnewelt oder in der Natur einen doppelten zuſammenhang an, an deſſen Kette wir zu dem Begriffe eines abſoluten Grundes gelangen können. Einmal einen *zuſammenhang der wirkenden urſachen* (nexus effectivus) nach welchen ein iedes ding in der Welt ſeine Urſache hat, durch die es zur Wirklichkeit gelanget iſt, wobei gar nicht von dem vernunftigen Gebrauche oder von den zwecken dieſer dinge die rede iſt, ſondern blos von der möglichkeit ihres Daſeyns. Um dieſen zuzammenhang, der blos *mechanisch* iſt, bekümmert ſich die Naturwiſſenſchaft eigentlich ganz allein. Naturlehre, Chemie, Pſy-

gie hebben deezen ſamenhang geheel alleen ten voorwerpe: —— De oorzaaken van het onweder, van warmte en koude, van aardbeeving, van de verwisſeling van luchtsgeſteldheid en winden, —— van de vorming der metaalen en der verſchillende koleuren, zuuren en zouten, zo ook de leevendigheid of duidelykheid der voorſtellingen, de hevigheid der hartstochten en aandoeningen, enz. worden onderzocht, met ganſchelyke ter zydeſtelling van de bedoelingen deezer uitwerkſels. Deeze ſamenhang der werkende oorzaaken kan ons, wel is waar, tot het denkbeeld van eene opperſte en onvoorwaardelyk of onveroorzaakt werkende oorzaak leiden, en de wezenlykheid aan zodanig eene werktuiglyke (*mechanike*) oorzaak in 't gemeen met recht doen vaſtſtellen, maar

chologie haben ganz allein dieſen zuzammenhang zu ihrem vorwürfe —— die Urſachen des Donners — der Wärme und Kälte, der Erdbeben, der Abwechſelung der Witterung und Winde, die Urſachen des Meſſings und der verſchiedene Farben, Sauren und Salze ingleichen der Lebhaftigkeit oder klarheit der Vorſtellungen, der Heftigkeit der Leidenſchaften und Gefühle u. ſ. w. werden unterſucht ohne alle Einmiſchung von zwecken, welche dabei könnten ſtatt gefunden haben. Dieſer zuſammenhang der wirkenden Urſachen kann zwar auf die jdee einer oberſten und unbedingt wirkenden Urſachen führen, und mit Recht die Realitaët einer ſolchen mechaniſchen Urſache über-

haupt

maar men is niet in ſtaat om door dezelve, deeze onvoorwaardelyke oorzaak, volgends derzelver verdere hoedanigheid te bepaalen, haar zelfs verſtand, zedelykheid of eenige andere eigenſchap toeteſchryven, welke overeenſtemt met ons denkbeeld van de Godheid. De *Nexus effectivus*, wyst altyd van het een verſchynſel tot het ander, welker hoedanigheid telkens weder door nieuwe waarneeming moet bepaald en gekend worden. De laatſte oorzaak van alle verſchijnſels intuſſchen, is geen verſchynſel, en van daar dat gemelde ſamenhang ons tot geene kennis van dezelve kan geleiden, naardien de genoemde ſamenhang ons niet meer leert, dan dat de grond van alle mechanike kracht of van den geheelen ſamenhang der oorzaaken, in die eerſte oorzaak voorhanden

haupt beweiſſen; aber man ist vermiltteſt deszelben nicht im ſtande, dieſe unbedingte Urſache ihrer weiter Qualität nach zu beſtimmen und ihr gar Verſtand, Moralität oder ſonſt eine Eigenſchaft beizulegen, die zu unſerm Begriffe von der Gottheit pasſt. Der Nexus effectivus weiſſet immer von einer Erſcheinung auf die andere, deren Qualität jedesmal durch eine neue Erfahrung beſtimmt und erkannt wird. Das letzte Princip aller Erſcheinungen ist aber ſelbst nicht mehr Erſcheinung, und daher kann uns jener zuzammenhang nicht zu einer Erkenntnis desſelben verhelfen, indem es uns nicht weiter lehrt, als dasſ der Grund aller mechaniſchen kraft oder der ganzen zu-

den moet weezen. Dat mechanike kracht en derzelver wetten ſlechts van een redelyk wezen kunnen oorſpronglyk zyn, zulks kan door waarneeming nimmer getoond worden. Het is dienvolgends geheel onmooglyk, om langs den leiddraad van het werktuiglyk verband der dingen in de waereld, tot de kennis der bepaalingen van dat onderwerp te geraaken, 't welk als de eerſte grondſlag van dat verband moet worden aangemerkt. Want 1.) verlaat ons hier de waarneeming geheel en al, en 2.) is er ook geen beſluit volgends analogie mooglyk, naardien deeze eerſte oorſpronglyke oorzaak als Ding, (*Ens*) op zichzelve beſchouwd, juist van alle oorzaaken, welken wy hebben leeren kennen, zo wel ten op-

zammenhanges nach urſachen in ihm enthalten ſeyn muſſe. Dasſ aber mechaniſche Kräfte und deren Geſeze nur durch ein vernünftiges Weſen möglich ſeyn, kann Erfahrung nimmermehr lehren. Es iſt daher völlig unmöglich an dem Faden der mechaniſchen Verknüpfung der Dinge in der Welt zur Erkenntniſſ der Beſtimmungen desjenigen Subjekts zu gelangen, welches als der lezte Grund dieſer Verknupfüng gedaeht werden muſſ. Denn 1,) verläſſt uns hier die Erfahrung gänzlich, und 2) iſt auch kein ſchluſſ nach der Analogie möglich, weil ſich dieſe letzte urſprüngliche Urſache als Ding an ſich betrachtet, eben von allen Urſachen, die wir haben kennen lernen, ſo wohl ihrer Quantität als Qualität nach unterſcheiden

opzichte van hoegrootheid als hoedanigheid moet onderscheiden weezen. Van hier dat allen welken langs den weg der mechanike samenhang en aaneenschakeling de bepaalingen van het oorspronglyk weezen hebben willen zoeken, tot de redenlooste verstandsgeestdryvery, (*Vernunft-Swärmerey*) —— *Pantheismus en Spinozismus* —— vervallen zyn.

De Beschouwing der waereld wordt volledíger, wanneer men tevens eenen *samenhang van eind-oogmerken*, (*nexus finales*) in dezelve opmerkt en kan onderstellen. Een blind Mechanismus als de laatste en volstrekte grond van alle werkingen te erkennen, wil niet gelukken, zynde dit iets geheel onverstaanbaars, waarby de reden zich

musf. Daher verfallen allen die auf dem Wege der mechanische verknüpfunng die Bestimmung des Urgrundes haben finden wollen, in die unverständlichste Vernunft schwärmerei — *Pantheismus* und *Spinozismus*.

Die Betractung der Welt wird weit vollständiger, wenn man zu gleicher zeit einen *zusammenhang von zwecken* (nexus finalis) in ihr wahrnimmt nnd vorausfetzen kann. Einen blinden Mechanismus als den letzten und absoluten Grund aller Wirkungen anzunehmen, will gar nicht angehen, nnd ist etwas ganz unverständliches, wobei sich die Vernunft hinter

zich achter ydele en geheel niets betekenende woorden verſchanſen moet, ſchoon het tevens goed en redelyk is het mechanismus als *werktuig* en als de naaste oorzaak van elke enkele door ons ontdekte werking te beſchouwen. De reden begeert echter ook nog te weeten, waarom dit Mechanismus juist zo en niet anders ingericht is: Byaldien nu de laatſte grond in het Mechanismus zelfs vervat ware, zo moest volgen, dat ook dit voorſtel, uit het Mechanismus kon beantwoord worden, 't welk te doen echter geheel en al onmooglyk is. Nu ontdekt het verſtand door waarneeming, onloochenbaar eene groote menigte van oogmerken, welke men geheel niet voor enkel toevallige gevolgen van een bloot Mechanismus kan verklaaren, maar welke op de blykbaarſte

leere und nichts bedeutende Worte verſteken muſ, ob es ſ gleich gut und vernünftig ist den Mechanismus als *Werkzeug* und als nächſte Urſache einer jeden einzelnen von uns entdeckten Wirkung anſufehen. Die Vernunft verlangt aber noch zu wiſen, warum dieſer Mechanismus gerade ſo und nicht anders eingerichtet ist. Wen nun der lezte Grund in dem Mechanismus ſelbst enthalten wäre, ſo müſte ſich auch dieſe Frage aus ihm beantworten laſſen, welches aber ganz unmöglich iſt. Nun entdeckt der Verſtand in der Erfahrung ganz unleugbar eine groſſe Menge von zwecken, die als zufällige Folgen des bloſſen Mechanismus ſchlechter dings nicht erklärbar ſind, ſondern welche

ſte en nadruklykſte wyze de erkentenis van nog eenen anderen grond begeeren, aan welke het Mechanismus zelfs als enkel werktuig ondergeſchikt is. De reden is alzo door de blykbaare oogmerken, welke zich in de bewerktuigde en bezielde Natuur van alle zyden voordoen, en welke uit het Mechanismus der natuur in't geheel niet te verklaaren zyn, gedrongen nog eene andere oorzaaklykheid aantenemen, aan welke gemelde mechanismus der natuur geheel of ten deele ondergeſchikt is, en welke deszelfs wetten en wyze van werking bepaald. Naardien wy nu eene oorzaak, welke volgends oogmerken, het mechanismus regelt, gewoon zyn eene *verſtandige* oorzaak te noemen, zo moet de laatſte en volſtrekte oorzaak niet ſlechts den grond van het mecha-

nis-

auf die dringendeſte Weiſe noch einen Grund fodern, unter welchen der Mechanismus ſelbst nur als Werkzeug ſteht. Die Vernunft ſieht ſich alſo durch die deutlichen zwecke, welche ſich ihr in der organiſchen und lebendigen Natur von allen ſeiten anbieten, und welcher aus dem Natur Mechanismus gar nicht begreiflich ſind, genöthiget noch eine andere clauſſalität anzunehmen, unter welcher der Natur-Mechanismus ganz oder zum theil ſteht, und welche ſeine Geſeze und Wirkungsart beſtimmt. Da wir nun eine Urſache welche nach zwecken den Mechanismus ordnet, eine *verſtändige* Urſache nennen, ſo wird der letzten und abſoluten Urſache nicht nur der Grund der mecha-

nis-

nismus, maar ook verſtand toegeſchreeven worden, en wel zodanig dat de eerſte aan het laatſte ondergeſchikt en tot verſtandige oogmerken ingericht is. Wy kunnen dienvolgends zo veel met zekerheid beſluiten, dat de verhouding van eenig verſtand tot deszelfs werkingen en de verhouding van de eerſte oorzaak tot de bepaaling van de bewerktuigde krachten met elkanderen moet overeenkomen. En aan de gelykheid deezer verhoudingen is ons eigenlyk ſlechts gelegen. Want of twee geheel verſchillende dingen hier niet enkel gelykvormige uitwerkzels hebben, en of alzo ons verſtand van dat van het oorſprongelyke wezen geheel en al onderſcheiden zy, komt hier niet in aanmerking. Want ook de inwendi-

nismus ſondern auch Verſtand beigelegt werden müſſen, und zwar ſo, dasſ der erſtere von dem leztern abhängig, zu verſtändigen zweken eingerichtet ist. Wir werden alſo wenigſtens zoviél mit Gewisſheit ſchlieſſen können, dasſ das verhaltnisſ eines Verſtandes zu ſeinen Wirkungen, und dasſ Verhältnis der lezten Urſache zu der Beſtimmung der organiſche Kräfte gleich ſein müſſe. Und um die Gleichheit dieſes Verhaltniſſes iſt es uns eigentlich nur zu thun. Denn ob nicht etwa zwei an ſich ganz verſchiedene Dinge hier blos ähnliche Wirkungen haben, und ob alſo nicht unſer Verſtand von dem Verſtande des lezten Urweſens ganz verſchieden ſey, darauf kömmt es gar nicht an. Denn wir kennen auch unſern verſtand

dige natuur van ons verſtand kennen wy niet, noemende ſlechts de oorzaak van aan ons welbekende werkingen zodanig. Naardien nu eene aan bedoelingen beäntwoordende inrichting van het Mechanismus der waereld, blykbaar is en zodanig eene aan bedoelingen beäntwoordende inrichting uit het enkel Mechanismus niet verklaard kan worden, zo moet ontwyfelbaar nog eene van het Mechanismus onderſcheidene oorzaak erkend worden, welke uit hoofde van de gelykvormigheid haarer werkingen verſtand genaamd wordt, omdat dit de algemeene naam, van eene volgends oogmerken werkende oorzaak, is. Hier by nu kan het geheel en al onbeſlist blyven, of dit wezen de bedoelingen zo denkt als wy, of hoedanig in 't gemeen, gemelde wyze van werken volgends oogmerken in hetzelve bepaald

ſtand ſeiner inneren Natur nach nicht, ſondern bezeichnen blos die Urſache uns wohl bekannter Wirkungen damit. Da nun eine zwekmäſsige Einrichtung des Mechanismus in der Welt offenbar iſt, und eine ſolche zwekmäſsigkeit aus dem bloſſen Mechanismus nicht erklärt werden kann; ſo muſs ſlechterdings noch eine von dem Mechanismus verſchiedene Verſuche zugelaſſen werden, die um der ähnlichkeit ihrer Wirkungen willen Verſtandt heist, weil dieſes der allgemeine Name für eine nach zwecken wirkunde Urſache ist. Hierbei kann es völlig unausgemacht bleiben, ob dieſes Weſen die zwecke ſo denke als wir

paald zij. 't Voldoet dat men weet, dat elk verſtandig wezen de werkingen derzelven volgends bedoelingen moet erkennen en de oogmerken in dezelven moet trachten te ontdekken.

Uit dit alles nu volgt zo veel, dat een groot verſtand, de mechanike wetten, overeenkomstig met de oogmerken der natuur, zo veel de ſtof gehengt, verordend heeft. Maar dat alle oogmerken en alle middelen van dit verſtandig wezen afhangen en dat de ganſche ſtoflykheid, wat derzelver zelfſtandigheid betreft, door hetzelve zy voortgebragt, kan hieruit niet afgeleid worden. Want de waarneeming leert ons nimmer, dat eenige ſtof derzelver zelfſtandigheid aangaande, door een verſtandig wezen wordt voort-

wir, oder wie überhaupt jene abſichtliche Wirkungsart in ihm beſtimmt ſey. Es ist genug das man weisſ, dasſ jedes vernunftige Weſen die Wirkungen deszelben nach Abſichten erkennen und in demſelben nach zwecken forſchen muſſe.

Aus allen dieſen würde nun ſo viel fölgen, dasſ ein groſſer Verſtand die Mechaniſche Geſeze den Naturzweken gemäs, ſo weit es die materie zuläſſt, geordnet habe. Das aber alle zweke und alle mittel von dieſen verſtändigen Weſen abhängen und die ganze Mate.ie dem S:oſſe nach, ebenfals von ihm hervorgebracht worden ſey, kann doch hierdurch nichs ausge-

gebragt, weshalven a priori zou moeten betoogd worden dat de ſtof zich door geen verſtandig wezen laat bewerken, byaldien dezelve niet tevens, wat derzelver zelfſtandigheid betreft, door dat wezen zy voortgebragt. Zodanig een bewys te voldingen nu overſchrydt al ons denkvermogen. De verdere bezwaarlykheid en onvolledigheid om op deeze wys gevolgen te trekken, zyn in de *critik* breder ontvouwt. 't Voldoet thans aantemerken, dat het denkbeeld der Natuur alleen, het zy nu dat men het ontologisch, of kosmologisch of phyſich of wel empirik (door waarneeming) neeme, ons niet in ſtaat ſtelt te beſluiten, tot het aanweezen van een God, welke almagtig, alwys, algoed, enz. is; maar dat het laatſtgenoemde empirike denkbeeld van de Natuur

gemacht werden. Den die Erfahrung lehrt uns nirgends, dasſ eine Materie ſelbs, ihren Stoffe nach, von einen vernünftigen Weſen hervorgebracht werde; und es mäſſte daher a priori bewieſen werden, das eine Materie ſich gar nicht von einen vernünftigen Weſen bearbeiten lieſſe, wenn ſie nicht zu gleich ihrem Stoffe nach von ihm hervorgebracht ist. Einen ſolchen Beweisſ zu führen überſteigt aber alle unſere Einſicht. Die weitern zwierigkeiten und unvollſtändigkeiten dieſer Art zu ſchlieſſen ſind in der *Critik* weiter ausgeführt. Hier ist es nur hinreichend zu bemerken, dasſ uns der Begriff der Natur allein, es mag nun derſelbe ontologisch oder kosmologisch oder

py-

tuur ons slechts zo ver brengt, dat de opperste oorzaak van de inrichting der waereld, eene zeer groote magt en een zeer groot verstand toebehoore, overeenkomstig met de verordering van de mechanique wetten der zeer gepaste inrichting der waereld welke zich allenthalven in dezelve openbaaren. Dan waartoe de waereld zelve benevens haare geheele inrichting moet dienen, wordt door de physike waereld beschouwing alleen nog niet aangeweezen. Ja laatstgemelde laat het zelfs nog in 't onzekere of 'er niet veelligt nog een dwaaling in ons denken plaats heeft en of de oogmerken der Natuur niet van een beginsel herkomstig zyn kunnen, 't welk zo wel met het verstand als met het Mechanismus ongelyk-

slach-

physisch oder ganz empirisch seyn, nicht zu dem schlusse berechtigen kann, dasf ein Gott existiren müsse, der allmächtig, allweise, allgütig, u. f. w. ist; sondern dasf der leztere empirische Natur- Begriff uns blos so weit führe, dasf der Obersten Ursache der Welteinrichtung eine sehr grosse macht und ein sehr grosser Verstand zukommen müsse, welcher der Anordnung der sich in der Welt offenbarenden mechanischen Gesetze von der zweckmäsigen Welteinrichtung entspricht. „Wozu aber die Welt selbst und ihre ganze Einrichtung dienen solle, lehrt die physische Weltbetrachtung allein noch nicht. Ja die letztere läsft es so gar noch ungewisf, ob nicht vielleicht doch noch ein Irrthum in unsern Denken vorgehen, und die Natur-

ſlachtig (*heterogeen*) is. Dan 'er is nog een factum voorhanden, naamlyk *Vryheid* of zedelyke rede, welks denkbeeld van dat der natuur geheel onderſcheiden is, en 't welk eene geheel andere waereldbeſchouwing te wege brengt, 't zy men met het denkbeeld van Vryheid begint of daarmede beſluit. Naamlyk, byaldien men eene volgends bedoelingen, geſchikte inrichting der waereld eens vooral vaſtſtelt, en naardien de beſchouwing der waereld zelve ons van alle zyden tot het beſluit brengt, dat het mechanismus nog aan het hooger beginſel der bedoelingen ondergeſchikt is, zo wordt men eigenaartig geleid om alweder naar eene orde of ſamenhang der bedoelingen te vraagen; de rede zal onder de oogmerken zelven eene Systematiſche aaneenſchakeling zoeken. Alle be-

turzweke von einem Principio herrühren können, das ſo wohl mit dem Verſtande als dem Mechanismus heterogen iſt. Aber es iſt noch eine Thatſache, nemlich Freiheit oder moraliſche Vernunft übrig, deren Begriff von dem Naturbegriffe ganz verſchieden iſt, und welcher eine ganz andere Weltbetrachtung einführt; man mag nun bei der Idee der Freiheit anfangen oder bei ihr beſchlieſſen. Wenn man nemlich einmal eine zwekmäſſige Anordnung in der Welt einräumen muſſ, und wenn die Weltbetrachtung ſelbſt an allen Seiten auf das Reſultat ſtöſſt, daſſ der Mechanismus noch unter einen höhern Principio der zweke ſtehe; ſo wird auch ſelbſt wie-

bedoelingen moeten tot eene eenige hoogſte bedoeling ſamenſtemmen en daaraan als enkele middelen ondergeſchikt weezen. Nu kan echter geen onder alle de bedoelingen der natuur welke zich voordoen, als een laatst, volſtrekt oogmerk, 't welk alle overigen onder zich bevat, aangemerkt worden, en by elke bedoeling in de Natuur kan telkens op nieuw *waarom* gevraagd worden? In de doode Natuur kunnen, wel is waar, veele oogmerken bereikt worden: Halmen, Bloemen, Aardklooten en Waerlden kunnen zich bewerktuigen en beweegen. Maar deeze doode Natuur, welke ſlechts voor een blind mechanismus geſchikt is, kan immers zelve de laatſte of eindelyke bedoeling niet uitmaaken, dezelve moet om een ander oogmerk aanweezen hebben. Dit nu kunnen

der nach einer Ordnung unter den Zweken gefragt werden muſſen, die vernunft wird unter den zweken ſelbſt eine Syſtematiſche Verbindung ſuchen —— Alle zweke müſſen zu einem einzigen Oberſten zweke zuſammen ſtimmen, und dieſem blos als Mittel untergeordnet ſeyn. Nun kann aber keiner unter den ſich offenbarenden Naturzweken als ein lezter abſoluter, alle übrige unter ſich begreifender, zweck angeſehen werden; bei jedem zweke in der Natur läſſt ſich immer noch ein *warum?* aufwerfen. In einer todten Natur können zwar viele zweke erreicht werden; Halme, Blumen, Erden, und Welten können ſich organiſiren und bewegen. Aber dieſe todte Natur, welche nur eines blinden mechanismus fähig

nen de leevende wezens niet zyn. Want 'er doet zich onmiddelyk op nieuw de vraage op, waarom deeze wezens beſtaan en om welke reden zoo veele ſchikkingen hunnenthalven gemaakt zyn. Wilde men nu derzelver welzyn of gelukzaligheid als deeze laatſte bedoeling doen aanmerken, zo zou, (met ter zyde ſtelling der gewigtige bedenking dat dit oogmerk zo zeldzaam bereikt wordt) de reede van nieuws aan de zelfde vraag *waarom*? herhaalen. Want men begeert nog een reden te weeten, waarom eene zekere clasſe van wezens in de natuur daartoe uitverkoren zy, om gelukkig te wezen, en wat hen eigenlyk deezen bevoorrechten toeſtand en zulke voortreflyke gaaven waardig maake? Dit waarom nu vindt de reden in niets

hig iſt, kann doch nicht ſelbſt lezter zwek ſeyn; ſie musſ noch um eines andern zweks willen da ſeyn. Auch lebendige Geſchöpfe können dieſen Entzwek noch nicht ausmachen. Denn es entſteht ſo gleich wieder die neue Frage warum denn dieſe weſen leben, und weshalb ſo viele Anſtalten ihretwegen getroffen ſind. Wolte man ihr wohlbefinden oder ihre Glükſeligkeit für dieſen letzten zwek ausgeben, ſo würde der groſſen ſchwierigkeit, dasſ dieſer ſo gar ſelten erreicht werde, nicht einmal zugedenken, die Vernunft abermals von neuen ein *warum*? aufwerfen. Denn man verlangt noch einen Grund zu wisſen, weshalb denn eine gewisſe Klasſe von weſen in der Natur dazu ausgezeichnet ſey, glük-

niets anders, dan in de *zedelykheid der wezens*; byaldien de reden eene uitdeeling der middelen om gelukkig te zyn, doen wilde, zou zy volgends geen anderen regel kunnen handelen, als naar de evenredigheid van zedelyheid welke zy in elk enkel menſch zou aantreffen. Dit is ook het eenpaarig oordeel van alle verſtandigen. Elk tracht zo veel hem doenlyk is, deeze proportie te berekenen. Maar wanneer nu een wezen zedelyk is of zedelykheid heeft, kan men niet verder vraagen, *waarom* zulks zo zy, naardien de zedelykheid iets onvoorwaardelyks en volſtrekts is, 't welk niet is om iets anders, maar altoos als bedoeling op zichzelve, als laatſte eindelyke volſtrekte bedoeling moet beſchouwd worden, waartoe wel

an-

lich zu ſeyn, und was ſie eigentlich eines ſo vorzüglichen zuſtandes und ſo vorzüglicher gaben würdig mache? Dieſen Grund findet aber die Vernunft nirgends als in der *Moralität der Weſen*; wenn die Vernunft eine Austheilung der Mittel glüklich zu ſeyn vornehmen ſollte, ſo würde ſie nach keiner andern Regel verfahren können, als nach der Proportion der Moralität, die ſie in einem jeden Menſchen anträfe. Dieſes iſt auch das einſtimmige Urtheil aller Vernunftigen. Jeder ſucht, ſo viel ihm möglich, dieſe Proportion herauszubringen. Wenn aber ein Weſen moraliſch iſt, ſo kann man nicht weiter fragen, warum es denn *moraliſch* ſey? denn die Moralität iſt etwas Unbedingtes und Abſolutes, das

um

andere dingen als middelen kunnen ſamenſtemmen, maar 't welk zelfs aan niets als middel ondergeſchikt is. Hiermede nu ſtemt niet alleen het gewoon menſchen verſtand overeen, 't welk alle perſoonlyke waarde in de *deugd* des Menſchen ſtelt, maar ook de reden billykt dit oordeel ten vollen. Want zelfs alles, wat een ding in de zinnelyke waereld of in de waarneming is, is voorwaardelyk: de zedelykheid daarentegen is in haaren aart en wezen van de wetten der waarneeming afgezonderd, en haare oorzaaklykheid, de Vryheid naamlyk, of de practiſche reden behoort in 't geheel niet tot de zinnelyke waereld, maar is eene oorzaaklykheid van geheel heterogene ſoort met alles, wat zich in de zinnelyke waereld voordoet. Van daar dat de zedelykheid eene vol-

um keiner andern ſache willen iſt, ſondern jederzeit als zwek an ſich als letzter abſoluter zwek angeſehen wird, wozu wohl andere dinge als Mittel zuſammen ſtimmen können, das aber ſelbſt keinem als Mittel dient. Hiermit ſtimmt nicht nur der gemeine Menſchenverſtand, der allen perſönlichen Werth in die *Tugènd* des Menſchen ſetzt, überein, ſondern die Vernunft rechtfertiget auch desſelben Urtheil vollkommen. Denn nur alles, was ein Ding in der Sinnenwelt oder Erſcheinung iſt, iſt bedingt; die Moralität aber weicht ihrer Natur und Weſen nach von den Geſetzen der Erfahrung ab, und ihre cauſalität, die Freiheit oder die praktiſche Vernunft, gehört gar nicht zur Sinnen-

volstrekte en onvoorwaardelyke waarde heeft, omtrent welke men niet op nieuw kan vraagen, waartoe dezelve nut of goed is, maar die zeer wel tot een *Eind oogmerk* strekt. Dit zelfde blykt ook uit het denkbeeld der reden zelve, wanneer men dit behoorlyk ontleedt. Want daar die grond, door welken oogmerken mooglyk worden, rede genaamd wordt, zo moeten ook alle oogmerken door dezelve bepaald worden, zelve echter kan zy niet weder door eene nog hoogere bedoeling, als middel tot dezelve bepaald zyn. Want anderszins zou het denkbeeld der reden niet eens op haar kunnen toegepast worden, of de grondslag van alle bedoelingen moest iets anders zyn, als de reden, 't welk eene tegenstrydigheid insluit, naar-

welt, sondern ist eine Causalität von ganz heterogener Art mit allen was sich in der Sinnenwelt findet. Daher hat die Moralität einen absoluten unbedingten Werth, wobei man nicht wiederum fragen kann, wozu sie nutzt oder gut ist, die aber sehr wohl zu einem *Endzweke* taugt. Es erhellet eben dasselbige auch aus dem Begriffe der Vernunft selbst, wenn man ihn nur gehörig zergliedert. Denn, da derjenige Grund wodurch zweke müglich werden, Vernunft heist, so müssen alle zweke durch dieselbe bestimmt seyn, sie selbst aber kann nicht wiederum durch einen noch höhern zwek als mittel zu ihm bestimt seyn. Denn sonst würde nicht einmal der Begriff der Vernunft auf sie passen, oder der Grund aller zweke müsste ein an-

de

naardemaal de grond of het onderwerp der bedoelingen en rede eenzelvig of identiſch zyn. De reden vindt derhalven het oogmerk van het aanweezen der waereld, in de redelyke wezens, voor zo ver dezelven zedelyk zyn. Volgends haar is dienvolgends het mechanismus aan het Technicismus of de kunstige inrichting der waereld ondergeſchikt, dan beiden zyn betreklyk tot levendige en ten laatſten tot zedelyke wezens. Het algemeen gevoelen, volgends welk men den menſch als het eind-oogmerk der zinnelyke waereld gewoon is te beſchouwen, is dienvolgends niet enkel aan trotſchheid toetefchryven, maar ontſtaat uit een juist zelfsgevoel, door de reden zeer wel te billyken, wanneer men ſlechts niet enkel den mensch by uitſluiting, maar elk ander wezen, met re-

derer ſeyn als Vernunft, welches ſich ſelbſt wiederſpricht, weil grund oder ſubjekt der zweke und vernunft identich ſind. Die Vernunft findet alſo den Endzwek des Daſeyns der Welt in den vernünftigen Weſen, ſo fern ſie moraliſch ſind. Nach ihr iſt alſo der Mechanismus dem Technicismus oder der künſtlichen Welteinrichtung untergeordnet; beide aber beziehen ſich auf lebendige und zulezt auf moraliſche weſen. Es rührt alſo die allgemeine ſtimme, nach der man den Menſchen als den lezten zwek der Sinnenwelt anzuſehen pflegt, doch nicht blos aus Stoltz ſondern aus einem richtigen durch Vernunft ſehr wohl zu rechtfertigenden Selbſtgefühle her, wenn man nur den

redelykheid begaafd, daar onder bevat. Dat nu het gemeen verſtand 'er deeze bepaaling niet altyd by voegde is zeer verſchoonelyk, naardien het zelve zich nimmer op ſubtile tegenwerpingen gevat maakt, en van daar meermaalen 't gewoonlykst denkbeeld gebruikt, 't welk de waarneeming aan de hand geeft, byaldien daarin ſlechts het hoofdkenmerk vervat is. De beſchouwelyke reden ontdekt dienvolgends in zich zelve gronden voor de beweering van 't gewoon menſchen verſtand. Want deeze ſtelt van natuur, alle voortreflyke, van den mensch geheel onafhanglyke inrichtingen in de waereld, met den menſch of het redelyk wezen in betrekking, en vooronderſtelt, dat alles daartoe aanweezig zy om door hem volgends verſtandige regels, tot zyne oogmerken als mid-

de-

menſchen nicht ausſchlieslich ſondern jedes Weſen, das Vernunft hat, darunter verſteht. Daſs aber der gemeine Verſtand dieſe Beſtimmung nicht immer hinzufügte, war ihm wohl zu verzeihen, da er ſich nie auf ſubtile Einwürfe gefaſst macht, und daher oft den gewönlichſten Begriff gebraucht, den ihm Erfahrung darbietet, wenn nur das Hauptmerkmal darinn enthalten iſt. Die ſpekulative Vernunft entdekt alſo wirklich in ſich ſelbſt Gründe für die Behauptung der gemeinſten Menſchenvernunft. Denn dieſe bezieht von Natur alle vortreffliche von den Menſchen ganz unabhängige Einrichtungen in der Welt auf den Menſchen oder auf vernünftige weſen und ſezt voraus daſs al-

delen gebruikt te worden. Slechts de redelyke wezens zelven worden door hetzelve van dit gebruik uitgeſlooten. Men zou de geheele waereld als een onnut ding moeten beſchouwen, by aldien 'er geen redelyk zedelyke wezens voorhanden waren, tot welken alles betreklyk is. Want niet de mensch als mensch is het, welken men waardig acht het eindoogmerk der ſchepping te weezen, men ſtelt zulks ſlechts zo ver als hy zedelyk is. Gaaven, bekwaamheden, uitgeſtrekte invloed op de maatſchappy, kunnen den mensch, wel is waar, nuttig of ſchadelyk maaken en hem eene betreklyke waardy byzetten; maar wanneer hy tevens geen goeden wil en zedelyke geäartheid heeft, zal men hem toch niet als achtingswaardig beſchou-

alles dazu da ſey um von ihm nach vernünftigen Regeln zu ſeinen zweken als Mittel gebraucht zu werden. Nur die vernunftigen weſen ſelbſt ſchlieſſt ſie von dieſem Gebrauche aus. Man würde die ganze Welt für ein unnüzes Ding halten müſſen, wenn nicht vernünftige moraliſche weſen da wären, auf welche ſich alles beziehen könnte. Denn nicht der menſch als menſch iſt es, den man werth hält ein Endzwek der ſchöpfung zu ſeyn, ſondern nur inſofern er moraliſch iſt. Talent, Geſchiklichkeit, ausgebreiteter Einfluſſ auf den Staat können einen Menſchen zwar nüzlich oder ſchädlich machen, und ihm einen relativen Werth geben. Wenn er aber dabei keinen guten willen und keinen moraliſche Geſinnung hat, ſo wird

ſchouwen, nogte hem eene uitneemende volſtrekte perſoonlyke waardy toekennen.

Wil men zich dienvolgends eene volledige aaneenſchakeling der bedoelingen in de waereld voorſtellen, zoo moet men een eindoogmerk van het aanweezen der waereld vaſtſtellen, welk juist daarom in de zinnelyke waereld niet is aantetreffen, — een eindoogmerk waartoe alle dingen ſamenſtemmen en waaraan alles ondergeſchikt is. Hiertoe doet zich nu ſlechts een eenige bedoeling op, welke tot een eindoogmerk kan ſtrekken, naamlyk de zedelyke reden, of de wezens waarin deeze gevonden wordt. De waereld moet men zich gevolglyk als onder zedelyke wetten voorſtellen, dat is, al-

man ihm doch nicht achtungswürdig finden, ihn keinen vorzüglichen abſoluten, perſönlichen Werth beilegen.

Will man alſo eine vollſtändige Verbindung der zweke in der Welt denken, ſo muſs ein Endzwek des Daſeyns der Welt gedacht werden, der eben um des willen in der Sinnenwelt ſelbſt nicht anzutreffen iſt; zudem alle Dinge zuſammen ſtimmen und unter dem alle ſtehen. Hierzu kennen wir aber nur einen einzigen zwek, der zu einem Endzwek tauglich iſt, und dieſer iſt die moraliſche Vernunft oder die Weſen in welchen ſie angetroffen wird. Die Welt muſs alſo *unter* moraliſchen Geſetzen gedacht werden, d. h. es muſs

alles moet tot bedoeling der zedelyke wezens ingericht zyn. En de oorzaak der waereld moet zodanig eene zyn, welke alles overeenkomstig de zedelyke bedoeling heeft ingericht, dienvolgends ook, heeft kunnen inrichten. Dezelve kon echter onmooglyk alles tot het zedelyk eindoogmerk inrichten, by aldien niet al wat aanzyn heeft, de ſtof zo wel als de inrichting derzelve, van Haar geheel afhanglyk is, want anderzins zou het een of ander ligtelyk met deeze bedoeling kunnen ſtryden. Dienvolgends moet men zich de oorzaak der zedelyke waereld niet ſlechts als oorzaak van het mechanismus, en technicismus, maar ook als den grond van het aanweezen der ſtoffe, dat is, als waereldveroorzaaker, vertegenwoordigen, ten einde het

---

muſs alles zum zweke der moraliſchen Weſen eingerichtet ſeyn. Und eine Welturſache muſs eine ſolche ſeyn, welche alles dem moraliſchen zweke gemäs eingerichtet hat, folglich auch einrichten könnte. Sie kann aber unmüglich alles zu dem moraliſchen Endzwek einrichten, wenn nicht alles was da iſt, ſtoff, ſo wohl als Ordnung, von ihr abhängt; denn ſonſt könnte das eine oder das andere dieſem zweke wiederſtreiten. Folglich muſs die Urſache einer moraliſchen Welt nicht nur als Urſache des Mechanismus und Technicismus ſondern auch als Grund der wirklichkeit der Materie d. h. als Welturheber gedacht werden, damit ſie dieſelbe ihrer Abſicht ganz gemäs ſchaffen konnte. Sie muſs alſo die Materie dem Mechanismus, dieſen

het beweezene vastſtaa, dat dezelve, de waereld overeenkomstig haare bedoeling kon ſcheppen en vormen. Dezelve moet gevolglyk de ſtoffe aan het mechanismus, dit aan het technicismus, dit veelligt weder aan verſcheide andere oogmerken, allen te ſamen echter, aan het zedelyk wezen ondergeſchikt hebben; (*) met andere woorden, de

(*) Ik merk hier in 't voorbygaan, als een voordeel van deeze gedachte aan, 't welke tevens eenen zeer behaaglyken grond voor haare aanneemlykheid in zich bevat, dat daardoor noch het onderzoek van het Mechanismus der natuur, noch de naſpooring omtrent de oogmerken geweld wordt aangedaan of eene verkeerde richting wordt gegeeven; maar dat elk van deeze naſpooringen haare onbeperkte Vryheid blyft behouden. *Vooreerst* kan en moet de mechanike Verklaaringswyze zo verre voortgezet worden, als ſlechts eenigzins mooglyk is. Dezelve is en blyft voor ons, zelfs de eenige Verklaaringswyze, zonder dat wy ons deswegen behoeven te verbeelden dat wy door

ſen aber dem Technicismus, dieſen vielleicht vielen andern zweken; alle zuſammen aber dem moraliſchen weſen unterordnen; (*) oder die moraliſchen weſen enthalten den letzten Grund, weshalb die Welt ſo und nicht anders eingerichtet iſt. Da wir nun ein Weſen,

(*) Ich bemerke hier nur als einen Vortheil dieſer gedanken, der einen ſehr plauſibeln Grund für ihre Annehmlichkeit enthält, dasſ dadurch weder der Unterſuchung des Mechanismus der Natur noch der Nachforſchung nach zweken gewalt angethan oder eine falſche Richtung gegeben wird, ſondern dasſ jede dieſer Nachforſchungen ihre unbeſchränkte Freiheit behält. *Erſtlich* kann und musſ die mechaniſche Erklärungsart ſo weit getrieben werden, als es nur immer möglich iſt. Ja ſie iſt und bleibt für uns ſogar die einzige Erklärungsart, ohne dasſ wir uns deshalb einbilden, vermittelſt derſelben bis auf die allererſten Gründe dringen zu wollen. Die allerkühnſten Hy-

de zedelyke wezens bevatten den laatſten grond waarom de waereld zo en niet anders ingericht is. Naardien wy nu een wezen, 't welk naar een ſtelſel van bedoelingen werkt, een verſtandig wezen en wanneer alle deszelfs daaden aan het zedelyk eindoogmerk ondergeſchikt zyn, een zedelyk redelyk wezen noemen, zo moet de zedelyke waereld-oorzaak niet ſlechts als een almagtige en wyze, maar ook als de zuiverst hoogst ze-

door dezelve tot op de eerſte beginſels kunnen doordringen. De allerſtoutſte Hypotheſen kunnen ons van daar wel als ongegrond, maar nimmer als Kettersch voorkomen. Want by aldien men ook de veroorzaaking van den menſch uit ſlyk, (ſchlamm) de ontwikkeling van de ſtof waaruit Waerelden beſtaan uit een ſtofdeeltje, en derzelver ſamenvoeging, ſcheiding en beweeging uit één eenige wet verklaaren konde, zo zou noch de teleologie, noch het eindoogmerk van derzelver aanweezen daardoor iets verliezen; integendeel de Schepper van alles zou daardoor zo

ſen, das nach einen Syſteme der zweke wirkt ein *vernünftiges* weſen, und wenn alle ſeine Handlungen dem moraliſchen zweke untergeordnet ſind, ein moraliſches vernunftiges Weſen nennen; ſo muſ eine moraliſche Welturſache nicht nur als eine allmächtige und weiſe, ſon-

Hypotheſen werden uns daher wol ungegründet, aber doch nie kezeriſch vorkommen können. Denn wenn man auch die Entſtehung der Menſchen aus ſchlamm, die Entwikelung der Materie der Welten aus einem Stäubchen, und ihre zuſammenfügung, trennung und bewegung aus einem einzigen geſetze erklären könnte; ſo würde doch dabei weder der Teleologie noch dem Endzweke ihres Daſeyns etwas vergeben; ſondern ihr Schöpfer würde nur um ſo erhabener vorgeſtellt, der aus ſo einfachen Dingen ſo gewaltige Dinge zu ſeinem

zedelyke. dat is, als een *heilig werkend verſtand*, met één woord, als *God* erkend worden.

Deeze reeks van gedachten nu is, wel is waar, volkomen juist, zo dra men de zaak enkel volgends de reden beöordeelt. Maar dat zodanig een ſtelſel van oogmerken met de daad beſtaa, ſchynt toch daaruit alleen, dat zulks met onze reden zo wel ſtrookt, niet

zo veel verhevener voorkomen, als welke uit zulke eenvouwdige beginſels, zulke vreeslyke en groote gewrochten naar zyne bedoelingen weet voorttebrengen. Waar zich nu nevens dit mechanismus oogmerken voordoen, zal niets ons verhinderen, dezelven als bedoelingen eens wyzen Scheppers aantemerken, ſchoon het ons aan genoegzaam doorzicht ontbreeke, om dezelven als gronden ter verklaaring te gebruiken. En eindelyk zal de proeve, om alles wat wy van de waereld waargenomen hebben, met gemelde groote zedelyke bedoeling te vergelyken, al-

ſondern auch als die allermoraliſchſte d. i. *heilige* Intelligenz d. h. als Gott gedacht werden.

Dieſe Folge der Gedanken iſt nun zwar ganz richtig, ſo bald man die ſache blos nach der Vernunft beurtheilt. Aber daſs ein ſolches ſyſtem der zweke auch wirklich ſey, ſcheins doch daraus allein, daſs es

nem zweke hervorzubringen wuſste. Wo ſich nun neben dieſem Mechanismus zweke offenbaren, da wird uns nichts hindern ſie als Abſichten eines weiſen Schöpfers zu bemerken, ob wir gleich nicht hinlängliche Einſicht haben, ſie als Erklärungsgründe zu brauchen. Und endlich wird ein Verſuch, alles, was wir von der Welt erfahren haben, zu jenem groſsen moraliſchen zwek zuſammen zu halten, immer

niet te volgen. Van hier de vraag: uit welke gronden acht de rede zich bevoegd, om zodanig verband van alle dingen, waarin alles middel tot de zedelyke bedoeling is, voor *wezenlyk* en *raëel* te houden? De ondervinding leert, wel is waar, de physike oogmerken met veel en ontwyfelbaare zekerheid. Maar dat alle deeze kunstige schik-

aktoos een der edelſte onderneemingen van onzen geest uitmaaken, byaldien wy ook niet hoopen kunnen om tot volledige bevatting van de overeenſtemming aller wetten en bedoelingen tot het groote en verheven eind-oogmerk der ſchepping te zullen geraaken.

es unſrer Vernunft ſo angemeſſen iſt, nicht zu folgen. Es entſteht daher die Frage: aus welchem Grunde hält ſich die Vernunft für berechtiget eine ſolche Verknüpfung aller Dinge, in der alles mittel zum moraliſchen zweke iſt, für *wirklich* und *real* zu halten? Die Erfahrung lehrt zwar die phyſiſchen zweke mit vieler und unbezweifelten Gewisheit. Aber dasſ alle dieſe künſtlichen Anſtalten in der Natur um der moraliſchen weſen willen daſeyen, kann die Erfahrung gewisſ nicht lehren. Und desſen ungeachtet iſt es wahr, dasſ die Ueberzeugung des letztern Satzes wo nicht feſter doch gewisſ weit allgemeiner iſt, als die Ueberzeugung von phyſiſchen zweken. Denn der al-

ler-

mer eine der edelſten unternehmungen unſres Geistes bleiben, wenn wir gleich nicht hoffen können zur vollſtändigen Einſicht der Uebereinſtimmung aller Geſetze und aller zweke zu dem grosſen erhabenen Endzwek der Schöpfung zu gelangen.

ſchikkingen in de natuur om de zedelyke wezens plaats hebben, kan de ondervinding ons voorzeker niet leeren. En desniettegenſtaande is het toch waar, dat de overtuiging van laatstgenoemde ſtelling, byaldien niet meer gegrond, toch gewislyk veel algemeener is, als de overtuiging van de phyſike oogmerken. Want de geringſte, minstgeöeffende en ruuwſte Mensch, welke over de oogmerken in de natuur in 't geheel niet gedacht heeft, houdt het toch daarvoor dat alles om den mensch beſtaan hebbe. De grondſlag deezer overtuiging kan alzo onmooglyk in de waarneeming gelegen weezen, 'er moet iets in het onderwerp zelve plaats hebben, 't welk deeze algemeene overtuiging

lergemeinſte und roheſte Menſch, der über Naturzweke gar nicht nachgedacht hat, hält doch dafür, dasſ alles um der Menſchen willen da ſey. Der Grund dieſer Ueberzeugung kann alſo unmüglich in der Erfahrung, ſondern es musſ irgend etwas im Subjekte liegen, was eine ſo allgemeine Ueberzeugung hervorbringt. Dieſes findet ſich bei genauerer Unterſuchung auch wirklich, und zwar iſt es kein *zufälliger* Grund der blos hie und da ſtatt findet, ſondern er beruhet auf einer allgemeinen *weſentlichen* Eigenſchaft unſrer Natur. Es iſt nemlich die Vernunft ſelbſt, welche ſchon a priori fodert, dasſ alles auf ſie, beſonders aber auf ihren moraliſchen Theil Beziehung habe, und welche gleichſam inſtinkt-mäſsig dieſes ihrer Natur nach voraus ſeht. Es iſt demnach kein wunder, dasſ ſich

ging te wege brengt. Dit vindt men by een naauwkeuriger onderzoek ook zodanig, en het is geen *toevallige* grond, welke ſlechts hier of daar aangetroffen wordt, maar dezelve berust op eene algemeene *wezenlyke* eigenſchap van onze natuur. 't Is naamlyk de rede zelve, welke reeds van voren vordert dat alles tot haar, byzonderlyk echter tot haar zedelyk deel, betreklyk zy en welke dit als 't ware volgends inſtinkt, naar aanleiding haarer natuur, voor uit ziet. 't Is derhalven niet te verwonderen dat de menſchen zich alles in de waereld tot hun gebruik aanmaatigen, naardien zy eene zo krachtige ſpoor in hunne reden hebben om al wat zy aantreffen voor zich te gebruiken, en al wat zy doen en voortbrengen naar hunne bedoelingen interichten.

Hier door nu, ware, wel is waar, het al-

ſich die Menſchen alles in der Welt zu ihrem gebrauche anmaſſen, da ſie einen ſo mächtigen Sporn in ihrer Vernunft dazu finden, alles was ſie antreffen für ſich zu gebrauchen und alles, was ſie thun und hervorbringen, nach ihren zweken einzurichten.

Hieraus wäre nun zwar der allgemeine Glaube an eine ſolche allgemeine moraliſche Ordnung in der Welt erklärt, aber ob dieſer glaube auch die ſtrengſte Prüfung aushalte, d. h. ob er auch bei der genaueſten Unterſuchung für einen ſolchen gelten müſſe, der mit

algemeen geloofaan zodanig eene algemeen zedelyke orde in de waereld verklaard; maar of dit geloof de ſtrengſte proeve uithoude, dat is, of hetzelve ook by het naauwkeurigſt onderzoek voor zodanig een geloof gelden moete, 't welk met recht voorwerpelyke overtuiging in het onderwerp kan te wege brengen, blyft daarby nog ſteeds onbeſlist. En dit ſtuk moeten wy nu nog met eenige woorden verhandelen.

Zo veel mogen wy ten minsten als toegeſtaan vaſtſtellen, dat de zedelyke wetten een gedrag voorſchryven, welke ſlechts dan van de rede geheel goedgekeurd en van elk gevolgd moet worden, wanneer alles in de waereld zodanig ingericht is, als of deze inrichting van een allerhoogst zedelyk wezen herkomſtig ware. Byaldien wy nu gron-

Recht objektive Ueberzugung in dem ſubjekte bewirken kann, bleibt dabei doch noch unausgemacht. Und dieſen Punkt müſſen wir noch mit einigen Worten erörtern.

Es muſſ wenigstens ſo viel eingeraumt werden, daſſ die moraliſchen Geſetze eine Handlungsweiſe vorſchreiben, die nur alsdann von der Vernunft ganz gebilliget, und von iedermann befolgt werden müſte, wen alles in der Welt ſo eingerichtet ware, als ob es von einem allerhöchſten moraliſchen Weſen angeordnet wäre. Wen wir nun Gründe genug haben, die uns

gronden genoeg hebben, welke ons volkomen van de verplichting overtuigen om de zedelyke wetten optevolgen, en ons slechts de voorwerplyke erkendtenis der wezenlykheid van zodanig eene verordening nog ontbreekt, zonder dat er met dat al een reden voor het tegendeel deezer verordning voorhanden is, zo is het voor de reden zeer gevoeglyk, de wezenlykheid van den nog ontbreekenden grond aanteneemen en *te gelooven*. Zodanig is nu juist het geval voorhanden. Want ik erken my zelve noodzaaklyk verpligt overeenkomstig met de zedelyke wetten te handelen, naardien myne geheele persoonlyke waarde en innerlyke waardigheid daarvan alleen afhangt. Deeze waarde echter zou eene ydele verbeelding en hersenschim zyn, byaldien

uns vollkommen von der Verbindlichkeit überzeugen, den moralischen Gesätzen folge zu leisten, und uns blos die objektive Erkenntnisf der Realität einer solchen ordnung noch fehlt, ohne dasf jedoch ein grund fur das gegegentheit dieser Ordnung da ist; so ist es der Vernunft sehr gemäsf die Realität des noch fehlenden Grundes anzunehmen und *zu glauben*. Nun ist hier gerade ein solcher Fall. Denn ich erkenne mich nothwendig für verplichtet den Moralgesezen gemäsf zu handeln, weil mein ganzer persönlicher Werth und meine innere Würde allein davon abhangt. Dieser werth würde aber eine leere Einbilding seyn, wenn mein moralisches Wesen nichtauch wirklich dieser

myn zedelyk wezen niet ook met de daad, deeze waarde bevat en al het overige tot het zedelyke betreklyk, dat is, aan dezelve ondergeſchikt ware. Nu echter houde ik myne zedelyke reden geenzins voor een hersſenſchim en geloof dienvolgends ook eene algemeene zedelyke orde. Eene algemeene zedelyke orde nu, is noch uit het mechanismus noch uit de kunstoogmerken in de bewerktuigde natuur te verklaaren, naardien de zedelyke wetten en de zedelyke orde van geheel onderſcheiden aart zyn, dan de phyſiſche. Maar een aanmagt bepaald, ſchoon voor 't overige aan doorzicht, wysheid en wil volmaakt wezen, kan zodanig eene zedelyke orde niet mooglyk maaken. Dezelve is alleen door een beginſel mooglyk, welk alles wat beſtaat

Werth hätte und ſich alles übrige auf das Moraliſche bezäge d. h. ihm untergeordnet wäre. Nun halte ich aber meine moraliſche Vernunft nicht fur eine leere Einbildung; alſo glaube ich auch eine algemeine moraliſche Ordnung. Eine allgemeine moraliſche Ordnung iſt aber weder aus dem Mechanismus noch aus den Kunstzweken in der organiſchen Natur erklärbar, weil die moraliſchen Gëſeze und die moraliſche Ordnung von ganz verſchiedener Natur ſind, als die phyſiſche. Aber auch ein an macht eingeſchränktes, obgleich übrigens an Einſicht, Weisheit und Willen vollkommenes Weſen kann eine ſolche moraliſche Ordnung nicht möglich machen. Sie iſt al-

ſtaat in zyne magt heeft, en oorſpronglyk zo wel de ſtof en haare wetten, als ook de kunſtige oogmerken tot het zedelyk eind-oogmerk ſamengevoegd heeft. Zodanig beginſel nu is niets anders dan een allerhoogst-zedelyk werkend verſtand of God, welks aanweezen dienvolgends met elke zedelyke reden a priori in verband ſtaat.

Wy moeten derhalven, als zedelyke wezens die aaneenſchakeling van zedelyke oogmerken trachten tot wezenlykheid te brengen; (te reäliſeeren) want door zodanig eene handelwyze alleen betoont zich onze goede wil en de wezenlyke waardigheid onzer natuur. Wy hebben wel is waar, niets in onze magt dan de opvolging der

allein durch ein Princip möglich das alles was da ist in ſeiner Gewalt hat und urſprünglich ſowohl die Materie als ihre Geſeze als auch die Kunſtlichen Zweke zu dem moraliſchen zweke verknüpft. Ein ſolches Princip iſt nichts anders als eine allerhöchtſte moraliſche Intelligenz oder ein Gott, deſſen Daſeyn alſo mit jeder moraliſchen Vernunft a priori verknüpft ist.

Wir müſſen daher als moraliſche Weſen jene moraliſche Zweckverknüpfung zu realiſiren ſuchen. Denn durch ſolche Handlungsart beweiſet ſich allein unſer guter Wille und die wahre Würde unſrer Natur. Zwar ſteht nichts in unſrer gewalt, als die Befolgung der

der zedelyke Wetten zelfs. Hoe de gevolgen daarvan met de verordening der zedelyke wezens famenloopen, kunnen wy dikwyls niet inzien, want deezen worden door de natuur bewerkt en zyn meestendeels niet in onze magt. Wy kunnen alzo deeze orde niet zelfs voortbrengen. Evenwel echter moeten wy fteeds daartoe werken, ook byaldien wy geen gevolg of uitwerkfel van onze poogingen ontdekken. Maar in de vooronderftelling van Gods aanweezen, kan de reden evenwel zodanig eene zedelyke aaneenfchakeling der dingen verwachten.

Zodanig eene aaneenfchakeling van zedelyke bedoelingen, wordt b. v. in alle de Theoriën van Zedenleeren, zo wel ouden als

Moralgefeze felbst. Wie die Folgen daraus mit der Beftimmung der moralifchen Wefen zufammentreffen, können wir oft nicht einfehen. Denn diefe werden durch die Natur bewirkt und find grösftentheils gar nicht in unfrer Gewalt. Wir können alfo felbst diefe Ordnung nicht hervorbringen. Dennoch aber müffen wir immer dahin arbeiten, wenn wir auch gar keinen Erfolg Unfrer Bemühung wahrnähmen. Aber unter der Verausfezung eines Gottes kann die Vernunft dennoch eine folche moralifche Verknüpfung der dingen erwarten.

Eine folche moralifche zweckverbindung wird z. e. in

als nieuwen vooronderſteld, want alle ſtellen vast, dat er ter verwerving van waare en duurzaame Gelukzaligheid, geen ander middel voorhanden is, als deugd of de onbepaalde opvolging der zedelyke wetten. Dezelven vooronderſtellen dienvolgends, dat de waarneeming der wetten van deugd, zodanige omſtandigheden moet veroorzaaken, welke den toeſtand van Gelukzaligheid in ons voortbrengen. Deeze omſtandigheden echter zyn blykbaar niet aan onze magt onderworpen, nogte zyn met de beöefening der deugd Phyſik verknogt, maar hangen in de natuur geheel en al van mechanike inrichtingen af. Zoude nu deze mechanike inrichting der waereld, aan eene zo ongelykſlachtige kracht als onze reden

in allen Theorien der Sittenlehre, ſowohl von den Altern als Neuern voraus geſezt. Den alle meinen, es ſe kein anderes Mittel ſich eine dauerhafte und wahre Glükſeligkeit zu erwerben als Tugend, oder die unbedingte Befolgung der moraliſchen Geſeze. Sie ſezen alſo zum voraus, das die Beobachtung der Tugendgeſeze die jenigen Umſtände herbeiführen müſſe, die den zuſtand der Glükſeligkeit in uns bewirken. Nun ſind aber jene Umſtände offenbar nicht in unſrer Gewalt, ſtehen auch nicht mit der Tugend in einer phyſiſchen Verknüpfung, ſondern hängen in der Natur ganz von mechaniſchen Einrichtungen ab. Solte alſo dieſe mechaniſche Welteinrichtung einen ſo heterogenen Kraft als unſre Ver-

den is ondergeſchikt zyn, zo moest dezelve zelfs volgends zedelyke beginſelen hoewel op eene voor ons geheel onzichtbaare wyze ontworpen weezen. Waarneeming nu konde zedenleeraaren zodanig verband niet leeren. Want ter Gelukzaligheid behoort blykbaar meerder, als dat verheven zelfsgevoel, 't welk met de deugd verbonden is, en zelfs dit is al weder aan phyſike voorwaarden onderworpen, welke de deugd niet alleen niet voortbrengt, maar ſomtyds zelfs vernietigt (*). De natuur van hunne reden drong hen

(*) By voorbeeld als eene deugdzaame daad den dood onmiddelyk ten gevolge heeft. Hier moest volgends de Theorie de grootſte gelukzaligheid volgen en juist volgt de berooving derzelve.

nunft ist, unterworfen ſeyn, ſo muſ ſie ſelbst nach moraliſchen Principien, obgleich auf eine uns ganz unſichtbare Art entworfen ſeyn. Die Erfahrung konnte ſi nicht eine ſolche Verknüpfung lehren. Denn zur Glükſeligkeit gehört offenbar mehr, als jenes erhabene ſelbstgefuhl, welches mit der Tugend verknüpft ist, und ſelbst dieſes hängt wiederum von phyſiſche Bedingungen ab, welche die Tugend nicht nur nicht hervorbringt, ſondern wohl gar zerſtört (*). Die

(*) Wie, wenn unmittelbar eine Tugendhafte Handlung den Tod nach zich zieht. Hier ſoltte nach der Theorie die grösſte Glükſeigheit tolgen, und es erfolgt gerade die Beraubung derſelben.

hen in 't verborgen en ongemerkt, zodanig een verband a priori aanteneemen, en door eene zeer natuurlyke ongemerkte in de plaatsſtelling, (*illuſie*) hielden zy de waarneeming voor de bron der kennis van deeze waarheid. Zo gaat het veeltyds. De zedenleeraars zyn dikwils van eene zaak vaſtelyk overtuigd, zonder de gronden deezer overtuiging te kennen. Beginnen zy dezelven opteſpooren, zo neemen zy doorgaans geheel verkeerde aan, welke door de beſpiegelingen van anderen verworpen worden, 't welk den ſchyn veroorzaakt, als of de geheele zaak twyfelachtig ware. Maar deeze handhaafd zich door haare onbekende, maar onwrikbaare grondſlagen, in het menſchlyk gemoed; terwyl de ſpeculative tegenwerpingen ſlechts ſtrekken om den geest

Die Natur ihrer Vernunft drang ſie insgeheim eine ſolche Verknüpfung a priori anzunehmen, und die Erfahrung hielten ſie durch eine natürliche Illuſion für den Erkenntnisgrund dieſer Wahrheit. So geht es den Menſchen oft. Sie ſind oft feſt von einer ſache überzeugt ohne die Gründe dieſer Ueberzeugung zu kennen. Fangen ſie an dieſelven zu ſuchen, ſo fallen ſie gewönlich auf falſche, welche die ſpekulation anderer verwirft, und den ſchein hervorbringt, als ob die ſache ſelbst zweifelhaft wäre. Aber dieſe erhält ſich durch ihre unbekannten aber unerſchütterliche Stützen in dem menſchlichen Gemüthe und die ſpekulativen einwürfe dienen nur den unterſuchungs-

geest van onderzoek levend te houden, tot het der reden eindelyk na veele vergeefsche beproevingen gelukt, haare speculatien met deeze blinde werkingen, in harmonie te brengen.

Men vergunne my nog eene aanmerking. Ik beweer, dat byaldien eene stelling door het gemeen verstand tegen de bespiegeling beweerd wordt, eerstgenoemde doorgaans gelyk heeft en de bespiegeling zich alleen heeft bezig te houden om de gronden daarvan te ontdekken en byaldien de stelling van zoodanigen aart is, dat de algemeene grond daarvan in het onderwerp gelegen is, zo heeft de rede altoos recht en de bespiegeling behoeft niet anders te doen als de stelling

geistrege zu erhalten, bis es der Vernünft endlich nach vielen vergeblichen Versuchen gelingt, ihre speculationen mit diesen blinden wirkungen in Harmonie zu bringen.

Man erlaube mir hir noch eine Bemerkung. Ich behaupte, wenn ein satz vom gemeinen Verstande gegen die speculation behauptet wird, zo hat ersterer gemeiniglich recht und die spekulation musf sich nur bemühen die Grunde davon aufzufinden; und wenn der satz von einer solchen Beschaffenheit ist, dasf der allgemeine Grund davon in dem subjekte liegt: so hat er allemal Recht, und die speculation kann nichts

ling juist voorteſtellen en de waare gronden van de valſchen aftezonderen.

Dan het zy hiermede zo als 't wil. Men ſtelle dat de waarneeming leert, dat de gelukzaligheid door de deugd bepaald worde, zoo zou ook objektive volgen dat eene aaneenſchakeling van zedelyke oogmerken in de waereld, by gevolg ook derzelver oorzaak met de daad voorhandenzy. En naardien deeze oorzaak niet het mechanismus, ook geen enkel verſtand zyn kan, maar zodanig beginſel moet weezen, 't welk alles tot zedelyke oogmerken verbinden kan en wil, zodanig wezen nu, God genaamd wordt, zoo is er een God, zo zeker wezenlyk aanweezig, als deeze zedelyke orde daadlyk plaats heeft. —

Het

nichts thun als ihn berichtigen und die wahren Grunde von den falſchen abſondern.

Es ſey hier die ſache, wie ſie wolle. Geſezt Erfahrung lehre, dasſ ſich die Glükſeligheit durch die Tugend beſtimmen lasſe, ſo würde ſo gar auch objektive Folgen, dasſ eine moraliſche Zwekverknüpfung in der Welt folglich auch ihre Urſachen wirklich ſey. Und da dieſe Urſache nicht der mechanismus, auch kein bloſer Verſtand ſeyn kann, ſondern ein ſolches Princip: das alles zu moraliſchen Zweken verknüpfen kann und will, ein ſolches Weſen aber Gott heisſt, ſo iſt ein Gott ſo gewisſ wirklich, als dieſe moraliſche Ordnung wirklich iſt. Das

Het uitneemende van het *Bewys van* KANT uit de practiſche rede, nu is daarin gelegen, dat volgends hetzelve de rede van vooren uit het zedelyk deel haarer natuur zodanig eene zedelyke verordening eischt, en uit dien hoofde dezelve als wezenlyk voorhanden vooronderſtelt, omdat haar zonder dezelve haare Zedelykheid als een ongerymd ding zou moeten voorkomen, 't welk zy onmooglyk kan onderſtellen, naardien haar ganſche perſoonlyke of eigene waarde daar op berust. Uit deeze verordening nu beſluit de rede tot het aanzyn van eene oorzaak, waardoor deeze verordning mooglyk is; dat is, tot het beſtaan van God. Dit wezen nu wordt door de reden ſlechts in betrekking tot zodanig eene werking gedacht, naamlyk ter bepaaling van een doorgaande zedelyke orde

Das auszeichnende des Kantiſchen Beweiſes aus der praktiſchen Vernunft, beſteht nun daarinne, dasſ nach ihm die Vernunft a priori aus dem moraliſchen Theile ihrer Natur eine ſolche moraliſche Ordnung *postulirt*; und aus *dem* Grunde ſie als wirklich vorausſezt, weil ihr ohne dieſelbe ihre moralität als ein ungereimtes ding vorkommen müsſte, welches ſie aber unmöglich zugeben kann, da ihr ganzer perſönlicher Werth darauf beruht. Aus dieſer Ordnung aber ſchliest die Vernunft auf das Daſeyn einer Urſache durch welche dieſe Ordnung möglich ist d. i. auf einen Gott, Dieſen Gott braucht er nun blos beziehungsweiſe auf eine ſolche Wirkung nemlich eine durchgängige mora-

li-

de in de waereld, — Zonder te bepaalen, welke hoedanigheden dit wezen wyders opzichzelve beſchouwd moeten worden toegeſchreeven.

Eene bredere ontvouwing van het *bewys van* KANT is onnodig, vermits de hooglofly-ke Maatſchappy hetzelve als bekend voor-onderſtelt. Het verhandelde hadt ſlechts ten oogmerke, de gronden van dit bewys nevens die der overige ter beſchouwing voor-teſtellen. Intusſchen had ik voor deeze ont-wikkeling nog eene reden, welke ik niet ver-bergen wil. Men heeft naamlyk by de be-oordeeling van het zedelyk bewys, zo als hetzelve in de plaatſen door de Maatſchap-py aangeweezen, wordt voorgeſteld, — zeer dikwyls het gevoelen te kennen gegeeven, als

liſche Ordnung in der Welt zu beſtimmen, ohne anzugeben, was ihm ſonst noch an ſich fur Eigenſchaften zukommen.

Eine weitere Darſtellung des *Kantiſchen* Beweiſes iſt nicht nöthig, da die Hochpreifliche Akademie derſelben ſchon als bekannt voraus ſezt. Das bisher geſagte war blos erforderlich, um desſen Gründen neben die Gründe der übrigen zu ſtellen. Indesſen habe ich by dieſer Entwikelung noch einen Grund gehabt, den ich hier nicht verzweigen darf. Man hat nemlich bei Beurtheilung des moraliſchen beweiſes, ſowie er in den von der Akademie angegebenen ſtellen dar-

als of KANT daardoor een beweegreden tot deugd aan de hand wilde geeven, door gelukzaligheid, der deugd als belooning te verzekeren. Dan zulks kan 's Mans oogmerk in 't geheel niet weezen. De zedelykheid beſtaat geheel op haar zelve. Naderhand echter, als de rede zo veele andere dingen ontbreekt, welke met den mensch in verband ſtaan, kan zy niet anders dan de dingen naar derzelver waarde rangſchikken. Bijaldien nu de rede het geringſte, of aan de overige oogmerken in de Natuur ondergeſchikt ware, zo kon dezelve onmooglyk het eindoogmerk weezen. Zodra derhalven de rede de overige dingen met zichzelven en hare zedelyke natuur in verband ſtelt, kan zy zich dezelven niet anders voorſtellen, dan als ondergeſchikt aan zedelyke wetten, ook in geval als zy

dargeſtellt ist, ſehr oft den Gedanken Geäusſert, als wolle *Kant* einen Bewegungsgrund zur Tugend geben, indem er der Tugend dadurch Glükſeligkeit als Belohnung zuſichern wolle. Allein dieſes kann die Abſicht des Mannes gar nicht ſeyn. Die Moral beſteht ganz für ſich. Hintherher aber, wenn die Vernunft ſo viele andere Dinge entdekt, die mit dem menſchen in Verknüpfung ſtehen, ſo kan ſie nicht anders als die Dinge nach ihrem Werthe ſubordiniren. Wenn nun die Vernunft das Niedrigſte, oder den übrigen zweken in der Natur untergeordnet wäre, ſo könnte ſie unmöglich lezter zwek ſeyn. So bald alſo die Vernunft die ubrigen Dinge mit ſich und ihrer moraliſchen Na-

zy deeze orde niet kan gewaar worden, noch door waarneeming kan leeren kennen. De beſchouwing is dus indedaad Theoretisch, hoewel de bedoeling Practikaal is. Byaldien ergends iets, dusdaanig beſluit de rede a priori, met het zedelyk wezen in verband ſtaat, zo moet zulks aan het zedelyk wezen ondergeſchikt zyn, of de zedelyke wezens moeten de reden in zich vervatten, waarom dat wat met dezelven in verband ſtaat, zo en niet anders ingericht is. — Nu ſtaat de phyſique orde der natuur met de daad met zedelyke wezens in verband, dienvolgends moet deeze, aan eerstgemelde zedelyke orde geëvenredigd weezen. Zodanig verband nuis zonder het aanzyn van God niet mooglyk. By gevolg is er een God. Dan men moet in aanmerking neemen dat deeze enkel theo-

Natur in Verknüpfung ſezt, ſo kann ſie ſolche nicht anders als unter moraliſchen Geſezen denken, wenn ſie auch gleich dieſe Ordnung nicht anſchauen oder durch Erfahrung lernen kann. Die Betrachtung ist alſo wirklich theoretiſch, obgleich der Zwek praktiſch ist. Wenn irgend etwas, ſo ſchliesſt die Vernunft a priori, mit dem moraliſchen Weſen in Verknüpfung ſteht, ſo musſ dieſes den moraliſchen Weſen untergeordnet ſeyn, oder die moraliſchen Weſen müſſen den grund enthalten, warum das was mit ihnen Verknüpft iſt, ſo und nicht anders geordnet ist. Nun ſteht die phyſiſche Ordnung der Natur wirklich mit moraliſchen Weſen in Verknüpfung; folglich mus

diſe

theoretiſche voorſtelling der redenen, geen overtuiging kan voortbrengen; de zedelyke gemoedsgeſteldheid moet in het onderwerp daadlyk plaats hebben en het geloove reeds hebben voortgebragt. De voorſtelling der reden dient ſlechts tot deszelfs rechtvaardiging.

Thans ga ik over tot het tweede deel myner verhandeling, welke het opgegeeven voorſtel onmiddelyk betreffen en beäntwoorden zal.

TWEE-

ſe der erſtern proportionirt ſeyn. Nun ist aber eine ſolche Verknüpfung ohne einen Gott nicht möglich. Folglich ist ein Gott. Jedoch ist zu merken, dasſ dieſe bloſſe theoretiſche Darſtellung der Gründe keine Ueberzeugung hervorbringen kann, ſondern die moraliſche Gemüths beſchaffenheit muſs im ſubjekte daſeyn und den Glauben ſchon gewirkt haben. Die Darſtellung ſeiner Gründe dient nur zu ſeiner Rechtfertigung.

Jezt ſchreite ich zu dem Zweiten Theile meiner Abhandlung; welcher die vorgelegte Frage unmittelbar beantworten ſoll.

ZWEI-

TWEEDE DEEL.

Of het zedelyk begrip van KANT *voor* het bestaan van God, *het* EENIGE *is?*

EERSTE AFDEELING.

Algemeene redenen om deze vraag toestemmend, te beäntwoorden.

Een Bewysreden is de *éénige*, by aldien alle overige redenen haare overtuigende kracht van dezelve ontleenen, of veeleer by aldien de overigen in 't geheel gééne overtuigende kracht zouden hebben, in-

ZWEITER THEIL.

Ob der Kantische moralische Beweis für das Daseyn Göttes der einzige sey?

ERSTER ABSCHNITT.

Allgemeine Gründe diese Frage zu bejahen.

Ein Beweisgrund ist der *einzige*, wenn alle übrigen Gründe ihre überzeugende Kraft davon hernehmen oder vielmehr, wenn die übrigen gar keine überzeugende Kraft hätten, wenn dieser nicht schon zum voraus die Ueberzeugung gewirkt hätte. Nun

indien deeze niet reeds alvorens overtuiging te wege gebragt hadt. — Nu beweer ik dat de overtuiging van het aanweezen van een hoogst- zedelyk - werkend verſtand, geheel alleen door de zedelyke rede wordt voortgebragt, hoewel men de daarin vervatte redenen zich niet afzonderlyk voorſtelt, en dat derhalven alle kracht van overtuiging, enkel door ongemerkte verwisſeling (*illuſie*) aan andere ſpeculative theoretiſche bewyzen wordt toegeſchreeven. Want het gebeurt immers dikwyls, dat men eene werking van een verkeerde oorzaak afleidt, naardemaal het verſtand zeer geneigd is, dingen, welke te ſaamen zyn of werken, met elkanderen te verwisſelen. Dienvolgends zyn de redenen, welke van de zedelyke rede ontleend worden, de

behaupte ich aber, daſs die Ueberzeugung von dem Daſeyn einer höchſten moraliſchen Intelligenz ganz allein durch die moraliſche Vernunft gewirkt werde, ob man gleich die darinn liegenden Gründe nicht abgeſondert ſich vorſtellt, und daſs daher alle Kraft der Ueberzeugung blos aus einer Illuſion andern ſpekulativen, theoretiſchen Beweisſen beigelegt werde. Denn es pflegt ja oft zu geſchehen, daſs man eine Wirkung aus einer falſchen Urſache ableitet, weil der Verſtand ſehr geneigt iſt, Dinge zu verwechſeln, die beiſammen ſind und zuſammen wirken. Folglich ſind die Gründe, welche aus der moraliſchen Vernunft genommen werden, die einzigen wah-

de eenige Waare redelyke bewyzen voor het aanzyn van God, terwyl de overigen al hun kracht, hoewel geheel ongemerkt, voor de werkingen der zedelyke reden ontvangen, en het zou geheel verkeerd zyn te meenen, dat dezelven haare kracht behouden zouden, in geval hen de nadruk welken zy van de zedelyke reden ontvangen, benomen wierde. Van daar dat ik het voorſtel liever dusdanig ingericht wenschte te zien: *of de zedelykheid van het onderwerp de eenige bron van een zeker en duurzaam geloof aan God als een hoogst* ZEDELYK *wezen zy, — dan of nog andere oorzaaken, by voorbeeld theoretiſche bewyzen enz., zonder gemelde zedelykheid van het onderwerp, eene zoo gegronde overtuiging kunnen te weeg brengen?* — Hier omtrent nu ge-

wahren Vernunftgründe für das Daſeyn Göttes; die übrigen aber erhalten ihre Kraft, wie wohl ganz unvermerkt von den wirkungen der moraliſchen Vernunft; und man hält fälſchlich davor, daſs ſie ſolche behalten würden, wenn ihnen der Beitrag, den die moraliſche Vernunft thut, genommen würde. Ich würde daher die Frage lieber ſo ausgedrükt ſehen: *Ob die Moralität des Subjekts die einzige quelle eines ſichern und dauerhaften Glaubens an Gött als ein hochſtes* MORALISCHES *Weſen wäre; oder ob auch noch andere Urſachen Z. E. theoretiſche beweiſe u. ſ. w. ohne jene ſubjektive Moralität eine ſo feſte Ueberzeugung hervorbringen können?* Hier glaube ich aber behaup-

geloof ik te kunnen beweeren dat alle overtuiging van God, door de onderwerpelyke zedelyke reden wordt voortgebragt, hoewel zulks door eene ongemerkte in de plaats ſtelling (*illuſie*) dikwyls aan de theoretiſche bewyzen wordt toegeſchreeven.

Hieromtrent nu zyn volgende zaaken in aanmerking te neemen. Vooreerst moet getoond worden, dat volgends de uitſpraaken der ſpeculative reden en volgends eene logisch juiste beproeving, in alle de theoretiſche bewyzen, met de daad, geene wezenlyke overtuigende kracht kan ontdekt worden, en dat de zedelyke bewysredenen alzins zodanige kracht hebben. Ten tweeden moet onderzocht worden, van waar de ſchyn ontſta, als of de theoretiſche bewyzen

ſen zu können, dafs alle Ueberzeugung von Gött von der ſubjektiven moraliſchen Vernunft gewirkt werde, obgleich dieſe wirkung oft aus Illuſion den theoretiſchen Beweisſen beigelegt wird.

Ich finde hierbei folgende ſtüke zuerörtern *Erſtlich* mufs gezeigt werden, dafs nach den Ausſpruchen der ſpekulativen vernunft, und nach einer logisch richtitigen Prüfung aller theoretiſchen Beweiſe, wirklich keine überzeugende Kraft an ihnen entdekt werden könne, und dafs den moraliſchen Beweisgründen allerdings eine ſolche beiwohne. *Zweitens*, wie der ſchein entſtehe, als ob die theoretiſchen Beweiſe

zen waarlyk zodanige overtuigende kracht bezaten? En ten derden: hoedanig de zedelyke reden het geloof aan Gods beſtaan voortbrenge, of daartoe eene afgetrokkene voorſtelling der gronden zelven noodig zy, en of deeze in 't gemeen iets ter overtuiging medewerken?

I. Buiten het zedelyk bewys, zyn 'er ſlechts drie wyzen mooglyk om tot het beſtaan van God te beſluiten. 1. Uit het enkel metaphyſisch denkbeeld van een allervolmaaktst Wezen, 't welk reeds voorlang door de meeſte wysgeeren als onvoldoende verworpen is, en 't welk men van ouds af niet veel geächt heeft. 2. Uit het wezenlyk denkbeeld van lets, (van een' waereld in 't gemeen,) 't welk toevallig is, tot het volſtrekt

wirklich eine objektive überzeugende Kraft bei ſich führten? und *Drittens*, wie die moraliſche Vernunft eigentlich den Glauben an Göttes daſeyn hervorbringe, ob dazu eine abſtrakte Vorſtellung der Gründe ſelbst nöthig ſey, und ob dieſe ueberhaupt zur Ueberzeugung etwas beitrage?

I. Es giebt auſser dem moraliſchen nur drei mögliche Wege auf das Daſeyn Gottes zuſchliesſen: 1. aus dem bloſen metaphyſiſchen Begriffe eines allervollkommenſten Weſens, der ſchon längst von den mehrſten Philoſophen als nichtig verworfen ist, und auf dem man von jeher nicht ſehr geachtet. 2. aus dem

ſtrekt noodzaaklyk Weezen. Dan, in dit geval wordt het volſtrekt noodzaaklyke eeveneens enkel door louter ontologiſche denkbeelden bepaald. Dat echter het volſtrekt noodzaaklyk weezen, een hoogst zedelyk werkend verſtand of God zy, kan op deeze wyze nimmermeer beweezen worden. 3.) Uit de phyſiſche Telologie, zo als dezelve door waarneeming gekend wordt, tot eene oorzaak door welke de bereiking deezer oogmerken mooglyk is. Deeze laatſte manier van beſluiten, maakt het wel is waar hoogst waarſchynlyk, dat eene verſtandige oorzaak het mechanismus der waereld ingericht of althans tot zyne oogmerken gebruikt hebbe. Maar dat deeze oorzaak een *almagtig*, *alwys*, *algoed en hoogst zedelyk* wezen, d. i. God zy, volgt hier uit in geenen

realen Begriff eines Etwas (einer Welt überhaups) das zufällig ist, auf das Abſolutnothwendige. Hier wird aber das Abſolutnothwendige ebenfals durch bloſse ontologiſche Begriffe beſtimmt. Dafs aber das abſolutnothwendige Ding eine höchſte *moraliſche Intelligenz* oder ein Gott ſein müſſe, läſt ſich nimmermehr auf dieſe Art beweiſen. 3.) Aus der *phyſiſchen* Teleologie, ſo wie ſolche die Erfahrung lehrt auf eine Urſache durch welche die Erreichung dieſer Zweke möglich ist. Dieſe leztere ſchlusfart macht zwar höchst wahrſcheinlich, dasſ eine verſtändige Urſache dem Mechanismus der Welt eingerichtet oder ihn wenigſtens zu ſeinen Zweken benuzt ha-

ba.

nen deele, gelyk zulks in de *Crtik der reinen Vernunft* uitvoerig getoond is. Dienvolgends blyft er geene andere weg overig, dan om uit ene *zedelyke* teleologie tot het aanweezen van God te befluiten. Want zonder Gods aanzyn kan men zich geen doorgaande aaneenfchakeling van zedelyke oogmerken voorftellen. De wezenlykheid van dit verband van oogmerken kan de enge kring onzer waarneemingen ons, wel is waar, niet leeren, naardien daartoe een overzicht van het geheel, dat is, alweetendheid vereischt wordt, maar even daarom kan door waarneeming nimmer het tegendeel getoond worden. Dan daarvoor hebben wy eenen grond in ons, om *a priori* tot de wezenlykheid van zodanig verband van oog-

be. Dasf aber diefe Urfache ein *allmächtiges*, *allweifes*, *allgütiges* und *hochftes moralifches* Wefen d. h. ein Gott feyn müfse, folgt hieraus nicht ein mindeften, wie in *der Critik der reinen Vernunft* ausfuhrlich ist gezeigt worden. Es bleibt alfo 4) kein Weg ubrig als aus einer *moralifchen* Teleologie auf das Dafeyn Gottes zu fchliesfen. Denn eine durchgangige moralifche Zwekverbindung kann ohne Gött nicht gedacht werden. Die Realität diefer Zwekverbindung kann uns zwar der enge Kreis unfrer Erfahrung nicht lehren, weil dazu eine Einficht des Ganzen d. h. eine Allwisfenheit erfordert würde; aber eben deswegen kann auch aus der Erfahrung nie das Gegentheil dargethan werden.

oogmerken te beſluiten, en zulks als met de daad voorhanden te vooronderſtellen. Deeze grond in ons is onze eigene zedelyke rede, welke men zich noodwendig als het laatſte onderwerp der oogmerken moet voorſtellen, en welke derhalven alle overige bedoelingen, met welken zy in verband gebragt wordt, ſlechts naar haare wetten beoordeelt en doet dienen en met allen zo handelt als of zulks aan zedelyke wetten onderworpen was. De reden vooronderſtelt derhalven, zulk eene aaneenſchakeling van zedelyke oogmerken, om haar zedelyke natuur van voren *a priori*, en beſchouwt dezelve als met de daad voorhanden, omdat zy zichzelven of de zedelyke wezens, als het laatſte en volſtrektſte aanmerkt, aan 't welk al het

Dafür aber haben wir einen Grund in uns, a priori auf die Realität einer ſolchen Zwekverbindung zu ſchlieſsen, und ſie als wirklich vorauszuſezen. Dieſer Grund in uns is unſre eigene moraliſche Vernunft, die, als das lezte ſubjekt der zweke gedacht werden muſs, und daher alle übrigen zweken mit denen ſie in Verbindung gebracht wird, nur nach ihren Geſezen beurtheilt und gebraucht, und mit allen ſo verfährt als ob es unter moraliſchen Geſezen ſtünde. Die Vernunft ſezt alzo eine ſolche moraliſche Zwekverbindung um ihrer moraliſchen Natur willen a priori zum voraus, und halt ſie für wirklich, weil ſie ſich ſelbst oder die moraliſchen Weſen, als das lezte und abſolute anſieht, unter denen alles übri-

het overige ondergeſchikt is. En byaldien dit niet zodanig ware, zou zy haare eigene rede zelve voor een hersſenſchim moeten houden; 't welk te doen haar onmooglyk is. Uit de zedelyke orde echter beſluit eene rede of verſtand met recht tot het beſtaan van God. De voorwaarden onder welke wy de werkzaamheid der zedelyke rede met onze beſchouwelyke rede kunnen goedkeuren, is eene doorgaande zedelyke orde. De voorwaarde van eene aaneenſchakeling van zedelyke oogmerken nu, is God. Zo zeker derhalven als onze rede zedelyk werkzaam moet weezen, zo groot is ook onze zekerheid van het beſtaan van God. —

Geſteld, dat ons in't geheel géène zedelyke wetten en geen zedelyke rede bekend wa-

übrige ſteht. Und wenn dieſes nicht wäre müſte ſie ihre Vernunft ſelbst für eine Chimäre halten, welches ſie nie thun kann. Aus der moraliſchen Ordnung aber ſchliesſt eine Vernunft mit Recht auf einen Gott. Die Bedingung unter der wir die Wirkſamkeit der moraliſchen Vernunft mit unſrer ſpekulativen Vernunft billigen können ist eine durchgängige moraliſche Ordnung. Die Bedingung einer moraliſche Zwekverbindung ist aber Gott. So gewiſs alſo wie unſre Vernunft moraliſch wirkſam ſeyn muſs, ſo groſs ist auch unſre Gewiſsheit von dem Daſeyn eines Gottes

Geſeztes wären uns gar keine moraliſche geſeze und

waren, dat onze rede enkel ſpeculatif en ſlechts in ſtaat was het ſtelſel der waereld te *beſchouwen*; — als dan kon 'er uit de Phyſike oogmerken, welken zich voordoen, onmooglyk tot het aanzyn van God, als den *hoogſtzedelyken*, veroorzaaker der waereld, beſloten worden. In den Godsdienst echter is ons aan Gods zedelyke eigenſchappen alles gelegen. Men zoude in 't geſteld geval in 't geheel geen bewys hebben. Dan geſteld, dat wy geene Phyſicque Teleologie duidelyk ontdekken konden, (een geval 't welk men zich by de voorſtelling van eene onbewerktuigde Natuur zeer wel kan verbeelden) maar dat onze rede haare zedelyke natuur ſlechts behield, dan zou onze rede ons toch altyd noopen om eene zedelyke Teleologie te voor-

keine moraliſche Vernunft bekannt; unſre Vernunft wäre blos ſpekulativ, könnte nur das Weltgebäude *betrachten*; ſo könnte nimmermehr aus dem ſich offenbarenden phyſiſchen zweken auf Gott als eine allerhöchſten moraliſchen Welturheber geſchloſſen werden. An den moraliſchen Eigenſchaften Göttes ist uns aber doch in der Religion alles gelegen. Man würde alſo in dem geſezten Falle gar keinen Beweis haben. Geſezt aber, es wäre für uns keine phyſiſche Teleologie deutlich zu entdekken (ein fall der in der Vorſtellung, einer unorganiſche Natur wohl denkbahr ist) unſre Vernunft behielt aber nur ihre moraliſche Natur; ſo würde uns unſre Vernuft doch noch immer antreiben eine moraliſche Teleologie vorauszuſezen, und aus derſelben auf

vooronderſtellen, en van dezelve tot Gods beſtaan te beſluiten. De zedelyke bewysgrond is dienvolgens geheel onafhanglyk van alle overigen, en dienvolgends *éénig*: hoewel dezelve eigenlyk geen betoog genoemd kan worden. Want een betoog overtuigt niet eerder, wanneer het ingezien of in 't afgetrokkene beſchouwd word. De zedelykheid echter veroorzaakt het gelove aan God reeds vooraf, voor dat men zich de manier en wyze voorſtelt, hoe dat hetzelve wordt voortgebragt. De voorſtelling van de manier en wyze van de voortbrenging van dit geloof, ſtrekt ſlechts den Geleerden tot rechtvaardiging, byaldien de overtuiging te eeniger tyd aangetast mogt worden.

Gelyk echter onze Voorſtellingen a priori

auf Gott zuſchlieſſen. Der moraliſche Beweisgrund ist alſo ganz unabhängig von allen übrigen und folglich *einzig*: wie wohl er eigentlich kein Beweis zu nennen. Denn ein Beweis uberzeugt nicht eher, als bis er eingeſehen, oder er Abſtrakto gedacht wird. Die Moralität aber bringt den Glauben an Gott ſchon vorher hervor ehe man die Art und Weiſe denkt, wene ſie hervorgebracht wird. Die Vorſtellung der Art und Weiſe der Erzeugung dieſes Glaubens dient blos den Gelehrten zur Rechtfertigung, wenn die Ueberzeugung etwa angetastet werden ſolte.

So wie aber unſre Vorſtellungen a priori am ſtärke

und

ri aan ſterkte en duidelykheid, en dienvolgends ook aan invloed op de kracht der overtuiging toeneemen, hoe meerder waarnemingen met onze inzichten à priori overeenſtemmen, en dezelven ſchynen te bevestigen, —— en gelyk alle algemeene ſtellingen a priori, byaldien dezelven niet op onmiddelyke zuivere aanſchouwing, gelyk in de Matheſis, gegrond zyn, van Concreten voorbeelden kracht, ten minſten als blyken van derzelver doenlykheid, begeeren, zo is het ook met het zedelyk bewys, als het zelve ontwikkeld en in 't afgetrokkene word voorgeſteld, gelegen. De rede leidt, wel is waar, van de natuur eener ſystematieke aaneenſchakeling van oogmerken altyd het denkbeeld af, van een hoogst zedelyk verſtand, maar byaldien de waarneeming haar in het ge-

und Lebhaftigkeit, folglich auch am Einflusf auf die ſtärke der Ueberzeugung gewinnen, jemehr Erfahrungen mit unſern Einſichten a priori übereinſtimmen, und dieſelbige zubeſtätigen ſcheinen; und ſo wie alle allgemeine ſätze a priori, wenn ſie ſich nicht auf unmittelbare reine Anſchäuung wie in der Mathematik ſtützen, von konkreten Beiſpielen Kraft wenigſtens als Beweiſe ihrer Thunlichkeit verlangen; ſo ist es auch mit dem moraliſchen Beweiſe, wenn er entwikelt nnd in ſeiner Abſonderung vorgeſtelt wird. Die Vernunft poſtulirt zwar immer von der Natur eine Syſtematiſche Zwekverknüpfung nach der idee einer höchſten moraliſchen Vernunft; aber wenn ihr die Er-

geheel geen voorbeelden ter bevestiging aanbood, dan zou haar beschouwlyk gedeelte des niettegenstaande, menigmaal aan 't wanlen geraaken, niet over het voorstel, of haare zedelyke natuur zodanig eene zedelyke aaneenschakeling van oogmerken eischte, want daar van is en blyft zy zeker, maar het zou haar moeilyk vallen, het vertrouwen op zich zelven te behouden. zy zou, byaldien zy ons niet in eene ruimere maate ten deele gevallen ware als thans, dikwyls kleinmoedig worden, en aan haare geheele natuur en inwendige waarde wanhoopen. Byaldien de practische rede enkel instinktaartig, zonder alle overleg, noopte, zou de overtuiging zekerst bewaard blyven, naardemaal dezelve door geene beschouwin-

Erfahrung gar keine Beispiele zur Bestätigung darreichte, so würde der spekulative Theil derselben doch sehr oft wanken, nicht darüber, ob ihre moralische Natur eine solche zwekverbindung fodere; den davon ist und bleibt sie gewisf; sondern sie würde nur Mühe haben, das zutrauen zu sich selbst zu erhalten; sie würde, wenn sie uns nicht etwa in starkern Maasse zu Theil geworden wäre, als jezt, oft kleinmüthig werden müssen und an ihrer ganzen Natur und ihrem Werthe verzweifeln. Wen ohne alle Ueberlegung die praktische Vernunft blos instinktmässig triebe, würde in diesem Falle seine Ueberzeugung am sichersten behalten, weil ihn eine spekulation gar nicht stören könnte. Nun aber kommt uns die physi-

sche

wingen benadeeld of verzwakt zou kunnen worden. Thans echter is ons de Phyſieke Teleologie zeer treflyk ten dienste. Want deeze ſtrekt om onze zedelyke overtuiging nog meer te verheffen en te verſterken, en die gevallig opkomende ſpeculative tegenwerpingen, welken trachten te bewyzen, dat 'er géene oogmerken met iets bedoeld worden, tegen te werken, hoewel dezelve niet vermogend is, op zich zelve alleen, zodanige overtuiging te vestigen. Zelfs de mechanike regelmatige zamenhang, en de blykbaare inrichting derzelven tot Phyſike oogmerken, bezielt en breid het denkbeeld van God uit, wanneer het zelve eens door zedelykheid vastgeſteld is, of roept hetzelve ook wel in de zedelyke rede op. Want de aanleidingen, waar door de rede tot de voor-

ſche Teleologie gar trefflich zu ſtatten. Denn dieſe dient aufs beſte unſre moraliſche Ueberzeugung noch mehr zu erheben und zu ſtärken, und denn etwannigen ſpekulativen Einwürfen, welche einen Mangel aller zwekmäſsigkeit zu beweiſen abzielen, entgegen zu arbeiten, wenn ſie gleich nicht tauglich iſt fur ſich allein eine ſolche Ueberzeugung zu begrunden. — Selbst der mechaniſche geſezmäſsige Zuzammenhang und die offenbare Einrichtung derzelven zu phyſiſchen Zweken erweitert und belebt den Gedanken an Gott, wenn er Einmal durch Moral gefaſst iſt, oder ruft ihn auch wohl in der Moraliſchen Vernunft hervor. Denn die Veranlaſſungen, wie die Vernunft zur Vorſtel-

voorſtelling van eene zedelyke orde in de waereld en derzelver voorwaarde geraakt, kunnen zeer verſcheiden weezen. De denkbeelden van de Godlyke Magt en Wysheid worden door zodanige in 't oog loopende werkingen, hoewel zekerlyk ſlechts zeer onvolkomen, eenigermaate voltooid, en de afgetrokkene voorſtelling verkrygt leven en verwekt aandoening. Van daar dat 'er niets beter tot bezieling der erkendtenis van God kan aanbevolen worden, dan de ſtudie der natuur. in de vooronderſtelling van een doorgaande dadelyke orde, want het zal nimmer aan voorbeelden ontbreeken, welke met dit denkbeeld overeenſtemmen, en hoewel dezelven, wel is waar, niet genoegzaam zyn, om zodaanig eene doorgaande een-

paa-

ſtellung einer moraliſchen Ordnung in der Welt und deren Bedingung kömmt, können ſehr mannigfaltig ſeyn. Die Begriffe von der göttlichen macht und Weisheit werden obgleich freilich nuhr ſehr unvollkommen, durch dergleichen in die Anſchauung fallende Wirkungen einigermasſen erfüllt, und die abſtrakte Vorſtellung erhält Leben und wird rührend. Daher kann nichts beſſer zur Belebung der Erkenntniſs Gottes empfohlen werden, als das Studium der Natur unter der Vorausſezung einer durchgängiger moraliſchen Ordnung, denn es wird nie an Beiſpielen fehlen, welche mit dieſer Idee harmonieren; und ob dieſelben gleich nicht hinreichend ſind, eine ſolche *durchgangige* Ordnung zu *beweiſen*, ſo dienen ſie

doch

paarige orde, te bewyzen, ſtrekken dezelven egter om de voorſtelling van het verband, reeds als waarlyk voorhanden beſchouwd, te verſterken en leven te doen verkrygen, en die waarneemingen, welke het tegengeſtelde ſchynen te bewyzen, in de beſpiegeling van kracht te ontblooten.

II. Ik geloof dat men my gereedelyk zal toeſtaan, dat by alle menſchen, welke van Gods aanweezen overtuigd zyn, die overtuiging eerder beſtaan heeft, dan de kennis van eenig Theoretisch bewys.

Hier uit volgt, dat dit geloof door beginzelen moet zyn voortgebragt, welke van gemelde Theoretiſche bewyzen geheel en al

doch die Vorſtellung der ſchon für wahrgehaltenen Verknupfüng zu ſtärken und zu beleben, und den Erfahrungen, wulche daſs Gegentheit zu beweiſen ſcheinen, in der ſpekulation ihre Kraft zu benehmen.

II.) Ich glaube man wird mir leicht einraümen, daſs bei alle menſchen, die von einem Gott überzeugt ſind, die Ueberzeugung von deſſen Daſeyn früher ſey, als die Erkänntniſs irgend eines theoretiſchen Beweiſes. Hieraus flieſst, das dieſer Glaube durch Principien bewirkt werden müſſe, die von jenen theoretiſchen Beweiſen ganz verſchieden ſind. Aeuſſere Urſachen, wie Erziehung, unterricht, Anſehen u. ſ. w. ſind aber keine hinreichende Urſachen, die-

al onderscheiden zyn. Uitwendige oorzaaken, gelyk opvoeding, onderwys, gezach, en dergelyken, zyn echter geenzins toereikende om van deeze overtuiging reden te geeven; want deeze zouden niets verrichten kunnen, bij aldien dezelven niet door een beginsel, 't welk of voorwerpelijk is of de menschelyke natuur wezenlyk toebehoort, wierden bygestaan, en 't welk vooraf te wege bragt dat gemelde uitwendige oorzaaken, zo bepaald zyn en zo werken kunnen. Dan gelyk getoond is, geen voorwerpelyk beginsel veroorzaakt het denkbeeld van Gods aanweezen, dien volgends moet zulks door een onderwerpelyk geschieden. Nu worden de menschen wel is waar, door veele onderwerpelyke oorzaaken tot het denkbeeld van bovenzinnelyke wezens gebragt;

diese Ueberzeugung zuerklören. Denn diese würden nichts ausrichten können, wenn ihnen nicht ein Princip, das entweder objektiv ist oder der menschlichen Natur wesentlich anhängt, beistünde, und erst verursachte, dasf jene äusfere Ursachen so bestimmt sind, und so wirken können. Es bewirkt aber, wie gezeigt worden, kein objektives Princip den Begriff von der Wirklichkeit Gottes; also musf es ein subjektives seijn. Nun führen zwar viele subjektive Ursachen den menschen auf die Jdee überfinnlicher Wesen, wie andersins gezeigt worden ist, aber auf die Jdee eines höchsten moralischen Wesens kann nichts als die moralische Vernunft selbst fähren. Daher wird

bragt, gelyk elders getoond is; maar tot het denkbeeld van een opperst zedelyk wezen kan niets als de zedelyke reden zelfs geleiden. Van daar dat men ook het zuiver denkbeeld van God, (als een zedelyk werkend verftand,) bij geen volk zal aantreffen, welks zedelyke rede niet genoegzaam geöefend is. De vrees kan het denkbeeld van Goden, maar flechts de rede kan, uit hoofde van haare zedelyke beginfelen, het denkbeeld van God voortbrengen, ook by aldien dezelve ten aanzien der teleologie der natuur, gelyk doorgaands 't geval is, nog zeer onkundig en in het onzekere is. Want haare eigene innerlyke zedelyke verordening, volgends welke zy zichzelven als het laatfte en volftrekte aanmerkt, roept haar veel lui-

man auch die reine Jdee vom Gott (als moralifcher Jntelligenz) bei keinem Volke finden, desfen moralifche Vernunft noch nicht gehörig Kultivirti ist. Die Furcht kann den Begriff von *Göttern*, aber nur die Vernunft kann vermöge ihrer moralifchen Principien den Begriff von Gott hervorbringen, wenn fie auch gleich in Anfehung der Teleologie der Natur wie gewönlich nach fehr unwisfend und zweifelhaft ist. Denn ihre eigene innere moralifche Beftimmung, nach der fie fich felbst als das lezte und abfolute anfieht, ruft ihr weit lauter als die finnenwelt felbst zu, dasf alle Dinge nur um ihret willen dafeyen, und dasf diefes nicht anders feyn könne, als dasf die oberfte Urfache mit Eigenfchaffen ausgerüstet ist, wo durch fie nicht

luider als de zinnelyke waereld zelve toe, dat alle dingen ſlechts om haarentwille beſtaan, en dat het niet anders zijn kan, als dat de opperſte Oorzaak met eigenſchappen toegerust is, waardoor dezelve niet ſlechts magtig, maar ook genegen is, de geheele natuur aan gemelde eenige bedoeling te onderwerpen. Eveneens wordt ook zonder dat de mensch van deezen loop kennisſe draagt, het geloof aan God gegrond. In 't vervolg, wanneer de beſchouwelyke rede ontwaakt, tracht dezelve dit geloof door voorwerpelyke redenen te rechtvaardigen, en bezigt de boven bygebragte objective bewyzen, welke wel is waar alle misſen, maar aan welke toch, door veele onderwerpen, de kracht van overtuiging, uit hoofde van eene verwisſeling van de grondſlagen derzel-

nicht nur *vermogend* ſondern auch *willens* ist, die ganze Natur jener einzigen Abſicht zu unterwerfen. So wird alſo auch ohne dasſ ſich der menſch dieſes Ganges bewust ist, der Glaube an Gott gegründet. In der Folge, wenn die ſpekulative Vernunft erwacht, ſucht ſie dieſen Glauben durch objektive Grunde zu rechtfertigen, und fält auf die oben erwähnten objektiven Beweiſe, die zwar alle fehl ſchlagen, aber denen doch viele Subjekte die Kraft der Ueberzeugung durch eine Verwechſelung der Gründe beilegen. Sie ſind nemlich, durch innerliche Grunde oder durch die Wirkſamkeit ihrer moraliſchen Vernunft von Gott uberzeugt, aber ſie legen dieſe Kraft fälſchlich

zelve, wordt toegeschreeven. Zij zijn naamlyk, door innerlyke gronden of door de werkzaamheid van hunne zedelyke rede, van Gods aanweezen overtuigd, maar schrijven deeze kracht, volgends eene zeer bekende ongemerkte in de plaatsstelling (*illusie*) valschelyk aan de Theoretische bewyzen toe. En dit is de manier en wyze hoedanig alle Theoretische bewyzen van dit soort, voor enkele onderwerpen den schijn van objectif geldende bewyzen verkrygen. Dat zy echter deeze objectif overtuigende kracht niet hebben, blykt daar uit ten klaarsten, dat dezelven by elk een niet denzelfden invloed hebben. Want het eenig onbedrieglyk kenmerk van waare Theoretische bewijzen is, dat dezelve by een ieder die dezelven verstaat, onmiddelyk overtuiging te weeg brengen.

Van

nach einer sehr bekannten Ilusion, den theoretischen Beweisen bei. Und dieses ist die Art und Weise, wie alle theoretische Beweise dieser Art für einzelne subjekte den schein objektiv gültiger Beweise erhalten. Dasf sie aber diese objektive überzeugende Kraft nicht haben erhellet daraus am deutlichsten, dasf sie nicht auf jedermann gleiche Wirkung thun. Denn das einzige untrügliche Merkmal wahrer theoretischer Beweise ist dasf sie bei jedermann der sie versteht unmittelbare Ueberzeugung hervorbringen.

Un-

Van allen moet de Phyſisch-Teleologische, den ſterkſten voorwerpelyken ſchyn verkrygen. Want deeze treft het allermeest het hart, verwekt aandoeningen en brengt de zedelyke gronden in beweeging; naardien dezelve gemelde zedelyke gronden door voorbeelden, die met deeze overeenſtemmen, bevestiging verſchaft, en door dezelven eene gedeelte van gemelde zedelyke vooronderſtelling als door waarneming bevestigd te vertoonen, de van vooren opgevatte hoop, dat alles aan de zedelyke bedoeling onderworpen is, eene zeer groote ſterkte en zekerheid doet verkrygen. Eigenlyk derhalven is het ook de zedelyke rede welke het meest en best doet, by de teleologiſche beſchouwingen der Natuur. Laatstgenoemde doen niets anders dan dat zy

Unter allen musſ der phyſika teleologiſche den ſtarkſten objektiven ſchein erhalten. Denn dieſer rührt das Herz am ſtärkſten, erregt Affekten, und bringt die moraliſchen Gründe in Bewegung, indem er ihnen an Beiſpielen, die mit ihnen harmoniren Beſtätigung ertheilt, und dadurch dasſ er *einen Theil* jener moraliſchen Vorausſezung als in der Erfahrung ſchon erfüllt zeigt, und der a priori gefaſsten Hoffnung, daſs alles dem moraliſchen zweke unterworfen ſeyn werde, eine groſse Starke und Gewisſheit ertheilt. Im Grunde alſo thut doch auch die moraliſche Vernunft das Beſte bei den Teleologiſchen Betrachtungen in der Natur. Leztere thun nichts, als dasſ ſie

zy de rede ſtouter en meerder verzekerd, in derzelver vooronderſtelling maakt, en de beſchouwelyke rede de mooglykheid aantoont, om met de practiſche vooronderſtellingen in harmonie te geraaken, weshalven dezelven ten ſterkſten zyn aantepryſen.

't Komt 'er ook in 't geheel niet op aan, of het gewoon verſtand de gronden welken zyn hart treffen, met de bronnen uit welken zyne overtuiging eigenlyk ontſtaat, verwiſſele, dan niet. Want by een verſchynſel waaraan veele verborgene oorzaaken deel hebben, is dit zeer ligt mooglyk. Ook is zodanige onderſcheiding, welke te bevatten voor 't meerendeel zeer veel ſcherpzinnigheid en afgetrokken denken vereischt, voor

die Vernunft dreuſter und zuverſichtlicher in ihren Vorausſezungen machen, und der ſpekulativen Vernunft die Möglichkeit zeigen mit den praktiſchen Vorausſezungen in Harmonie zu kommen, und ſind um des willen allerdings gar ſehr zu empfehlen.

Es kömmt auch gar nicht darauf an, ob der gemeine Verſtand die Gründe welche ſein Herz rühren mit den quellen aus welchen eigentlich ſeine Ueberzeugung entſpringt, verwechſele oder nicht. Dann bei einer Erſcheinung, wo viele verſtekte Urſachen Theil haben, iſt dieſes gar leicht möglich. Auch iſt dergleiche Unterſcheidung, welche zufaſſen groſſentheils viel Scharfſinn und abſtraktes Denken erfordert

voor het gemeen verſtand noch verſtaanbaar, noch nuttig. Slechts de Wijsgeer moet aan elke oorzaak haar aandeel naauwkeurig bepaalen, *ten einde by de tegenwerpingen, welke tegen zyne vastſtellingen ingebragt worden, regelmaatig* (methodisch) *wederleggen kunne.* Dit is het éénig voordeel van zyn onderzoek. Want zyn geloof aan Gods beſtaan, kan hy met alle zyne ſcherpzinnigheid niet ſterker maaken als hetzelve by den geringſten zedelyken Landbouwer gevonden wordt. Zijne bedoeling is ſlechts zichzelven tegen ſpeculative aanvallen in deeze ſterkte te bewaaren.

III. Ik beweer dat de zedelyke rede, het geloof aan Gods beſtaan juist zo voortbrengt,

dert wird, dem gemeinen Verſtande weder verſtändlich noch nuzlich. Nur der Philoſoph muſs jeder Urſache ihnen Antheil genau beſtimmen, *damit er die Angriffe, welche gegen ſeine Behauptungen geſchehen, methodisch zurüktreiben konne.* Dieſes ist der einzige Vortheil ſeiner Unterſuchung. Denn ſeinen Glauben an Gott kann er mit allen ſeinem Scharfſinne nicht ſtärker machen, als er bei dem gemeinſten moraliſchen Bauer anzutreffen ist. Seine Abſicht ist nur ihm gegen ſpekulative Angriffe in dieſer Stärke zuerhalten.

III. Ich behaupte, dasſ die moraliſche Vernunft den Glauben an das Daſeyn Gottes gerade ſo hervor-

brengt, als de beſchouwelyke rede, het geloof aan het beſtaan van uiterlyke zelfſtandigheden, oorzaaken, de ziel, en dergelyken te weege brengt. Het geloof omtrent het aanweezen van deeze dingen, hangt geheel niet van de afgetrokkene voorſtelling der ſpeculative gronden af: want by aldien deeze hetzelve voortbrengen zouden, zo zou het zeer langen tyd, ten aanziene der overtuiging hiervan, zeer zonderling uitzien. Maar alles, zonder welk men zich zekere uitgemaakte facta in 't geheel niet als mogelyk zou kunnen voorſtellen, denkt de rede van zelve daarby en ſtelt zulks, als reëel voorhanden, vast, zo dra zy zich openbaart; zonder dit verband te analyzeeren, of zich het bewys van zodanig verband duidelyk bewust te weezen. Vandaar is

bringe, wie die ſpekulative Vernunft den Glauben an das Daſeyn von auſſeren Subſtanzen, Urſachen, der Seele u. ſ. w. hervorbringt. Der Glaube an dieſe Dinge hängt gar nicht von der abgeſonderten Vorſtellung der ſpekulativen Gründe ab, denn wenn dieſe ihn hervorbringen ſollten, ſo möchte es lange zeit hindurch um die Ueberzeugung davon ſehr misſlich ausſehen. Sondern alles, ohne welches gewiſſe ausgemachte Fakta gar nicht als möglich gedacht werden könnte, denkt die Vernunft von ſelbst hinzu und nimt es als real an, ſo bald ſie ſich äuſſert, ohne dieſe Verknupfung zu analyſiren, oder ſich des Beweiſes einer ſolchen Verbindung deutlich bewuſſt zuſeyn. Daher ist der Glau-

is het geloof, aangaande het beſtaan van uiterlyke zelfſtandigheeden, aangaande de wezenlykheid der oorzaaken, zo lang aanweezig als de rede werkzaam is, maar men zoekt nog ſteeds bondige bewyzen voor deeze dingen. De voorwerpelyke realiteit deezer denkbeelden, is met de rede wezenlyk verknocht, en van daar neemt zy dezelven voor waarheid aan, hoewel men echter dikwyls valschlyk waant, de voorwerpelyke wezenlykheid derzelven door opmerking geleerd te hebben. Deeze valſche voordragt der denkbeelden intuſſchen, ontneemt derzelver waarheid niets, welke niettegenſtaande allen ſtryd over derzelver oorſprong, geduuriglyk in gebruik blyven.

Eveneens nu is het beſtaan van God met de

Glaube an äuſsere Subſtanzen an die Wirklichkeit der Urſachen, ſo lange dar als die Vernunft wirkſam ist, aber man ſücht noch immer bundige Beweiſe dafür. Die objektive Realität dieſer Begriffe ist met der Vernunft weſentlich verknüpft, und deswegen nimmt ſie ſolche für wahr an; ob man gleich öfters ſich fälſchlich einbildet die objektive Realität derſelben durch Erfahrung erlernt zu haben. Dieſe falſche Deduktion der Begriffe benimmt indeſſen der Wahrheit der Begriffe nichts, welche alles ſtreitens über ihren Urſprung ungeachtet, immer fort im Gebrauche bleiben.

Eben ſo ist nun das Daſeyn Gottes mit der Morali-

de zedelykheid der menſchen, als met een voorval, in het onderwerp noodzaaklyk, verknocht, naardien naamlyk, de menſchelyke zedelykheid een onding zou zijn, bij aldien ook niet met de daad alles wat met den menſch verknocht is, aan zedelyke wetten onderworpen ware. Zodanige voorwaarden echter komen tot de menſchelyke bewustheid, zonder alle geleerde ontwikkeling of zonder voorſtelling van de manier en wyze der aaneenſchakeling zelve. Zy vertoonen zich aan de rede by eenige ontwikkeling, even gelyk het voorval zelve; zo dra een mensch veranderingen aan boomen, planten en andere bewerktuigde of onbewerktuigde lichaamen ontdekt, zo vooronderſtelt hy, dat iets beſta, 't welk blyft

tät des menſchen als einem Fakto nothwendig im Subjekte verknüpft, weil nemlich die menschliche moralität ein Unding wäre, wenn nicht auch wirklich alles, was mit dem menſchen verknüpft ist, unter moraliſchen Geſezen ſtunde. Dergleichen Bedingungen aber gelangen zu dem menschlichen Bewuſst ſeyn, ohne alle gelehrte Entwikelung oder ohne Vorſtellung der Art und Weiſe der Verknüpfung ſelbst. Sie dringen ſich der Vernunft bei einige Entwikelung derſelben auf, wie die Thatſache ſelbst. So bald ein mensch veränderungen an Bäumen, Pflanzen, und andern organiſche oder unorganiſchen Körpern wahrnimt, ſo ſezt er auch voraus, daſs etwas daſey, welches beharre und verändert werde, und drükt in al-

blyft en verandert, en drukt in alle zyne uitdrukkingen, het denkbeeld zelfſtandigheid uit, even als of hetzelve een denkbeeld ware, welks voorwerp zelve hy onmiddelyk gewaar wierdt, hoewel hetzelve toch ſlechts met gewaarwordingen zelve als voorwaarde der mooglyke waarneeming verknocht is. Zo dra het zedelyk gevoel in den mensch ontwaakt, wordt hy ook by duizend aanleidingen, waarby hetzelve recht levendig is, tot God gedreeven, en leert het noodzaaklyk verband van zulk een wezen met zyne geheele natuur, en voornaamlyk met zyne zedelyke rede, ſteeds meer en meer gevoelen. Wanneer een mensch vol van zedelyke aandoening, rondom zich ziet en oplet, hoe alles tot hem betreklyk en voor zyne behoeften ingericht is, wanneer

allen ſeinen Ausdrüken den Begriff Subſtanz aus, gleichſam als ob er ſelbst ein Begriff wäre, deſſen objekt er unmittelbar anſchauete, da er doch nur mit Anſchauungen ſelbst, als Bedingung der möglichen Erfahrung verknüpft ist. So bald das moraliſche Gefähe in dem Menſchen erwacht, ſo wird er auch bei tauſend Veranlaſſungen, wo daſſelbe recht lebhaft is, zu Gott hin getrieben, und lernt die nothwendige Verknüpfung eines ſolchen Weſens mit ſeiner ganzen Natur, und vorzüglich mit ſeiner moraliſchen Vernunft immer mehr und mehr empfinden. Wenn ein mensch voll von moraliſcher Empfindung um ſich herſchauet, und bemerkt, wie ſich alles auf ihm bezieht,

neer de hem omringende ſchoone natuur op hem werkt en hem met genoegen vervult, wanneer eene balzemachtige lucht zyn gezond lichaam omgeeft, en zyne ziel met helderheid doorſtroomt, wanneer hy ziet hoe alle krachten der natuur zich vereenigen, om hem voedſel voorttebrengen, en viſſchen, vogelen en kudden ten zynen dienſte zich aanbieden, wanneer hy zich dusdanig van het genot zyns gerusten en genoeglyken aanweezens bewust is: dan wordt hy met het denkbeeld van de Godheid doordrongen, en tevens met het gevoel der dankbaarheid jegens dat Wezen, 't welk zo veele ſchikkingen voor hem gemaakt heeft, en dit gevoel van dankbaarheid verſterkt zyn voorneemen, om zynen pligt

zieht, und zu ſeinen Bedürfniſſen eingerichtet iſt; wenn die ihn umgebende ſchöne Natur auf ihn wirkt und ihn mit Luſt erfüllt, wenn eine balſamiſche Luft ſeinen geſunden Körper anhaucht und ſeine Seele mit Heiterkeit überſtrömt, wenn er ſieht wie alle Kräfte der Natur ſich vereinigen für ihn Nahrung hervorzutreiben, und Fiſche, Vögel und Heerden zu ſeinen Dienſt ſich darbieten; wenn er ſich ſo des Genuſſes ſeines ruhigen und heitern Daſeyns bewust iſt; dann drängt ſich in ihm die Idee der Gottheit und zu gleich ein Gefühl der Dankbarkeit gegen das Weſen, das ſo viel Anſtalten fur ihn getroffen hat hervor, und dieſes Gefühl der Dankbarkeit verſtärkt ſeinen Vorſaz ſeine Pflicht zuerfüllen, weil

plicht te volbrengen, naardien hy gelooft dat ſlechts daarom om dat hy goed is en zynen pligt doet, zo veele ſchikkingen zynenthalve kunnen gemaakt weezen. — Of men ſtelle, dat hy door eene hartstocht beſtreden worde, tot welker voldoening ſlechts wanzedelyke middelen, bedrog en ſchelmery dienen kunnen, het gevoel van plicht ſtrydt met de tegengeſtelde driften, en de zedelyke rede wordt met een heirleger van drogredenen aangevallen. Men tracht zich diets te maaken dat het zedelyk gevoel een ydele door gewoonte en opvoeding zo diep ingedrukte hersſenſchim is, dat de behoefte der hartstochten veel natuurlyker, het denkbeeld van menſchelyke waarde een kunſtig van ſtaatkundigen uitgedagte en gevormde Idee is; men zoekt naar waarnee-

min-

weil er glaubt, dasſ nur um des willen weil er gut ist und ſeine Pflicht thut, ſo viele Anſtalten für ihn getröffen ſeyn können. Oder man ſeze, dasſ ihn eine Leidenſchafft beſtürmt, zu deren Befriedigung ihm nur ein moraliſche Mittel, Betrug und Gleisnerei verhelfen können; das Gefühl der Pflicht kämpft mit den entgegenſtehenden Trieben, und die moraliſche Vernunft wird mit einem Heere von Sophiſtereien beſtürmt. Man ſucht ſich zu uber reden, dasſ das moraliſche Gefühl eine leere, durch Gewohnheit und Erziehung ſo feſt eingeprägte Grille ist, dasſ das Bedürfniſs der Leidenſchaften weit natürlicher, die Idee von menſchen würde ein erkünſtelter und von

den

mingen, waaraan het ook niet ontbreken zal, welke ten bewyze ſtrekken zullen, dat de zedelyke maximen onuitvoerlyk zyn, en ons onheil berokkenen. Maar als dan dringt toch nog ſomtyds de bewustheid van onze waardigheid door, vernielt alle ſofisteryen der hartstocht rondom zich, en de vaste overtuiging ontſtaat, dat niettegenſtaande de overredende ſchyn van 't tegengeſtelde, echter eene zedelyke orde in de waereld beſta, en dat wy toch op geen andere wys eene duurzaame en waare gelukzaligheid deelachtig kunnen worden, dan wanneer wy ons onwankelbaar aan onzen plicht vasthouden. Door deeze bewustheid van onze zedelyke waardigheid, verkrygen wy een vast en zeker vertrouwen tot den ver-

den Politikern ausgeklügelter Begriff ſey; man ſieht ſich nach Erfahrungen um, woran es auch nicht fehlen wird, welche beweiſen ſollen, daſs die moraliſche Handlungsart unthunlich ſey und unſer Unglük bereite. Aber dann dringt doch noch zuweilen das Bewuſst ſeyn unſrer Würde hindurch, ſchlagt alle Sophiſtereien der Leidenſchaft um ſich herum nieder, und es tritt die feſte Ueberzeugung hervor, daſs ohnerachtet des uberredenden Scheins vom Gegentheile, doch eine moraliſche Ordnung in der Welt ſey, und daſs wir doch nicht anders einer beſtändigen und wahren Glükſeligkeit theilhaftig werden können, als wenn wir uns unverrükt an unſre Pflicht halten. Wir faſsen durch dieſes Bewuſst ſeyn unſrer mo-

veroorzaaker der waereld, en worden vastelyk overtuigd, dat Hy almagtig en goedgunſtig, de waereld niet dan onder zedelyke wetten geſchapen heeft. Ja wanneer wy tuſſchen plicht en hartstocht wankelen, dan doordringt ons dikwerf onwillekeurig het denkbeeld van een Opperheer, 't welk ons de wet van plicht luid toeroept; er ontſtaat een ſoort van eerbied en ontzach, en wanneer wy dan onzen plicht gevolgd hebben, zo gevoelen wy eene zekere te vredenheid met ons zelve, en worden bezielt met bewustheid dat onze Opperheer met ons te vrede zyn en ons lot zo zal inrichten, als overeenkomſtig is met onze zedelykheid. Of heeft een mensch, by welken het gevoel van plicht ſterk werkt, tegen zyn plicht misdreeven, zonder dat hy behoeft te vreezen

moraliſchen Würde ein festes und ſicheres Vertrauen zu dem Urheber der Welt, und werden fest überzeugt, daſs er allmächtig und gut, die Welt nur unter moraliſchen Geſezen erſchaffen habe. Ja wenn wir zwiſchen Pflicht und Leidenſchaft wanken, dan drängt ſich oft unwillkührlich der Begriff eines Oberherrn uns auf, der uns das Geſez der Pflicht laut zuruft; es entſteht eine Art von Ehrfurcht und ſcheu; und wenn wir dann der Pflicht gefolgt ſind, ſo tritt eine gewiſſe zufriedenheit mit uns ſelbst, und das Bewuſſt ſeyn ein, daſs unſer Oberherr mit uns zu frieden ſeyn und unſer Schikſal ſo einrichten werde, wie es unſrer Moralität angemeſſen iſt. Oder hat ſich ein

zen om deswegen door menſchen ter verantwoording geroepen te worden; zo ontſtaan toch, ten minſte in de kalme oogenblikken, wanneer de begeertens ſtil zyn, zelfverwytingen en beſchuldigingen, als of hy voor eenen hoogeren, onzichtbaaren en alweetenden Rechter als ſchuldig verſcheen, ja byaldien ons ook de fortuin by zodanig eene gemoeds geſteltenis nog zo gunſtig is, en onze wanzedelyke, misſchien zelfs laaghartige daaden, nog zo gelukkig uitvallen, zo worden wy toch in 't verborgen door de gedachte gekwelt, dat wy ons voor zodanig geluk onwaardig gemaakt hebben, en dat ten laatſten alle deeze ſchijnbaar zo voordeelige omſtandigheden, zodanig een keer zullen neemen en zodanig een gemoedsgeſteld-

ein Mensch, in dem das Gefühl der Pflichts ſtark ist, gegen ſeine Pflicht vergangen, ohne eben deshalb vor Menſchen Verantwortung fürchten zu durfen; ſo erfolgen doch wenigſtens in ruhigen Augenbliken wo die Begierden ſtille ſind, Vorwürfe und Selbstverweiſe, als ob er vor einem höhern unſichtbaren und allwisſenden Richter als ſchuldig erſchien; ja wenn uns auch die Glüksumſtände bey einem ſolchen Gemüths zuſtande noch ſo günſtig ſind, und unſre unmoraliſchen veilleicht niedertrachtigen Handlungen noch ſo gut ausſchlagen, ſo quält uns doch ins geheim der Gedanke, dasſ wir uns eines ſolchen Glüks unwürdig gemacht haben, und daſs zulezt alle die dem Anſcheine nach vortheilhaften Umſtäude eine ſolche Wen-

ſteldheid voortbrengen zullen, als wy door ons gedrag verdiend hebben, welk denkbeeld eveneens met dat van eenen zedelyken Schepper en Beheerſcher van alles onmiddelyk verknocht is.

Uit dit alles nu blykt zeer klaar, dat met het zedelyk gevoel de voorſtelling van eene zedelyke orde en met deeze het denkbeeld van Gods Aanweezen op veelerhande wyze en aan verſcheiden zyden verknocht is en dat men de zedelykheid in eenen mensch ſlechts te bevordere hebbe om hem tot het denkbeeld van een hoogstzedelyk werkend verſtand, welke Schepper en Rechter der waereld is, te geleiden. Geen dwaaling is blykbaarer zodanig, als wanneer

Wendung nehmen und einen ſolchen Gemüthszuſtand bewirken werden, wie wir es durch unſre Aufführung verdient haben, welcher Gedanke ebenfals mit einem moraliſchen Weltſchöpfer unmittelbar Verknüpft ist.

Aus allen dieſen erhellet nun ganz deutlich, daſs mit der moraliſchen Empfindung die Vorſtellung einer moraliſchen Ordnung und mit dieſer die Vorſtellung eines Gottes an vielen Seiten zuſammenhange, und daſs man nur einen menſchen recht moraliſch machen dürfe, um ihn auf dem Begriff einer höchſten moraliſchen Intelligenz, die Schöpfer und Richter der Welt ist, zuleiten. Kein Irrthum ist offenbarer, als wenn man glaubt die moraliſche Empfindung entſtehe erst

neer men zich verbeeld, dat het zedelyk gevoel eerst ontstaat door de voorstelling van God, want men zou zich immers God in 't geheel zonder zedelyke betrekking niet kunnen voorstellen, byaldien men dezelve niet alvorens uit zyne eigene natuur door onmiddelyke voorstelling kende. 't Is derhalven zeker onze zedelyke natuur eischt zulks, dat ook in de geheele overige natuur eene zedelyke orde heersche, en eene algemeene zedelyke orde, kan men zich zonder Gods aanweezen in 't geheel niet vertegenwoordigen. Derhalven zyn deeze drie voorstellen zeer naauw aan elkanderen verknocht, en zo dra als de eene zich voordoet, vertegenwoordigen zich ook de anderen en zo zeker als ons de eene toeschynt, zo zeker komen ons ook de anderen voor. Wie

durch die Vorstellung Gottes, denn man könnte sich ja in Gott gar nicht das moralische Verhältnis denken, wenn man es nicht zuvor aus seiner eigenen Natur durch unmittelbare Vorstellung kennete. Es ist also gewis, unsre moralische Natur erfadert, dafs auch in der ganzen übrigen Natur eine moralische Ordnung herrsche, und eine allgemeine moralische Ordnung ist ohne einen Gott nicht denkbar. Daher sind diese drei Vorstellungen genau mit ein ander verknüpft, und so wie die eine erwacht, sind auch die andern da und, so gewis uns die eine vorkommt, so gewis kommen uns auch die andern vor. Wer daher gewis ist, dafs er moralisch

Wie derhalven zeker is dat hy zedelyk behoort te weezen, zal zich ten minſten verplicht gevoelen, om altyd zo te handelen als of God aanweezig ware, hy zal ook het denkbeeld van God in 't geheel niet vermyden kunnen, maar onophoudelyk tot Hem gedreeven worden, en zichzelfs als een eeuwig raadſel moeten voorkomen, byaldien hy niet gelooft dat God met de daad beſtaat.

Byaldien hy daaraan twyfelt, of zichzelfs door drogredenen van 't tegendeel meent overtuigd te hebben, zo ontſtaat zulks alleen van daar, dat hy zich verbeeld dat zyn geloof noodzaaklyk door theoretiſche bewyzen en objective inzicht der reden moet gerechvaardigd worden.

Naar-

liſch ſeyn müſſe, der wird auch wenigſtens immer ſich ſo zuhandeln verbunden fühlen, als ob ein Gott wäre, er wird auch der Idee von Gott gar nicht ausweichen können, ſondern unaufhörlich zu ihm getrieben werden, und ſich ſelbſt als ein ewiges Rätzel vorkommen müſſen, wenn er nicht glaubt, daſs ein Gott wirklich iſt.

Wenn er daran Zweifelt, oder ſich gar durch ſophismen vom gegentheile uberredet zu haben glaubt, ſo kömmt dieſes blos daher, weil er ſich einbildet, ſein Glaube müſſe nothwendig durch theoretiſche Beweiſe und durch objektive Vernunft einſicht gerecht-

Naardien nu alle theoretiſche bewyzen voor den rechterſtoel der beſchouwelyke reden als ongenoegzaam verſchynen, zodra de kracht welke zy van het onderwerp zelfs ontleenen, van dezelven geſcheiden wordt, zo blykt hieruit, hoedanig zich de beſchouwelyke reden overreden kunne dat in 't geheel geen redenen voor zodanig eene vaſtſtelling voorhanden zyn. Dan deeze beſpiegelingen betekenen niet veel. Dezelven kunnen best met dezulken vergeleken worden, door welken het beſtaan der uiterlyke zelfſtandigheden aangevallen wordt. Men ontkent derzelver aanweezen, omdat men geen theoretiſche bewyzen voor derzelver beſtaan in de enkele reden ontdekt; men ontkent het beſtaan van God, omdat er geen voldoend theoretisch bewys voor hetzel-

rechtfertiget werden. Da nun alle theoretiſche Beweiſe vor dem Richterſtuhle der ſpekulativen Vernunft als unzureichend erſcheinen, ſobald die kraft, welche ihnen das ſubjekt ſelbst ertheilt davon getrent wird; ſo erklärt ſich hieraus, wie ſich die ſpeculative Vernunft überreden könne; das gar keine Gründe für eine ſolche Behauptung daſind. Es hat aber mit dieſen ſpekulationen nicht viel zuſagen. Sie laſſen ſich am beſten mit denen vergleichen, wodurch das Daſeyn der äuſſern Subſtanzen angetaſtet wird. Man leugnet die äuſſern Subſtanzen, weil man keine theoretiſche Beweiſe für deren Daſeyn in der bloſſen Vernunft findet; man leugnet das Daſeyn Gottes, weil kein

zelve voorhanden is. Zodra men in 't eerſte geval de waarneeming met de reden verbindt, en in het tweede 's menſchen zedelyke natuur in aanmerking neemt, zo doen zich wel is waar verſchillende, maar echter niet minder genoegzaame gronden op voor het wezenlyk aanzyn van beide voorwerpen. In geen geval echter benadeelen de beſpiegelingen het practikaal gedrag. In 't gemeene leven werkt dat, wat onmiddelyk met het gevoel verknocht is, ſteeds voort, terwyl men in de beſpiegeling, zo niet het aanweezen deezer voorſtellingen, althans derzelver gegrondheid in twyfel trekt. Het zedelyk bewys, zo als het boven voorgedragen is, zal derhalven de beſchouwelyke reden nooit voldoen, noch

kein befriedigender theoretiſcher Beweis für daſſelbe da iſt. Sobald man aber im erſtern Falle die Erfahrung mit der Vernunft verbindet, und im zweiten die moraliſche Natur des Menſchen erwägt, ſo ergeben ſich zwar andere aber doch nicht minder zuverläſſige Gründe für die Realität beider Gegenſtände. In keinem Falle thun aber die ſpekulationen dem praktiſchen Leben Eintrag. Im gemeinen Handeln wirkt das, was unmittelbar mit dem Gefühle verknüpt iſt, immer fort, während das man in der ſpekulation noch, wo nicht das Daſeyn dieſer Vorſtellungen doch die Wahrheit derſelven bezweifelt. Der moraliſche Beweis, ſo wie er oben aufgeſtellt iſt, wird daher für die ſpekulative Vernunft nie befriedigend ſeyn,

noch voldoen kunnen; want deeze zal steeds voortgaan om naar theoretisch objektive bewyzen te zoeken, byaldien zy ook reeds van de onmooglykheid overtuigd is immer dezelven te zullen ontdekken. Van daar is het door KANT zogenaamd *zedelyke bewys*, veeleer *eene verklaaring van ons Geloof aan Gods beſtaan*, dan een eigenlyk betoog, van welken titel KANT ook aan verſcheiden plaatzen afſtand doet, en derhalven voor hetzelve, gemelde uitdrukking van *zedelyk*, of *onderwerplyk* bewys uitgedacht heeft, naardien toch in hetzelve redelyke gronden voor ons geloof opgegeeven worden. Want een eigenlyk betoog onderſtelt altyd eene inzicht in het voorwerp van hetzelve, welke echter in 't geval voorhanden, geheel en al ontbreekt

noch ſeyn können; denn dieſe wird immer fortfahren nach theoretiſch objektiven Beweiſen zu ſtreben, wenn ſie ſich auch gleich ſchon von der Unmöglichkeit überzeugt hat, jezu denſelben zu gelangen. Daher iſt der von *Kant* ſo genannte moraliſche Beweis mehr *eine Erklärung unſres Glaubens an Gott*, als ein eigentlicher Beweis, auf welchen Titel auch *Kant* an mehrerern ſtellen Verzicht leiſtet, und daher den ausdruk *moraliſchen* oder *ſubjektiven* Beweis für ihn erfunden hat; weil doch in demſelben vernunftige Gründe fur unſrer Glauben aufgeſtellet werden. Denn ein eigenlicher Beweis ſezt immer eine Einſicht in das Objekt deſſen, was bewieſen wird voraus, die aber hier gänzlich fehlt. In deſſen ſieht man doch vermittelst

breekt. Intusschen bemerkt men echter door hetzelve, dat het geloof aan het bestaan van God op zeer natuurlyke en redelykegronden rust, dat hetzelve in 's menschen natuur zelve gegrond en met zyne voortreflykste hoedanigheid onmiddelyk verknocht is, 't welk gewoonlyk een genoegzaame reden is om ook Gods aanzyn in de bespiegeling vastteftellen, inzonderheid wanneer men zich door oordeelkunde overtuigd heeft, dat noch reden noch waarneeming tegen zodanig eene vooronderstelling iets dat van belang is, kunnen inbrengen en dat integendeel beide eene menigte aanleidingen verschaffen, om zulks te bevestigen.

Uit deeze bygebragte redenen nu, is ook

telst desselben ein, dass dieser Glaube an Gott auf sehr naturlichen und vernünftige Grunden beruhet, dass er in der Natur des Menschen selbst gegründet und unmittelbar mit seiner vortreflichsten Eigenschaft verknüft ist, welches allerdings ein hinreichender Grund ist einen Gott auch in der spekulation anzunehmen, bezonders wenn man sich durch Critik überzeugt hat, dass weder Vernunft noch Erfahrung gegen eine solche Vorausseżung etwas bedententes aufbringen, und dass vielmehr beide eine grosse menge von Veranlassungen darbieten, sie zu bestätigen.

Aus diesen Grunden ist es nun auch erklärbar, woher

ook te verklaaren van waar het komt, dat dit bewys, wanneer het in 't afgetrokkene wordt voorgeſteld, zyne werking niet doet, zelfs by de zulken niet, welke Gods aanweezen vastelyk gelooven en by welken dit geloof ook niet anders dan door de bewustheid van eigene zedelykheid voortgebragt is. Het is en kan naamlyk, voor de beſchouwelyke reden niet geheel en al voldoende weezen, naardien deeze altyd aanſchouwing [of gewaarwording] voor haare denkbeelden vereischt, wanneer zy zich voldaan zal houden. Maar dit gebrek doet de zekerheid der overtuiging zelve, tot welke ons onze eigene natuur brengt, geen nadeel, maar ſpoort ons aan om ook door waarneeming geduurig meerder ſpooren van Gods aanweezen te ontdekken, welker aantal

es kömmt, dasſ dieſer Beweis; wenn er in Abſtrakto dargeſtellt wird, ſeine Wirkung nicht thut, ſelbst bei denen nicht, die fest an Gott glauben, und in denen dieſer Glaube auch nicht anders als durch das Bewust ſeyn ihrer Moralität erzeugt ist. Er ist und kann nemlich fur die ſpekulativen Vernunft nicht ganz befriedigend ſeyn, weil dieſe allemal Anſchauungen für ihre Begriffe verlangt, wenn ſie befriediget werden ſoll. Aber dieſer Mangel thut der gewiſsheit der Ueberzeugung ſelbst, wozu uns unſre eigene Natur treibt, keinen Abbruch, ſondern treibt uns nur an auch in der Erfahrung immermehr objektive ſpuren ſeines Daſeyns zufinden, deren zahl unendlich ſeyn muſs. Die ueber-

tal oneindig moet weezen. De overtuiging of het geloove groeit aan met ons zedelyk gevoel, en verkrygt ten laatſten door de over en wederwerking der zedelykheid en der voorſtelling van God, eenen graad van zekerheid, welke met de objective zekerheid volkomen evenaart en een vertrouwen inboezemt, 't welk te verbyſteren alle kracht van beſpiegeling veels te zwak is.

Het is derhalven geen bewys dat de zedelykheid het geloove niet voortbrengt, om dat de afgetrokkene voorſtelling van deeze wyze van werking, het geloove niet veroorzaakt. Want niet het voorſtel der zedelykheid, maar de zedelykheid zelve als hoedanigheid des gemoeds, veroorzaakt het ge-

berzeugung oder der Glaube wächtſt mit unſrer moraliſchen Empfindung, und erhalt zulezt durch Hin und Herwirken der moralität und der Vorſtellung von Gott einen Grad von gewiſsheit, der der objektiven Gewiſsheit volkommen gleich ist, und eine Zuverſicht einflöſst, welche irre zumachen, alle macht der ſpekulation viel zu ſchwach ist.

Es ist daher kein Beweis, daſs die der Moralität den Glauben nicht hervorbringe, weil die Abgeſonderte Vorſtellung dieſer Wirkungsart nicht den Glauben bewirkt. Denn nicht die Vorſtellung der Moralität, ſondern die Moralität ſelbst als Eigenſchaft des Gemüths bringt den Glauben an Gött herbor. Es

geloove aan het beſtaan der Godheid. 't Is hier de plaatſe niet om alle de redenen te ontvouwen, welke veroorzaaken dat de menſchen zo gereedelyk en zo gaarne de oorzaaken hunner overtuiging verwiſſelen, en zo zeer genegen zyn om hunne overtuiging van Gods beſtaan, aan objective theoretiſche bewyzen toeteſchryven. 't Voldoet hier ter plaatze aantemerken, dat de gegrondheid van ons gevoelen zich daardoor genoegzaam voordoet, dat de gronden van welken wy deeze overtuiging afleiden, ten allen tyde in de menſchelyke natuur gevonden worden, allerwegen waar dit geloof zich openbaart en werkzaam betoont; terwyl aan de andere zyde de ſpeculative theoretiſche bewyzen eene inſpanning van het denkvermogen vereiſchen, waartoe de mees-

ist hier nicht der Ort alle die Urſachen aus ein ander zuſezen, welche machen, daſs die Menſchen ſo leicht und ſo gern die Urſachen ihrer Ueberzeugung verwechſeln, und ſo ſehr geneigt ſind, ihre Ueberzeugung von Gott von objektiven theoretiſchen Beweiſen abzuleiten. Es ist hier ſchon genug zu bemerken, daſs ſich die Währheit unſrer Meinung dadurch hinlänglich verräth, daſs die Gründe von welchen wir dieſe Ueberzeugung ableiten, zu jeder zeit in der menſchlichen Natur ſind, wo dieſer Glaube entſteht und ſich thätig beweist; da hingegen die ſpekulativen theoretiſchen beweiſe eine Anſtrengung des Verſtandes erfodern, deren die mehreſten menſchen in ihren Leben gar nicht fä-

meeste menschen in hun geheel leven, in 't geheel niet in staat worden, en welken ook zy, die voor dezelven vatbaar zyn, ten tyde als zich het geloof aan God werkzaam zal betoonen, niet levend bewaaren kunnen. Byaldien nu het geloove aan Gods bestaan van gemelde speculative gronden afhanglyk ware, zou hetzelve ook met dezelven moeten wechvallen. Want als de oorzaak ophoudt, houden de uitwerksels mede op. Hoe zeer zeldzaam echter vertegenwoordigen wy ons de speculative bewyzen in derzelver behoorlyke orde! En welke van dezelven zal men dit uitwerksel toeschryven, daar de schranderste vernuften het over dezelven zo zeer oneens zyn! De zedelykheid echter is eene bestendige oorzaak in de menschelyke natuur zelve ge-

le-

fähig werden, und die auch diejenigen welche ihrer fähig sind, zu der zeit, wo sich der Glaube von Gott am wirksamsten beweisen soll, nicht bei sich erhalten können. Wenn nun der Glaube an Gott von jenen spekulativen Gründen abhängen müsste, so würde er auch mit ihnen wegfallen müsste. Denn *cessante caussa cessat effectus.* Wie sehr selten stellen wir uns aber die spekulativen Beweise in der gehörigen Ordnung vor! und welchen unter ihnen soll man diese Wirkung zuschreiben, da die grösten Geister so uneinig über dieselben sind! Die Moralität aber ist eine stætige Ursache in der menschlichen Natur, und wohnt dem gemeinen Hirten eben sowohl als dem Tiefsin-

legen, welke by den gemeenen daglooner zo wel als by den schranderſten Wysgeer gevonden wordt. Hierom heeft het geloof aan Gods beſtaan daarin dat, wat het behoeft, naamlyk eene voortduurende grondzuil, welke hetzelve ook blindeling onderſchraagt, zonder dat men zich de manier en wyze behoeft voorteſtellen hoedanig hetzelve onderhouden en bezielt wordt. Dusdanig moest de natuur eene overtuiging voortbrengen, welke elk een hebben zou; en welke dienvolgends in 't geheel niet van 's menſchen bekwaamheden afhangen, of een eigendom van ſlechts enkele menſchen zyn moest. Wat de natuur door haare eigene krachten voortbrengt, kan geen drogredenaar vernielen en geen ydel geklap uitroojen.

TWEE-

ſinnigſten Philoſophen bei. Daher findet der Glaube am Gott in derſelben das; was er bedarf nemlich eine kontinuirliche Stütze, die ihn auch blindlings hält, ohne daſs man ſichdie Art und Weiſe vorzuſtellen nöthig hat, wie er gehalten und belebt wird. So muſſe auch die Natur eine Ueberzeugung bewirken, die jedermann haben ſollte, und die alſo ſchlechterdings nicht von den Talenten der Menſchen abhangen; oder ein Eigenthum einer kleinen Klaſſen von Menſche ſeyn durfte. Was die Natur durch ihre eignen Kräfte bewirkt, kann kein ſophist zerſtören, und kein Geſchwaz ausrotten.

ZWEI-

TWEEDE AFDEELING.

Nuttigheid en voortreflykheid van het zedelyk bewys.

't Zal niet ondienstig weezen ten besluite, nog bepaaldelyk de nuttigheid en dienstigheid van het zedelyk bewys te overweegen.

Men ziet:

I. Dat het zedelyk argument, buitengemeen populair en gemaklyk te bevatten is. By elk, ook het geringst mensch, ontstaat het

---

ZWEITER ABSCHNITT.

Nutzen und Vorzug der Moralischen Grundes.

Es kann nicht unnüz seyn zulezt noch insbesondere die Nuzlichkeit und Brauchbarkeit des moralische Grundes in Erwägtung zuziehen. Denn da findet sich

I. Dass das moralische Argument ausser ordentlich populär und gemein fasslich ist. Iedem, auch dem gemeinsten Menschen bietet sich der Gedanke, dass al-

het denkbeeld dat alles om der zedelyke wezens wille, aanzyn heeft, als van zelvs, en hy vind hierin zo min aanſtootelyks, dat hy zulks veeleer by alle zyne daaden onderſtelt. Dat alzo ook een zedelyk wezen de orde der waereld ontworpen en overeenkomſtig de zedelyke bedoeling ingericht hebbe, ſchynt hem zo natuurlyk en gemaklyk te begrypen, dat hy de bedenkingen welke daartegen ingebracht worden in 't geheel niet bemerkt en derzelver kracht in 't geheel niet gevoelt. Aan de andere zyde; behoort tot de bovennatuurkundige bewyzen, *voor eerst* een allerſcherpzinnigst doorzicht, en er wordt veel vooringenomenheid voor de bovennatuurkunde vereiſcht, wanneer men overreed zal zyn dat zodanige ſubtile en wankelbaare beſluiten (by welken, ook voor

alles um der Moraliſchen Weſen willen daſey, gleichſam von ſelbst dar, und er findet hierinne ſo wenig Anſtos, daſs er viel mehr dieſes bei allen ſeinen Handlungen voraus ſezt. Das alſo auch ein moraliſches Weſen die Ordnung der Welt ſelbst entworfen und dem moraliſchen Zwek gemäſs eingerichtet habe, ſcheint ihm ſo natürlich und ſo begreiflich zu ſeyn, daſs er die zweifel, welche dagegen vorgebracht werden gar nicht einſicht und ihr Gewicht gar nicht fühlt. Anderer ſeitz gehört *erſtlich* zu den metaphyſiſchen Beweiſen der allerſubtilſte Verſtand, und es wird viel Vorliebe zur Metaphyſik erfodert, wenn man ſich überreden ſoll, daſs dergleichen ſubtile und wanken-

de

voor den scherpzinnigsten denker, het voorwerp enkel als door eenen nevel schynt door te schemeren,) een zo vast geloove zouden voortbrengen. Deeze metaphysische bespiegelingen houden zich enkel met afgetrokkene en zelfs ydele denkbeelden bezig en laaten derhalven als er anders niets by komt het hart gantsch koud, zynde veels te onmagtig als dat zy een verwarmend gevoel zouden te wegebrengen. *Ten tweeden*, wordt ook zelfs tot bevatting van de physische teleologie en het mechanismus der natuur een zo geleerd verstand vereischt, als slechts weinig menschen bezitten. Astronomie, Physica en Psychologie zyn zeer uitgebreide en zeer zwaare Weetenschappen. Hoe zouden de meeste menschen van Gods aanweezen over-

de Schlüsse bey denen auch dem scharfsichtigsten Denker das objekt nur wie durch einen Nebel durchzuzittern scheint einen so festen Glauben bewirken sollten. Jene metaphysischen spekulationen haben es blos mit abstrakten und sogar leeren Begriffen zuthun, und lassen daher, wenn sonst nichts hinzukömmt, dar Herz ganz kalt, und sind viel zu ohnmächtig, als dass sie ein warmes Gefühl erzeugen könnten. *Zweitens* gehört auch selbst zur Einsicht der Physischen Teleologie und des Natur-mechanismus ein so gelehrter Verstand, der den wenigsten Menschen zu theil wird. Astronomie, Physik, Menschenkunde sind sehr weitläuftige und sehr schwere studien. Wie sollten die mehresten Menschen von Gottes Daseyn überzeugt werden

overtuigd worden, byaldien zy ſlechts langs deezen langen weg tot deeze overtuiging geraaken konden? Daarentegen heeft elk mensch, zyne zedelyke natuur ſteeds by zich. Hy gevoelt derzelver waarde en is tevens van zyne zwakheid bewust, om deeze waarde te doen gelden. Derhalven noopt de bewustheid zyner waardigheid hem onmiddelyk om de veroorzaaker der waereld als zodanig een wezen te beſchouwen, 't welk de zedelyke oogmerken waardeert en de natuur zelve volgends deeze oogmerken heeft ingericht. Zo dra de menſchen over recht en onrecht beginnen natedenken, zo beſluiten zy altyd tevens dat het nimmer ten opzichte van zyn wedervaaren hetzelfde zyn kunne, of een mensch deugdzaam dan wanzedelyk leeve, byaldien ook hier en el-

den, wenn ſie nur durch dieſe langen Wege zu dieſer Ueberzeugung gelangen ſollten! Dagegen hat jeder Menſch ſeine moraliſche Natur immer bei ſich. Er fühlt ihren Werth und iſt ſich zugleich ſeiner ſchwäche bewust dieſen Werth geltend zumachen. Daher treibt ihn das Bewustſeyn ſeiner Würde unmittelbar an, die Urſache der Welt als ein ſolches Weſen zu denken, das die moraliſchen Zweke achtet und die Natur ſelbst dieſen Zweken angepast hat. Sobald die Menſchen über Recht und Unrecht zu denken anfangen, ſo ſtellt ſich auch gleich das Urtheil bei ihnen ein, daſs es nimmermehr in Anſehung ſeines ſchikſals einerlei ſein könne, ob der Menſch tugendhaft oder las-

elders de ondervinding tegen dit gevoelen schynt aanteloopen. Zy worden geduurig-lyk door de inwendige stem getroffen, dat het noodzaaklyk eenmaal anders zal worden, en eene met alle verordening der zedelyke wezens strydende orde is en blyft voor de reden steeds eene aanstootelyke wanorde, waarvan zy by aanhoudendheid eene betere oplosfing wenscht en vooronderstelt. Men behoeft de gezangen en fabelen van alle zedelyke volken slechts naartezien, zo zal men de vooronderstelling eener zedelyke teleologie allerwegen ontmoeten.

II. Het zedelyk bewys heeft uit hoofde zyner uitwerking eene vastheid, welke van geen

lasterhaft lebe, wenn auch gleich hie und da in der Erfahrung alles gegen diese Meinung zustreiten scheint; Es dringt sich ihnen beständig der innere zuruf auf, es müsse nohtwendig einmal anders werden; und eine aller Bestimmung der moralischen Wesen wiederstreitende Ordnung ist und bleibt für die Vernunft immer eine empörende Unordnung, wovon sie Kontinuirlich eine bessere Auflösung hoft, und voraus sezt. Man darf auch nur die Lieder und Fabeln aller moralischen Völker nachsehen, so wird man die Vorausfezung einer moralischen Teleologie allenthalben antreffen.

II. Er hat seiner Wirkung nach eine Festigkeit, welche von keinem Beweisgrunde irgend einer Art

geen bewys van eenigerhande andere ſoorten kan worden overtroffen. Want 't is in 't geheel niet noodig dat de afgetrokkene voorſtelling van deezen grond voorga, maar zo dra als de zedelyke reden zich begint werkzaam te toonen, zo ontſtaat het geloof aan Gods beſtaan, en dit neemt telkens toe te gelyk met den aangroei van de zedelyke rede zelve. Want hoe meerder waarde men in laatstgemelde ſtelt, en hoe meer men zyn geheel wezen en alle voortreflykheid daarin gelegen acht te zyn en dezelve voor de hoogſte en eindelyke bedoeling houdt, met zoo veel te meer zekerheid vooronderſtellen wy ook dat alles in de waereld tot het zedelyke betreklyk zy, dat dienvolgends ook het beginſel dezer inrichting zelve een zedelyk beginzel zy. Want onze zedelykheid bepaald

u

übertroffen werden kann. Denn es ist gar nicht nöthig, das die abſtrakte Vorſtellung dieſes Grundes vorhergehe, ſondern ſo wie ſich die moraliſche Vernunft Wirkſam zu beweiſen anfängt, ſo findet ſich auch der Glaube an Gott ein, und dieſer wächst immer mit jeder zunahme der moraliſchen Vernunft ſelbst. Denn jemehr Werth man in leztere ſezt, und jemehr man ſein ganzes Weſen und ſeinen Vorzug hin einlegt und ſie für das oberſte und lezte ziel hält, mit deſto grösſerer Gewiſskeit ſezen wir auch voraus, daſs ſich alles in der Welt auf das Moraliſche beziehe, daſs mithin auch das Princip dieſer Einrichtung ſelbst ein moraliſches Princip ſey. Denn unſre Moralität beſtimmt von in-

nen

uit het inwendige, het gezichtspunt uit welk wy alle dingen in de waereld beſchouwen moeten, welker aanſchouwing alleen ons nimmer, althans veel later, tot het denkbeeld gebragt zou hebben, dat alles tot ons betreklyk is; dit plaats hebbende is het zekerlyk zeer natuurlyk, dat elke beſchouwing en waarneeming welke met gemelde vooronderſtelling overeenſtemt, het geloove aan Gods beſtaan nog levendiger en meer werkzaam moet maaken. Daarentegen kan hetzelve door geen waarneeming welke daartegen ſchynt te ſtryden, verzwakt of geheel vernietigd worden, naardien deszelfs voortbrengende oorzaak de zedelykheid naamlyk, van gemelde waarneemingen onafhanglyk is. Waarneemingen welke niet ſchynen te ſtrooken met de vooronderſtelling door de zedelyke reden veroorzaakt, kunnen wel

is

nen heraus den Geſichtspunkt, aus welchen wir alle Dinge in der Welt anſehen ſollen, deren Anblik allein uns nimmermehr oder doch wenigſtens viel ſpäter auf den Gedanken bringen würde, daſs alles auf uns bezogen ſey. Alsdann iſt es freilich natürlich daſs jede Beobachtung und Erfahrung welche mit jener Vorausſezung übereinſtimmt den Glauben an Gott noch lebhafter und wirkſamer machen muſs. Dagegen kan ihn keine Erfahrung, die ihm zu wiederſprechen ſcheint ſchwächen oder gar vernichten; weil ſeine hervorbringende Urſache die Moralität von jenen Erfahrungen unabhängig iſt. Erfahrungen die mit der von der moraliſchen Vernunft bewirkteten Vorausſezung nicht zuſtimmen

is waar, van het gebrekkige van ons doorzicht in den zamenhang van 't geheel ten blyke dienen, nimmer echter bewyzen dat zodanig een zedelyke zamenhang zelve ontbreekt. Speculative tegenwerpingen kunnen in 't geheel niets tegen hetzelve uitrichten. Want vooreerst, zyn dezelven zeer zeldzaam en voor den gemeenen man in 't geheel niet verstaanbaar. En duistere onzekere twyfelingen, kunnen tegen eene overtuiging die met een zo vast, sterk en edel gevoel samenhangt in 't geheel niets uitwerken; ten anderen zyn gemelde tegenwerpingen hoe duidelyk ook voorgedraagen, toch steeds enkel speculatif en slechts tegen speculative bewyzen gericht, weshalven zy de overtuiging welke op geheel andere gronden berust in 't geheel niet raa-

scheinen, können zwar einen beweise von der Schwäche unsrer einsicht in den zuzammenhang des Ganzen abgeben, niemals aber den Mangel eines solchen moralischen zusammenhanges selbst beweisen. Spekulative Einwürfe können vollends gar nichts gegen ihn ausrichten. Denn erstlich sind sie sehr selten und dem gemeinen Manne gar nicht, verständlich. Und dunkle ungewisse Einwürfe wirken gegen eine Ueberzeugung die mit einem so festen starken und edlen gefühle zuzammenhangt gar nichts, und zweitens sind die Einwürfe, wenn sie auch noch so deutlich vorgetragen werden, doch immer nur speculativ und selbst nur gegen spekulative Beweise gerichtet, und treffen daher die sau ganz andern Gründe beruhende Ue-

raaken kunnen. En geſteld dat dezelve ook tegen dit practisch geloove zelve gericht waren, zouden zy toch veels te zwak weezen, om tegen een geloof te ſtryden, 't welk véél eerder beſtaat en op 's menſchen natuur zelve enkel gevoel van zyne eigene waardigheid bevestigd is. Alwaar nu zodanig eene onmiddelyke bewustheid plaats heeft, zyn de aanvallen van ſpeculative twyfeling vruchteloos. De kunstmaatige taktik richt haare bekwaamheid te vergeefs tegen eene ſterkte, door de natuur zelve in beſcherming genomen. Het geloove omtrent Gods aanzyn is veels te gewigtig, dan dat hetzelve blootgeſteld zyn zou voor de langzaame, losſe, en aan zo veele dwaalingen onderworpene beſpiegelingen van 't menschlyk vernuft.

III. Ein-

Ueberzeugung gar nicht. Und geſezt ſie wären auch gegen dieſen praktiſchen Glauben ſelbst gerichtet, ſo ſind ſie doch viel zu ſchwach gegen einen Glauben zu kämpfen, der weit früher durch die Natur des Menſchen ſelbst und durch das Gefühl unſrer eignen Würde befestiget ist. Wo aber ein ſo onmittelbares Bewuſtſein herrſcht, da verſucht die ſpekulative Vernunft ihre Angriffe umſonſt. Die Künſtliche Taktik richtet ihre Geſchiklichkeit umſonſt gegen einen Ort, denn die Natur ſelbst in ſchuz genommen hat. Der Glaube an Gott ist viel zu wichtig als daſs er den langſamen ſchwankenden und ſo vielen Irrthümern unterworfenen ſpekulationen der Menſchen ausgeſezt ſeyn ſollte.

III. Eindelyk is de zedelyke bewysgrond ook zelfs voor de geleerde ſpeculative reden van de grootſte nuttigheid. Want erkent men dat geen theoretiſch bewys voor Gods beſtaan door de reden mooglyk is, en dat de Godheid ten aanziene van de Eigenſchappen welke haar op zichzelve en in 't afgetrokkene beſchouwd, toebehooren, niet bepaald kan worden, zo heeft men tevens eene zekere regel ter bepaaling voor de rede. Want deeze wordt daardoor voor altyd van de vermetelheid weerhouden om de grenzen der objective bepaalingen, van de zinnelyke waereld te overſchryden; weshalven zy noch tot *theoſophie* (rede-verwarrende derzelver vermogens overſchrydende begrippen,) zal willen opvliegen, noch gevaar loopt tot *dæmonologie* te daalen.

Daar-

III. Endlich aber iſt der moraliſche Grund auch für die gelehrte ſpekulative Vernunft von dem gröſten Nuzen. Denn hatt man einmal erkannt, daſs kein theoretiſcher Beweis für das Daſeyn Gottes durch die Vernunft möglich iſt, und daſs die Gottheit ihren Eigenſchaften nach, die ihr an und für ſich zukommen, gar nicht beſtimmt werden könne; ſo hat man eine ſichere Regel der Einſchränkung für die Vernunft. Den dieſe wird dadurch von der Vermeſſenheit über die Sinnenwelt in ihren objektiven Beſtimmungen hinauszuſchreiten, auf immer abgehalten, und kann ſich daher weder in *Theoſophie* (in Vernunftverwirrende, überſchwengliche Begriffe) verſteigen, noch zur *Dämonologie* herabſinken. Da-

Daarentegen echter vindt de reden toch genoeg gronden, om het zedelyk bewys goedtekeuren en de vooronderſtelling, tot welker omhelzing, zy door 's menſchen zedelyke verordening gedreeven wordt, te laaten gelden; hoewel zy tevens inziet, dat zy zelf tot deeze overtuiging objective niets meer kan toebrengen. Zy bevat volkomenlyk, dat geen beſpiegelingen dit geloof kunnen aantasten, naardien deeze, zonder inzicht in de geſteldheid der voorwerpen niets betekenen; terwyl de overtuiging enkel dit tegen zich heeft, dat dezelve geen der reden voldoende objectif bewys is, 't welk echter ook onmooglyk is en derhalven niet begeerd kan worden. Maar het gevoel van de eigene aangelegenheid van het onderwerp is hier veels te groot, dan dat een enkel gebaar

Dahin gegen findet doch die Vernunft Gründe genug den moraliſchen Gang zu billigen und die Vorausſezung zu welcher ſie die moraliſche Beſtimmung des menſchen treibt, gelten zu laſſen, ob ſie gleich einſieht, daſs ſie ſelbst nichts weiter zu dieſer Ueberzeugung objektive beitragen könne. Sie ſieht volkommen ein, daſs dieſen Glauben keine ſpekulation angreifen könne; weil dieſe ohne Einſicht in die Natur der objekte ſelbst nichts ausrichten kann; und die Ueberzeugung hat blos das einzige gegen ſich, daſs es doch kein objektive befriedigender Vernunft beweis ist; welches aber auch unmöglich ist, und daher gar nicht verlangt werden kann. Aber daſs Gefühl der

baar van onkunde, en meer kan de bedenking voorhanden, niet voortbrengen, iets daartegen zou kunnen uitrechten. Daarentegen nu wyst deeze zedelyke betrekking welke de reden tot het denkbeeld van God geleid, de voortreflykſte wyze aan om de betrekking deezer oorzaak tot de waereld zelve te bepaalen, en maakt het denkbeeld van God recht geſchikt tot het voortbrengen van Godsdienst, naardien wy door hetzelve geleid, ons Hem geheel en al als de opperſte zedelyke wetgeever, Schepper en Beheerſcher van alles, vertegenwoordigen. Dan is het niet meer mooglyk dat de Godsdienst in den dweepachtigen waan ontaarte, om met bovenzinnelyke wezens door ontwaarwording onmiddelyk te verkeeren of dat

eignen Wichtigkeit des Subjekts ist hier viel zu groſs, als dasſein blosſes Achſelzuken, denn mehr kann dieſe Bedenklichkeit nicht bewirken, etwas dagegen ausrichten ſollte. Dafür aber giebt nun dieſes moraliſche Verhältnis, welche die Vernunft auf die Idee van Gott fuhrt die vortreflichſte Art an, das Verhältnis dieſer Urſache znr Welt ſelbst zubeſtimmen, und macht den Begriff von Gött zur Religion recht tauglich, indem wir ihn ganz und gar als den höchſten allgemeinen moraliſchen Geſezgeber und Weltſchöpfer denken müſsen. Da ist es denn nicht mehr möglich daſs Religion in den ſchwärmeriſchen Wahn ausarte, mit überſinlichen Weſen durch Empfindung im unmittelbaren umgange zuſtehen oder daſs die aber

dat het bygeloovig en hoogstschadelyk begrip ingang vinde, als of men zich den Allerhoogsten door andere middelen als door zedelyke neigingen welbehaaglyk zou kunnen maaken.

De beſpiegeling kan derhalven wel is waar, ten voordeele van dit zedelyke argument niets anders doen, als ſlechts bewyzen, dat er geen grond voorhanden is, welke tegen de de vooronderſtelling der practiſche rede aanloopt, en dat de rede allezins niet anders kan oordeelen, als dat de zedelyke wezens het laatſte en volſtrekte zyn, wat van ons gekend wordt, en dat derhalven volgends de rede al het overige op dezelve betrekking moet hebben, en dat zulk eene algemeene zedelyke orde eene oorzaak vereischt,

aberglaubiſche und höchſtſchädliche Meinung einreiſſe, als könne man ſich dem höchſten Weſen durch andre Mittel, als durch eine moraliſche Geſinnung wohl gefällig machen.

Die ſpekulation kann alſo zwar für dieſes moraliſche Argument nichts weiter thun, als nur beweiſen, daſs kein einziger Grund daſey, welches der Vorausſezung der praktiſchen Vernunft wiederſpreche, und daſs allerdings die Vernunft nicht anders urtheilen könne, als daſs die möraliſchen Weſen das lezte und Abſolute ſind, was von uns erkännt wird, und daſs daher nach der Vernunft alles Uebrige auf ſie Bezie-

eischt, welker betrekking tot de waereld, niet anders dan door zedelyke eigenſchappen kan worden uitgedrukt. Maar dat de zedelyke rede zelfs gewigtig genoeg is om zulk eene orde objective te begeeren en vast te gelooven, hier tegen zal de beſchouwelyke rede wel is waar, altyd eenige twyfelingen inbrengen, welke echter in derzelver werking zo veel te zwakker worden, hoe meer de inwendige overtuiging van de waardigheid der zedelyke rede aan ſterkte toeneemt. Deeze nu neemt toe aan ſterkte, naarmaate dezelve zich in haare zuiverheid in de waereld meerder werkzaam betoont, de beste raad derhalven welke men aan opvoeders kan geeven, is en blyft ſteeds deeze: Vormt de u vertrouwde jeugd tot zede-

hung haben müſſe, und eine ſolche allgemeine moraliche Ordnung eine Urſache erfodere, deren Verhältnis zur Welt nicht anders als durch moraliſche Eigenſchaften ausgedrukt werden kann. Aber daſs die moraliſche Vernunft ſelbst wichtig genug ſey, eine ſolche Ordnung objektive zufodern, und ſie feſtlich zu glauben, dagegen wird zwar die ſpeculative Vernunft immer einige Zweifel erregen, die aber in ihre Wirkung um ſo ſchwächer werd en je ſtärker die innere Ueberzeugung von der Würde der moraliſchen Vernunft wird. Dieſe wird aber um ſo ſtärker, je mehr ſie ſelbst in ihrer Reinigkeit in der Welt ſich wirkſam beweiſt, der beſte Rath alſo, den man Erziehern geben kann ist und bleibt immer der: Machet nur, daſs eu-

delyk goede menſchen en gy zult 'er ongetwyfelt God vereerers van maaken! Want de zedelykheid alleen bevestigd een nuttig geloof aan God! (*)

Ten

(*) Ik moet hier nog eene aanmerking plaatſen, welke my uit hoofde van eenige tegenwerpingen noodzaaklyk ſchynt. — Men zegt naamlyk: Waartoe baat dan naar uw ſtelſel Godsdienst en geloof aan God, byaldien zulks door den invloed op de daaden, de zedelykheid benadeeld? Ware het dan niet beter, dat een mensch in 't geheel niet aan God geloofde en des niettegenſtaande zedelyk handelde? Ik antwoord, dat zekerlyk ſlegts zoo veel van daaden zedelyk is, als zedelyke rede aan dezelve aandeel heeft. Maar hierom is geen middel buitengeſlooten 't welk de kracht der zedelykere den verſterken kan, en hiertoe is het geloof aan God het kracht

eure Jugend moraliſch werde; ſo werdet ihr ſie auch gewiſs zu Gottes verehrern bilden! den die Moralität befeſtiget allein einen nüzlichen Glauben an Gott (*).

Zum

(*) Ich muſs hier noch eine anmerkung machen, die mir einiger Einwürfe wegen nöthig zu ſeyn ſcheint. Man ſagt nemlich: Wozu hilft denn nach euren ſystem Religion und Glaube an Gott, wen ſie bei ihrem Einfluſse auf die Handlungen der Moralität abbruch thun? Wäre es alſo nichts beſſer, wenn ein mensch gar keinen Gott glaubte und den noch moraliſch handelte. Ich antworte hierauf, daſs allerdings nur ſo viel an den Handlunge moraliſch ſey, als die moraliſche Vernunft Antheil an den Handlungen hat. Aber da durch ist kein Mittel ausgeſchloſſen, welches die kraft der Moraliſche Vernunft verſtarken kan, und hier zu in der Glaube an Gott das al-

Ten beſluite zal ik nu nog de werking trachten aantewyzen, welke de voorſtelling van de wyze der veroorzaaking van ons geloof aan

krachtdaadigst. Onze zedelyke rede geheel geïſoleerd, is nie vermogend de beproevingen der zinnelykheid te wederſtaan. Zo dra zy echter van eene zedelyke orde kennis heeft, zo gevoelt zy zich in kracht en waardigheid verſterkt en haare werkingen kunnen desniettegenſtaande zuiver blyven. Zy kan zonder uitzicht of belooning, ten minſte zonder door de toezegging van belooning gedreeven te worden, enkel uit gehoorzaamheid aan de wet, plichtmaatig handelen. Maar dat de wet geen herſchenſchim zy, hiervan ten minſten moet zy overtuigd weezen. En hiervan overtuigd haar niets ſterker dan de terugwyzing op de voorſtelling van God, welke zy eerst zelve voortgebracht, althans bepaald heeft. Hier toont zy zich dus in haare onafhanglykheid. Want zy bezorgd zich zelve de middelen waardoor zy verſterkt kan en wil worden, byaldien zy wankelen mogt.

Zum ſchluſſe will ich nur noch die Wirkung zu beſtimmen ſuchen, welche die *Kantiſche* Darſtellung der Ent-

allerkräftigſte. Unſre morallſche Vernunft ganz iſolirt ist dann ſich nich ſtark genug allen Verſuchen der Sinnlichkeit zu wiederſtehen. So bald ſie ſich aber einer moraliſchen Ordnung bewust ist, ſo fühlt ſie ſich in ihrer Kräft und Würde weit ſtärker, und jhre Wirkungen können doch dabei rein bleiben. Sie kann ohne Ausſicht und Belohnung oder wenigſtens ohne ſich durch die Belohnung beſtimmen zu laſſen, blos um daſs Geſezes willen handeln. Aber das ihr Geſez keine Chimäre ſey, davon muſs ſie wenigſtens überzeugt ſeyn. Und davon überzeugt ſie nichts mehr als die Rükwirkung der Vorſtellung von Gott, die ſie erst ſelbst hervor gebracht oder doch beſtimmt hat. Zie zeigt ſich alzo gerade hier recht in ihrer Unabhängigkeit. Denn ſie ſchaft ſich ſogar ſelbst die Mittel, wodurch ſie ſich ſtärken will, wenn ſie wanken ſolte.

aan God volgens KANT op de verſchillende onderwerpen moet hebben.

I. Den gemeenen man zal dezelve weinig intereſſeeren. Want deeze is met zyn geloof aan God te vrede, zonder zich te bekommeren over de wyze hoedanig hetzelve ontſtaan is. Hy vindt in elke zyner lotgevallen in elk voorval in de waereld een blyk, dat zyn geloof grond heeft, en naauwkeurig aftemeeten hoeveel elk ding afzonderlyk tot zyne overtuiging toebrenge, ſchynt hem eene nuttelooze ſchoolvoſſery, welke hy geene opmerking waardig keurt, naardien hy te huis wat nuttigers te doen heeft.

II. Zodanigen wysgeeren, welke volgends hun-

Entſtehungsart des Glaubens an Gott auf die verſchiedenen ſubjekte haben muſs.

1. Dem gemeinen Man wird ſie wenig intereſſiren. Denn dieſer ist mit ſeinem Glauben an Gott zu frieden, ohne ſich um die Art zu bekümmern wie er entſtanden ist. Er findet in jedem ſeiner ſchikſale in jeder Weltbegebenheit einen Beweis, daſs ſeyn Glaube wahr ſey; und es ſorgfältig abzuzirkeln, wie viel ein jedes Ding zu ſeiner Ueberzeugung beitrage ſcheint ihm eine unnüze ſchulfüchſerei zu ſein; die er keiner aufmerkſamkeit würdiget, weil er in ſeinem Hauſe etwas nuzlicheres zu thun hat.

2. Denen jenigen Philoſophen, die ihre eigne Ueber-

hunne eigene overtuiging, objective theoretische bewyzen meene verschuldigd te zyn zal deeze uitlegging, als een bewys tegen die welke zy als waar en objectif beschouwen veels te zwak toeschynen. Natuurlyk! Want dezelve voldoet zekerlyk niet aan de eischen van een theoretisch objectif bewys. Deeze zyn echter in den grond der zaake aan dezelfde beginselen hunne overtuiging verschuldigd. Maar door eene ongemerkte verwisseling (*illusie*) verachten zy de waare oorzaak en schryven door dwaaling de kracht der overtuiging aan hunne ingebeelde objective bewyzen toe; zo lang hunne trotschheid hen in den waan houdt, dat hun bewys met de daad eene volkomen theoretisch bewys is, en dat alle de geenen welke het daarvoor niet erkennen, dom, blind

berzeugung nach objektiven theoretischen Beweisen schuldig zu seyn Glauben, wird diese Erklärungsart als ein Beweis gegen den, welchen sie für wahr und objektiv halten, viel zu schwach zu sein scheinen. Natürlich! denn die Foderungen eines Theoretisch objektiven Beweises erfüllt er freilich nicht. Diese werden im Grunde demselbige Principien ihre Ueberzeugung zu verdanken haben. Aber durch eine Illusion verachten sie die wahre Ursache und legen die Kraft aus Irrthum ihren eingebildeten objektiven Beweisen bei; so lange ihr Stolz sie in der einbildung erhält, als ob ihr Beweis wirklich ein volkömmener theoretischer Beweis sey, und als ob alle übrigen,

blind, onkundig of ondeugend zyn, — zo lang genieten zy het voorrecht dat hunne ſpeculative reden hen in hunne overtuiging en waan rusten laat.

III. De zulken welke alle tot nog voorhanden theoretiſche bewyzen als ongenoegzaam verwerpen en Gods beſtaan wel gelooven, maar het met zichzelven niet eens zyn, hoedanig zich van dit geloof rekenſchap te geeven: — deeze zullen in het voorſtel van KANT, ten minſten veele juiste menſchkundigen bedenkingen aantreffen, en dezelven als eenen grond der verklaaring van het algemeen geloof aan God niet verwerpelyk vinden. Byaldien zy echter de uitgeſtrektheid van de vermogens van het menſchlyk door-

gen, die ihn nicht dafür halten dumm, blind, einfältig oder boshaft wären, genieſſen ſie den Vortheil daſs ſie ihre ſpeculative Vernunft in ihrer Ueberzeugung uud in ihrem Wahne ruhen läſst.

III. Die jenigen, welche alle bisherigen theoretiſchen Beweiſe als unzulänglich verwerfen, und zwar einen Gött glauben, aber noch nicht mit ſich einig ſind, wie ſie ſich Rechenſchaft davon geben ſollen. Werden in der Kantiſchen Vorſtellungsart wenigſtens viele richtige pſychologiſche Bemerkungen antreffen, und ſie als einen Erklärungsgrund des allgemeinen Glaubens an Gott nicht verwerflich finden. Wenn ſie aber die Kräfte des menſchlichen Erkenntnis vermö-

doorzicht niet oordeelkundig naargeſpoord hebben, zullen zy nog ſteeds voortgaan op zeker onbekend theoretisch bewys ſtaat te maaken.

IV.) Wie meent overtuigd te zyn dat er geen bewys voor Gods aanzyn voorhanden is, zal by behoorlyk nadenken het voorſtel van KANT als een der beste wyzen moeten beſchouwen om van de algemeenheid van het geloof aan God reden te geeven. En by-aldien hy zich overreed heeft dat 'er geen God beſtaat, zal hy ten minſten begrypen, dat men zich hier van een bewysreden bediend heeft, welke niet getroffen wordt door alle die redenen welke hem de tot nog aangevoerde bewyzen deeden verwerpen, en welke hy dienvolgends aan nieuw onderzoek moet

mögens nicht durch Critik erforscht haben, ſo werden ſie immer Forthfahren auf einen noch unbekänntten theoretiſchen Beweis Rechnung zu machen.

IV. Wer überzeugt zuſeyn glaubt, das es keinen Beweis fur das Daſeyn Gottes gebe; der wird bei gehorigen nachdenken die Kantiſche Erklärungsart als einen der beſten Gründe der ſo algemeinen Erſcheinung eines Glaubens an Gott finden müſſen. Und wenn er ſich überredet hat, dasſ es keinen Gött gebe, ſo wird er wenigſtens einſehen, daſs hier ein grund gebraucht ist, denn alle die Gründe nicht treffen durch die er die bisherigen Beweiſe verwarf, und den er ei-

moet onderwerpen. Hy zal ten minſten reden vinden om de aanduidſelen en de innerlykelſtem, welke hy zoo menigmaal in zich ontdekte, en welke hy hierdoor eerst ten vollen leert verſtaan, niet ononderzocht te verachten, naardien dezelve van een zoo wezenlyk deel van zyne natuur en niet, zoo als hy tot nog waande, enkel van vooroordeelen van opvoeding of andere toevallige aanleidingen, herkomſtig is.

V. Wie den aart van 's menſchen doorzicht volgends aanleiding der *Critik*, naauwkeurig onderzocht heeft, zal de wyze der verklaaring van het phaenomen zelve zeer natuurlyk vinden. Maar dit inzien zal zyne eigene overtuiging niet verſterken. Het ſpeculative inzicht van de natuur van 's menſchen

einer ganz neuen Prüfung unterwerfen muſs. Er wird wenigſtens Urſache finden die Winke und den innern zuruf, welchen er auch oft in ſich wahrnahm, und den er erſt hierdurch ganz verſtehen lernt, nicht gerade zu zuverachten, da er von einem ſo weſentlichen Theile ſeiner Natur und nicht, wie er bisher geglaubt hat, aus bloſsen Erziehungs vorurtheilen oder ſonſt zufälligen Umſtänden herruhret.

V. Wer die Natur der Erkenntnis vermögens nach Anleitung der Critik genau durchforſcht hat, wird die Erklärungsart des Phænomens ſelbſt ſehr natürlich finden. Aber dieſe Einſicht wird doch ſeine eigene

ſchen begrip, doet niets als dat zulks de ſpeculative hindernisſen van het geloof aan God uit den weg ruimt, maar het geloof zelve wordt daardoor ſlechts weinig verſterkt. Van daar zal zulks ook by hen welke de krachten der reden volkomen kennen, in de afgetrokkene voorſtelling ſlechts eenen zeer geringen invloed op de kracht van het geloove aan God hebben. Dit zal by hen evengelyk by elk ander mensch, van de voorſtelling van eigene zedelyke waarde afhangen. Hoe grooter en zedelyker de mensch zich gevoelt, zoo veel te meer zal ook het geloof aan eene zedelyke orde en het vertrouwen op derzelver oorzaak toeneemen, en hoe veel te meerder de beſchouwelyke rede haare krachten leert inzien

Ueberzeugung nicht vermehren. Die ſpeculative Einſicht in die Natur des Erkenntnisvermögens thut nichts, als daſs ſie die ſpeculativen Hindernisſe des Glaubens an Gott wegſchaft, den Glauben ſelbst verſtärkt ſie nur wenig. Daher wird ſie auch ſelbst bei denen, welche die Kräfte der Vernunft vollkommen kennen, in der abſtrakten Vorſtellung einen nur geringen Einfluſs auf die ſtärke des Glaubens an Gott haben. Dieſe wird in ihnen ſo wie bei jedem andern Menſchen von der Vorſtellung ihres moraliſchen Wehrts abhängen. Je gröſſer und je moraliſcher ſich der mensch fühlt, deſtomehr wird auch der Glaube an eine moraliſche Ordnung und das Vertrauen auf ihren Urheber wachſen, und jemehr die ſpekulative Vernunft ihre Kräfte ein-

zien en afmeeten, zoo veel te gewilliger zal zy ook eene zoo voortreflyke inrichting plaats geeven, en het geloove daardoor byſtaan dat zy het denkbeeld van dat werkend verſtand van alle bygeloovige, mystike en onverſtaanbaare voorſtellingen zuivert, en zich alleen bevlytigd, om de ſchoone zedelyke betrekkingen waarin zy tot de waereld ſtaat, te leeren opmerken en duidelyk bepaalen, ten einde de Godsdienst ſteeds verhevener en voor de waardigheid van zedelyke wezens meer gepast te doen zyn.

ienſehen und meſſen lernt, deſto williger wird ſie auch einer ſo vortreflichen Einrichtung Platz machen und ihr dadurch beiſtehen, daſs ſie den Begriff jener Intelligenz von allen aberglaübiſchen, mijſtiſchen und unverſtändliche Vorſtellungen reiniget, und ſich es allein angelegen ſein läſst, alle die ſchönen moraliſchen Verhältniſſe, in denen ſie zu der Welt ſtehet, ausfindig zumachen und deutlich zubeſtimmen, um die Religion immer erhabener und der Würde moraliſcher Weſen angemeſſener zumachen.